

5839

CERCETĂRI ISTORICE

1976

www.cimec.ro / www.palatulculturii.ro

MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE

(SERIE NOUĂ)

VII

IAȘI — 1976

I. ARHIP, CONST. CLOȘCĂ, N. GRIGORAȘ, A. KAREȚCHI, EUGENIA URSESCU, GH. BODOR, I. AGRIGOROAIEI, CLAUDIU PARADAISER, MARIA HUMINIC-TECLEAN, CONST. ICONOMU.

Culegere de lucrări științifice

**Editată de : Muzeul de istorie a Moldovei,
str. Palat nr. 1**

S U M A R

Pag.

MUZEOLOGIE

EUGENIA URSESCU — Muzeul politehnic Iași — organizare actuală, direcții necesare și posibile de dezvoltare	7
PETRU CAZACU — Preocupări pentru organizarea unui muzeu etnografic la Iași. . .	17
RODICA RADU — Probleme de cultură în tematica muzeului de istorie	31
D. VICOVEANU — Conservarea ceramicii cu ajutorul silicatelui de sodiu.	37
CRISTINA LUCHIAN — Utilizarea benzotriazolului ca inhibitor de coroziune pentru obiecte antice de bronz.	45

ARHEOLOGIE

A. NIȚU Teme plastice ornitomorfe și zoomorfe pe ceramica cucuteniană din Moldova	40
A. LÁSZLÓ — Începuturile primei vîrste a fierului pe teritoriul Moldovei — Unele rezultate și probleme	57
C. ICONOMU ȘI R. OCHEȘEANU — Un pond de Cyzic în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași	77
ȘEIVA SANIE, PAUL ȘADURSCII — Tezaurul de la Dersca (jud. Botoșani) . . .	83

ISTORIE POLITICĂ ȘI SOCIAL-ECONOMICĂ

NICOLAE GOSTAR — Gladiatorul $\Sigma\kappa\lambda\pi\rho\varsigma \Delta\alpha\kappa\eta\pi\varsigma$ din Tomis	91
C. MERIȘCA — Cum au dispărut șase sate răzeșești de pe harta Moldovei	103
CONSTANTIN CIHODARU — Inadvertențe privind cercetarea domniei lui Ioan Vodă cel Viteaz în Moldova (1572—1574)	113
N. GRIGORAȘ — Reformele cu caracter administrativ ale lui Constantin Mavrocordat	123
MARIA PARADAISER — Gheorghe Panaiteanu — Bardasare — date noi și precizări cu privire la fondarea Pinacotecii naționale din Iași	165
ION AGRIGOROAIEI — Tradițiile democratice ale presei ieșene: ziarul Tribuna (1918)	175
AUREL LOGHIN — Din activitatea Partidului Comunist Român în primii ani după constituire	185
EM. BOLD ȘI T. RĂȚOI — Considerații asupra evoluției cadrului juridic al sindicalismului în România (1921—1924).	195
NATALIA SIMION — Confruntări între principalele concepții social-politice burgheze din perioada interbelică a României cu privire la dezvoltarea acestora.	211

	Pag.
GETA PASCAL — Din istoricul Pinacotecii ieșene : contribuția lui Ștefan Dimitrescu la dezvoltarea vieții artistice în perioada interbelică	223
DUMITRU TUTU — Evoluția evenimentelor politice și militare internaționale (1910—1914) și ecoul lor în opinia publică din România	235
A. KAREȚCHI — Frontul național democrat în etapa hotărâtoare a luptei maselor pentru instaurarea guvernului democrat.	251

DOCUMENTE

D. IVĂNESCU — 1877. Mărturii contemporane.	207
VIORICA TEIȘANU — Iașii în primăvara anului 1898	273

RECENZII

Gh. Iacob — G. ZANE, N. Bălcescu, <i>Opera omnia, epoca</i>	279
Ion Agrigoroaiei — VASILE VESA, <i>România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916). Pagini de istorie diplomatică.</i>	282
Gh. Crețu, Gh. Iacob, S. Mureșanu, T. Rățoi — „Anale de istorie”, nr. 1—6 1975 . . .	285

CALEIDOSCOP MUZEISTIC

E.U. — <i>Din activitatea Complexului muzeistic Iași</i>	289
*** <i>Donații și donatori</i>	293
V.I. — Gh. Ungureanu	295
C.I. — Gh. Melinte	299

IASSY — 1976

S O M M A I R E

	<u>Pag.</u>
MUSEOLOGIE	
EUGENIA URSESCU — Le Musée polytechnique — actuelle organisation, directions nécessaires possible de développement	7
PETRU CAZACU — Préoccupations pour l'organisation d'un musée ethnographique à Iassy	17
RODICA RADU — Problèmes de culture dans le programme du musée d'histoire . .	81
D. VICOVEANU — La conservation de la céramique à l'aide du silicate de sodium . .	37
CRISTINA LUCHIAN — L'utilisation du benzotriazole comme inhibiteur de corrosion pour les objets antiques en bronze	45
ARCHÉOLOGIE	
A. NIȚU — Thèmes plastiques ornithomorphes et zoomorphes sur la céramique cucutenienne de Moldavie.	49
A. LÁSZLÓ — Le bout de la première âge de fer sur le territoire de la Moldavie . . . . — Quelques résultats et problèmes	57
C. IECOMU ET R. OGHIȘEANU — Un poids de Cyzique dans les collections du Musée d'histoire de la Moldavie de Iassy	77
ȘEIVA SANIE — Le trésor de Dârșca (dép. de Iassy)	88
HISTOIRE POLITIQUE ET SOCIALE-ECONOMIQUE	
N. GOSTAR — Le gladiateur Σκίρτος Δακήσις de Tomi	91
C. MERIȘCA — Comment ont disparu six villages allodiales en Moldavie	103
CONSTANTIN CIHODARU — Inadvertences concernant les recherches sur le règne de Jean le Vaillant, prince de Moldavie (1572—1574)	113
N. GRIGORAȘ — Les réformes administratives faites en Moldavie par Constantin Mavrocordat	123
MARIA PARADAISER — Gheorghe Panaiteanu — Bardasare — nouvelles données et éclaircissement sur la fondation de la Pinacothèque de Iassy.	165
ION AGRIGOROAIEI — Des traditions démocratiques de la presse de Iassy : le journal „Tribuna” (1918).	175

	<u>Pag.</u>
AUREL LOGHIN — De l'activité du Parti Communiste Roumain dans ses premières années après sa création.	185
EM. BOLD ȘI T. RĂȚOI — Considerations sur l'évolution du cadre juridique du syndicalisme en Roumanie (1921—1924).	195
NATALIA SIMION — Confrontation entre les principales conceptions sociale — politiques bourgeoises de l'époque d'entre les deux guerres, sur le développement de la Roumanie	211
GETA PASCAL — De l'histoire de la Pinacothèque de Iassy la contribution de Ștefan Dimitrescu au développement de la vie artistique entre les deux guerre mondiales	225
DUMITRU TUȚU — L'évolution des événements politique et militaires internationaux et leur écho dans l'opinion publique de Roumanie (1940—1944)	235
A. KAREȚCHI — Le front national démocrate pendant l'étape décisive pour la lutte des masses au but de l'instauration du gouvernement démocrate.	251

DOCUMENTS

<i>D. Ivănescu</i> — 1877. Témoignages contemporaines	267
<i>Viorica Tețanu</i> — Iassy le printemps de 1898	273

COMPTE RENDUS

<i>Gh. Iacob</i> — G. ZANE, N. Bălcescu, <i>Opera, omul, epoca</i>	279
<i>Ion Agrigoroaiei</i> — VASILE VESA, <i>România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916). Pagini de istorie diplomatică.</i>	282
<i>Gh. Crețu, Gh. Iacob, S. Mureșanu, T. Răfoi</i> — „ <i>Anale de istorie</i> “, nr. 1—6/ 1975 . . .	285

KALEIDOSCOPE MUSEOLOGIQUE

<i>E.U</i> — De l'activité du Complexe museistique de Iassy	280
*** <i>Donations et donateurs</i>	293
<i>V.I</i> — Gh. Ungureanu	295
<i>G.I.</i> — Gh. Melinte	299

Muzeul Politehnic Iași – Organizare Actuală, Direcții Necesare și Posibile de Dezvoltare

EUGENIA URSESCU

Tezaurizind obiecte și documente legate de istoria naturii și societății, organizându-le în cadrul expozițiilor de bază conform unor tematici științifice alcătuite, explicate și interpretate prin intermediul textelor, muzeele, produse ale conștiinței sociale, acționează la rîndul lor asupra conștiinței publicului vizitator.

Pornind de la definiția lui Andreas Feininger că lucrarea de artă este „orice lucrare creată de om, într-un spirit constructiv dintr-o convingere sinceră, care emoționează, fie că este o pictură, un poem, un avion cu reacție sau o fotografie”,¹ este lesne de înțeles că muzeul în general, prin contactul direct pe care-l prilejuiește vizitatorului cu opera de artă, indiferent de genul său, își aduce o înaltă contribuție la formarea gustului pentru frumos și la ridicarea nivelului general de cunoaștere.

Alături de celelalte muzee, muzeul tehnic ocupă un loc de prim rang în activitatea de formare a profilului moral și spiritual al tineretului, începînd cu elevii din primele clase. Aceștia se entuziasmează în fața cuceririlor omului asupra forțelor naturii, în fața marilor invenții și descoperiri tehnice de-a lungul veacurilor și își plăsmuiesc în imaginația lor, anumite exemple de oameni demni de urmat, inspirați fiind de prezența în muzeu a imaginilor unor renumiți inventatori ai lumii sau ai țării noastre.

În etapa revoluției tehnico-științifice în care tehnica evoluează cu o viteză uluitoare și pătrunde în profunzime în cele mai diverse domenii de activitate, rolul unui asemenea muzeu crește prin faptul că este chemat să salveze într-un ritm rapid valorile tehnico-științifice care au fost create și apoi înlocuite de altele noi, care în scurt timp vor împărtăși aceeași soartă.

Vizita la un muzeu tehnic „prilejuiește tineretului nu numai lărgirea orizontului intelectual, ci și realizarea unor comparații, a aprecierii evoluției spiritului uman iscoditor din trecut în prezent spre viitor, ca un imbold de a nu rămâne mai prejos decît înaintașii sau contemporanii, îi solicită efectiv și îi angajează moral”². Aici intervin descrierile pe marginea obiectelor care au aparținut marilor savanți și descoperitori, a vieții, dificultăților întîlnite, perseverenței, pasiunii și spiritului lor novator, stimulînd creativitatea tinerilor și dirijarea către o profesiune tehnică.

¹ Dobrescu M., Popescu D., *Ideea de istorie tehnico-științifică — criteriu fundamental în organizarea muzeelor tehnice*, în *Revista muzeelor* nr. 6, 1968, București, pag. 566.

² Ștefănescu L., *Muzeele tehnice și formarea personalității pionerilor*, în *Revista muzeelor*, nr. 4, 1971, București, pag. 300.

În țara noastră, preocuparea pentru tezaurizarea mărturiilor dezvoltării științei și tehnicii a intervenit de timpuriu, aproape concomitent cu cea din țările dezvoltate din punct de vedere economic, care au muzee tehnice vechi, de prestigiu internațional (Deutsches Museum din München – 1903, Technisches Museum für Industrie und Gewerbe din Viena – 1908).

Cel care a salvat de la distrugere mărturii de neprețuit ale dezvoltării tehnicii în România, a fost profesorul inginer Dimitrie Leonida care în anul 1909 după ce s-a întors de la studii, din Germania, unde cunoscuse în detaliu Muzeul german al capodoperelor științei și tehnicii din München, a înființat Muzeul tehnic român din București, care-i poartă astăzi numele.

În anii construcției socialiste, cind cultura românească sub toate aspectele sale a cunoscut alături de celelalte domenii ale vieții sociale o dezvoltare fără precedent, muzeografia ca ramură tină a culturii noastre, a luat o mare amploare, acest fapt concretizându-se prin numărul de peste 300 muzee existente astăzi, față de 60 în trecut și prin rolul lor mereu crescând.

Printre muzeele noi organizate în această perioadă, se află și Muzeul politehnic din Iași, fiind ca vechime al treilea între cele nouă cu profil tehnic din țară.

Înființat în anul 1955, din inițiativa și prin preocuparea unui grup de profesori entuziaști de la Institutul politehnic din Iași, în frunte cu academicianul Cristofor Simionescu, rectorul institutului și cu profesorul universitar emerit Ion Curievici, decanul Facultății de chimie și inginerie chimică din Iași, Muzeul politehnic a fost definit și conceput ca un mijloc de instruire și educare a tinerei generații, pe linia cunoașterii celor mai valoroase cuceriri ale științei și tehnicii mondiale și naționale, precum și a formării unei pregătiri școlare care să contribuie la orientarea către alegerea unei profesii cu profil tehnic.

Acesta nu a fost conceput la scara unui muzeu național deoarece în anul 1955 cind s-a decis înființarea, s-a pornit cu colecțiile de la zero.

Înființarea Muzeului tehnic din Iași a fost impusă de necesitățile social-culturale ale orașului, de cerințele din acea perioadă ale învățămîntului mediu în special, care trebuia să imprime tineretului școlar o pregătire politehnică, dictată la rîndul său de necesitățile de cadre ale dezvoltării social-economice a țării. Aceste cerințe devin și mai actuale în perioada cincinalului revoluției tehnico-științifice a construirii societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării României spre comunism, cind muzeele, alături de celelalte instituții de cultură trebuie să-și aducă contribuția la ridicarea nivelului general de cunoaștere să valorifice tradițiile poporului nostru, să demonstreze prin colecțiile și prin activitățile pe care le organizează, unitatea de cultură materială și spirituală a poporului român precum și continuitatea sa pe teritoriul întregii țări.

Inițial, muzeul a fost conceput ca o unitate cu profil multiplu de unde și numele de „politehnic“, urmînd a se organiza după secția „Energetica“, secțiile „Telecomunicații“, „Petrol, cărbune, gaze“, „Fier, fontă, oțel“ etc., în funcție de colecțiile ce se vor aduna și de spațiul ce îi va fi pus la dispoziție.

Spațiul destinat Muzeului politehnic, compus din două mari săli de la parterul Palatului Culturii din Iași, nu a permis pentru început decît organizarea unei singure secții. S-a dat prioritate secției „Energetica“, cu care s-a

inaugurat muzeul, la 1 martie 1961, deoarece în cadrul acesteia sînt implicate problemele de bază ale fizicii (mecanică, căldură, electricitate, structura materiei etc.), care sînt de mare utilitate pentru învățămîntul școlar și fără de care nu pot fi înțelese alte domenii ale tehnicii. În plus, energia este un domeniu al dezvoltării economice pe care s-a pus și se pune în continuare un mare accent în țara noastră, aceasta constituind baza industrializării, a construcției socialiste și comuniste.

Muzeul politehnic fiind ultimul deschis dintre cele patru muzee din Palatul Culturii, a beneficiat de spațiul care mai era atunci disponibil și care a fost cu totul necorespunzător ca suprafață, pentru tematica pregătită. De aceea, secția „Energetica” deși pare mică la prima vedere, este de o mare concizie și de o densitate de informații tehnico-științifice dusă la extrem.

Prezentarea mijloacelor de producere și utilizare a formelor de energie în evoluția lor istorică pe plan mondial cu implicații corespunzătoare pe plan național este organizată pe sectoare tematice după cum urmează: energia hidraulică, energia eoliană, energia solară, energia mareelor, energia termică, energia electrică și energia atomică.

La fiecare sector sînt puse în evidență principalele realizări în domeniul energiei din țara noastră și contribuțiile savanților români pentru că, așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu „Oamenii de știință din țara noastră sînt continuatorii unor vechi și bogate tradiții de gîndire și creație științifică, ai unei valoroase moșteniri lăsate de iluștrii înaintași care au adus o contribuție remarcabilă la îmbogățirea tezaurului științei naționale, inclusiv al celei universale”.³

Muzeul are menirea de a immortaliza aceste momente din creația tehnico-științifică românească și a le face cunoscute lumii.

În general, materialul complementar, cu rol deosebit în muzeele tehnice adică modelele, machetele și dispozitivele experimentale sînt în stare de funcționare, reușind să redea principiul de lucru al diferitelor tipuri de motoare sau mașini cuprinse în tematică.

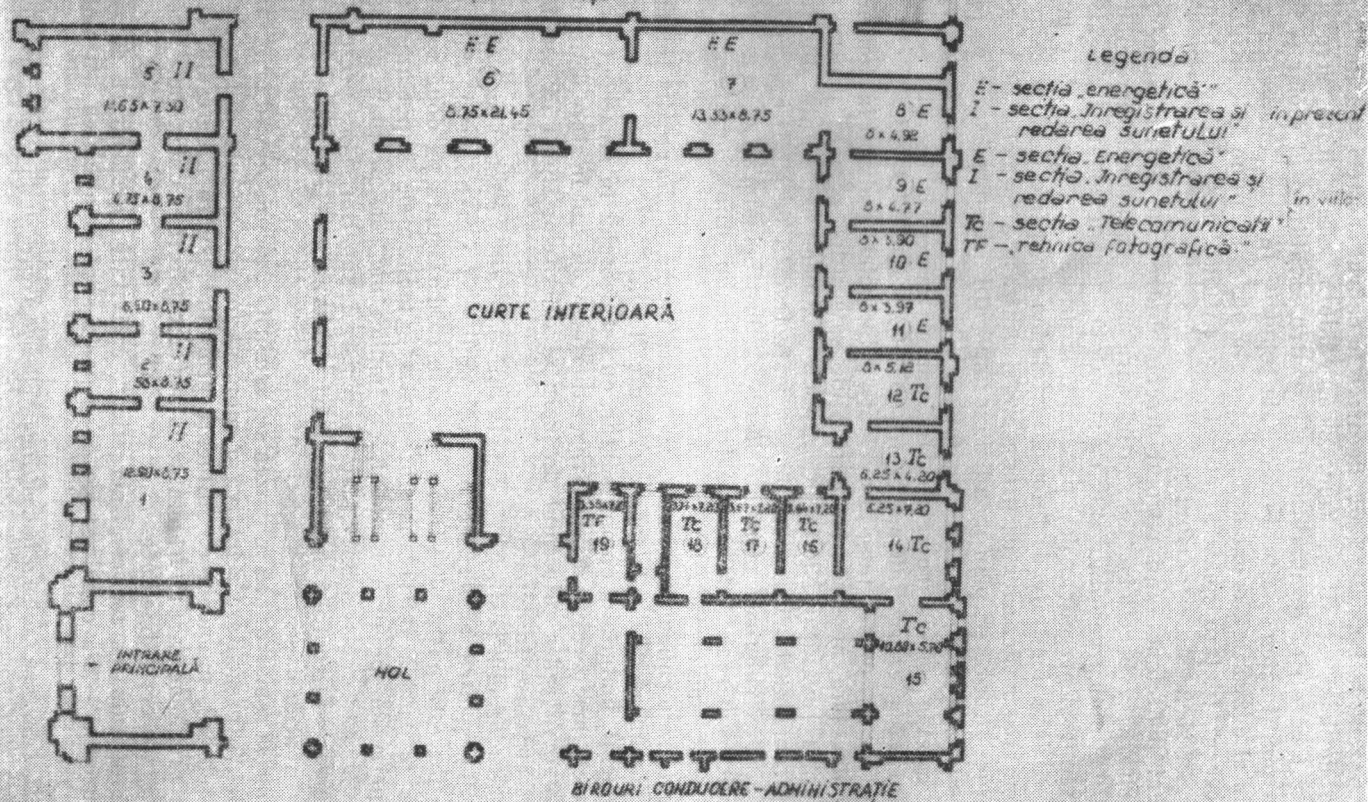
Grafica muzeului deși este executată într-o manieră estetică și modernă, sistemul modul, pentru a permite oricînd modificări sau adăugiri, datorită densității sale, este puțin obositoare. Aceasta se desfășoară pe două registre suprapuse: în partea inferioară sînt ilustrate momentele importante din evoluția energiei pe plan mondial, cu implicațiile sale pe plan național referitoare la sectorul respectiv, iar în registrul superior, sînt prezentate prin panouri monumentale, mari realizări moderne ale tehnicii energetice românești în același sector.

Trebuie să remarcăm că în muzeu s-a urmărit, așa cum prevăd principiile muzeografiei, o prezentare selectivă a momentelor importante din evoluția științei și tehnicii, momente cu influențe profunde asupra progresului civilizației sau probleme care au frîmțat lumea cercetătorilor chiar dacă nu au dus la rezultate certe imediate.

După organizarea secției „Energetica”, activitatea desfășurată de specialiștii muzeului — s-a canalizat pe de o parte spre organizarea acțiunilor

³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința Națională a cercetării științifice și proiectării, din 25 octombrie 1974*, București, Ed. Politică, 1974, pag. 18.

BIBLIOTECA JUDETEANĂ - IASI

cu publicul iar pe de alta, pe linia îmbogățirii, conservării și cercetării colecțiilor în vederea pregătirii altor expoziții de bază.

Astfel, în paralel cu creșterea colecțiilor de energetică și telecomunicații, s-a creat o colecție de aparate pentru înregistrarea și redarea sunetului care a permis organizarea, în 1966, a unei expoziții într-o singură sală, proiectată inițial ca temporară dar cu aspect de expoziție definitivă (amenajată de I.S. „Decorativa” — București) și care din primele zile s-a bucurat de aprecierile publicului vizitator. Expoziția temporară, devenită ulterior permanentă, a fost organizată atunci într-o singură sală (de 13 m. × 9 m.) la parterul Palatului Culturii. În 1970, cu ocazia reorganizării Muzeului de istorie a Moldovei, deoarece sala respectivă se încadra în spațiul necesar acestuia, expoziția a fost mutată într-o sală similară tot la parterul clădirii, unde se lega mai bine cu circuitul de vizitare a Muzeului politehnic.

Interesul manifestat de vizitatori față de expoziția menționată, aglomerarea mare de aparate expuse precum și îmbogățirea colecției cu noi originale valoroase, sint motivele care au condus la extinderea acesteia.

Așa se face că, la 19 noiembrie 1972, intra în circuitul muzeistic ieșean, secția „Înregistrarea și redarea sunetului”, reorganizată și extinsă, unitate muzeală unică în țară, inedită prin tematica și modul său de organizare.

Atît din informațiile oficiale pe care le deținem, cît și din impresiile comunicate de numeroși oaspeți străini care au vizitat expoziția în forma veche și în special după extindere, reiese că aceasta se află printre puținele din lume. Este necesar să precizăm : aparatele expuse nu formează o colecție de instrumente muzicale, cum greșit se consideră uneori ; ar putea fi denumită mai curînd o colecție de aparate sau automate muzicale. După cum se știe, muzee celebre de instrumente muzicale se află în multe orașe ale lumii, însă colecții dezvoltate pe o asemenea tematică se întîlnesc foarte rar și mai ales aparținînd unor particulari (Paris, Praga, Roma, Varșovia).

În forma nouă, extinsă într-un spațiu triplu, compus din cinci încăperi, cu o colecție mult îmbogățită, expoziția de bază cîștigă în plus, prin noua soluție de proiectare, care permite stabilirea unui circuit logic de vizitare, lăsînd totodată spațiu suficient pentru vizitarea muzeului de către grupuri mai numeroase, fapt imposibil înainte.

Avînd în vedere cerințele muzeului de tip nou — dinamic — din zilele noastre, relevăm de la început că menținerea la zi a tematicii celor două secții a constituit o preocupare permanentă a specialiștilor muzeului, de-a lungul anilor.

Astfel, la secția „Energetica” vin în sprijinul acestei idei, înnoirile tematice realizate în trei etape, cu privire la prezentarea în muzeu a unor contribuții românești în acest domeniu (cele ale lui Dimitrie Leonida, Conrad Haas, Herman Oberth, George Constantinescu, Henri Coandă, Ștefan Procopiu, Alexandru Proca etc.) ca rezultat al reconsiderării unor realități istorice în țara noastră, schimbarea în două rînduri a hărții energetice a României și introducerea momentului crucial al primei aselenizări a omului. Totodată, pentru a pune la curent vizitatorul cu cele mai remarcabile noutăți energetice în știința și tehnica mondială și națională, s-a inițiat un fel de expoziție volantă (un

panou cu zece compartimente, montat la intrarea în muzeu) care se schimbă trimestrial, sau de câte ori este cazul.

În același timp, prin ghidajele obișnuite (pentru grupurile de turiști) sau cele speciale (ghidaje-lecții, pentru elevi și studenți) vizitatorii sînt informați la zi cu datele necesare privind tematicile prezentate în expozițiile de bază.

Totuși, la secția „Energetica” se impun unele modernizări sau modificări care sînt dictate pe de o parte de ritmul rapid de dezvoltare a tehnicii în general, pe de alta, de densitatea mare de exponate și deci de necesitatea descongestionării secției, măcar într-o oarecare măsură. Cel de al doilea criteriu menționat ar fi impus schimbări de structură și pînă acum, dar nu au existat condițiile obiective de care dispunem în prezent, adică spațiul disponibil. Prin plecarea unor instituții din palat, s-a eliberat spațiul în legătură directă cu circuitul muzeistic actual, spațiu care încă din 1955 fusese destinat extinderii Muzeului politehnic.

Dezvoltarea rapidă a științei și tehnicii în zilele noastre impune imortalizarea în cadrul muzeului a noi momente de răscruce. Anumite creații tehnice pe plan mondial, figurate prin grafică, care acum 15 ani reprezentau performanțe deosebite, astăzi sînt realizări obișnuite.

De asemenea, și pe plan intern realizările moderne ilustrate atunci în muzeu nu mai sînt cele mai elocvente. Situația se referă în special la registrul superior al graficii unde figurează aspecte ca : barajul de la Bicaz, cazanul de abur IPROM, turbina cu abur de 3 000 KW, tractorul KD-35 și motorul său D-35, termocentrala de la Paroșeni (așa cum se prezenta în 1960). Aceste aspecte trebuie să rămînă în continuare în grafică dar figurate în registrul inferior ca momente importante din dezvoltarea tehnicii energetice la noi în țară.

Ca realizări moderne, locul acestora trebuie să fie luat de creații românești cu care țara noastră se mîndrește actualmente pe plan mondial : barajul hidrocentralei de la Porțile de Fier, cazanul cu circulație tip Benson, de 1035 t/h, unul dintre cele mai mari din lume, turbina cu abur de 330 MW, Motorul Diesel-Saviem de pe autobuzul Roman-112 UD, tractorul Universal 650, termocentrala de la Brăila cu o putere de 1920 MW, de peste 10 ori mai mare decît a termocentralelor existente în 1960.

Vor fi necesare noi intervenții și în registrul de jos al graficii. De exemplu, în partea introductivă va trebui expus un panou cu reprezentarea sugestivă a unităților fundamentale de măsură din sistemul SI înlocuindu-le pe cele vechi din sistemul M. Kf. S., care sînt marcate în prezent în muzeu.

La energia hidraulică se va putea ilustra turbina hidraulică Kaplan de construcție românească, de 178 MW, utilizată la Porțile de Fier, barajul de la Vidraru (pe Argeș), iar ca performanțe mondiale, barajul și hidrocentralea cea mai mare din lume (Krasnoiarsk – U.R.S.S.), de 6 000 MW.

În cadrul energiei termice vor fi ilustrate realizările din domeniul energiei geotermice pe plan mondial care cîștigă din ce în ce mai mulți adepți. Totodată vor fi prezentate aspecte din marile noastre termocentrale : Deva, Ișalnița, Luduș etc.

În sectorul motoarelor cu ardere internă vor fi prezentate noile realizări în acest domeniu și anume: motorul rotativ Wankel și motorul cu pistoane libere. La motoarele cu reacție și rachete va trebui să apară o machetă după avionul „Coandă-1910“, o sinteză a zborurilor cosmice clasificate pe domenii și destinații, modele după unii sateliți reprezentativi, precum și reprezentarea programului de colaborare în cercetarea spațială, „Soiuz – Apollo“.

În cadrul sectorului energiei solare se vor prezenta proiecte și utilizări ale acestei energii, la încălzirea clădirilor în timpul iernii și răcirea acestora în timpul verii ample (experimentări în S. U. A.).

La unele sectoare, în limita spațiului existent, se vor introduce și expozate originale moderne cum ar fi: un motor de Dacia-1300, un motor de tractor U-651 M, un motor de autoturism – ARO-240, unul de autocamion Roman – „Diesel“, un cazan tip „Vuia“, executat la Uzinele „Vulcan“ și fără îndoială, harta energetică a țării, la zi și cu obiectivele de perspectivă.

Astfel, folosind prilejul organizării unei noi expoziții de bază, cea de Telecomunicații, pe care muzeul o are în perspectivă apropiată, cu un minim de fonduri, menținând în proporție de 80% aceeași grafică ce se poate deplasa în spațiu și introducând noile realizări ale tehnicii moderne românești se va putea reorganiza secția Energetică. Spațiul minim (a se vedea schema spațiului) necesar dezvoltării Muzeului politehnic va trebui repartizat astfel: în primele patru încăperi din spațiul nou (camerele 8, 9, 10, 11,) se va extinde prin modernizare, secția Energetică, iar în restul camerelor (de la 12–18) se va organiza noua secție. Odată cu aceasta se va putea valorifica în circuit de vizitare și colecția de mașini energetice grele, adevărate mărturii ale dezvoltării tehnicii din țara noastră, mașini care se află în spatele clădirii palatului, în dreptul spațiului unde se va extinde muzeul.

În ceea ce privește modernizarea secției „Înregistrarea și redarea sunetului“ nu se pot recomanda schimbări esențiale, deoarece în acest domeniu nu s-au făcut încă progrese remarcabile față de momentul organizării și mai ales pentru faptul că, pe parcurs secția a fost mereu îmbogățită cu noi expozate de mare interes muzeistic.

Așa cum s-a menționat anterior, în paralel cu dezvoltarea colecțiilor pentru cele două secții organizate deja, s-a format o bogată și valoroasă colecție de piese privind evoluția telecomunicațiilor pe plan mondial și național care oferă în prezent posibilitatea organizării unei expoziții permanente.

Un asemenea muzeu care să prezinte evoluția și problemele de bază ale unui domeniu atât de modern ca al tehnicii, va fi deosebit de util pentru orașul nostru, constituind un mijloc important de inițiere a tineretului în special care manifestă un mare interes față de dezvoltarea electronicii ce stă la baza telecomunicațiilor.

Un argument în plus care susține organizarea unei astfel de expoziții permanente îl constituie existența în Iași a „Tehnotonului“, una din cele mai mari și moderne întreprinderi de piese, aparate și dispozitive electronice. Atât elevii practicanți destinați muncii în această întreprindere cât și muncitorii de aici, vor îmbina în mod util cunoștințele necesare procesului tehnologic modern cu datele din muzeu, privind evoluția și principiile care stau la baza funcționării instalațiilor respective.

Prezentarea tematicii în cadrul muzeului se va face cu ajutorul exponatelor originale, machetelor și modelelor după anumite aparate istorice, care vor fi în general în stare de funcționare, precum și cu ajutorul graficii (desene tehnice, fotocopii, diapozitive, stampe, texte dezvoltate).

Din tematica de idei a secției de telecomunicații, menționăm aici doar capitolele mari și anume: telegrafie, telefonie, radiotehnică, televiziune și telecomunicații prin sateliți.

În acest muzeu vor putea fi studiate și admirate aparate de telegrafie, teleximprimatoare și centrale telegrafice, telefoane și centrale telefonice, o frumoasă colecție de aparate de radio de la cele mai vechi până la cele utilizate astăzi, generatoare de înaltă frecvență folosite la vechile stații de emisie din țara noastră și televizoare, reprezentând momente importante din evoluția acestor aparate. Televiziunea deși este un domeniu atât de nou, timpul a decis deja soarta unor instalații depășite, așezându-le în rindul momentelor cheie din istoria tehnicii așa cum este cazul celui de al doilea car de reportaj TV utilizat în țara noastră sau a uneia din primele instalații de telecinema care se află în patrimoniul muzeului. Acestea vor fi cu atât mai interesante cu cât vor fi puse în funcțiune, bineînțeles în măsura în care vor permite piesele de care vom dispune.

Ar fi interesant ca în viitor să se organizeze și alte secții de muzeu, așa cum s-a preconizat odată cu înființarea acestuia, dar acest lucru nu este posibil deoarece nu există nici patrimoniu și nici spațiu de desfășurare.

Singura expoziție permanentă care se va mai putea organiza într-un viitor mai îndepărtat și pentru care există deja un număr important de aparate valoroase este „Tehnica fotografică”. Pentru aceasta se va putea folosi camera 19 care nu este în legătură directă cu restul spațiului dar care se pretează la vizitare, fiind pe același traseu.

Dacă până aici au fost expuse puncte de vedere ale specialistului de muzeu în legătură cu rolul și necesitatea dezvoltării Muzeului politehnic, credem că este interesant să privim muzeul în cauză și prin prisma vizitatorului care a luat contact cu expozițiile de bază ale acestuia.

O sinteză în acest sens o constituie studiul din anii 1972 – 1973, privind relația cu publicul la Muzeul politehnic din Iași, din care vom spiciu câteva idei.

O primă concluzie care se desprinde pe marginea acestui studiu o constituie cifra ridicată (35%) de elevi și muncitori (18%), care vizitează muzeul, ceea ce dovedește că acesta este util în activitatea de documentare a tineretului și deci răspunde scopului pentru care a fost creat.

Semnificativă, de asemenea, ne apare cifra care arată că aproape 50% din lotul mediu (952) de vizitatori luat în studiu nu sînt la prima vizită a muzeului ci la a doua sau a treia, unii dintre ei menționînd vizitarea de 5 – 10 ori.

În chestionarele pe care vizitatorii le-au completat cu ocazia acestui studiu, una din întrebări cerea să se precizeze care muzeu din țară le-a plăcut mai mult. Astfel, din totalul răspunsurilor la această întrebare (menționăm că nu toți vizitatorii au răspuns iar alții au notat două sau trei variante),

reiese că Muzeul politehnic se află pe locul trei, pe locul 1 fiind Complexul muzeistic. Nu trebuie omis factorul subiectiv care ține de locul și momentul completării respectivelor chestionare și care probabil l-au obligat pe vizitator la un anumit grad de politețe sau l-au influențat în sensul unei afecțiuni mai accentuate față de locul desfășurării acțiunii, totuși aspectul nu este de neglijat.

Mai multe din întrebări, puse sub diverse forme cereau vizitatorului să precizeze motivația vizitării Muzeului politehnic, considerînd acest gen de întrebare un indice de sinceritate. Deși o mare parte a vizitatorilor (68,9%) o formează publicul tînăr, între 6 și 30 ani, se observă din cele 476 de chestionare completate, că motivația pornită din proprie inițiativă, predomină net și este formulată sub următoarele variante: plăcerea de a vizita muzee (282 răspunsuri), motivul documentării (132 răspunsuri) îmbogățirea culturii generale (119 răspunsuri), interesul pentru anumite teme sau obiecte (64 răspunsuri). Vizitarea din motive sociale (de a însoți prietenii, rude sau cunoștințe — 22 răspunsuri) sau la recomandarea familiei, prietenilor și profesorilor (79 răspunsuri) este întîlnită mai rar.

Se observă că toate variantele de răspunsuri converg spre o direcție comună care duce la concluzia că muzeul este un instrument util pentru documentare, pentru ridicarea nivelului de cunoștințe.

Un alt rezultat al studiului, care merită comentat este acela relativ la dolcanțele publicului vizitator cu privire la înființarea unor muzee noi în localitatea de domiciliu sau în alte orașe apropiate. Din 137 răspunsuri obținute (nu toți vizitatorii au răspuns la această întrebare), cele mai multe au fost pentru muzee de știință și tehnică, precizîndu-se adesea necesitatea unor secții de telecomunicații.

Referitor la modul actual de organizare a secției „Energetica” în afară de aprecieri, răspunsurile precizează în mod constant că secția suferă din cauza aglomerării de exponate (spațiu insuficient) și necesită o oarecare actualizare a tematicii. Aceste concluzii sînt în perfectă concordanță cu părerile specialiștilor muzeului care depun toate eforturile pentru a face din Muzeul politehnic din Iași un mijloc de propagandă și mai util în vederea pregătirii profesionale a tineretului și a ridicării nivelului de cultură generală a publicului vizitator.

B I B L I O G R A F I E

1. Cernea, F., *Mașini termice cu pistoane libere*, Ed. tehnică, București, 1963.
2. Dobrescu I., Marcu M., Popescu D., *Ideea de istorie tehnico-științifică — criteriul fundamental în organizarea muzeelor tehnice*, în „*Revista muzeelor*” nr. 6, 1968, București.
3. Gheorghiu N., *Surse de energie*, în „*Sinteză documentară*” I. N. I. D., București, 1972.
4. Hersem, T., *Muzeul, fenomen de conștiință socială*, în „*Revista muzeelor*” nr. 3, 1965, București.
5. Ionescu A., *Transmisia modernă a informațiilor sub impulsul tehnologiei spațiale*, în „*Știință și tehnică*” nr. 6 1972, București.
6. Leonida, D., *Din istoria formării și dezvoltării Muzeului tehnic*, în *Revista muzeelor*, nr. 4, București, 1961.

7. Mărculescu A., Folosirea energiei solare prin intermediul mării, in „Știință și tehnică” nr. 8, 1975, București.
8. Moțoiu C., *Centrale termoelectrice*, București, 1974.
9. — — — — — Prospectul turbinei F.I.C. 330 MW și a cazanului de 1035 t/h., a Uzinei Vulcan — București.
10. Știință și tehnică, nr. 4, 1972, Buc. pag. 53.
11. Idem, nr. 8, 1972, pag. 46.
12. Urseșcu E., Cîteva aspecte psihosociale privind relația între muzeu și public, in *Cercetări istorice* nr. 4, 1973, Iași.
13. Idem, Relația cu publicul la Muzeul politehnic din Iași, comunicare susținută la Simpozionul Muzeul contemporan factor activ în păstrarea patrimoniului științific și realizarea educației socialiste, Oradea, 1974.
14. Vlaicu R., Panoramic energetic mondial, in „Știință și tehnică”, nr. 3, 1972, București.
15. Zăgănescu F., Soiuz — Apollo, pregătire pentru numărătoare inversă, in „Știință și tehnică”, nr. 6, 1975, București.
16. Zderciuc B., Funcția muzeului în societatea contemporană in „Revista muzeelor și monumentelor”, nr. 2, 1974, București.

LE MUSÉE POLYTECHNIQUE — ACTUELLE ORGANISATION, DIRECTIONS NÉCESSAIRES ET POSSIBLE DE DÉVELOPPEMENT

R é s u m é

C'est une considération générale sur ce que représente ce musée à l'heure actuelle et ce qu'il peut deviendra dans l'avenir, en tenant compte de ses possibilités dans le cadre du Complexe muséistique de lassy.

On discute le rôle du musée dans la Société contemporaine, puis on présente le Musée polytechnique de lassy, les plus importants moments de son évolution, la priorité et l'ordre des sections.

On présente brièvement les chapitres du programme de la section „l'Énergétique”, sa réalisation muséotechnique. On démontre la nécessité de dégager l'espace d'exposition et d'actualiser son programme, réalisé en 1961.

On justifie la nécessité d'organiser à lassy une section de Télécommunication, possible grâce au riche patrimoine existant, ainsi qu'à l'espace disponible.

En fin, on souligne l'importance du Musée polytechnique au point de vue des visiteurs, en utilisant les conclusions de l'enquête psycho-sociologique entreprise parmi les visiteurs du musée.

PREOCUPĂRI PENTRU ORGANIZAREA UNUI MUZEU ETNOGRAFIC LA IAȘI

PETRU CAZACU

S-au împlinit la 16 februarie 1976, 18 ani de la inaugurarea expoziției permanente a Muzeului etnografic al Moldovei, iar la 28 aprilie – 33 ani de la emiterea primului act oficial care a marcat începuturile existenței acestui muzeu. Dacă istoria organizării muzeului etnografic din Iași a făcut obiectul unor preocupări sporadice atunci colecțiile sale, expoziția sa permanentă ca și munca de cercetare și depistare a celor mai îndepărtate și mai izolate cătune de pe cuprinsul întregii Moldove, întreprinsă cu dăruire de cei cîțiva entuziaști rămași să lucreze în acest domeniu, fac ca atenția multor oameni să fie atrasă de această instituție.

Iată unul din motivele care ne-a îndemnat să ne oprim în expunerea noastră tocmai la istoricul încercărilor de organizare a muzeului etnografic.

Se știe că etnografia se afirmă destul de tîrziu ca disciplină științifică, de-abia către sfîrșitul secolului trecut în occident, iar la noi de-abia la începutul acestui secol. Aceasta nu înseamnă însă că n-au existat oameni care, deși confundau de cele mai multe ori termenii de istoric, etnografie, folclor n-au avut cele mai serioase preocupări de colecționare a materialului etnografic. Din acest punct de vedere trebuie să facem de la început mențiunea că în dezvoltarea muzeografiei etnografice ieșene se disting două etape, separate de anul 1943 cînd se înființează, în fapt, muzeul ieșean.

Din datele ce le avem pînă acum rezultă că în secolul al XIX-lea cercetările s-au îndreptat și la Iași, ca și în alte părți, mai întîi asupra științelor naturii și antichităților istorice, iar către sfîrșitul sec. al XIX-lea putem vorbi și de unele cercetări în domeniul cunoașterii civilizației populare.

Începuturile acestor cercetări în Moldova se leagă de numele lui Teodor T. Burada, cunoscut muzician și muzicolog. Studiile făcute la Paris (dreptul și muzica) l-au pus în contact cu noua disciplină – care-și făcea apariția în centrele universitare apusene – iar orizontul său larg etnografic îl conduc la cercetări complexe pe teren pentru a cunoaște, la fața locului, pe toți românii nu numai din interiorul țării, ci și pe cei din afara granițelor. Lungile sale călătorii, făcute cu vioara sub braț, în care nu s-a mulțumit numai să noteze melodii, să facă desene sau să prindă în cuvinte ceea ce a văzut și auzit, ci să și achiziționeze o serie de obiecte prețioase, în special instrumente muzicale, i-au atras din partea lui N. Iorga epitetul de „pelerin”¹.

¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, III, Buc., 1936, p. 128.

Cercetările etnografice, folclorice și muzicologice l-au pus în situația de a aduna un bogat material documentar (instrumente muzicale populare ca : fluiere, buciune, cimpoaie etc. ; păpuși de lut – scaloianul din Dobrogea –, obiecte referitoare la datinile și obiceiurile populare, note și vechi tipărituri, manuscrite muzicale.), care i-au sugerat ideea închegării unui „muzeu al muzicii românești“.

An de an, cu prilejul călătoriilor peste hotare, a îmbogățit neîncetat instrumentarul său muzeistic. Colecția sa a atras atenția oamenilor de știință, făcându-l pe Iorga să spună despre ea : „adunată cu alita trudă, știință și gust, trebuie păstrată întreagă așa cum este“².

Încurajările unor personalități de aleasă ținută civică și științifică l-au determinat pe Burada să solicite, în anul 1891, concursul și intervenția Conservatorului de muzică și declamațiune din Iași ca țara noastră să participe la *Expoziția de muzică și teatru* din Viena. A înaintat memorii către Ministerul Instrucțiunii Publice, a scris articole pe tema muzeului muzicii noastre, a organizat expoziții locale și peste hotare (la Praga) cu intenția vădită de mărturisită de a stimula interesul oficial pentru asemenea acțiuni de culturalizare și educație a maselor.

În 1895 a participat la *Expoziția etnografică a popoarelor slave* de la Praga din dorința aprofundării problemelor muzeistice, iar la înapoiere a înaintat autorităților un memoriu asupra celor văzute sugerînd acțiuni similare și la noi, ținînd seama de ineditul, varietatea și bogăția materialului ce-l posedă.

După aproape trei decenii de strădanii, observînd lipsa de interes oficial local, muzeologul Th. T. Burada a donat, în anul 1901, Muzeului național de antichități din București întreaga sa colecție de instrumente muzicale „care este cea întâi și unică în țara noastră“ – după expresia ziarului „Evenimentul“ din 6 iunie 1901³.

Dar Burada n-a fost numai un colecționar. Valoroase rămîn încercările lui și în investigațiile etnografice fără legătură cu muzica, așa cum se prezintă, de pildă, studiile : „Despre creștăturile plutașilor pe cherestele“ și „Despre creștăturile șalgăilor pe droburile de sare“. Toate aceste constatări conduc la concluzia că Teodor T. Burada este și un precursor al muzeisticii etnografice ieșene.

Concomitent cu încercările lui Burada de înființare a unui muzeu al muzicii românești trebuie să amintim aici și alte inițiative ale unor cărturari ieșeni pentru alcătuirea uni muzeu cu profil mixt, istoric-etnografic.

Astfel, la 27 aprilie 1890, mai mulți membri ai Societății „Arhiva“, printre care A. D. Xenopol, Grigore C. Buțureanu, N. Beldiceanu, T. T. Burada, P. Rîșcanu ș.a. au propus înființarea unui „Muzeu de științe arheologice și alte asemenea lucruri vrednice de a fi păstrate“. Propunerea a fost pusă la

² *Ibidem*.

³ Viorel Cosma, *Teodor Burada – Viața în imagini*, Buc., 1966. Ed. muzicală a Uniunii compozitorilor din R.S. România, p. 42. Astăzi colecția se găsește la Conservatorul de muzică „C. Porumbescu“ din București. Cu această colecție și cu altele, a fost organizată, acum cîtiva ani la Iași, de către Conservatorul ieșean și cel bucureștean, pe holul conservatorului o foarte interesantă expoziție de instrumente muzicale populare.

ordinea zilei dar amînată ... pentru la anul, pentru ca să nu se mai revină apoi asupra ei"⁴.

În 1897, prof. Teohari Antonescu, titular al catedrei de arheologie de la facultatea de litere din Iași, al cărui decan era A. D. Xenopol, înaintează un memoriu pentru a se înființa un „muzeu de arheologie și etnografie” al Universității în care să fie expuse și obiectele de la Cucuteni ale lui N. Beldiceanu, rezultate din săpăturile acestuia făcute între anii 1885 – 1890 (circa 600 piese). Memoriul n-a avut nici o urmare și nu poartă nici o rezoluție a autorității universitare. În 1905 prof. T. Antonescu avea să revină asupra muzeului mixt, dar și această intervenție rămîne fără rezultat, memoriul său nici măcar n-a fost înregistrat și pus în discuția consiliului profesoral⁵.

În perioada de care ne ocupăm o acțiune solitară trebuie remarcată. Este vorba de strădaniile inginerului orașului Iași, Virgil Hălăceanu, de a întemeia un muzeu național etnografic, mixt – am spune noi – în orașul de care era foarte atașat. A fost un colecționar pasionat, un „maniac” cum îl numeau în deridere unii neînțelegători. Mai întîi și-a făcut o colecție în casele proprii (str. V. Alecsandri nr. 3) apoi, înmulțindu-se obiectele, le-a mutat, cam prin 1910, într-o clădire din curtea bisericii Golia.

În 1912, ing. V. Hălăceanu lansa un apel către autorități și opinia publică în care-și arăta intenția de a înființa un „muzeu etnografic retrospectiv al Moldovei”. El ruga autoritățile și diverse persoane binevoitoare să-i dea concursul pentru a înființa cît mai curînd acest muzeu „ogîndă vie a vieții vechi și noi a poporului și țării, cu caracter național”. În același an solicită Primăriei Iași, aprobarea de a aduce în „Muzeul național al Moldovei” șareta cea veche a Roznovăneștilor⁶.

Tot acum, urmînd a se face dezvelirea statuii lui Cuza Vodă, ing. V. Hălăceanu inițiază organizarea unei expoziții ad-hoc. Pentru aceasta se constituie un comitet al cărui vicepreședinte eră A. D. Xenopol, secretar general V. Hălăceanu, iar secretar, prof. A. D. Atanasiu.

Confecționase chiar și o șampilă specială : „Muzeul național etnografic al Moldovei” („muzeu etnografic” era numit, în 1912 și de ing. șef al orașului, Savu, în rezoluția pusă pe un memoriu al lui T. T. Burada, cu mențiunea „din curtea bisericii Golia”⁷).

Tot etnografic îl numește și N. A. Bogdan în cunoscuta sa monografie apărută în 1913 : „Prin stăruința ing. V. Hălăceanu și contribuțiile mai multor donatori, s-a înființat de acum trei ani un muzeu etnografic, în o sală rămasă de la arsul externat de fete din ograda mănăstirii Golia. Sunt acolo adunate multe obiecte interesante, inscripții lapidare, documente istorice, arme, trăsuri vechi, stampe, odoare bisericesti etc.”⁸. După cum se observă – de toate, mai puțin piese de etnografie.

⁴ Emil Diaconescu, *Tradiții ale muzeisticii ieșene*, în „Cercetări istorice” (scrie nouă) II, Iași, 1971, p. 25.

⁵ Arh. St. Iași, fond Fac. de litere, dosar 906/1905–1906, vol. I, f. 156.

⁶ Arh. St. Iași, Muzeul național al Moldovei, dos. 213/1912.

⁷ *Loc. cit.*

⁸ N.A. Bogdan, *Monografia orașului Iași*, f.a., ed. II, p. 271.

Ilălăceanu a continuat să facă memorii și să ceară concurs pentru îndeplinirea dezideratului său de-o viață. Astfel, la 20 aprilie 1912, s-a adresat Facultății de litere ca să-i încredințeze spre păstrare obiecte arheologice provenite din săpăturile de la Cucuteni, dacă nu definitiv, cel puțin provizoriu spre a le expune „în sala de expoziție din cetatea Golia, în care aranjăm toate obiectele ce vor figura în viitor în muzeul nostru“, pe care el îl și credea realizat. Cererea a rămas însă fără rezultat⁹.

În 26 martie 1913 s-a adresat Epitropiei Sf. Spiridon să-i împrumute documentele vechi „necesare Așezămîntului național ce am întemeiat“¹⁰. Același rezultat.

Numai Ministerul de Război s-a arătat mai înțelegător și mai generos și i-a trimis armament și unele trofee¹¹.

În 1917 avea să se stingă din viață, iar colecțiile sale adunate cu atita trudă și jertfe, aveau să fie depozitate în turnul Goliei. Pentru administrarea acestui fond, soția lui instituisese un comitet, în frunte cu T. T. Burada.

La 3 iunie 1921 acest comitet, sau cum își ziceau „membrii muzeului istoric și etnografic Virgil Hălăceanu“ hotărâse că a venit timpul ca toate obiectele și cărțile acestui muzeu să fie cedate Muzeului municipal (înființat în 1920) cu condiția ca o secțiune a noului muzeu să poarte pe veci numele de: „Secțiunea inginer Virgiliu Ilălăceanu“¹².

Cu ocazia predării acestor colecții „s-a constatat o mare lipsă de obiecte și cărți“¹³, ceea ce înseamnă că în timpul războiului, colecțiile fiind lăsate în voia soartei, în turnul Goliei, s-au pierdut o bună parte din ele. Din ceea ce a rămas, o parte din armament, trofee etc. au fost „împrumutate“ Regimentului 13 infanterie, care avea să inaugureze, la 15 noiembrie 1922, „Muzeul militar al Regimentului 13 infanterie“.

Aceste obiecte nu vor mai fi înapoiate niciodată Muzeului (care considera, dealtfel, acest muzeu ca o secție a sa), aducîndu-se argumentul că „aceste obiecte își au locul într-un muzeu militar“¹⁴.

Celelalte piese din colecția Hălăceanu s-au pierdut în decursul timpului. O infimă parte a ajuns, în 1951, prin intermediul Arhivelor Statului Iași în inventarul actualului muzeu etnografic al Moldovei.

După cum se știe, în 1916 aveau să se pună bazele Muzeului de antichități, rezultat al strădaniilor unor cărturari deja pomeniți. Prof. Orest Tafrali, urmașul la catedra de arheologie al lui T. Antonescu, a deschis în cadrul muzeului și o secție de „artă națională“. Aici au fost adunate o serie de icoane, sfesnice și cruci sculptate, scoarțe țărănești din Bucovina și „una oltenească“, țesături artistice din Banat, ouă încondeiate etc.

E de reținut faptul că din inventarul acestui muzeu au fost transferate Muzeului etnografic al Moldovei, încă din anul 1949, un număr însemnat de obiecte nu numai de artă populară ci și de istorie.

⁹ Arh. St. Iași, fond Fac. de litere, dosar 913/1912, vol. II, f. 144 bis.

¹⁰ Loc. cit.

¹¹ Emil Diaconescu, *op. cit.* p. 33.

¹² „Ion Neculce“ — Bul. Muzeului municipal Iași, fasc. I (1921), p. 156.

¹³ Loc. cit.

¹⁴ Arh. St. Iași, Muzeul istoric militar, Fond Primăria Iași, dosar 293/1920.

Între timp, disciplina etnografică începe să-și facă loc, greu dar sigur, între celelalte discipline umanistice.

Ideea unor muzee etnografice, în înțelesul modern al cuvîntului, începe „să prindă” și la noi în țară. Apar oameni bine pregătiți din punct de vedere teoretic care, întorși acasă de la studiile din străinătate, vor pune în practică cele învățate. E suficient să amintim aici doar câteva nume, în primul rînd pe acela al lui G. Vilsan. Se știe că a fost un geograf renumit, dar în același timp avea o solidă pregătire etnografică, ca rezultat al studiilor făcute la Berlin (1911–1912).

Încă în 1911 el ține în cadrul Societății Academiei Române din Berlin cunoscuta conferință, repetată mai tirziu și în țară (1926 și apoi tipărită în 1927 la Cluj) intitulată „*O știință nouă : Etnografia*“, în care face o prezentare succintă a situației etnografiei și a muzeelor etnografice din Occident și de la noi, oprindu-se mai ales asupra sarcinilor ce revin etnografilor români, anume „să descurece ființa etnică actuală și trecută a poporului român”¹⁵.

Este vorba firește, de o exagerare menită însă să impulsioneze cercetarea. Și mai departe : „Toate sint de folos – spunea Vilsan – însă documentele se păstrează mai bine în biblioteci, limba e scrisă în cărți și trăiește în graiul atîtora, iar pămîntul și viața geografică a poporului evoluiază foarte încet, încît o întîrziere a studierii acestor fenomene nu aduce o prea mare pierdere. Materialul etnografic însă se prefăce în unele privințe destul de repede. Din foarte puțin ce a fost cercetat, și mai mult de străini decît de noi, se poate spune că avem o comoară de care nu ne dăm destul de bine seama”¹⁶.

În 1924 va susține conferința „Menirea etnografiei în România“, publicată apoi la Cluj.

Un alt nume este acela al prof. Romulus Vuia. Absolvent al Școlii normale superioare din Budapesta în 1910, a lucrat și s-a pregătit în Muzeul etnografic din Budapesta. Urmează apoi cursurile de antropologie și etnografie de la Universitatea din Berlin și, ceea ce e mai important, face lucrări practice serioase la Muzeul etnografic (Museum für Volkerkunde) din aceeași localitate. Subliniem acest lucru pentru că este primul român care face studii de muzeografie etnografică.

Mai pot fi amintiți și alții, chiar înaintea lui Vilsan și Vuia, care au frecventat cursuri de etnografie și antropologie în străinătate. Dintre aceștia menționăm pe savantul Emil Racoviță, un mare iubitor al etnografiei și înfocat sprijinitor al Muzeului etnografic din Cluj (numai că el prezintă etnografia ca o disciplină aparținătoare științelor biologice¹⁷).

Am amintit aceste lucruri aici pentru a arăta că din punct de vedere teoretic și al pregătirii cadrelor de etnografi, terenul era favorabil pentru înființarea unui muzeu etnografic. Unde însă trebuia înființat acesta ? V. Părvan propusese, încă din 1921, așa cum era și normal, ca acesta să fie înființat în capitala țării. El socotea că din punct de vedere organizatoric trebuia

¹⁵ G. Vilsan, *O știință nouă – etnografia*, Cluj, 1927, p. 13.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ E. Racoviță, *Etnografia. O disciplină a științelor naturale*, în *Transilvania*, Sibiu, 1928, an. 59, nr. 7–8, p. 520–523.

înființat în Capitală un Institut arheologic și câteva muzee centrale : *un muzeu național unic*, cu secții istorice și artistice ; *un muzeu etnografic național și comparativ*, pentru materialul caracteristic atît națiunii noastre, cît și naționalităților conlocuitoare și națiunilor vecine ; un muzeu de artă industrială română și, în sfîrșit, o serie de *muzee regionale* cu caracter amestecat (mixte, cu secții istorice, artistice, etnografice și industriale)¹⁸.

Potrivit acestor concepții — atît de sănătoase pentru acea vreme, după părerea noastră — trebuia să se înființeze, odată cu *muzeul etnografic național* și o serie de muzee regionale sau mixte, deci și la Iași, Timișoara, Craiova, Cluj etc.

De ce s-a înființat în acea perioadă (1922 — 1923) doar un singur muzeu etnografic, la Cluj (și nu mixt așa cum preconiza V. Pârvan) și de ce nu s-a înființat nici pînă azi un *muzeu național de etnografie* la București, sînt întrebări la care este greu de răspuns și nici nu încercăm să o facem. Au fost puse în circulație fel de fel de „speculații” pe această temă. Înclinăm să credem că a fost ales Clujul tocmai pentru că, în primul rînd, acolo erau oamenii cu pregătire specială dublată cu pasiunea colecționarului, cu entuziasmul absolut necesar unei munci atît de anonime dar plină de satisfacție, care este munca de muzeu.

Este știut că la Cluj s-a format prima „școală etnografică” din țară. Numit director al Muzeului etnografic al Transilvaniei și apoi, în 1926, profesor titular al catedrei de etnografie și folclor, Romulus Vuia a adunat în jurul său o serie de discipoli pe care i-a format la școala sa, i-a învățat nu numai etnografie ci și muzeografie, i-a trimis la specializare în cele mai mari muzee etnografice din Europa, apoi i-a răspîndit în țară pentru ca, la rîndul lor, să facă acolo măcar cît a făcut R. Vuia la Cluj.

Care era situația în această perioadă la Iași ? După „lichidarea” „secției unii Hălăceanu” întîlnim rare preocupări pentru muzeografie etnografică. Doar cîțiva colecționari particulari, printre care trebuie să cităm, în primul rînd, pe juristul Iuliu Pascu.

Este locul să amintim aici despre încercarea lui C. Mărgăritărescu care în perioada anilor 1935 — 1936 se străduia să înființeze la Iași un muzeu etnografic al Moldovei. În acest sens, după nereușitele încercări la oficialitățile locale, se adresează societății „Astra” din Sibiu căreia îi oferă „un palat adus pînă aproape de acoperiș cu construcția, la promenada Copou — Iași, în valoare de 25.000.000 lei pentru Muzeul etnografic al Moldovei, căruia îi dăruiesc și eu colecții și bibliotecă de peste 2.000.000 îndată ce-l veți termina. Are 16 saloane... cu trei ha. loc”.

Desigur că „Astra” nu s-a putut angaja în organizarea acestui muzeu, scopurile „Astrei” nu depășeau Transilvania¹⁹.

Dacă în Iași aceasta era situația, în schimb, în nordul Moldovei, trebuie menționate strădaniile de-o viață ale soților-învățători — Ioneț, care au înființat muzeul etnografic din Rădăuți în 1933 ; apoi acele ale prof. Ion Ștefureac și C. Brăiescu — care au pus bazele muzeului din Cîmpulung Moldovenesc

¹⁸ V. Pârvan, *Probleme de arheologie în România*, în *Transilvania*, Sibiu, 1921, an. 52, nr. 1—2, p. 5—6.

¹⁹ Ion I. Drăgoescu, *Un document inedit despre perspectivele unui muzeu etnografic la Iași*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, nr. 2, 1974, Seria muzee, p. 91.

(cu o foarte bogată colecție de lemn) în 1936 și în sfârșit, acele ale prof. V. Ciurea de la Fălticeni, care încă din 1930 organizase un muzeu mixt, cu o secție de etnografie.

În privința Iașilor, semnificativ este faptul că prof. Nicolae Macarovici, fost mulți ani director al Muzeului de istorie naturală din Iași, făcînd un „tur de orizont” asupra muzeografiei românești, într-un articol publicat în ziarul „Prutul” (V), din 21 și 22 ianuarie 1943 și intitulat „Muzec moldovenești”, nu pomeneste absolut nimic despre realizările în etnografie.

Se impunea însă cu evidență necesitatea pentru Iași, ca centru universitar, a unui muzeu etnografic, cît și a introducerii în planul de învățămînt a acestei „științe noi”. Drept urmare, Rectoratul Universității a format o comisie care să facă propuneri pentru a fi adus la catedră un specialist. Și astfel, comisiunea a chemat la catedră pe prof. Ion Chelcea, cunoscut ca etnograf prin lucrările publicate pînă atunci și ca muzeograf prin îndelungata sa activitate de la Muzeul etnografic al Transilvaniei, discipol al prof. Romulus Vuia, considerat „etnografii cel mai indicat pentru organizarea viitorului muzeu etnografic al Moldovei, instituție care pînă astăzi lipsește Iașului”²⁰.

Venit la catedră în martie 1943, conferențiarul de etnografie începe acțiunea pentru înființarea Muzeului etnografic al Moldovei printr-un memoriu adresat Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor în vederea subvenționării noii instituții.

Ca răspuns la acest memoriu, Ministerul „aprobă înființarea pe lângă catedra de etnografie a unui muzeu etnografic al Moldovei” și în vederea acestui scop „acordă, pentru început, o subvenție de 300.000 lei”²¹.

Universitatea pusese la dispoziția muzeului localul său (astăzi demolat) de pe actuala stradă „23 August”, unde fusese rectoratul, iar cel însărcinat cu organizarea muzeului îi fixează caracterul și scopul într-o lucrare, tipărită în 1943 și intitulată „*Menirea muzeului etnografic al Moldovei*”.

Chiar din titlul lucrării se vede că este vorba de un *muzeu etnografic al întregii Moldove*, care va trebui să oglindească modul de trai al poporului, român, aspectele vieții și civilizației acestuia.

Muzeul are drept scop principal: „... a salva mărturiile de civilizație și cultură populară; a aduna materialul necesar unei sinteze științifice etnografice și de a constitui un element educativ pentru public”²².

Ca un prim răspuns la inițiativa de a se înființa Muzeul etnografic al Moldovei la Iași vin primele donații, chiar în primul an de existență al acestuia. Astfel, fostul magistrat ieșean, stabilit ulterior la București, Iuliu Pascu, pasionat colecționar de obiecte de artă populară de pe întreg teritoriul țării, donează muzeului întreaga sa colecție, 392 piese, cu singura condiție

²⁰ Din raportul comisiei de chemare la catedra de etnografie a prof. I. Chelcea. Vezi și Monitorul Oficial (Partea I), nr. 24 din 29.I.1943, p. 814.

²¹ Vezi adresa ministerului nr. 20. 932 din 28 aprilie 1943 (în arhiva Muzeului etnografic al Moldovei). Acesta este actul de naștere al Muzeului etnografic al Moldovei, semnat de ministrul de atunci, Ion Petrovici, a sprijinit Muzeul etnografic al Moldovei din Iași.

²² Ion Chelcea, *Menirea Muzeului etnografic al Moldovei*, Iași, 1943, p. 10. Vezi și N. A. Rădulescu, Recenzia la lucrarea mai sus citată, în „Revista geografică română”, an VI, 1943, fasc. 1-2, p. 78-79.

ca în dreptul fiecărui obiect să fie trecută mențiunea : „Darul Maria și Iuliu Pascu — 1943”²³.

Nu știm motivul pentru care nu s-a insistat atunci, în 1943, ca să fie obținute puținele obiecte ce mai rămăseseră la Arhivele statului de la fostul muzeu municipal — secțiunea Hălăceanu (Ne menținem părerea că în 1943 se găseau mai multe obiecte rămase de la muzeul citat, decît în 1951, cînd au intrat doar cîteva piese în inventarul Muzeului etnografic. Știm cu toții ce-a însemnat anul 1944 pentru Iași și pentru muzeele sale).

Tot în 1943 se pun bazele unei *Arhive de folclor* prin lansarea a două chestionare în legătură cu obiceiurile de peste an, la care muzeul a primit o serie de răspunsuri. În 1951 avea să se lanseze un al treilea chestionar, „pe urmele portului popular în Moldova”, la care s-au primit puține răspunsuri.

În februarie 1944 un alt mare donator al muzeului, cunoscutul folclorist din Fălticeni, Arthur Gorovei, oferă aproape 500 volume cărți și reviste de specialitate, cu rugămintea ca, după moartea sa, biblioteca muzeului să-i poarte numele.

Cu obiectele din colecția Iuliu Pascu și cu altele adunate din sudul Moldovei și de pe valea Cuejdului se organizează, pentru scurt timp, *prima expoziție etnografică la Iași* în clădirea cedată de rectorat pentru muzeu.

În martie 1944 muzeul a fost evacuat împreună cu Universitatea, la Zlatna. Este meritul prof. Chelcea de a fi salvat toate piesele adunate pînă atunci, cu excepția unei splendide monoxile de lemn, în care mai erau și cîteva piese de pescuit, care a rămas pe rampa gării Iași din reaua voință a șefului de gară.

La reîntoarcerea din evacuare, Universitatea n-a mai pus la dispoziția muzeului vechiul local, acesta fiind cedat pentru sediul sindicatului învățămînt, motiv pentru care colecțiile vor sta închise în lăzi, adăpostite într-o mică săliță de la Universitate, unde-și avea sediul conferința de etnografie, problema *localului* rămînînd mult timp preocuparea de bază a muzeului.

În 1945 va apare *Legea de organizare a Muzeului etnografic al Moldovei*²⁴, prin care se recunoștea o situație deja existentă. În afară de fondurile necesare dezvoltării muzeului, legea prevedea că „muzeul va fi patronat de un *consiliu de sprijin și îndrumare*, format din 13 persoane printre care : Mitropolitul Moldovei, rectorul Universității, primarul orașului, un membru al Academiei, directorii muzeelor din Iași” etc.²⁵, într-un cuvînt se garanta prin lege sprijinul tuturor instituțiilor mai importante din Iași și din țară. Legea mai prevedea că „muzeul va fi condus de un *comitet de direcție*, restrîns, format din 5 membri : rectorul Universității, un membru din consiliul de sprijin desemnat de minister, un membru ales din consiliul

²³ Vezi copia de pe adresa lui Iuliu Pascu, înregistrată la nr. 1280 din 4 mai 1943 de către Rectoratul Universității din Iași.

²⁴ Publicată în „Monitorul Oficial” nr. 126 din 6 iunie 1945.

²⁵ Vezi „Monitorul Oficial” nr. 126, din 6 iunie 1945, *Legea de organizare a Muzeului etnografic al Moldovei*.

de sprijin. Director al muzeului a fost numit prof. I. Chelcea²⁶. În afară de acestea, legea mai prevedea ca „pînă ce muzeul va avea un local propriu, consiliul de sprijin, în înțelegere cu Primăria municipiului, va alege localul cel mai potrivit pentru instalarea lui”²⁷.

Se părea că lucrurile se vor rezolva în bine, iar muzeul se va putea dezvolta normal. Senatul Universității numește o comisie de trei, formată din profesorii: Gh. Năstase, Petru Caraman și I. Botez, pentru a discuta legea de organizare a muzeului, a aduce, eventual, unele amendamente și a prezenta referate în acest scop. S-au purtat multe discuții pentru fixarea bazei juridice și a profilului muzeului. Chiar în sinul acestei comisii părerile erau împărțite: unii îl vedeau organizat sub forma unui mare *muzeu etnologic*, care să cuprindă mai multe secții, printre care și antropologia și paleontologia, iar din punct de vedere organizatoric muzeul urma să depindă de Universitate (referatul prof. I. Botez); prof. P. Caraman era de părere ca muzeul să se numească etnologic dar să aibă numai două secții: etnografie și folclor. Din punct de vedere organizatoric muzeul era conceput ca o instituție autonomă care să depindă de Universitate numai prin conferențiarul de etnografie care era, în același timp și directorul muzeului, așa cum prevedea legea.

Și de data aceasta au intervenit interese străine de cele ale muzeului care au făcut ca legea de organizare a muzeului să nu fie pusă în practică. Muzeul rămânea și mai departe fără personal, fără local, fără o subvenție care să-i permită achiziționarea de noi obiecte, într-un cuvînt exista doar „cu numele”, fiind reprezentat prin directorul său onorific.

Între timp s-a încercat rezolvarea problemei localului intervenindu-se la Comisiunea monumentelor istorice pentru clădirea fostului muzeu „Cuza Vodă” de pe strada Lăpușneanu (azi Muzeul Unirii). În ianuarie 1946 aceasta aprobă Muzeului etnografic să folosească trei camere cu condiția ca imediat după ce „Muzeul Cuza” va fi refăcut, clădirea să fie evacuată. Numai după o lună însă, Comisia revine întrucît, între timp, aflase (de-abia atunci...) că vechea clădire ce a adăpostit cîndva pe primul domnitor al Principatelor unite suferise grave stricăciuni în timpul războiului și necesita urgente reparațiuni.

Anul 1948 găsește colecțiile muzeului tot în lăzi la Universitate. Se fac demersuri insistente la Rectoratul Universității pentru a se obține cîteva camere din incinta Bibliotecii centrale, chiar de la subsol, demersuri rămase însă fără rezultat. În decembrie, același an, se intervine pe lângă Academia de Belle-arte ca să adăpostească, măcar pentru moment, muzeul. Deși Primăria acceptă, totuși muzeul rămîne și mai departe în aceeași situație precară. În 1949 se fac demersuri insistente pentru obținerea clădirii din parcul expoziției și cu cîteva hectare de teren. Acolo ar fi fost loc și pentru expuneri în aer liber. Și aceste intervenții rămîn fără rezultat.

În anul următor, Comisia monumentelor istorice avea să aprobe folosirea celor trei camere de la „Muzeul Cuza”, aprobare care-o dăduse și în 1946, dar reparațiile necesare nu se făcuseră, astfel că muzeul rămîne mai departe la Universitate. De-abia în ianuarie 1952 muzeul se va muta în clă-

²⁶ Loc. cit. Vezi și P. Nicorescu, *Muzeul etnografic al Moldovei*, articol din ziarul „Moldova liberă”, nr. 239, din 12 VI, 1945.

²⁷ Ibidem.

direa fostului muzeu Cuza, unde va sta trei ani în condiții și mai vitrege decât la Universitate, întrucât de-abia atunci clădirea intrase în reparații iar colecțiile muzeului erau mutate de colo-colo, neconservate și pline de moloz.

Anul 1951, marchează sfârșitul primei faze de dezvoltare a muzeului, de fapt este tardiva recunoaștere oficială a existenței acestuia, trecînd de sub egida Universității în schema de organizare a Așezămintelor Culturale (Ministerul Culturii, azi Consiliul Culturii și Educației Socialiste).

Acum se acordă muzeului *prima schemă de funcțiune* și sînt încadrați, în ordine, următorii : Ion Chelcea — director ; Emilia Pavel — șef de secție ; Gh. Pantazică — asistent ; Pompiliu Poghirc — preparator ; Viorica Balan — desenator și Verona Praznicu — supraveghetoare.

Dintre aceștia doar Emilia Pavel a rămas să lucreze pînă astăzi în cadrul muzeului.

Acum s-au alocat și primele fonduri pentru achiziții. Acestea au început să se facă sistematic, la teren, după o cercetare minuțioasă a zonelor. Campaniile de achiziții s-au soldat totdeauna și cu studii de specialitate pe diferite teme. În vara anului 1951, directorul muzeului împreună cu desenatoarea au început pe valea Bistriței studiul sistematic al portului național. Acum s-au pus și bazele *arhivei de desene* care, alături de arhiva foto, este un prețios fond documentar pentru studiul etnografiei moldovenești. Remarcăm calitatea deosebită a acestor peste 350 desene colorate executate atunci de Viorica Balan (Arhiva de desene s-a îmbogățit mereu prin prestația desenatorilor Ludwig Dombrowschi și apoi a Aureliei Mazurchevici). Tot acum se organizează la Universitate o expoziție „Arta populară din Moldova” vizitală de peste o mie de persoane, în special studenți și profesori.

Bucuria începutului, așa de promițător în realizări, a fost umbrită pentru moment de faptul că din vara anului 1951 i se impune muzeului un profil mixt, de istorie și etnografie, contrar intențiilor directorului său. Vechile concepții asupra muzeelor „regionale” văzute ca o aglomerare cu „de toate” revin în cadrul conducerii Așezămintelor culturale de atunci. Personalul muzeului va fi obligat ca timp de aproape patru ani să-și cheltuiască timpul și energia pentru a aduna, sub diverse forme, piesele istorice care lipseau din colecții. Aceasta a dus la întîrzierea colecționării materialului etnografic — care în perioada aceea se mai găsea, oricum, mai ușor — dar pe de altă parte faptul are și un aspect pozitiv : o serie de piese istorice provenind de la fostele muzee municipale și „Cuza Vodă” sînt strînse acum la un loc, adunate cu grijă și puse, ulterior, în valoare (ele au fost transferate muzeelor de profil din cadrul Complexului muzeistic ieșean).

Anul 1954 avea să însemne un reviriment în activitatea muzeului. În iunie se redă postul de asistent pe care va fi încadrat Gh. Bodor, tînar absolvent al Facultății de filologie din Iași. Tot acum va fi încadrat în post de desenator Horațiu Constantinciu, iar în toamnă s-a redat și postul de preparator în care a fost transferată prof. de geografie Aurora Turcu. Fondurile de achiziții și fondul de salarii au crescut mult față de 1951.

În urma consfătuirii pe țară a muzeografilor se fixează acum definitiv profilul muzeului. El va fi un muzeu etnografic, la fel cu cel de la Cluj, conform concepției inițiale, renunțându-se la profilul mixt, impus pentru o anumită perioadă de timp.

De acum încolo se știa precis ce era de făcut. Paralel cu achizițiile sistematice, făcute pe zone etnografice, s-a trecut și la elaborarea tematicii viitoarei expoziții permanente a muzeului, proiectată a se organiza în clădirea fostului muzeu Cuza, care era în curs de reparații. La parter urmau să fie expuse piese referitoare la ocupații și meșteșuguri, iar la etaj locuința, portul, arta populară textilă și obiceiurile. Parcul din spatele clădirii permitea amenajarea lui pentru un sector în aer liber. Dar n-avea să se întâmple așa.

Anul 1955 debutează cu o plăcută surpriză pentru toți muzeografii ieșeni: cea mai impunătoare clădire din oraș — Palatul Administrativ — printr-o Hotărâre a Consiliului de Miniștri, avea să fie cedată culturii, fiind transformată în „Palat al culturii“.

Odată cu Muzeul etnografic, aici au fost mutate și alte două muzee mai vechi: cel de artă și cel de istorie. Tot atunci s-au înființat alte două muzee: de științele naturii și cel politehnic, palatul devenind astfel sediul a cinci muzee, deci un adevărat „Palat al muzeelor“.

Vechea clădire de pe strada Lăpușneanu impusese o anumită viziune asupra viitoarei expoziții permanente, iar tematica elaborată trebuia acum adaptată noilor condiții, punându-se stringent problema organizării expoziției permanente. Până la cea definitivă și pentru a nu pierde spațiul, s-a organizat o expoziție în primele patru săli din spațiul afectat avînd ca temă agricultura, viticultura, păstoritul și o parte din meșteșuguri. Această expoziție deschisă din aprilie și pînă în noiembrie 1955 și vizitată de peste 5 000 de persoane, avea să definească, fără putință de tăgadă, cel puțin trei aspecte esențiale:

1. calitatea de necontestat a colecțiilor;
2. spațiul afectat expoziției permanente trebuia amenajat special, creîndu-se un circuit fluid pentru vizitare;
3. a face expoziția permanentă cu mobilierul vechi, cu vitrine demodate, cu fotografiile, desenele și celelalte executate cu forțe proprii, ar fi dus, cu siguranță, la eșec.

Drept urmare se acționează în consecință: încep reparațiile și amenajarea spațiului, se lucrează intens pentru predarea documentației la I. S. „Decorativa“ București, întreprindere creată special pentru organizarea expozițiilor de muzeu, a târgurilor internaționale etc. Între timp schema s-a mai mărit, la fel și fondurile de achiziții²⁸.

În aprilie 1957, directorul muzeului, Ion Chelcea, a fost pensionat pentru „limită de vîrstă“ iar în postul vacant a fost promovat Gh. Bodor. Tînărului colectiv de muzeografi îi revenea sarcina de a duce la bun sfîrșit opera începută încă din anul 1943 de prof. Chelcea. Tematica fusese elaborată

²⁸ I.a 1 martie 1955 a fost încadrat, pe post de asistent, P. Cazacu, iar în 1957 au venit: Victoria Semendeev și Filioreanu Pantelimon — îndrumători; Emil Jehailiuc — restaurator lemn; Ilie Păduraru — gestionar. În 1958, în postul rămas vacant prin plecarea lui Filioreanu P., va fi încadrată Melania Ostap. De atunci și pînă astăzi a fost o mare fluctuație de cadre, în special în posturile de îndrumători. Dintre aceștia a rămas doar Rodica Ropot, promovată muzeograf.

și aprobată de organele tutelare. Pe parcursul organizării muzeului au ieșit însă în evidență și unele lacune ale acestora care, în funcție de spațiu, au fost, parțial, lichidate „din mers“.

După cum se știe, expunerea într-un muzeu de etnografie poate fi făcută în două feluri: pe fenomene etnografice (ocupații, meșteșuguri, arhitectură, port, obiceiuri, etc.) sau pe complexe de viață care să ilustreze o anumită zonă bine definită. Muzeul etnografic al Moldovei a ales primul criteriu, care credem că oferă posibilități mai mari de a înfățișa dezvoltarea internă a fiecărui fenomen în parte.

Temele sînt prezentate în dezvoltarea lor istorică. O grijă deosebită este manifestată față de formele noi, care se creează sub ochii noștri. Aceste forme noi, caracteristice etapei istorice actuale, au fost expuse în fiecare sală, la fiecare temă, în cazul cînd și în realitate aceste forme noi au putut fi surprinse ca o treaptă calitativ superioară. Procedînd astfel, muzeul nu este un simplu martor, care înregistrează fenomenele, ci este un factor activ care intervine în desfășurarea procesului istoric, subliniind ceea ce este nou și prin aceasta ajutînd la generalizarea lui.

În expoziție sînt subliniate și diferențierile sociale din sinul poporului reflectate fie în dimensiunea unor obiecte, în anumite perfecționări tehnice — în cazul uneltelor de muncă — în bogăția sau simplitatea ornamentelor etc. în funcție de categoria socială a celui care le-a folosit sau pentru care au fost confecționate.

Obiectele de artă populară nu au fost prezentate într-un stand separat, ci au fost încadrate în fenomenul etnografic din care fac parte. Poporul nu separă niciodată utilul de frumos. Aceste două laturi se îmbină armonios în majoritatea obiectelor din gospodăria țărănească.

Călăuziți de aceste principii tematice, cu ajutorul „Decorativei“ (care a proiectat mobilierul, a executat grafica, textele, fotografiile etc., bineînțeles, după cele date de noi) după cinci luni de muncă efectivă la organizarea expoziției permanente, muzeul și-a deschis ușile pentru public la 16 februarie 1958.

Dacă, în linii mari, s-a mers pe exemplul Muzeului etnografic din Cluj, în multe privințe Iașul a venit cu noutăți. Să ne gîndim de pildă, numai la instalațiile tehnice țărănești, expuse pe holul de 230 m.p., care niciodată pînă atunci n-au mai fost expuse într-o expoziție pavilionară. Sau la modul de prezentare a mobilierului țărănesc.

Spațiul de expunere, care inițial era estimat ca mai mult decît suficient, s-a vădit apoi neîncăpător pentru rezolvarea, de exemplu, a problemei prezentării locuinței țărănești (un singur interior, din Straja-Rădăuți, nu rezolvă problema), a portului popular și a artei populare textile și, în special, a prezentării obiceiurilor tradiționale, care nu ne satisfac așa cum sînt prezentate astăzi.

Am dori să subliniem faptul că după deschidere, de la 1 octombrie 1958, ca o recunoaștere a activității depuse, Muzeul etnografic al Moldovei, alături de celelalte muzee din Palat, a fost trecut la o categorie superioară: I, dar, din punct de vedere organizatoric, el devine acum secție a Administrației Palatului culturii (mai tîrziu secție a Muzeului regional, astăzi secție a Complexului muzeistic).

O problemă aparte, dar strîns legată de problemele complexe ale etnografiei moldovenești, o formează *sectorul în aer liber* (Muzeul satului moldovenesc).

Problema expunerii în aer liber a unor gospodării țărănești, instalații tehnice populare, etc. a fost pusă, la Iași, încă din perioada cînd muzeul își căuta un local propriu. Parcul expoziției din dealul Copoului ar fi rezolvat problema în 1949—1950. Apoi parcul din jurul clădirii actualului Muzeu al Țării ar fi putut fi socotit drept satisfăcător prin 1953—1954.

În 1957, după ce se rezolvase definitiv problema localului pentru expoziția permanentă pavilionară, se opta pentru un teren separat, undeva în apropierea orașului. Într-un articol publicat în „Iașul literar” din 2 februarie 1957, Ion Chelcea, după ce arăta însemnătatea înfăptuirii unui asemenea muzeu al satului moldovenesc tocmai aici, în Capitala Moldovei, solicita un teren în zona Cîriclei.

Astăzi, orașul Iași se mindrește cu cele 15 muzee și case memoriale între care se numără, la loc de cinste și Muzeul etnografic, care își aduce din plin contribuția la educarea maselor de vizitatori în spiritul dragostei față de trecutul nostru bogat în fapte și oameni, față de valorile materiale și spirituale create de harnicul nostru popor.

Credem că din expunerea noastră a rezultat limpede că preocupările pentru organizarea unui muzeu etnografic la Iași, au fost, cum este și firesc, indisolubil legate de doi factori: condițiile socio-politice și culturale interne și definirea etnografiei ca domeniu distinct al științei și muzeisticii.

De la preocupări sporadice și singulare, ideea unui muzeu etnografic a cuprins reprezentanți ai științei universitare care au cîștigat, fie și parțial, interesul și acțiunea unor organisme de stat, pentru ca, în cele din urmă, ea să se realizeze așa cum o vedem sub ochii noștri grație politicii partidului nostru în domeniile științei și culturii.

PRÉOCCUPATIONS POUR L'ORGANISATION D'UN MUSÉE ÉTHNOGRAPHIQUE À IAȘY

R é s u m é

Dans cet article on relève l'activité de quelques intellectuels de Iassy, vers la fin du XIX-ème siècle et le but du XX-ème siècle, considérés les précurseurs de la muséologie ethnographique en Moldavie. Tel fut l'ethnographe, le folkloriste et musicologue T. Burada qui a milité pour l'institution d'un musée de la musique roumaine ; le professeur T. Antonescu qui a lutté pour un „musée d'archéologie et d'ethnographie” de l'Université ; l'ingénieur Virgil Hălăceanu qui a fondé „le Musée national ethnographique de la Moldavie” ; C. Mărgăritărescu qui a donné son maison de Copou et 3 hectares de terrain pour un musée ethnographique ; et, en fin, le professeur O. Tafrali qui a organisé, dans le cadre du musée d'antiquités une section „d'art national”.

Importants réalisation en ce qui concerne la création des collections ethnographiques a obtenu l'instituteur Ioneț et sa femme à Rădăuți, les professeurs Ion Ștefureac et C. Brăescu à Climpulung Moldovenesc, et le professeur V. Ciurea à Fălticeni.

On présente l'histoire de l'actuel Musée ethnographique dont l'organisateur et première directeur a été le professeur Ion Chelcea.

On insiste sur les principales problèmes de la vie de cette institution dont la principal mission a été de „sauver les témoignages de la civilisation et de la culture populaire, d'accumuler le matériel nécessaire pour une synthèse scientifique ethnographique et de constituer un élément éducatif pour le public” — mission qui a été accomplie au long des années par le travail enthousiaste des muséologues.

PROBLEME DE CULTURĂ ÎN TEMATICA MUZEULUI DE ISTORIE

RODICA RADU

În condițiile societății contemporane, caracterizată prin impetuoasa revoluție tehnico-științifică, prin ritmul înalt al industrializării, prin intensificarea participării maselor la creația istorică conștientă, cultura a devenit o necesitate resimțită la diferite nivele, oricărui membru al societății fiindu-i necesar un orizont cultural-istoric. Viziunea spirituală a omului modern se împropătează permanent la izvoarele culturii; monumentele culturale ale trecutului sînt astăzi încorporate în sistemul valorilor socialiste, prezente, mereu vii, alături de monumentele civilizației noastre actuale.

La gradul de civilizație la care a ajuns societatea noastră, patrimoniul cultural, artistic și științific reprezintă nu numai un eficient factor de transformare a condițiilor de viață, ci și un principal factor în transformarea resorturilor subiective de acțiune ale omului contemporan.

Pornind de la această înțelegere a rolului formativ-educativ al culturii în procesul de formare a omului nou, muzeul de istorie, instituție culturală, preponderent educativă, are datoria de a reconstitui nu numai existența materială și istoria social-politică a poporului nostru în trecutul său istoric, ci și profilul lui spiritual, în toate dimensiunile și cu toate implicațiile sale.

Așadar, din laborioasa activitate de reconstituire, de apreciere și de valorizare a faptelor din trecut (și prezent), care se desfășoară în vederea realizării unui muzeu de istorie, nu poate lipsi preocuparea pentru prezentarea, în contextul tematic, a ceea ce în accepțiunea modernă se definește prin conceptul de „cultură“, adică acea „totalitate a actelor și realizărilor de bunuri și valori, începînd de la bunuri economice și tehnice, trecînd prin instituții politice și juridice, culminînd în manifestările morale, artistice și teoretice“¹.

Preocuparea de a surprinde și sublinia muzeistic nivelul de dezvoltare a culturii materiale și spirituale a societății într-un anume moment istoric, trebuie pornită de la înțelegerea raportului dintre „cultură“ și „civilizație“, concepte care definesc „un fenomen unitar, existențial-axiologic“², civilizația nefiind altceva decît „cultura pătrunsă în toate celulele vieții sociale“³.

Sarcina muzeului de istorie, de a prezenta în contextul istoric ceea ce este mai valoros din moștenirea culturală, este cu atît mai dificilă, cu cît există muzee de profil (de artă, de etnografie, de istoria literaturii sau

¹ Gulian, C. I., *Bazele istorice și teoriei culturii*, Edit. Academiei, R. S. R., București, 1975, p. 15.

² *Ibidem*.

³ *Mic dicționar filozofic*, ed. a II-a, Edit. politică, București, 1973 p. 87.

a tehnicii) a căror tematică specifică le conferă autoritatea de principale depozitare ale patrimoniului cultural-național. Se impune astfel, în funcție de obiectivele specifice ale tematicii muzeului de istorie, o anumită problematizare în prezentarea faptelor de cultură, care țin de stabilirea principiilor de selectivitate a moștenirii culturale, de determinarea proporțiilor, în cadrul spațiului expozițional, între diversele capitole tematice.

Din perspectiva ideologiei marxiste, aspectul de selectivitate a moștenirii culturale, în vederea unei valorificări muzeotehnice, presupune o analiză atentă, obiectivă a faptelor de cultură, care sînt privilegiate sub aspectul lor de răspuns existențial, de pe poziția unei anumite atitudini, partinități de clasă, cît și ca valori.⁴ Aceasta cere în primul rînd „disocierea clară a ceea ce a exprimat necesitățile progresului social, de lucrările și ideile inspirate din ideologia claselor exploatare”⁵. Considerăm că numai valorile astfel selectate pot fi prezente în tematica muzeului de istorie.

Desigur că tabloul impresionantelor cumulări de valori pe care le cunoaște istoria culturii, nu va putea fi reflectat în totalitate în muzeul de istorie. O astfel de prezentare s-ar putea realiza doar într-un muzeu de istoria culturii și civilizației care — în trecut fie spus — ar suscita, credem, un deosebit interes mai ales în marile centre culturale ale țării.

Obiectivele tematice ale muzeului de istorie, care impun prezentarea fenomenului cultural solidar cu desfășurarea firului istoriei, obligă muzeograful-tematician să se oprească la acele creații ale spiritului uman care reflectă mai pregnant problematica societății într-o anumită epocă. Pentru a ilustra deci, cît mai veridic, o anumită epocă, pentru a putea „aduce” în cadrul tematic omul real al unei anumite clase sau societăți, ni se pare deci esențial să prezentăm acele fapte de cultură care reprezintă chintesența conținutului spiritual, ideologic al unei situații istorice. În acest fel în muzeul de istorie, mai mult decît în muzeele de profil, se subliniază rolul bazei social-istorice în făurirea operei de cultură, ca răspuns uman, ca opțiune și atitudine față de problemele existențiale, relevîndu-se faptul că acestea sînt departe de a avea doar un caracter de lux, de gratuit, de non-necesar. De asemenea, în tematica muzeului de istorie trebuie să se illustreze nu numai modul în care cultura este influențată de societate, ci și modul în care aceasta poate influența omul, societatea; deci finalitatea și eficiența social-umană a faptelor de cultură.

Vom aduce astfel în cadrul tematic rezervat mijlocului secolului al XVIII-lea, publicistica unionistă; grafică și literatură antifascistă în contextul anilor '33-'44; documente ilustrînd cuceririle tehnicii românești la capitolul tematic „revoluția tehnico-științifică — caracteristică a epocii contemporane”.

O problemă extrem de importantă și totodată foarte dificilă ni se pare a fi prezentarea în contextul tematic a unor reprezentanți ai vieții culturale românești. Credem că se poate ajunge la o bună rezolvare a acestei probleme dacă se pornește de la ideea necesității realizării unei confruntări

⁴ Gulian, C. I., *Istoria, omul și cultura*, București, 1970, p. 24.

⁵ Ceaușescu, Nicolae, *Cuvîntare la adunarea generală a scriitorilor din 16 noiembrie 1968*, Edit. politică, București, 1968, p. 8.

spirituale, morale, a publicului vizitator, mai ales a tineretului, cu acele personalități care se desprind din contextul lor istoric, „înălțându-se pe acel firmament axiologic spre care își îndreaptă privirile, conștiințele exigente din toate timpurile”⁶.

Perspectiva noastră istorică ne îngăduie o justă privire critică asupra panteonului culturii noastre naționale, în care „au dăinuit înconjurați de dragostea nepieritoare a întregii națiuni numai acei rapsozi și cronicari care și-au iubit poporul și l-au respectat, care i-au apărut interesele și n-au precupețit nimic pentru a-i spori renumele și prestigiul între popoare, pentru a-i salvagarda demnitatea și libertatea”⁷. Astfel, pentru muzeul de istorie, important este, credem, să prezentăm nu numai acei artiști, savanți, filozofi etc. care prin opera lor au îmbogățit patrimoniul cultural-național, ci mai ales acei creatori-cetățeni care s-au integrat organic vieții publice, care prin angajare politică au luptat pentru o cauză generală, care printr-un înalt grad de responsabilitate socială au înțeles să-și părăsească temporar uneltele meseriei, pentru a aborda problemele mari și grave cu care a fost confruntată societatea. Se vor sublinia astfel implicațiile actului de cultură în viața politică a țării. În această intenție, nume ca Petru Constantinescu Iași, Radu Cernătescu, Lucrețiu Pătrășcanu care au contribuit la conștientizarea primejdiei războiului prin acte de mare curaj civic, nu pot lipsi din contextul tematic al muzeului de istorie.

O altă problemă de care trebuie să se țină cont în alcătuirea tematicii muzeului de istorie este ilustrarea nu numai a particularității fenomenelor economice, sociale și politice, în înlănțuirea lor cronologică ci și prezentarea acelor valori ale creației spirituale care au un specific pregnant național. Adresându-se unui public local, cunoscător al istoriei patriei, dar și unui vizitator străin venit să înțeleagă o țară din câteva săli de expoziție, în muzeul de istorie trebuie să se sublinieze ceea ce este individual, particular definitoriu în creația spirituală născută în spațiul mioritic. Credem că preferința specialistului tematician trebuie să incline spre acele creații spirituale care relevă conștiința apartenenței naționale, a permanenței și satorniciei poporului român în spațiul său istoric, conștiința necesității dezvoltării națiunii.

Considerăm de asemenea necesar ca în muzeele locale sau zonale să fie ilustrate acele fenomene de cultură care să demonstreze contribuția populației dintr-o anumită regiune la evoluția spiritualității românești. În felul acesta, vizitatorul va găsi „la ele acasă”, în contextul lor istoric specific, cele mai reprezentative creații spirituale, locale, aceasta contribuind totodată la conturarea personalității muzeului respectiv. Aducerea în Muzeul de istorie a Moldovei a unor documente ilustrând contribuția geniului românesc la îmbogățirea patrimoniului cultural național, de la bisericile pictate din Bucovina, la savuroasa limbă sadoveniană și originalitatea muzicii enesciene, pînă la ilustrele rezultate ale cercetărilor lui Ștefan Procopiu, este în acest sens o reușită.

⁶ Gulian, C. I., *Despre funcția modelatoare a culturii*, în *Revista de filozofie*, tom. 20 nr. 5/1973, p. 518.

⁷ Ceaușescu Nicolae, *loc. cit.*

Cultura națională cuprinde ca un fenomen caracteristic, de bază, cultura populară⁸. Orizontul spiritual românesc, așa cum îl prezentăm noi în muzeu, nu va fi înțeles în toată plenitudinea formelor sale, dacă nu vom ilustra creația spirituală a maselor populare. În literatura muzeologică, s-a mai subliniat că, în general, în muzeele de istorie elementele de cultură populară sînt slab reprezentate⁹. Credem că tocmai muzeul de istorie are sarcina de a sublinia rolul satului și al locuitorilor săi în păstrarea ființei etnice unitare, rolul țaranului de inițiator al actului cultural de la existența noastră dacică pînă în evul mediu, rolul țărănimii de „forță socială a progresului”¹⁰ de-a lungul milenarei noastre existențe. Nu este cazul aici să dezbatem locul elementului etnografic în muzeul de istorie, dar de la instalația tehnică populară de mici dimensiuni și doina de haiducie, pînă la versurile cu conținut antifascist, creație anonimă a anilor 40–44, exponatele care oglindesc aportul culturii populare sînt bine venite, fără a transforma muzeul de istorie într-un muzeu etnografic.

Tematica muzeului de istorie este adeseori deficitară la capitolul „cultură”, prin omiterea contribuției clasei muncitoare¹¹, clasă prin intermediul căreia națiunea ajunge la adevărata sa conștiință de sine, nu numai sub raport istoric ci și social-cultural¹². Au existat, mai ales în perioada interbelică, echipe muncitorești, corale sau de teatru, poeți anonimi care au cîntat în versuri înaripate elanul revoluționar, au ființat societăți de masă care au desfășurat o vie activitate culturală. Prin expunerea materialelor ce documentează această activitate se va acoperi o lacună nejustificate din tematica muzeului de istorie, se va reconstitui încă una din multiplele forme ale vieții culturale românești. O încercare în acest sens a fost făcută de realizatorii Muzeului de istorie a Moldovei, printre exponatele căruia se numără manuscrisul original al unui imn al muncii ce se cînta în cadrul unui club socialist din Iași la sfîrșitul secolului al XIX-lea, macheta steagului societății „Unirea” a lucrătorilor tipografi, obiecte și documente fotografice ce ilustrează activitatea societății culturale Ateneul popular din Tătărași.

Muzeul de istorie, fie el local, zonal sau național urmărește să introducă în tematica sa acele materiale care să facă posibilă referința permanentă la istoria universală. Dialogul dintre fenomenele economice, sociale și politice românești și cele universale, de-a lungul istoriei, a fost susținut și de dialogul între unitatea spirituală românească și cultura universală. Este o necesitate stringentă inserarea în tematica muzeului a acelor opere care demonstrează aportul geniului românesc la patrimoniul cultural universal, caracterul de universalitate a creației spirituale românești întemeiată pe unitatea de structură a spiritului uman, pe unitatea de idealuri și aspirații ale omenirii pe drumul progresului. Vestigii arheologice care amintesc dialogul cultural a geto-dacilor cu lumea greacă, materiale ce vor-

⁸ Tănase, Al., *Cultură și umanism*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 99.

⁹ Anghel Pavel, *În legătură cu folosirea exponatului etnografic în expozițiile de istorie*, în *Revista muzeelor*, 1/1974, p. 32.

¹⁰ *Programul Partidului Communist Român*, Edit. politică, București, 1975, p. 31.

¹¹ Pavel Anghel, *loc. cit.*

¹² Tănase, Al. *op. cit.* p. 86.

de comunitatea noastră spirituală cu latinitatea europeană, opere inspirate din dramatismul luptei pentru independență și unitate, deziderat comun tuturor națiunilor lumii, sînt mărturii elocvente ale corelației culturii românești cu spiritualitatea universală.

Originalitatea creatoare a unui popor nu se manifestă numai în sfera valorilor clasice, a artei și științelor umaniste ci și în domeniul științelor naturii, științelor tehnice, precum și în sfera tehnicii însăși. În tematica muzeului de istorie, trebuie astfel tratată, la capitolul „viață culturală”, evoluția tehnicii ca valoare culturală, ca factor de civilizație. De la topografia de piatră și vîrfurile de săgeată neolitic, pînă la cele mai noi cuceriri ale tehnicii moderne, avem pentru fiecare epocă istorică, dovezi ale efortului intelectual al omului de a răspunde la variatele necesități ale vieții materiale. Credem însă, că misiunea muzeografului tematician nu se poate rezuma numai la a demonstra investiția de inteligență și pasiune, de inventivitate și originalitate pe care a depus-o omul în procesul de creare și utilizare a mijloacelor tehnice. Într-o epocă caracterizată printr-o impenetrabilă revoluție tehnico-științifică, alcătuirea tematicii muzeului de istorie trebuie să țină cont de cerințele, exigențele și chiar idealurile despre viitor ale publicului modern. Avem, credem, obligația de a introduce în muzeu acele materiale care să demonstreze impresionantul aflux informațional contemporan, acumulările de experiență și muncă productivă, previziunile științei despre gradul de dezvoltare tehnică în viitor, mutațiile determinate în viața omului de actuala revoluție tehnico-științifică. Se face încă foarte puțin pentru reconstituirea muzeistică a universului, atît de diferit, al omului de știință contemporan, nemijlocit integrat în practica productivă, față de cel al înaintașilor săi. A aduce în muzeu ceva din lumea minunată a ciberneticii, a prospecțiunilor asupra macro și micro universului, cu tot ce are inedit și îndrăzneț înseamnă a aduce în muzeu, pe lingă farmecul romantic al trecutului, ceva din romantismul demiurgic al omului contemporan.

Revoluția tehnico-științifică, caracteristică dominantă a epocii contemporane, este însoțită de o adevărată revoluție culturală. Considerăm că acest fenomen trebuie relevat în tematica muzeului de istorie prin inserarea acelor documente care să ilustreze în mod elocvent mutațiile survenite în tabla de valori a societății noastre, în primul rînd transformarea personalității umane în unica valoare—scop a întregii activități. Este locul aici să fie relevată valoarea umanistă și democratică a politicii culturale a partidului și statului nostru, precum și aspectul instituțional al acesteia. Ni se pare de asemenea foarte important să se poată urmări în muzeu structurarea culturii socialiste în funcție de idealurile societății noastre.

Tematica secției de istorie contemporană a muzeului din Iași, a făcut în acestă privință o încercare care s-a dovedit a fi o reală reușită. Chiar dacă din economia spațiului expozițional, în cadrul capitolului „realizări în Moldova în anii construcției socialiste”, nu a fost rezervată pentru tratarea problemelor de viață culturală decît o mică parte, un spațiu larg a fost destinat problemei „creșterea nivelului de trai”. Aici zeci de mărturii fotografice documentează eforturile făcute în ultimii ani, vizînd transformarea tuturor structurilor existenței noastre materiale și spirituale, grija deosebită față de omul creator de bunuri și valori.

Un aspect inerent includerii în tematica muzeului de istorie a problemelor de cultură, este stabilirea unei proporții între capitolele tematice, în economia spațiului expozițional. Sîntem adeseori înclinați să acordăm o pondere mai mare sau mai mică unei anumite subteme, uneori în funcție de patrimoniul existent. Realitatea istorică, interdependența dialectică între dezvoltarea socială de ansamblu și dezvoltarea culturii ne obligă la o rezolvare tematică echitabilă.

Se obișnuiește – și credem că e bine așa – rezervarea unui spațiu pentru expunerea materialelor privind viața culturală într-o anumită epocă, potrivit cu periodizarea și tratarea muzeotehnică a problemelor legate de dezvoltarea economică, socială și politică a societății. Practica muzeografică demonstrează însă că argumentul cultural poate servi foarte bine în tratarea tematică a unui anume fenomen, eveniment istoric. Inserarea materialelor de cultură între documentele de caracter social, politic etc. este astfel o procedură muzeotehnică foarte potrivită. Documente privind invenții și inovații românești alături de stampe sau fotografii ale unor manufacturi sau întreprinderi industriale vor sublinia permanenta simbioză dintre cunoaștere și creativitate, dintre investiția de efort fizic și intelectual. Pînzele lui Octav Băncilă la „momentul 1907“, poeziile lui V. Alecsandri între documentele privitoare la desfășurarea războiului de independență, vor contribui la sublinierea dramatismului evenimentelor respective, la înțelegerea modului în care au fost trăite efectiv de oamenii epocii.

Problemele legate de inserarea în tematica muzeului de istorie a faptelor de cultură sînt încă mai numeroase. Fiecare poate face subiectul unei ample dezbateri. Tălmăcirea cu mijloace muzeistice a sensului creator al culturii, ca expresie a etosului este esențială. Se spune că „cultura este istorie, destin și sens uman“¹³. O valorizăm în muzeu, în funcție de atitudinea noastră de angajare, de receptare și opțiune, pentru a înfățișa publicului vizitator formele orizontului spiritual românesc, pentru a trezi așa stare admirativă, salutară în procesul de educație, pentru a deștepta sentimentul unui mare crez etic de dimensiunile unui întreg popor.

PROBLÈMES DE CULTURE DANS LE PROGRAMME DU MUSÉE D'HISTOIRE

R é s u m é

Dans cet article, on souligne le rôle de la culture dans le processus de l'éducation, ainsi que la nécessité de mettre en valeur, dans le contexte du programme du musée d'histoire, le patrimoine culturel-national.

Les objectifs du programme du musée imposent la présentation de ces valeurs culturelles qui ont un profond caractère national, qui reflètent, en même temps le dialogue entre l'unité spirituelle roumaine et la culture universelle.

On souligne ainsi, la nécessité d'une présentation plus complexe de la culture populaire et de la culture de masse.

Dans le cadre de la section d'histoire contemporaine, on doit documenter les mutations survenues sur la table des valeurs de notre société, la transformation de la personnalité humaine dans l'unique valeur-but de toute l'activité, la valcure humaniste et démocratique de la politique culturelle de notre parti.

¹³ După Lèvi-Strauss, în Gulian, C. I., *Bazele istoriei și teoriei culturii*, p. 8.

CONSERVAREA CERAMICII CU AJUTORUL SILICATULUI DE SODIU

D. VICOVEANU

Dintre toate categoriile de materiale care provin din descoperirile arheologice, ceramica ocupă, atât sub raport cantitativ, cât mai ales ca valoare științifică, un loc deosebit de important. Pe de altă parte, același loc îl ocupă piesele ceramice și în expozițiile muzeale, ca valori ale patrimoniului cultural.

Începînd din neoliticul vechi și chiar pînă în zilele noastre, ceramica rămîne reprezentativă pentru grupurile etnice și populațiile cele mai diverse, care își reflectă în ea capacitățile spirituale, tehnologice, preocupările de bază, obiceiurile, credințele și chiar frămîntările sociale. Am putea spune că ceramica este o veritabilă amprentă a societății umane dintr-o anumită zonă geografică și dintr-o anumită epocă. În spatele pieselor ceramice arheologul și istoricul pot reconstitui o societate omenească cu obiceiurile și credințele ei, cu îndeletnicirile și aspirațiile ei, cu evoluția și declinul ei, cu influențele și transformările ei.

Toate acestea subliniază cu prisosință importanța deosebită a ceramicii arheologice și atrag totodată după sine sarcina conservării și păstrării ei ca document istoric și artistic pentru generațiile viitoare.

Din nefericire pentru patrimoniul ceramic, mulți cercetători dar și unii specialiști din laboratoare, consideră ceramica un material etern, insensibil la mediu sau la alți factori de degradare. Pentru a putea pătrunde superficial în intimitatea materialului ceramic, trebuie să amintim cîteva date tehnice. În general, ceramica¹ este starea ireversibilă în care se transformă argila încălzită la o temperatură începînd cu 600°C. La rîndul ei, argila este un silicat bazic de aluminiu hidratat și se întîlnește în natură sub formă foarte diferită, deoarece are o compoziție chimică variabilă și o cantitate de impurități la fel de diversă. Din aceeași argilă se pot obține categorii ceramice de o mare diversitate, dacă arderea se face la temperaturi diferite, în prezența sau în absența oxigenului. Atașate pe acest suport de bază, materialele de pictură înainte sau după ardere, de glazură sau de finisare, complică și mai mult proprietățile fizico-chimice ale pieselor ceramice. De aceea degradarea ceramicii arheologice are la bază acțiunea conjugată a mai multor factori și amintirea lor, numai în treacăt, explică de fapt problematica muncii de conservare și restaurare a ceramicii. Acești factori se împart în trei categorii principale:

1. Condițiile de zacere în solul arheologic sau în apă cum ar fi: presiunea solului, chimismul solului sau a apei marine, umiditatea ridicată care fragilizează ceramica și grăbește efectul distructiv al presiunii solului. Un

fenomen aparte îl constituie tendința de cristalizare a unor săruri în contact cu atmosfera, după dezgroparea ceramicii și pierderea bruscă a umezelii. Dacă acest fenomen nu este împiedicat să aibă loc brusc, el poate provoca microfisuri în piesa ceramică și acestea pot duce la fragmentarea ei în maniera de sfărîmarea a sticlei securizate.

2. Viciile tehnologice sînt cauzele cele mai frecvente ale degradării ceramicii. Amintim aici arderea slabă a pieselor, fie din neglijență, dar mai adesea din necunoașterea tehnicii temperaturilor înalte, ceea ce duce la o slabă rezistență a ceramicii; constituenții minerali necalcinați devin fragili la umiditate sau sînt chiar solubili în apă. Pe de altă parte, folosirea unei argile cu un grad sporit de impurități și cu un conținut sărac de caolin, constituie un viciu tehnologic care duce la o ceramică sfărîmicioasă, granulară, fără legături structurale complexe, căreia nu i-ar fi salvat calitatea nici o ardere de 900°C. Folosirea abuzivă a degresanților (ca cioburi pisate, pietricele, nisip, pleavă, cochilii sfărîmate de moluște) este adesea cauza care a dus la o ceramică cu o slabă rezistență, cu legături interne neuniforme și divizate. Uscarea insuficientă a ceramicii înainte de ardere, îmbinările superficiale ale părților sau ornamentelor suprapuse, sînt de asemenea greșeli de tehnologie ce explică o serie de degradări ca fisurarea, deformarea, desprinderea unor elemente ale piesei.

Unele vicii tehnologice se referă la materialele și la tehnica ornamentației: pictura crudă, umplerea încrustațiilor cu pastă albă, smălțuirea în strat prea subțire, prea gros sau pe un suport poros cu rezistență slabă. Toate aceste vicii de tehnologie au provocat deteriorări pieselor ceramice încă din epocă, acestea au continuat să se agraveze și în perioada de zăcere în sol sau în apă dar și după descoperirea lor. În acest din urmă caz ritmul degradării este mai accelerat și de aceea se impun măsuri urgente de conservare și consolidare pentru corectarea parametrilor fizico-mecanici.

3. Accidentele din epocă, constituie o grupă importantă de factori care au dus la distrugerea masivă a pieselor ceramice. Menționăm între aceștia arderea suplimentară înainte sau după sfărîmarea, ultimul caz producînd cele mai însemnate degradări, pătarea, decolorarea sau îngrîsirea și deformarea unor fragmente ceramice. Amintim apoi sfărîmarea fie din neglijența purtătorilor din epocă fie ca urmare a unor fenomene naturale sau sociale ca incendii, calamități naturale, conflicte locale sau incursiuni războinice de mari proporții.

Cunoscînd cauzele principale care au contribuit la degradarea ceramicii arheologice, vom putea alege cele mai adecvate metode de conservare, atît prin tratamente simple, de prim ajutor la fața locului, cît și prin procedee speciale de laborator.

Conservarea ceramicii prin metode de laborator trebuie să respecte o serie de principii de bază:

- 1 — folosirea materialelor reversibile de impregnare;
- 2 — materialele folosite să nu afecteze coloritul și estetica piesei;
- 3 — materialele și substanțele utilizate să aibă o cît mai bună comportare în timp, să fie cît mai stabile;
- 4 — să se utilizeze numai substanțe compatibile cu elementele structurale ale ceramicii, cît și cu materialul ornamental;

5 — să se utilizeze numai materiale, substanțe și tehnici experimentale și sigure ;

6 — să se folosească materiale de impregnare mate pentru ceramica mată și lucioase pentru ceramică lucioasă ;

7 — o ultimă indicație este principiul colaborării permanente între specialiștii laboratorului de restaurare, de investigație științifică și arheologi, istorici și muzeografi.

*

Am prezentat toate aceste date informative pentru ca metoda de conservare, prezentată în continuare, să poată fi privită în contextul riguros al unei munci științifice de conservare, bazată pe cauzalitate și principii certe.

Deseori domenii cu totul diferite ne pot oferi idei revelatoare pentru rezolvarea unor probleme dificile de conservare sau restaurare. Așa se face că metoda noastră de conservare a ceramicii a fost inspirată de un procedeu industrial folosit de multă vreme în industria metalurgică și care rezolvă în mod strălucit îmbunătățirea radicală a unor structuri ale formelor de turnare². Procedeul acesta poate fi adaptat și însușit cu ușurință atât în laboratorul de restaurare-conservare, cât și în practica de șantier arheologic, ca măsură de prim-ajutor în consolidarea unor *in situ*-ri de lut ars sau nears sau a unor martori stratigrafici etc. În acest sens amintim experimentul nostru cu rezultate foarte bune la cuptoarele dacice de la Medieșul Aurit de lângă Satu Mare și la cetatea traco-getică de la Cotnari, punctul Cătălina.

Principiul care stă la baza metodei este legat de reacția chimică dintre silicatul de sodiu și bioxidul de carbon. În urma acestei reacții, la care materialul piesei de impregnat nu participă, rezultă silicagel și carbonat de sodiu :

Silicagelul este foarte consistent și are calitatea de liant pentru structura materialului de conservat, în care s-a format după impregnarea cu silicat de sodiu.

Raportul dintre cantitatea de bioxid de siliciu și oxid de sodiu este denumit modul :

$$m = \frac{\text{SiO}_2 \%}{\text{Na}_2\text{O} \%}.$$

Potrivit acestui modul, Combinatul chimic de la Ocna Mureșului produce o gamă largă de silicat de sodiu. Pentru conservarea ceramicii însă, experimentul nostru a arătat că cel mai bun este silicatul de sodiu care are modulul cuprins între 1,032 și 3,028. Cu cât modulul este mai ridicat, cu atât viteza reacției este mai mare. Rezistența mecanică cea mai bună o au silicații de sodiu cu modulul cuprins între 2 și 3.

Dacă reacția se produce în aer liber, deci cu participarea bioxidului de carbon din atmosferă, piesele impregnate se vor lăsa 24 de ore după

oare operațiunea se poate considera încheiată. În acest caz modulul trebuie să fie situat în limita inferioară de valori ($m = 2$).

Pentru o conservare rapidă, de ordinul minutelor, se folosește un jet de bioxid de carbon asupra piesei ceramice impregnate cu silicat de sodiu, caz în care este indicat un modul situat spre limita valorică superioară ($m = 2,8-3$).

Îmbunătățirea parametrilor fizico-mecanici ai materialului ceramic conservat prin această metodă se explică prin interpătrunderea silicagelului în structura piesei de conservat, interpătrundere care se comportă ca o armătură ce adaugă ceramicii, proprietățile ei superioare de rezistență :

— rezistența mecanică mare, pînă la 42 daN/cm^2 , adică o rezistență la rupere de 42 kgf/cm^2 ;

— stabilitate în medii corozive ;

— elasticitate, rezistență la vibrații și șocuri ;

— transparență, aspect mat, nu produce pete ;

— ignifugare pînă la 1600°C .

— stabilitate în timp — exclude fenomenul de îmbătrînire ;

— înlătură fenomenul de distrugere microbiană ;

— este în același timp un dezinsectizant.

Alături de aceste caracteristici, a căror comparație cu principiile de bază ale conservării ceramicii enumerate mai sus sînt cît se poate de favorabile metodei, mai amintim și altele :

— reversibilitate prin băi repetate de apă curentă sau distilată ;

— nu necesită instalații și dotări speciale, iar prețul de cost este cît se poate de accesibil (circa 40 de bani/kg.) ;

— silicatul de sodiu este produs indigen foarte ușor de procurat ;

— nu este toxic, caustic și nu trebuie luate măsuri deosebite de protecție a muncii.

Din experiența noastră, singura incompatibilitate a silicatlui de sodiu am sesizat-o la ceramica nespălată de crusta de calcar și la cea care a utilizat ca degresanți cochilii pisate de moluște.

În linii mari, aplicarea metodei se face în felul următor :

Silicatul de sodiu, al cărui modul trebuie să-l cunoaștem odată cu procurarea, va fi diluat cu apă curentă sau mai bine, distilată, pînă la densitatea de 1,15 (măsurată cu densimetrul utilizat la controlul acumulatorilor acide). Cunoșcînd modulul silicatlui, vom folosi conservarea rapidă cu ajutorul jetului de bioxid de carbon (de la un stingător sau o butelie specială), cînd modulul va fi 2,8—3, sau conservarea lentă, cînd modulul va fi în jur de 2.

Operațiunea de conservare a ceramicii arheologice, prin impregnarea cu silicat de sodiu, trebuie să fie precedată de curățirea perfectă a pieselor, fie prin metode chimice, mecanice sau combinate. Într-un așa-zis **tehnologic** de prelucrare a ceramicii arheologice în laborator, conservarea cu silicat de sodiu este ultima operațiune ce se efectuează, înainte de **lipirea** fragmentelor (în cazul că piesa ceramică a fost spartă). Impregnarea după lipire poate duce la emolierea aracetului folosit la asamblarea **părții originale**. Înainte de turnarea plombelor de ipsos se vor izola **marginile spăr-**

turilor cu soluție de șelac în alcool incolor, spre a preveni o reacție între ipsosul ud și gelul de silicat care se solubilizează.

Impregnarea se va face prin procedeele la care ne vom orienta de la caz la caz. Piesele mici se vor impregna prin scufundare în soluție, încetarea bulelor indicând impregnarea totală după care se vor scoate și se vor lăsa fie în aer liber fie în atmosferă de bioxid de carbon. Impregnarea prin imersare în soluție poate fi forțată cu ajutorul tehnicii vidului³, făcându-se perfect și cîștigînd timp. Impregnarea prin pensulare nu este indicată, deoarece limitează reacția doar la suprafața piesei. Piesele mari, obiectivele *in situ* nu se pot preta decît la impregnarea prin stropire. Aceasta se va face fie cu o pompă manuală de tip „vermorel“, sau, mai eficient, cu un pistol de vopsitorie cu aer comprimat. Impregnarea prin stropire se va face în două trei reprize, la intervale mici de 10—15 minute, care să permită absorbția succesivă a soluției, înainte de formarea gelului. Dacă structura de impregnat este poroasă, intervalele dintre reprize pot fi mai scurte, de pînă la 10 minute.

În toate cazurile de impregnare cu silicat de sodiu există un efect de piesă udă, care treptat, pe măsură ce pierde apa, revine la aspectul inițial, așa cum se observă și în fotografiile din planșa 1 și 2.

Folosind în cunoștință de cauză și cu pricepere silicatul de sodiu, specialiștii laboratoarelor de restaurare-conservare și nu numai ei, vor putea realiza o conservare eficientă a uneia din cele mai mari game de piese arheologice atît din ceramică arsă, cît și din lut nears, între care amintim : vase de uz casnic, de provizii și de cult, piese de cult și magie, totemuri, medalioane, plăci ornamentale, cahle, țigle, cărămizi, lutuicli de pereți sau pardoseli de lut, greutatea de lut, fusaiole, mărgelile de lut, cuptoare de ceramică, sobe, velre și cuptoare de uz casnic, inscripții și ștampile de lut ars, zidării oarbe etc. Metoda de conservare cu silicat de sodium este adecvată decît acelei ceramici care nu conține calcar în structură, substanță care provoacă depunerea pe suprafață a unui voal alb, mat. De asemenea și martorii arheologici din săpături, cu aglomerări de calcare, nu este indicat să-i conservăm prin această metodă, care ar provoca aceleași pete albe de silicat de calciu.

BIBLIOGRAFIE

1. Givulescu, Iulian, Duicu Ioan, *Tehnologia ceramicii brute*, București 1969, Ed. Did. și Ped.
2. Teodorescu, Alex., *Turnarea în forme înlăturile cu bioxid de carbon*, București, 1962.
3. Korodi, Iosif, *Conservarea obiectelor de muzeu cu ajutorul leliintiei vidului*, *Acta Musei Napocensis* VI, 1969, p. 641.

LA CONSERVATION DE LA CERAMIQUE À L'AIDE DU SILICATE DE SODIUM

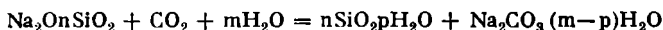
R é s u m é

Cet ouvrage-ci, précise d'abord, les causes qui ont contribué à la dégradation de la céramique :

1. Les conditions de gisement dans le sol archéologique ou dans l'eau souterraine ;
2. Les vices de technologie ;
3. Les accidents d'époque.

Il est présenté ensuite, une série des principes de base dont il faut tenir compte dans le travail de conservation de la céramique par méthodes de laboratoire. C'est à ces principes qu'on peut rapporter la méthode de la conservation décrite par l'auteur. Celle-ci est en fait, l'adaptation d'un procédé assez utilisé dans l'industrie métallurgique pour la consolidation de certaines structures des matrices.

Le principe de base de cette méthode consiste dans la réaction chimique du silicate de sodium avec le bioxyde de charbon, ayant pour résultat, le silicagel et le carbonate de sodium sans la participation du matériel de la pièce traitée.

Le silicagel formé dans la structure de la pièce céramique se comporte comme un améliorateur des paramètres physico-mécaniques, devenant ainsi, une véritable armature pour la pièce.

Le traitement de la céramique avec du silicate de sodium, ajoute de nouvelles caractéristiques à la pièce :

- grande résistance mécanique jusqu'à 42 da N/cm², c'est à dire résistance à la rupture de 42 kgf/cm²;
- stabilité dans les milieux corrosifs ;
- élasticité, résistance aux vibrations et aux chocs ;
- transparence, aspect mat, ne fait pas de taches ;
- ignifugation jusqu'à 1600°C ;
- stabilité durable ;
- éloigne le phénomène de destruction microbienne ;
- présente des qualités de désinsectant.

Pour mieux comprendre la description de la méthode, on se rappelle quelques dates sur la caractéristique du silicate de sodium.

À cette substance lui est caractéristique le module (m), c'est à dire, le rapport calculé en pour-cent d'entre le bioxyde de silicium (SiO₂) et l'oxyde de sodium (Na₂O).

$$m = \frac{\text{SiO}_2 \%}{\text{Na}_2\text{O} \%}$$

L'expérimentation a établi le module le plus convenable pour le traitement de la céramique : m = 1,052 jusqu'à 3,028.

Plus le module est élevé, plus la formation du silicagel est rapidement faite.

On a pu constater que la meilleure résistance mécanique est donnée par le silicate de sodium à module entre 2 et 3. Selon le module de base, — le Combinat chimique de Ocna Mureș — lui produit une gamme très variée de silicate de sodium à bon marché (0,40 lei/kg).

On décrit ensuite, le procédé pratique du travail qui peut avoir deux variantes :

a) avec la participation du bioxyde de charbon de l'atmosphère, quand la réaction de la formation du silicate de sodium se fait lentement, c'est 24h ; on utilise un silicate de sodium à module situé à la limite inférieure des valeurs (m = 2).

b) avec l'utilisation d'un jet de bioxyde de charbon, quand la réaction de la formation du silicate est rapide, il s'agit de minutes ; on utilise un silicate de sodium situé à la limite supérieure des valeurs (m = 2, 8–3).

Le silicate de sodium, le module duquel doit être connu, sera dilué avec de l'eau brute ou distillée, jusqu'à la densité de 1,15 (valable pour les deux variantes).

L'impregnation des pièces céramiques sera faite par le procédé le plus adéquat :

- par immersion complète, simple ou à vide, ou bien, par poudrage sous pression.

À la première variante, les pièces imprégnées seront laissées 24h à l'air ; à la deuxième variante, les pièces imprégnées seront passées sous un jet de bioxyde de charbon, ou bien seront introduites dans une étuve, cloche, ou sac en polyéthylène, et invadées par bioxyde de charbon.

L'auteur indique l'application de ce procédé à la céramique lavée et neutralisée, aussi bien pour les pièces non entamées que pour celles morcelées. Les dernières seront traitées avant le collage.

Pour éviter la réaction entre le silicagel et le plâtre, quand il s'agit de plomber la pièce avec du plâtre, les fragments de contact avec le plâtre, seront isolés par un badigeonnage avec une émulsion gomme laque en alcool incolore.

L'auteur a expérimenté avec de bons résultats ce procédé, dans les *in situ* archéologiques (aux fours daces de Medieșul Aurit, près de Satu Mare, et à la cité thraco-gétique de Colnari-Cătălina).

On donne aussi quelques contre-indications :

— le procédé ne sera pas appliqué à la céramique calcaire, à dégraissant de coquilles poudre, ou aux pièces céramiques restaurées antérieurement et complétées avec du plâtre ; non plus aux *in situ* archéologiques riches en calcaire.

On attire l'attention que le phénomène de „pièce humide“ présentée par la pièce traitée disparaît une fois l'eau perdue par la structure.

Il est spécifié encore dans l'ouvrage, que la méthode est réversible, c'est à dire, le gel du silicate se dissout dans l'eau normale ou distillée, s'éloignant de la pièce sans lui produire certains effets destructifs.

UTILIZAREA BENZOTRIAZOLULUI CA INHIBITOR DE COROZIUNE PENTRU OBIECTELE ANTICE DE BRONZ

CRISTINA LUCHIAN

Problema degradării corozive a obiectelor arheologice de metal se află de multă vreme în centrul atenției colectivelor de specialiști din cele mai cunoscute laboratoare de conservare din lume.

Există, desigur, multe posibilități de combatere a coroziei atmosferice, majoritatea inhibitorilor de corozie folosiți în mod curent în industrie fiind introduși cu succes și în practica muncii de conservare a antichităților de metal.

În cele ce urmează, se face prezentarea benzotriazolului, unul din cei mai buni inhibitori organici de corozie, foarte apreciat pentru protejarea cuprului și aliajelor sale.

Proprietăți. Benzotriazolul este un compus heterociclic cu greutatea moleculară 119,1 g. Este o pudră albă, fără miros, cu punct de topire 98–100°C cu sublimare. Este solubil în solvenți organici hidrofili (acetonă, eter, etilenglicol, etc.) și hidrocarburi aromatice și destul de solubil în apă. Este toxic. Este foarte stabil la oxidare și reducere. Are caracter bazic foarte slab, dar formează săruri stabile cu metalele. Astfel, benzotriazolul (BTA) precipită ionii cuprici și cuproși dând complecși insolubili în apă și în mulți solvenți organici, care sînt termic stabili pînă la 250°C. De asemenea, BTA precipită și cu ionii altor metale grele cum sînt argintul, cobaltul, paladiul, zincul, cadmiul și plumbul.

Filmul protector transparent, format pe suprafața metalică în urma tratamentului cu BTA, este foarte subțire (50 Å) și aderă bine la metal. El conține complecși insolubili.

Datele spectroscopice în infraroșu sugerează o structură lineară pentru complexul BTA–Cu^I. În această structură, cuprul se leagă covalent de atomul de azot la grupării –NH– prin înlocuirea hidrogenului, folosind orbitalii sp, și coordinaativ de un alt atom de azot vecin, prin acceptarea unei perechi de electroni neparticipanți ai acestuia. Se formează un lanț de molecule de BTA care alternează cu atomi de cupru. Filmul protector astfel alcătuit este o barieră fizică împotriva acțiunii agenților corozivi la suprafața obiectului.

Pe de altă parte, investigațiile electrochimice clasifică BTA drept un inhibitor de corozie catodic eficace. Ca urmare, numărul întrebunțărilor

BTA pentru protejarea cuprului curat necorodat și a aliajelor sale este practic nelimitat, iar acțiunea de inhibare a fenomenelor corozive este de lungă durată.

Deoarece stratul de BTA fixat pe cupru împiedică dizolvarea celor mai mici cantități de cupru, el inhibă implicit un număr de procese nedorite provocate de cupru asupra altor metale cu care se află în contact. De exemplu, cuprul accelerează foarte mult coroziunea unor metale mai puțin nobile cum ar fi fierul și în special aluminiul, prin dezvoltarea unor celule electrochimice în care acestea sînt anodi. Deci BTA, blocînd cuprul, inhibă și procesele distructive provocate de acesta asupra metalelor cu care se află eventual în vecinătate.

Sînt cunoscute numeroase aplicații industriale ale BTA pentru protejarea agregatelor de cupru în medii apoase, în atmosfere poluate, în lichide hidraulice, în sisteme antigel sau în uleiuri de transformator. Adăugat lacului pentru formarea vopselelor cu bronz, BTA inhibă reacția pigmentului cu mediul, care poate cauza pătarea bronzului în verde și împiedică uscarea.

S-a observat că benzotriazolul este un bun conservant pentru emulsiile fotografice și pentru dezvoltanți.

De cîtva timp, BTA este solicitat în sfera muncii de conservare, pentru stabilizarea obiectelor arheologice de bronz. Literatura de specialitate străină [1, 2, 3,] indică rezultate foarte bune în tratarea cu BTA a unor obiecte ușor corodate sau total mineralizate, care prezintă boala bronzului în condiții de umiditate pronunțată. Scopul tratării cu BTA a anti-chităților de bronz este de a stabili perfect obiectele împotriva bolii bronzului, care se manifestă prin pete verzui afinate de clorură bazică de cupru sau paratacamită; netratate la timp acestea provoacă pagube uriașe.

Anul acesta am avut posibilitatea introducerii și experimentării eficacității BTA în tehnicile de conservare a obiectelor de bronz, pentru prima dată la Laboratorul Zonal de Restaurare – Conservare Iași. Considerăm că metoda poate fi extinsă și la stabilizarea obiectelor de argint care prezintă stări avansate de mineralizare, deoarece în aceste cazuri cuprul, aliat de obicei în procent destul de mare cu argintul, manifestă aceleași forme distructive ca la bronzuri.

Tratament. Tratamentul decurge în modul descris mai jos.

1. Obiectul se curăță mecanic, cu multă atenție, de toate produsele de coroziune și de impuritățile ce pot fi înlăturate în acest mod.

2. Urmează o degresare cu solvenți organici (acetonă, toluen sau un amestec 1 : 1 acetonă/toluen) pentru îndepărtarea grăsimii.

3. Dacă starea obiectului permite o înlăturare totală a produșilor de coroziune, de obicei cînd aceștia sînt superficiali și nu afectează forma obiectului, se poate proceda la un tratament chimic de curățire, ales în funcție de subiect. În acest caz curățirea chimică este urmată de spălări intensive cu apă distilată. Obiectele cu patină nobilă frumoasă, alterată doar în cîteva puncte cu spoturi active, sînt supuse numai tratamentului mecanic înaintea stabilizării cu BTA. La fel, la obiectele complet corodate, la care singura intervenție este consolidarea întregii mase de produși de coroziune, se poate acționa mecanic numai în spoturile active.

4. Obiectul degresat este apoi total imersat într-o soluție de BTA 1-3% în alcool metilic la vid. Obiectul este menținut la vid pînă ce nu se mai degajă bule de aer din el. Instalația este simplă. Sînt suficiente un excitator de vid și o trompă de apă. În cazurile în care nu putem crea vid, obiectul poate fi tratat o perioadă mai lungă cu soluție apoasă sau alcoolică de BTA 3%, încălzită ușor la aproximativ 50°C. Rezultatele sînt multumitoare, deși nu așa de bune ca în primul caz.

5. Următoarea etapă constă în uscarea obiectului. Deseori, după uscare, pe suprafața metalică apar inele albe, datorate excesului de BTA cristalizat, care se înlătură ușor prin tamponare cu acetona, fără a atinge stratul protector de BTA.

6. În sfîrșit, se controlează reușita tratamentului, prin plasarea obiectului în umidificator pentru 24 de ore. Dacă mai există centri activi, în condițiile de umezeală excesivă apar în scurt timp inflorescențe verzui. În aceste cazuri se reia curățirea mecanică a punctelor active și apoi stabilizarea cu BTA, pînă cînd obiectul este complet stabilizat. Uneori, în cazurile dificile, perioada de stabilizare este îndelungată.

7. După un tratament complet, obiectului i se aplică un lac izolator pentru protejarea finală. Datorită faptului că BTA este mai puțin stabil în condiții acide, el poate înceta să protejeze cuprul în eventuale medii acide neprielnice. Se caută să se minimalizeze acest dezavantaj prin peliculizarea obiectului.

În prezent noi utilizăm o soluție alcoolică de nylon solubil, la care am adăugat aproximativ 0,1% BTA. Pelicula se dovedește stabilă la lumină, iar BTA din compoziție asigură un plus de protecție la suprafața metalului. Înainte de lăcuire, obiectul se usucă timp de jumătate de oră la temperatura de aproximativ 30°C, apoi se pensulează lacul pe toată suprafața obiectului, în trei reprize consecutive cu decalaj de o oră între ele.

Lacul cu cele mai bune rezultate protectoare rămîne rășina acrilică „Paraloid B 44” în toluen, cu un procent mic de BTA. Nu am reușit încă s-o obținem pentru lucrări în serie.

Ca după orice tratament, se recomandă controlul periodic al pieselor stabilizate cu BTA, în special a celor complet corodate.

Rezultate. Am supus tratamentului cu BTA, în maniera prezentată mai sus, următoarele obiecte :

1. Un inel de bronz acoperit de o masă informă de produși de coroziune. Obiectul reclama curățire chimică, care s-a dovedit utilă, scoțînd la iveală modelul de pe pecete. După introducerea în umidificator au apărut cîteva spoturi active. Abia după trei reluări ale tratamentului cu BTA s-a ajuns la o completă stabilizare. După două luni de la tratament inelul era în perfectă stare.

2. Cîteva zeci de năsturei de argint aurit perforați, complet mineralizați și foarte friabili. Produșii de coroziune ai cuprului acopereau o bună parte din suprafață. Ne-am limitat la spălări chimice ușoare și perieri deosebit de fine, reușind o curățare exterioară completă. Pentru interiorul năstureilor am recurs numai la stabilizarea cu BTA. Rezultatele sînt bune, năstureii fiind acum complet stabiliizați.

3. Monede de bronz și argint care nu au pus probleme deosebite.

4. Un fragment dintr-un cazan de bronz total corodat, tratat, cu titlu experimental, cu soluție de BTA 3%, fără a încerca înlăturarea produsilor de coroziune de pe suprafață. Tratamentele au fost reluate de patru ori până la stabilizare. Spoturile active apărute în umidificator au fost îndepărtate mecanic și punctate cu soluție concentrată de BTA cu ajutorul unui virf ascuțit de lemn. Fragmentul se află încă sub observație.

Mulțumim pe această cale tovarășului prof. dr. doc. C. Budeanu, care a avut amabilitatea de a ne oferi BTA, preparat pentru prima dată în țară de colectivul domniei sale.

BIBLIOGRAFIE

1. Madsen, Brinch H., 1967, *Studies in Conservation*, 12, 163 – 167.
2. Madsen, Brinch H., 1971, *Studies in Conservation*, 16, 120 – 122.
3. Voskuil, J., 1972, *Studies in Conservation*, 17, 44.
4. C. D. Nenițescu, 1973, *Chimie organică*, vol. II, 651.
5. Kuang Lu Cheng, *An. Chem.*, 26, No. 6, 1951.
6. *Geggy Technical Service Bulletin Chemicals*, Benzotriazole, 1961.

THE USE OF BENZOTRIAZOLE FOR STABILIZING BRONZE OBJECTS.

Summary

After the general considerations on the properties of BTA and its uses in the different industrial domains as an anticorrosion inhibitor for copper and its alloys, the english BTA method for the conservation of bronze antiquities and its application, with some changes, in the Conservation and Restauration Laboratory of Iasi are presented.

This method involves mechanically cleaning of the „active“ spots and then immersing the antiquity in a 3% solution of benzotriazole in methylated spirits under vacuum for several hours. The antiquity was then rinsed with methylated spirits, dried and lacquered.

The object should be tested in a high humidity before it is lacquered. It may be necessary to repeat the treatment several times to effect a complete stabilization. Objects that have been stabilized by this method should always be kept under observation as chlorides have not been removed and further outbreaks of bronze disease may occur.

After all it is usual to put a protective coating on the objects to prevent further deterioration. We used for this Nylonsoluble in alcohol with 1% BTA in three coats.

TEME PLASTICE ORNITOMORFE ȘI ZOOMORFE PE CERAMICA CUCUTENIANĂ DIN MOLDOVA

A. NIȚU

Două descoperiri recente și inedite, privind temele plastice în *ronde-losse* pe ceramica cucuteniană (fig. 1–2), redau *figurina* de carnasier cunoscută la Podei (Tg. Ocna) (fig. 3/1) și o *protomă* naturalistă de pasăre acvatică pe un vas ornitormorf unic în ceramica Cucuteni–Tripolie.

Temele modelate rotund, vasele zoomorfe și ornitomorfe sau figurinele și protomele de animale sau păsări ale decorului plastic, au o dublă funcție, *uzuală*, servind practic ca recipient sau ca apucători în locul proeminențelor și tortilor de pe umărul sau buza vaselor, și în același timp *decorativă*, aplicind pe ceramică universul reprezentărilor conceptuale și figurate, de semnificație *simbolică*, modelate la început în volum¹ și apoi în siluete pictate², după legi ale evoluției artei și în alte arii culturale.

*

Protoma ornitormorfă de la *Mărgineni* — *Trebeș* (Bacău) (fig. 1)³ este de pasăre palmipedă, redată cu gîtul arcuit și capul aplecat deasupra pieptului. Modelarea perfect rotunjită asigură o trecere netedă între părțile protomei, de la cap spre cioc sau gît, și este mulată pe reliefurile formelor, umflăturile ușoare pe părțile laterale ale capului, gîtul oval și lărgit la bază.

Modelarea este plană numai pe creștet, ca un disc eliptic mulat pe curbura continuă a capului și gîtului și delimitat prin margini mai accentuate în jumătatea anterioară, deasupra ochilor circulari și adînciți.

Deasupra ciocului, marginea discului este atenuată, determinînd numai o ușoară depresiune între linia creștetului și a ciocului. Ciocul, scurt, gros la bază și subțire la vîrf, cu partea superioară boltită și cea inferioară plată, continuă linia superioară, curbă, a capului și gîtului și linia inferioară, orizontală, a capului, unite în unghi ascuțit. Ciocul are partea superioară lătită uniform și terminată cu un vîrf arcuit transversal, dar nu îndoit în jos. Pentru soliditatea protomei, ciocul este prins de umărul vasului cu un peduncul scurt și rotund.

Gîtul îndoit și dat pe spate, cu capul aplecat și ciocul fixat în partea superioară a umărului boltit, din cauza curburii accentuate a peretelui va-

¹ A. Nițu *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 15 urm., 28 urm. 31 urm.

² Idem, *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni–Tripolie*, în *Arh. Mold.*, VIII, 1974, p. 15 urm.

³ Săpături inedite efectuate de D. Monah în 1974. Muzeul din Bacău.

sului, apare scurt. Indiferent de specia palmipedă, această scurtime este motivată prin perspectiva prescurtată, *en raccourci*, a gîtului îndoit al păsării în repaos sau înotînd, observabilă și la pasărea reală. Această reducție prin perspectivă este însă compensată prin tăierea în semilună a buzei vasului, de o parte și alta a protomei, prelungind astfel baza lărgită și linia profilului gîtului.

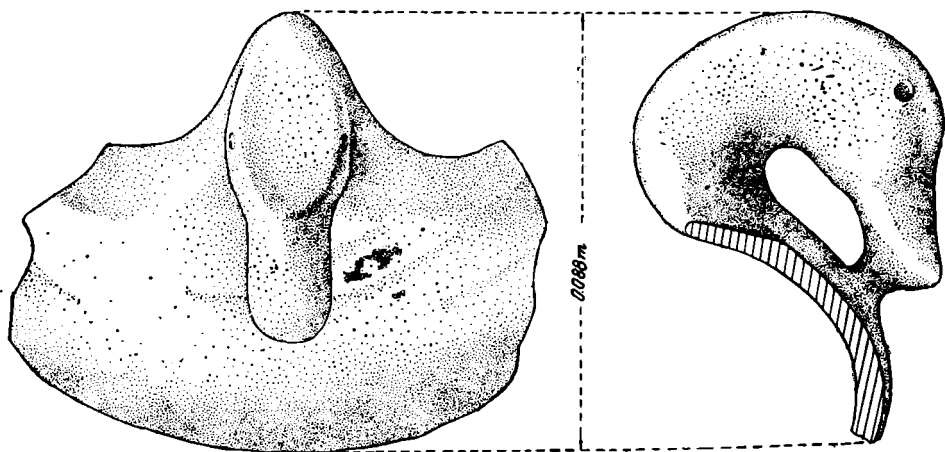

Fig. 1

Arcuirea largă a umărului vasului, indicată de lungimea fragmentului ceramic, redă pieptul lat, deasupra căruia se profilează capul elegant al păsării.

Detaliile modelării morfologice a protomei arată că specia palmipedă reprezintă *gtsca* și nu rața, la care aceste detalii sînt accentuate diferit. Caracteristicile speciei naturale: lipsa forme în elipsă decupată a creștelui, unghiul pronunțat sau anulat al frontalului și ciocului, ciocul lung, lat și mereu întredeschis pentru măcăit, umflăturile mărite pe fețele laterale ale capului, gusa atîrnată pe piept, sînt redată realist și reduse la elementele esențiale pe protoma de rață de pe umărul unui vas de la *Trasești*, din faza Cucuteni A 3 (fig. 3/2)⁴.

Modelarea naturalistă a formelor organice este inerentă viziunii modelării temelor plastice pe ceramica cucuteniană, dar rămîne totdeauna supusă unei stilizări sumare a volumelor și detaliilor, ca în cazul protomei de rață (fig. 3/2) și a protomei de bovidu din aceeași fază de la *Trasești*⁵.

Stilizarea capului *naturalist* de gîscă constă numai în simplitatea și delicatețea modelării formelor, implicînd totodată tendința *manieristă* a evoluției plasticii Cucuteni B.

⁴ A. Nițu, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 38, fig. 28/1.

⁵ *Ibidem*, p. 38, fig. 28/5.

Protoma este prinsă pe gura unui recipient, fiind trasă direct din buza înclinată spre interior, în continuarea curburii umărului. Modelarea bazei late a gîtului protomei a cauzat aplatisarea feței exterioare a buzei, fără a forma acel prag caracteristic în jurul gurii, ca la vasele piriforme cucuteniene, ci pentru a determina numai subțierea marginii buzei.

Aceeași aplatisare se repetă pe fața interioară a peretelui vasului, fiind limitată la zona răscroită a buzei, dar coborînd pînă la curbura umărului. Astfel, partea superioară a umărului prezintă o față exterioară arcuită în dublu sens, vertical și orizontal, și o față interioară plană și rectiliniară mai ales în sens orizontal, sub care începe curbura peretelui vasului. Această zonă plată transversală pe fața interioară se explică prin susținerea peretelui în partea anterioară a vasului cu degetele palmei întinse, în timpul modelării sau montării protomei cu mîna cealaltă deasupra feței exterioare a umărului. Însă această porțiune plată a feței interioare nu este vizibilă, deoarece dispare sub curba profilului peretelui anterior, a cărui arcuire este păstrată pe fața externă.

Modelarea îngrijită a feței exterioare a peretelui anterior al vasului, după fixarea protomei prin pedunculul de sub cioc, este vizibilă prin urmele ușor canelate sau fațetate, trase cu degetele, sau mai exact spatulate, pe partea superioară a umărului. Ele pornesc, de o parte și alta a pedunculului, aparent în direcție oblică spre pragul gurii vasului, dacă înclinăm fragmentul în față, ca în figură, însă în realitate ele merg paralel cu pragul și pot fi prelungite orizontal, în jurul gurii vasului, dacă readucem fragmentul la înclinarea reală a profilului. Aceste urme fațetate și separate prin creste abia perceptibile puteau adăuga un joc de lumină și umbră, ca un penaj subtil.

Profilul fragmentului trebuie înclinat cu cele două tăieturi semilunare ale buzei în plan orizontal, pentru ca prelungirea lor să completeze conturul gurii vasului. Cele două tăieturi pe ambele laturi ale protomei sînt arcuite scurt, încît prelungirea lor nu poate determina decît un contur oval pentru deschizătura vasului.

Aceeași înclinare a profilului este necesară și pentru a putea prelungi ruptura oblică de la baza fragmentului cu o linie arcuită simetric și în partea inferioară a vasului.

Detaliile fragmentului privind tectonica vasului determină un recipient de formă ovală, cu gura îngustată și buza subțire, cu peretele simplu arcuit. Fundul putea fi plat sau ușor arcuit și sprijinit pe trei sau patru suporturi.

Prevăzut cu o protomă de pasăre acvatică, recipientul definește un *vas ornitomorf de tip ovoid cu deschizătura pe partea dorsală și fără gură înaltă*, caracteristic pentru vasele zoomorfe cucuteniene, la *Tirpești* (Tg. Neamț) în faza Precucuteni III sau la *Ghelăiești* (Piatra Neamț) în faza Cucuteni B 1⁶.

Prevăzut sau nu cu suporturi neorganice, vasul poate reda pasărea acvatică înotînd. Dacă suporturile anterioare ar modela picioarele păsării, vasul ar reda pasărea în repaos.

⁶ Idem, *Vase zoomorfe cucuteniene*, în *Danubius*, VI—VII, 1973, fig. 1—2.

Urme lucioase punctate pe cap și gît sau pe buza recipientului indică liniile de culoare neagră ale unui decor geometric, care nu poate fi reconstituit. Acest decor pe partea superioară a vasului putea accentua expresivitatea protomei.

Pasta fragmentului este fină și densă, dar moale, arsă cărămiziu-roziu, mai curînd caracteristică ceramicii Cucuteni A. Fragmentul a fost găsit la adîncime mică, — 0,20 m, la marginea suprafeței de chirpic a unei locuințe din nivelul *Cucuteni B 1*. Deoarece ceramica acestui nivel este în curs de prelucrare, nu se poate încă preciza etapa în cadrul acestei faze. Factura pastei fragmentului se explică prin alterarea pastei dure a ceramicii Cucuteni B în pătura superficială.

*

Figurina zoomorfă de pe „Cetățuia“ de la *Cucuteni* (fig. 2)⁷ repetă tipul plastic al figurinei de la *Podei* (fig. 3/1), prinsă orizontal, ca o toartă dublu ajurată și ușor înclinată în sus, pe umărul unei amfore⁸.

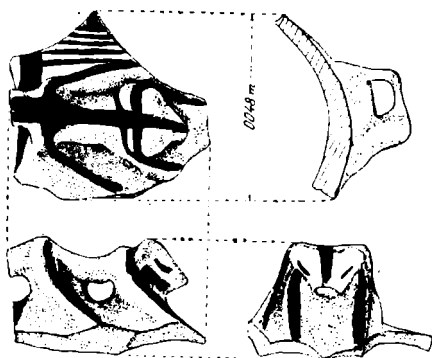

Fig. 2

Prinsă la fel, în poziție orizontală și ușor înclinată în sus, dar orientată spre dreapta; pe umărul unei *amfore*, figurina reproduce, **formal și tematic**, schema figurinei de la *Podei*, redînd silueta încordată a *carnasierului la pîndă*, cu capul aplecat, crupa înălțată, picioarele anterioare și posterioare întinse înainte și coada în jos.

De dimensiune mai mică, ea a servit mai curînd ca sprijin la apucatul vasului cu miinile decît ca toartă propriu-zisă, adică la fel cu proem-

⁷ Săpăturile noi efectuate de M. Petrescu-Dîmbovița în 1961—1963 — *Figurina* a fost menționată și datată greșit în faza Cucuteni A2, înainte de curățarea ei de calcar. Porțiunile de culoare albă a fondului și de culoare neagră-brună a liniilor au putut fi considerate ca aparținând unui decor tricrom pe fond alb stil A (A. Nițu, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 29 și n. 141).

⁸ R. Vulpe, *Figurine thériomorphe de la civilisation Cucuteni B*, în *Jahrb. f. Prähist.*, 1937, Ethnogr. Kunst. 12, 1938, p. 58—59, fig. 3 și pl. 33/1—2; A. Nițu, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p. 29—30, fig. 18/8 și 22.

tețele obișnuite ale ceramicii. De fapt, părțile morfologice ale figurinei sînt detașate prin două găuri circulare perforate vertical, după procedeul proeminențelor.

Fig. 3

În mod real, procedeul modelării este paralel cu acela al proeminențelor, figurina fiind sculptată în masa de lut aplicată pe vas ca o proeminență plată și semicirculară, atît de caracteristică ceramicii cucuteniene. Cele două găuri perforate la bază au detașat cele trei mase pentru modelarea capului și picioarelor anterioare, a crupei și picioarelor posterioare și a cozii prinse de vas, iar în partea de sus banda plată a corpului.

Procedeul acestei modelări plastice nu este departe de acela al modelării picturale a siluetelelor formate din trei triunghiuri ajustate pe ceramica grupei ϵ .

Separarea celor trei mase ale protomei lasă liberă articularea morfologiei animalului. Cele patru picioare sînt modelate separat ca nervuri reliefate pe marginile laterale ale masei respective și capătul lor se pierde treptat pe suprafața vasului, fără a modela laba și ghearele. Procedeul s-a repetat probabil și pentru cea mai mare parte a lungimii cozii, deoarece gaura perforată pentru detașarea ei este tot circulară și mică, iar porțiu-

nea ruptă a cozii, oblice și prelungite pînă la suprafața vasului, se reliefa pe o masă cel puțin egală cu celelalte două.

Capul este modelat în formă de piramidă, deși aplatisată, cu trei colțuri pentru urechile mai scurte și botul mai lung, al cărui vîrf este rupt.

Țîtul scurt și lățit se termină cu greabănul pronunțat, format de ligatura reliefată și transversală a coxalelor anterioare.

Crupa înălțată este ușor concavă între coxalele posterioare, proemi-nente ca niște unghiuri laterale.

Corpul, arcuit în jos și ridicat oblic spre crupă, redă o siluetă suplă, cu atît mai mult cu cît este modelat în formă de bandă plată, iar coada, atît cît s-a păstrat, este de asemenea prismatică, nu rotundă.

Suprafața vasului și a protomei este acoperită cu un fond pictat cu culoare albă, de nuanță ușor crem și lustruită, și decorată cu linii groase sau subțiri de culoare neagră-brună, de nuanță șocolatei și de asemenea lustruite. Acest decor geometric este în cea mai mare parte șters, lăsînd numai urma decolorată a liniilor.

Decorul vasului prezintă la baza ȝîtului, deasupra figurinei, o bandă orizontală de linii subțiri, mărginite în partea superioară de o linie groasă. Pe umăr, o linie groasă verticală, dar ușor curbată spre stînga, taie banda orizontală și trece prin gaura perforată a cozii, delimitînd spațiul de prindere a figurinei. O linie mai îngustă, curbată spre dreapta, străbate gaura perforată sub corpul figurinei și se prelungește de-a lungul piciorului anterior stîng. Din cauza dimensiunii reduse a fragmentului ceramic, nu se poate defini structura decorului vasului.

Decorul figurinei este propriu și adaptat morfologiei animalului. El decorează partea dorsală și coboară pe laturi de-a lungul membrelor și cozii.

Pe cap, o linie groasă pe fața anterioară unește botul și trece printr-urechi pînă la greabăn; vîrfurile urechilor are cîte o pată circulară de culoare, care probabil se repeta, prin simetrie, pe bot; cîte o pată alungită de culoare acoperă fețele laterale; ochii au fost mai curînd redați printr-o linie oblică, ca procedeu pentru expresia caracteristică a ochilor întredeschși ai felinului.

Ligatura transversală peste greabăn a coxalelor anterioare este delimitată pe ambele laturi de linii groase unite pe coxale și continuate pe fețele anterioare ale picioarelor de dinainte. O bandă de culoare pe spînzare pleacă de la greabăn și se lățește pe crupă și coxalele posterioare, prelungindu-se pe coadă și pe fețele anterioare ale picioarelor de dinapoi.

La extremitatea piciorului posterior drept, se poate observa bifurcarea liniei de culoare, pentru a completa printr-un procedeu pictural figurarea ghearelor carnasierului, ca la siluetele pictate pe ceramică e și f.

Decorul vasului și al figurinei este de stil e. Pasta fragmentului este fină, densă și dură, arsă cărămiziu deschis cu o nuanță albă, cu totul caracteristică fazei Cucuteni B 2 la Podei sau Gura Văii (orașul Gh. Gheorghiu-Dej). Figurina a fost descoperită în locuința III/4 din ultimul nivel de locuire (III) al fazei B 2. Deoarece ceramică B 2 din nivelul unic de la Podei și Gura Văii cuprinde și categoria denumită „varianta Montauri”, care definește etapa finală a fazei B 2 în Depresiunea subcarpatică, se

această categorie există și la Cucuteni, fiind denumită „Cucuteni D“, figurina de la Cucuteni poate fi perfect sincronizată cu aceea de la Podei în subfașa B 2b.

*

Ambele teme plastice, protoma de pasăre acvatică și figurina de carnasier, redau temele picturale ale decorului ornitomorf și zoomorf pe ceramica cucuteniană.

„Carnasierul la pîndă“, în poziția încordată de atac care precede saltul asupra prăzii, constituie tema de predilecție a decorului zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie⁹. „Pasărea acvatică“ redată „înotînd“ constituie cea mai veche temă a decorului ornitomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie și este cunoscută pînă acum numai pe ceramica cucuteniană¹⁰.

Prezența și dualitatea acestor teme plastice și picturale ale decorului zoomorf și ornitomorf pe ceramica Cucuteni-Tripolie se explică prin anterioritatea decorului plastic față de decorul pictat în evoluția ceramicii neolitice carpato-dunărene și prin prioritatea ceramicii pictate în aria originară cucuteniană față de răspîndirea ei în aria tripoliană.

Exclusiv pe ceramica nepictată Precucuteni și pe ceramica pictată Cucuteni A, temele plastice supraviețuiesc alături de temele picturale pe ceramica Cucuteni B.

THÈMES PLASTIQUES ORNITHOMORPHES ET ZOOMORPHES SUR LA CÉRAMIQUE CUCUTÉNIENNE DE MOLDAVIE

R é s u m é

Deux découvertes récentes concernant les thèmes plastiques en *ronde-bosse* de la céramique cucuténienne modelée en ou décorée de formes organiques, reproduisent les thèmes figurés, ornithomorphes ou zoomorphes, plastiques ou picturaux, adaptés à la céramique peinte en des modalités connues ou inédites.

Un vase ornithomorphe ovoïde à l'ouverture dorsale, mais au rebord simple pourvu d'un *prolome naturaliste d'oie* (fig. 1) provenant de la couche Cucuteni B1 de Mărgineni-Trebeș (Bacău) et constitue un *unicum* pur la céramique Cucuteni-Tripolie.

Une figurine de carnasier aux aguets, servant comme anse d'une amphorette (fig. 2) et provenant de la couche B₂ de Cucuteni, est une réplique de la figurine similaire de Podei (fig. 3/1).

⁹ A. Nițu, în Arh. Mold., VIII, 1974, p. 69.

¹⁰ Idem, *Reprezentarea păsării în decorul pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova*, în Cerc. Ist., V, 1975, fig. 1—2.

ÎNCEPUTURILE PRIMEI VÎRSTE A FIERULUI PE TERITORIUL MOLDOVEI

UNELE REZULTATE ȘI PROBLEME*

A. LĂSZLÓ

Primele etape ale epocii fierului constituie încă una din perioadele mai puțin cunoscute din istoria străveche a Moldovei. În urma cercetărilor arheologice întreprinse mai ales în ultimul sfert de veac și, în special, datorită unei intense activități de cercetări de suprafață¹, au fost identificate totuși peste 100 de descoperiri, provenite din 84 de localități și datind din perioada Hallstatt A—B (cf. *Anexa* și fig. 1). Dintre aceste descoperiri 23 au fost cercetate prin sondaje și săpături², rezultatele acestora fiind însă, cu puține excepții, publicate doar sumar, în cadrul unor rapoarte generale, iar unele rămânând chiar inedite. Studiul acestor descoperiri, precum și interpretarea lor în lumina cunoștințelor actuale privitoare la aceeași epocă din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est, este încă în curs. În rindurile de față vom încerca, în felul acesta, doar să rezumăm stadiul cunoașterii principalelor aspecte ale civilizației perioadei de început a epocii fierului (Ha A—B) de pe teritoriul Moldovei.

I. *Repartizarea geografică a descoperirilor.* Civilizația hallstattiană timpurie este atestată pe întreg teritoriul Moldovei dar, potrivit stadiului actual al cercetărilor, descoperirile sînt concentrate îndeosebi în cele două regiuni depresionare cu aspect stepic din nord-estul Moldovei: Bazinul Bahluiului și Cîmpia Jijiei superioare³ (în total peste 70 de descoperiri). Sînt relativ numeroase și descoperirile din zonele păduroase ale podișurilor, identificate mai ales pe locurile dominante din apropierea riurilor (Podișul Central Moldovenesc 14, Podișul Sucevei 12 descoperiri). Din Depresiunea Huși—Elan—Horincea, destul de intens cercetată prin recunoașteri arheologice⁴, se cunosc, în momentul de față, doar trei descoperiri. Sînt

---

* Text revăzut al raportului prezentat la colocviul privind problemele epocii bronzului și începutului epocii fierului în România, București, 3—5 decembrie 1973.

¹ Pentru istoricul și bibliografia acestor cercetări a se vedea N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970 (în continuare se va cita : *Așezări*), p. 11—16.

² A se vedea descoperirile cuprinse în *Anexă* cu nr. 2, 3, 6, 13, 19, 22, 24, 25, 34, 37, 38, 39, 52, 57, 68, 71, 72, 75, 77.

³ *Așezări*, p. 47. În stabilirea unităților geografice și a formelor de relief am urmat criteriile stabilite în lucrarea citată în nota de față.

⁴ *Așezări*, p. 47.

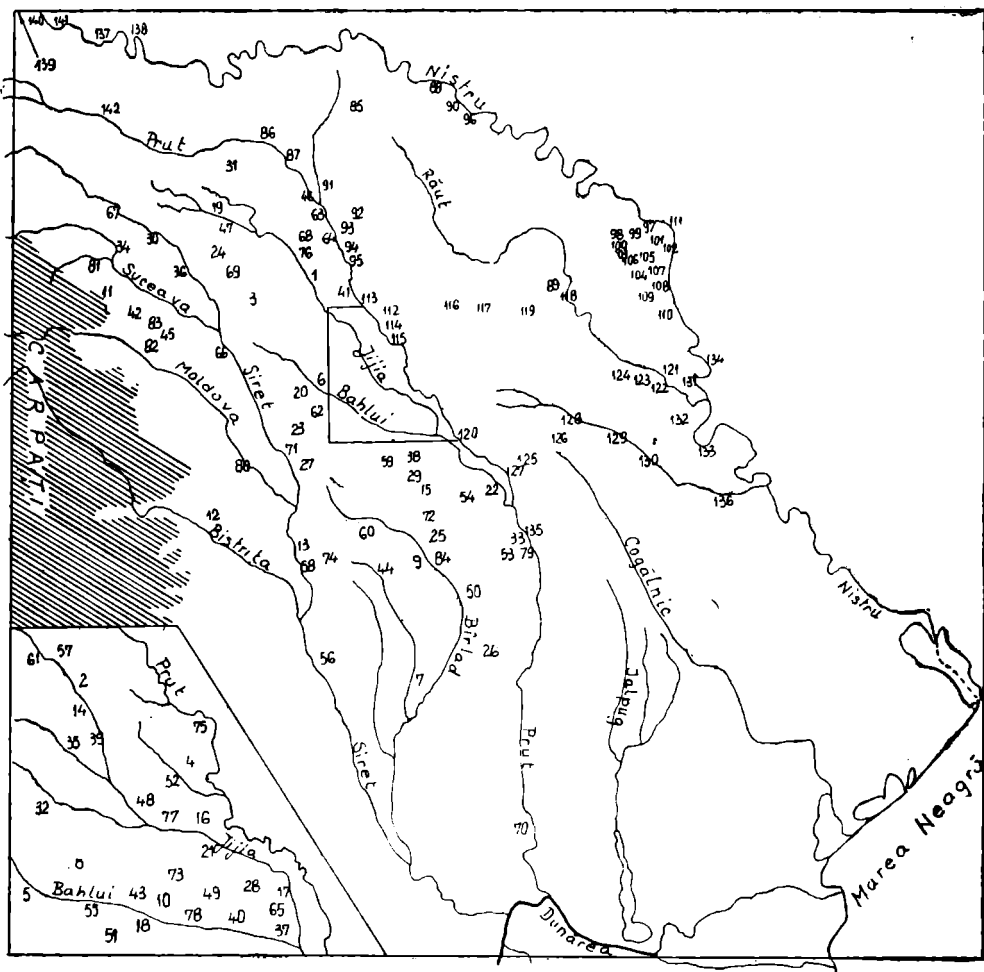

Fig. 1. Răspîndirea descoperirilor hallstattiene timpurii în spațiul est-carpatic. ~~Numărul~~ corespunde cu cea din lista descoperirilor (cf. anexa și notele 55–56).

I.A. Complexul cultural cu ceramică canelată din Moldova. Așezări cercetate prin săpături arheologice: 2, 3, 11, 19, 25–26, 34, 39–40, 58, 72, 76, 78, 84. Necropole și morminte: 24, 37, (?), 75. Descoperiri ceramice: 1, 3–6, 8–9, 12, 14–18, 20–21, 23, 27–31, 33, 35–37, 40–50, 52, 55–56, 61–63, 65–68, 71, 73–74, 77, 79–83.

B. Complexul cultural cu ceramică imprimată din Moldova (Grupul Stoicani – Cozia). Așezări cercetate prin săpături arheologice: 13, 22, 54, 70. Descoperiri ceramice: 37–38, 43, 53, 59, 61, 64, 69.

C. Depozite: 7, 27, 41, 60.

D. Descoperiri nesigure: 10, 32, 40, 51, 57, 68.

II. „Varianta pruto-nistroviană a Hallstattului tracic”: 85–136. (după V. L. Lipșescu, T. Niculiță și M. A. Romanovskaia).

III. Cultura Holihrad (Goligrad): 137–142 (după G. I. Smirnova).

și mai rare descoperirile din Subcarpații și din Cîmpia Siretului din sudul Moldovei.

Descoperirile hallstattiene timpurii de pe teritoriul Moldovei aparțin celor două mari complexe culturale ale spațiului carpato-danubiano-balcanic, caracterizate, înainte de toate, prin ceramica lor canelată, și, respectiv, imprimată. În timp ce primul grup, cu ceramica canelată, s-a răspândit pe tot cuprinsul Moldovei, grupul cultural cu ceramica cu decor imprimat este atestat numai la est de Siret, descoperirile sigure fiind concentrate în sudul și centrul Moldovei.

II. *Așezări și locuințe*. Spre deosebire de alte regiuni ale țării (Transilvania, Dobrogea)⁵, toate așezările hallstattiene timpurii, cunoscute în momentul de față de pe teritoriul Moldovei, sînt lipsite de elemente de fortificație artificiale. Există, în schimb, o mare varietate în ce privește formele de relief, preferate pentru întemeierea așezărilor. Majoritatea stațiunilor sînt situate pe terasele inferioare ale râurilor. Acest tip de așezare este frecvent în special în regiunile depresionare. În ordinea frecvenței urmează așezările situate pe terasele medii și înalte, întîlnite mai ales în zonele de podiș.

Este interesant de remarcat că purtătorii grupului cultural cu ceramica imprimată au manifestat, față de grupul cu ceramica canelată, o preferință mai pronunțată pentru locurile dominante, cu bune posibilități de apărare. Din cele 11 descoperiri, cunoscute pînă în prezent, numai trei provin de pe terase inferioare, toate celelalte fiind situate pe terasele medii și înalte sau pe promontoriile podișurilor.

În așezările hallstattiene timpurii din Moldova sînt atestate atît bordeie și semibordeie, cît și locuințe de suprafață; cele două tipuri de locuințe întîlnindu-se uneori în cadrul aceluiași așezări. *Bordeie* se cunosc, în momentul de față, de la Cozia (jud. Iași) și Grănicești (jud. Suceava). La Cozia (grupa cu ceramica imprimată)⁶ au fost săpate integral șase bordeie rectangulare cu colțurile rotunjite sau de formă ovală. În unele bordeie s-a descoperit și cîte o vatră în situ, cu lipiturile aplicate direct pe pămînt. Cele două bordeie descoperite la Grănicești (grupa cu ceramica canelată)⁷ sînt de același tip. Spre fundul lor s-au constatat multe urme de arsură, dar fără a putea identifica vetre propriu-zise. S-a descoperit, în schimb, o vatră, probabil a unui cuptor, construită pe nivelul de călcare hallstattian, în imediata apropiere a bordeiului 2.

Locuințe de suprafață sînt semnalate, deocamdată, numai în grupa cu ceramica canelată (Andrieșeni⁸, Corlățeni⁹, Grănicești, Prăjești¹⁰, Tru-

⁵ A se vedea, de pildă, Eug. Zaharia, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 83—104 (Mediaș); K. Horredt, *Așezarea fortificată din perioada Itrzie a bronzului de la Sighetul Marmăției*, Baia Mare, 1966; Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului din sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 17—28 (Cernatu), 29—35 (Porumbenii Mari); S. Morintz, în *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 101—118 (Babadag), etc.

⁶ Pentru săpăturile din anii 1966—1967 a se vedea A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 207—223.

⁷ Săpături inedite, A. László, 1972—1974.

⁸ A. C. Florescu, în *Materiale*, 5, 1959, p. 329.

⁹ I. Nestor, în *SCIV*, 3, 1952, p. 91.

¹⁰ C. Buzdugan, în *Carpica*, 2, 1969, p. 83—84.

șești¹¹). Existența acestor locuințe de suprafață este mai mult dedusă din prezența fragmentelor de chirpic ars și a cenușei, uneori mai aglomerate în anumite porțiuni, fără a se putea stabili forma și dimensiunile locuințelor. La urmele menționate se adaugă uneori vetre *in situ*, aflate în interiorul sau în preajma acestor locuințe (Andrieșeni¹², Corlăteni¹³, Trușești¹⁴), precum și alte resturi de construcții de chirpic, a căror destinație nu a putut fi lămurită (Corlăteni¹⁵).

Ca anexe ale bordeielor și locuințelor de suprafață apar, în majoritatea așezărilor, *gropi* în formă de clopot (Andrieșeni¹⁶, Cozia, Stoicani¹⁷) sau de pungă (Cozia¹⁸, Trușești¹⁹).

III. *Necropole și morminte. Ritul și ritualul funerar* este puțin cunoscut, fiind descoperite, în toată Moldova, doar câteva morminte, care pot fi atribuite cu siguranță perioadei Hallstattului timpuriu.

Astfel, cu ocazia săpăturilor arheologice de la Cucorăni (jud. Botoșani) s-au descoperit resturile unei necropole, în bună parte distrusă de așezările succesive, care au existat ulterior pe acest loc²⁰. Au putut fi identificate trei morminte de incinerare precum și alte câteva vase izolate, indicând existența unor morminte distruse. Vasele care au servit drept urne funerare au fost acoperite cu cite o strachină-capac. Unul din morminte (nr. 2) conținea și un al treilea vas — o strachină cu umbo. Din cantitatea redusă de oase calcinate s-ar putea deduce că nu au fost adunate toate resturile cinerare. Într-una din urne s-a descoperit și un fragment de brățară de bronz cu urme de ardere, precum și o coastă, probabil de animal, ceca ce pare a indica faptul că morții au fost incinerați împreună cu obiectele lor de podoabă și vestimentație și, de asemenea, că o parte din ofrande au fost arse pe rug, împreună cu cadavrul. Prezența unui al treilea vas indică, în același timp, că alte ofrande (probabil lichide) au fost depuse lângă urna funerară, în cursul ceremoniei înmormintării.

Un alt mormint de incinerare, descoperit la Trifești (jud. Iași)²¹, se compune din cinci vase, dintre care patru servind ca urnă, iar cel de al cincilea — o strachină — drept capac. În cele patru vase s-au descoperit resturile osteologice calcinate aparținând probabil unei femei și unui copil. O brățară de bronz torsionată, trecută prin foc, indică, ca și descoperirea similară de la Cucorăni, incinerarea cadavrelor împreună cu podoabele lor, purtate în viață.

¹¹ A. C. Florescu, în *Materiale*, 3, 1957, p. 209.

¹² Idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 329.

¹³ I. Nestor, *op. cit.*, p. 93.

¹⁴ A. C. Florescu, în *Materiale*, 3, 1957, p. 209.

¹⁵ I. Nestor, *op. cit.*, p. 92—93.

¹⁶ A. C. Florescu, în *Materiale*, 5, 1959, p. 330, fig. 1.

¹⁷ M. Petrescu-Dimbovița, în *Materiale*, 1, 1953, p. 132—144.

¹⁸ A. Lăszló, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 209, fig. 1.

¹⁹ A. C. Florescu, în *Materiale*, 3, 1957, p. 205, fig. 3/1.

²⁰ S. Teodor, în *ArhMold*, 8, 1974, p. 122—124.

²¹ I. Ioniță, în *Materiale*, 8, 1962, p. 733—734, fig. 2—3 ; 7/1.

Au fost atribuite Hallstattului timpuriu și 15 morminte de înhumatie, descoperite în necropola de la Holboca — Iași²². Cu excepția unui mormint dublu de copii, având scheletele întinse pe spate, toate celelalte morminte conțin schelete în poziție ușor chirchită, culcate pe partea stângă sau dreaptă, cu capul orientat spre SSV sau NNV. Unele morminte erau lipsite de inventar, altele conțineau unul sau două vase. Într-un mormint s-a descoperit și un fragment de ac sau colier de bronz. Pe baza materialului publicat, atribuirea acestor morminte Hallstattului timpuriu nu este suficient de convingătoare.

S-a presupus apartenența Hallstattului timpuriu și a altor două morminte de înhumatie, descoperite la Trifești²³, dar lipsite de orice inventar arheologic. Același rit par a indica și două descoperiri întâmplătoare (Cîrniceni, jud. Iași²⁴; Hănțești, jud. Suceava²⁵), care nu au fost însă verificate prin săpături arheologice.

Prin urmare, dacă ritul *incinerăției* este atestat în Moldova prin câteva descoperiri autentice, existența unor morminte de *inhumatie* va trebui încă verificată prin noi cercetări²⁶. Trebuie remarcat și faptul că, deocamdată, nu se cunoaște din Moldova nici un mormint aparținând purtătorilor grupului hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată.

IV. *Depozitele de bronzuri* hallstattiene timpurii, descoperite pe teritoriul Moldovei, sînt mai puțin numeroase ca cele aparținînd perioadei anterioare, de la sfîrșitul epocii bronzului. Din etapa Ha A nu se cunosc, deocamdată, depozite sigure. Nu este însă exclus ca unele depozite, ca cele de la Ilieși²⁷ și Doljești²⁸, din care lipsesc piesele de origine răsăriteană, tipice pentru cultura Noua, să fie încadrate nu numai în faza B D, ci și în Ha A₁, corespunzînd astfel primelor manifestări ale civilizației hallstattiene timpurii de pe teritoriul Moldovei²⁹. Aceasta cu atît mai mult, cu cît tipurile de unelte (culturi de tip transilvănean, seceri cu buton, cu limbă la minier și cu cîrlig) și arme (săbii cu limbă la minier) din componența lor, se întîlnesc și în depozitele perioadei Ha A₁ din Transilvania, ca supraviețuiri din etapa precedentă, de la sfîrșitul epocii bronzului³⁰.

²² Vl. Zirra, în *SCIV*, 3, 1952, p. 94—111, fig. 12. A se vedea și M. Petrescu-Dîmbovița în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 260—261; M. Cristescu, *ibidem*, p. 135—144.

²³ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 735—736, fig. 4.

²⁴ *Așezări*, p. 272, nr. 199 c.

²⁵ Informație M. Ignat.

²⁶ Morminte de înhumatie hallstattiene timpurii au fost semnalate atît din Transilvania cît și din Muntenia. Cf., de pildă, M. Roska, *Repertorium*, p. 86, nr. 29 (Uriu); E. Dörner, în *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 471, și urm. (Sîntana); B. Bassa și L. Mărghitan, în *Apulum*, 6, 1967, p. 105 și urm. (Săulești-Deva); E. Comșa, în *SCIV*, 15, 1, 1964, p. 127 și urm. (Radovanu, Dorobanțu, Căscioarele). În ce privește Moldova, necropola de înhumatie de la Stoicani (jud. Galați), datată recent în sec. 8 î.e.n. (M. Petrescu — Dîmbovița și M. Dinu, în *SCIVA*, 25, 1974, 1, p. 87—91, 95—96), aparține deja sfîrșitului Hallstattului timpuriu sau, mai degrabă, începutului Hallstattului mijlociu. Se pare, în schimb, că necropola de înhumatie de la Foltești (jud. Galați) datează la începutul epocii fierului, în perioada premergătoare fazei Babadag II (săpături inedite, M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu și A. László).

²⁷ Gr. Foiț, în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 461 și urm.

²⁸ I. Teșiban, în *StudCerc.Șt.Iași*, 8, 1, 1957, p. 221 și urm.

²⁹ M. Petrescu — Dîmbovița, în *Actes du VIIIe Congr. Int. Bucgrad*, 1, 1971, p. 180.

³⁰ *Ibidem*.

Depozitul de la Rafaila ³¹, încadrat inițial în etapa Ha A₂³², a fost considerat recent, pe baza celor două fibule de tip passementerie, ca datînd mai degrabă din perioada Ha B₁³³. În sfîrșit, depozitul de la Birlad, conținînd obiecte de bronz și de fier, aparține fazei Ha B₂ sau, eventual, B₃³⁴.

V. *Originea și evoluția culturii hallstattiene timpurii din Moldova*. Teritoriul Moldovei, ca și întreg spațiul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei aparținea, în perioada tirzie a bronzului, ariei de răspîndire a complexului Noua-Sabatinovka, reprezentat la vest de Nistrul mijlociu prin cultura Noua ³⁵. Numeroase așezări ale acestei culturi de pe teritoriul Moldovei sînt suprapuse de niveluri de locuire de tip hallstattian timpuriu cu ceramică canelată ³⁶, fenomen observat și în RSS Moldovenească ³⁷, precum și în regiunea cursului superior al Prutului ³⁸. Se pune, deci, problema, dacă între cultura Noua și cea care o urmează există legături genetice sau numai o succesiune cronologică ?

Ar fi greu de negat cu desăvîrșire continuitatea unor elemente culturale de tip Noua în perioada următoare, de la începutul primei epoci a fierului ³⁹. Pot fi luate în discuție, în acest sens, două fragmente ceramice, provenite din vase în formă de sac, descoperite în așezările de la Grănicești și Cozia. Primul (fig. 2/5) prezintă un șir de găuri incomplete, iar cel de la doilea un șir de perforații sub buză, elemente caracteristice, de origine răsăriteană, ale ceramicii de tip Noua ⁴⁰. Se pune însă problema dacă aceste fragmente indică o supraviețuire din epoca precedentă (cultura Noua) sau, eventual, ele pot fi puse în legătură cu unele influențe răsăritene mai recente, originare din aria unor complexe contemporane cu civilizația hallstattiană timpurie din spațiul carpato-dunărean ⁴¹. În orice caz, tehnica de prelucrare a celor două fragmente nu mai este cea proprie

³¹ V. Pârvan, *Getica*, p. 390, pl. 19/2.

³² M. Petrescu-Dimbovița, în *Actes du VIIIe Congr. Int. Beograd*, 1, 1971, p. 180.

³³ Idem, *Depozitele de bronzuri de pe teritoriul României*, sub tipar.

³⁴ Idem, în *Actes du VIIIe Congr. Int. Beograd*, 1, 1971, p. 181.

³⁵ A. C. Florescu, în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 191—199, fig. 26.

³⁶ *Ibidem*, p. 190. A se vedea și I. Nestor, *op. cit.*, p. 90—91 (Corlăteni); A. C. Florescu, în *Materiale*, 3, 1957, fig. 11—12 (Trușești); idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 332 și urm., fig. 6—7 (Andrieșeni), etc.

³⁷ A. I. Meljukova, în *MIA*, 96, 1961, p. 45.

³⁸ G. I. Smirnova, în *KS*, 70, 1957, p. 99—107 (Mahala-Cernăuți).

³⁹ În legătură cu posibilitatea participării unor elemente Noua la formarea aspectelor hallstattiene timpurii a se vedea A. C. Florescu, în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 190, 201. Se crede că acest fenomen se manifestă mai ales în inventarul ceramic, unii cercetători considerînd, de pildă, diferitele variante ale vaselor în formă de sac ca o moștenire din cultura Noua. Cf. A. C. Florescu, în *Materiale*, 5, 1959, p. 335; Eug. Zaharia, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 98; Z. Székely, *op. cit.*, p. 14; A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 220. Pe de altă parte, G. I. Smirnova și-a exprimat recent părerea că vasele în formă de sac de tip Noua nu puteau servi drept prototip pentru vasele corespunzătoare din Hallstattul timpuriu, Cf. *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 370.

⁴⁰ A. C. Florescu, în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 152, 183 și nota 126.

⁴¹ Este demn de reținut, în acest sens, că grupul Sabatinovka și-a continuat existența și în perioada de cristalizare a noilor aspecte hallstattiene timpurii din fosta arie a culturii Noua, pînă către sfîrșitul sec. 12, sau, poate, chiar începutul sec. 11 î.e.n. (A. C. Florescu, în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 191—193). Pe de altă parte, nu este lipsit de importanță nici faptul că fragmente de vase în formă de sac, prezentînd șiruri de găuri complete sau incomplete sub buză, de tradiție Noua—Sabatinovka, apar și în complexele hallstattiene timpurii din RSS Moldovenească.

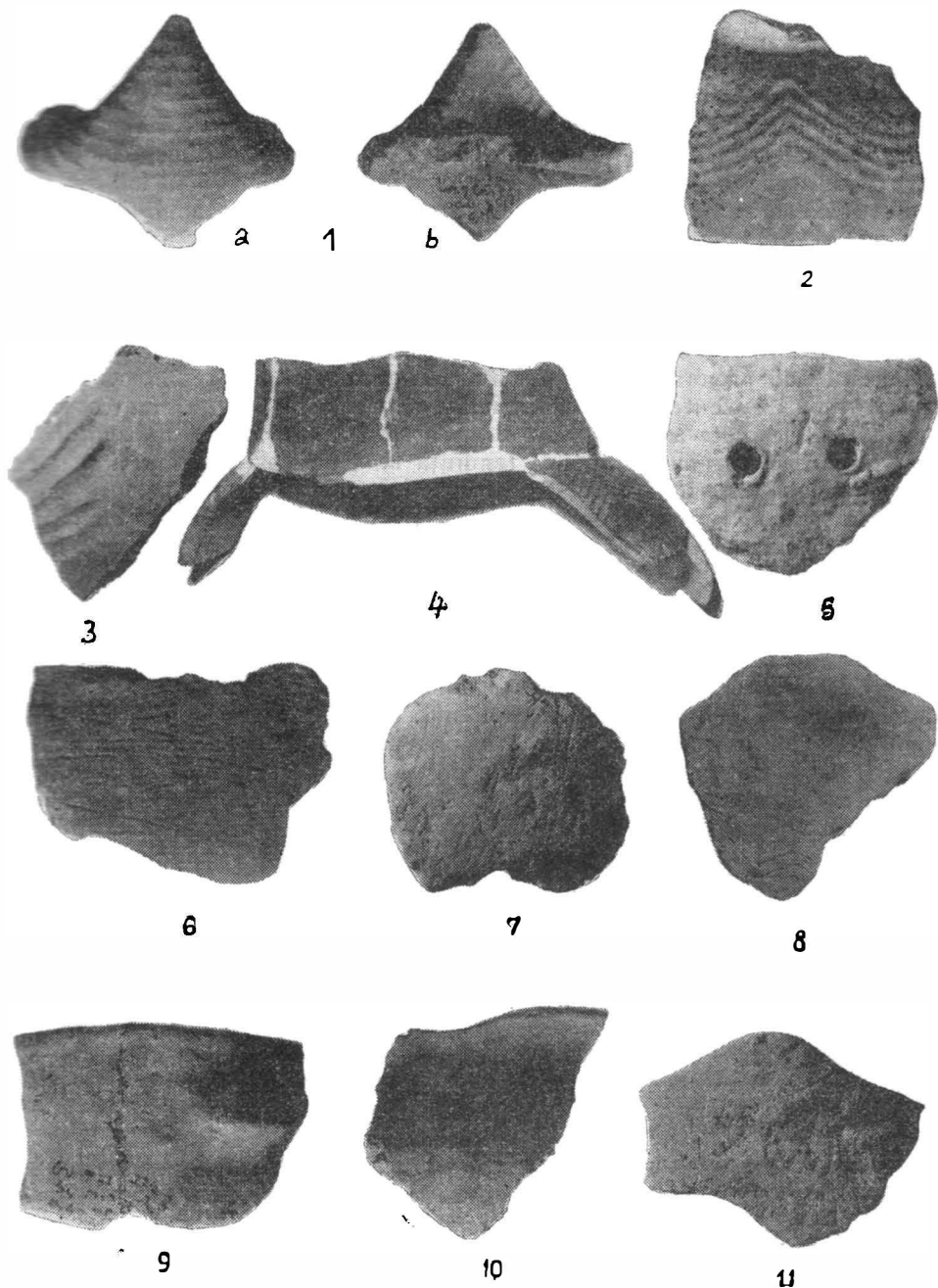

Fig. 2. Fragmente ceramice descoperite la Grănicești. 1-3, 6-7, = $1/2$; 4 = $3/10$; 5 = $3/4$; 8 = $9/10$; 9-11 = $2/3$ mărime naturală.

culturii Noua ⁴², fragmentul de la Cozia, de pildă, fiind de factură tipică hallstattiană timpurie, cu suprafața interioară de culoare roșie, iar cea exterioară de culoare neagră.

Problema contactelor între cultura Noua și civilizația hallstattiană timpurie urmează să fie studiată pe baze noi, în lumina săpăturilor arheologice de la Dealul Mării – Gura Ghionoaiei (jud. Bacău) ⁴³. În această așezare cenușarele aparținând fazei Noua II sînt suprapuse de un alt nivel al aceleiași culturi, caracterizat prin locuințe mari de suprafață, de formă rectangulară și care reprezintă, poate, a treia fază din evoluția culturii Noua ⁴⁴. Inventarul arheologic al acestei faze este, în esență, aceeași dar observîndu-se și unele deosebiri. Astfel, resturile osteologice, care în cenușarele ating un procentaj de 60–65% ⁴⁵, reprezintă acum doar 40–50%, crescînde în schimb, numărul rîșnițelor, ceea ce poate indica trecerea la o activitate sedentară mai pronunțată. În privința ceramicii, s-a putut observa că torțile prevăzute cu butoni sînt acum mai puțin numeroase; că apar sporadic proeminențele plate asemănătoare acelor care se vor dezvolta în Hallstattul timpuriu; se remarcă apoi și tendința la unele castroane de a se arcui marginea spre interior. Cercetătorii așezării au ajuns la concluzia că aceste schimbări rezultă probabil, pe de o parte, din încheierea procesului de asimilare și transformare cauzat de pătrunderea în spațiul carpato-dunărean a elementelor Srubno-Hvalinsk. Pe de altă parte „nu trebuie exclusă nici ipoteza potrivit căreia noile schimbări sînt o consecință a legăturilor tot mai strînse cu civilizația hallstattiană, cristalizată în zonele din imediata vecinătate a limitei de vest a ariei Noua” ⁴⁶.

Cu toată posibilitatea existenței unor legături cu fondul local anterior, din epoca tîrzie a bronzului din Moldova, noile forme de cultură de la începutul primei epoci a fierului nu pot fi explicate pe baza acestor legături. În noua epocă istorică intervin schimbări esențiale, reflectate nu numai în inventarul arheologic, dar în însuși modul de viață al comunităților hallstattiene timpurii. În locul cenușarelor apar așezări stabile, întinse, cu bordeie sau locuințe de suprafață. Analiza resturilor osteologice descoperite în așezările de la Dănești ⁴⁷ și Cozia ⁴⁸ atestă creșterea animalelor în special al cornutelor mari și în măsură mai mică a ovicaprinelor și porcinelor. Dar, această indeletnicire are o importanță mult diminuată față

Cf. V. I. Lăpușnean, I. T. Niculiță și M. A. Romanovskaia, *Pamjatniki rannego železnogo veka (Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR, Vypusk 4)*, Kișinev, 1974, fig. 2/10 (grupul de la Chișinău), fig. 6/4, 10–13 (grupul vest-podolian).

⁴² Concluzie confirmată și de A. C. Florescu, care a avut amabilitatea să examineze fragmentele.

⁴³ M. Florescu și V. Căpitanu, în *Carpica*, 1, 1968, p. 41–46; *Carpica* 2, 1969, p. 71–76–77.

⁴⁴ Menționăm, în același sens, descoperirea la Ghidfalău (jud. Covasna) a unei așezări de tip Noua cu trei nivele de locuire, cel inferior caracterizat prin cenușare, iar cel mijlociu superior prin locuințe de suprafață (inf. Z. Székely).

⁴⁵ A. C. Florescu, în *ArchMold*, 2–3, 1964, p. 147.

⁴⁶ M. Florescu și V. Căpitanu, în *Carpica*, 2, 1969, p. 77.

⁴⁷ O. Necrasov și S. Haimovici, în *Materiale*, 8, 1962, p. 59–60.

⁴⁸ C. Misăilă, *Contribuții la studiul faunei subfosile de la Cozia*. Lucrare de licență. Iași, 1971. Conducător științific S. Haimovici.

de perioada culturii Noua, ceea ce se reflectă și în *cantitatea redusă de oase de animale* din cuprinsul noilor așezări. Aceasta indică, probabil, o pondere mai mare a agriculturii în economia noilor comunități. În această ordine de idei este demn de remarcat observația lui Olga Necrasov și S. Haimovici, care au constatat pe mai multe oase falange de cal, descoperite la Dănești, urme ale unei exostoze laterale, imediat deasupra suprafețelor de articulare distale, fenomen care apare în urma supunerii animalelor la grele și repetate eforturi⁴⁹. Oare acest fenomen nu ar putea fi pus în legătură cu unele înucii agricole, așa cum s-a încercat să se dovedească, pe baza unor observații paleofaunistice similare, chiar pentru epoca neolitică (cultura Vădastra)⁵⁰?

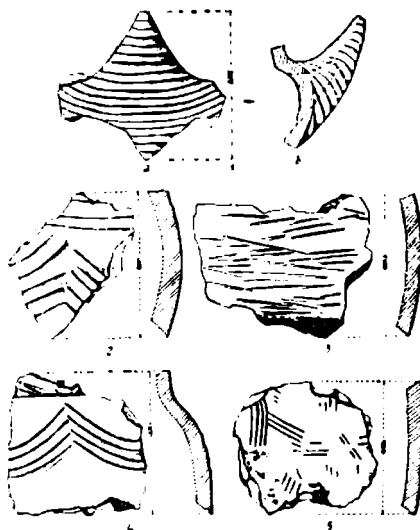

Fig. 3. Fragmente ceramice descoperite la Grănicești.

Se transformă nu numai modul de viață, dar și ritul și ritualul funerar. Dacă grupului Noua îi era specifică înhumarea cu schelete chircale în morminte plane⁵¹, noua civilizație, de la începutul epocii fierului, se caracterizează, înainte de toate, prin ritul *incinerăției*.

Schimbări radicale se constată și în inventarul arheologic. Gama variată a uneltelor și obiectelor de piatră, silex și os, atât de caracteristice pentru cultura Noua-Sabatinovka⁵², se reduce acum la câteva tipuri comune, iar în locul pieselor de bronz de tip răsăritean, care predominau în vremea culturii Noua, apar *obiecte de origine transilvăneană și central-*

⁴⁹ O. Necrasov și S. Haimovici, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁰ C. Mateescu, Comunicare la Consfătuirea privind epoca neolitică din România, București, decembrie 1972.

⁵¹ A. C. Florescu, în *ArhMoId*, 2—3, 1961, p. 184.

⁵² *Ibidem*, p. 157—161.

europăană⁵³. Tehnica de prelucrare, formele și ornamentarea ceramicii tipice hallstattiene timpurii, de asemenea, nu au antecedente în cultura Nouă.

Cele menționate mai sus sînt valabile nu numai pentru Moldova, ci pentru întreaga arie a culturii Nouă. Prin urmare, fără să negăm posibilitatea transmiterii unor elemente ale acestei culturi în epoca următoare, aria de geneză a civilizației specifice Hallstattului timpuriu ca atare, din regiunea carpato-dunăreană, trebuie căutată în afara spațiului ocupat în bronzul tîrziu de purtătorii culturii Nouă.

O trecere organică de la culturile epocii tîrzii a bronzului la cele ale primei epoci a fierului din spațiul carpato-dunărean a avut loc, potrivit stadiului actual al cercetărilor, în bazinul Tisei și în unele regiuni adiacente (Banat, Voivodina, Sirmia)⁵⁴. Se poate admite astăzi că civilizația hallstattiană timpurie cu ceramica cancelată, născută în zona menționată, se va răspîndi succesiv, de la vest la est, ocupînd întreg spațiul carpato-dunărean, inclusiv fosta arie a culturii Nouă. Spre nord și nord-est, acest complex cultural se va răspîndi, dincolo de arcu Carpaților, pînă în bazinul superior al Vistulei, al Prutului și Nistrului (aspectul Goligrad sau Holihrad)⁵⁵, iar spre est pînă la Nistru („varianta pruto-nistroviană a Hallstattului tracic“)⁵⁶. Mai mult, un procent nu prea mare de ceramică cancelată și cu preeminențe, apropiată de cea carpato-dunăreană, apare și în cuprinsul așezărilor culturii Cernoles din regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu⁵⁷. Este semnificativ că o asemenea categorie ceramică nu apare în complexele arheologice din stepele nord-pontice⁵⁸. Prin urmare, în Hallstattul timpuriu, spațiul carpato-dunărean, și în parte cel nord-vest

⁵³ M. Petrescu-Dîmbovița, în *Actes du VIIIe Congr. Int. Beograd*, 1, 1971, p. 180.

⁵⁴ A. Mozsolics, în *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 119—121; O. Trogmayer, în *ActaArchHung*, 15, 1963, p. 85—122; idem, în *ActaAntArch*, 8, 1965, p. 69—75; K. Horedt, în *StComSibia*, 13, 1967, p. 147—150; St. Foltiny, în *Apulum*, 6, 1967, p. 49—71; idem, în *Origini*, 2, 1968, p. 348—353; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken*, 1, Bonn, 1968, p. 133—142; T. Kemenczei, în *Énkiskolc*, 10, 1971, p. 50—59; A. László, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 575—609.

⁵⁵ R. Janka, în *Krosno — Studia z dziejow miasta i powiatu*, Kraków, 1972, p. 48, fig. 7 (Wietrzno, lingă pasul Dukla); G. I. Smirnova, *Über die Entstehung der Denkmäler der Holihrad-Gruppe in Vorkarpatengebiet* (comunicare prezentată la Congresul de la Belgrad, sept. 1971); idem, în *Kultura la pobut naselenija ukrajnskich Karpat*, Užgorod, 1972, p. 96—97; idem, în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 359—380. Pe harta de răspîndire (fig. 1): 137 Holihrad, 138 Novosiolka-Kostiukova, 139 Krilos, 140 Horodnița, 141 Zalesciki 142, Mahala-Cernăuți.

⁵⁶ A. I. Meljukova, în *IzvestijaKisinev*, 4(31), 1956, p. 39—47; idem, în *MIA*, 64, 1958, p. 52—76; idem *MIA*, 96, 1961, p. 35—52; idem în *SA*, 1972, 1, p. 57—72; V. I. Lăpușanu, I. T. Niculiță și M. A. Romanovskaia, *op. cit.*, p. 7. Pe harta de răspîndire (fig. 1): 85 Hodorouți, 86 Slobodca-Șireuți, 87 Lopatnic, 88 Calarașovca, 89 Mereșovca, 90 Rudi, 91 Brinzeni, 92 Șaptebani, 93 Varatic, 94 Petrușani, 95 Izvoare, 96 Novaia Tatarovka, 97 Alcedar, 98 Șipa, Craina, Glinjeni, 99 Migulenii, 100 Șoldănești, 101 Mateuți, 102, Soloncenii, 103 Olășcani, 104 Tăreșca, 105 Cerna, 106 Țahnauți, 107 Stohnaia, 108 Saharna, 109 Cinișeuți, 110 Harodiste, 111 Bolșoi Molochis, 112 Vișoara, 113 Movilenii, 114 Calinești, 115 Drujnenii, 116 Iscaleva, 117 Staraia Teura, 118 Starle Brinzeni, 119 Mindrești, 120 Valea Mare, 121 Trebujeni, 122 Petruha, 123 Seliste, 124 Lucașevca, 125 Nisporeni, 126 Lozovo, 127 Grozești, 128 Strășeni, 129 Hidighici, 130 Chișinău, 131 Holercani, 132 Zagaicani, 133 Balabanești, 134 Goiani, 135 Dancu, 136 Berezhici.

⁵⁷ A. I. Meljukova, în *MIA*, 96, 1961, p. 42; A. I. Terenožkin, *Predskifskij period na dneprovskom pravobereže*, Kiev, 1961, p. 66, fig. 41/11; 42/7; 43.

⁵⁸ A. I. Meljukova, în *MIA*, 96, 1961, p. 42.

pontic, este expus unor *curențe etno-culturale opuse* celor manifestate în perioada anterioară, prin formarea și răspindirea spre vest a culturii Noua-Sabatinovka. Tocmai aceste evenimente *istorice* marchează trecerea de la epoca bronzului la cea a fierului în spațiul menționat.

Este dificil, în momentul de față, de a stabili etapele și direcțiile de pătrundere a noii civilizații la est de Carpați, precum și evoluția sa ulterioară. Se poate totuși constata că în cultura hallstattiană timpurie a Moldovei sînt mai greu de sesizat acele particularități care au individualizat grupele locale de la începutul primei epoci a fierului, în ariile lor de formare. Majoritatea descoperirilor hallstattiene timpurii din Moldova, cunoscute în momentul de față, prezintă un aspect mai evoluat, mai puțin diferențiat, asemănător cu cel din Podișul Transilvaniei, rezultat probabil în urma unui proces de sinteză a grupelor locale de la începutul primei epoci a fierului. Probabil, abia acest aspect s-a răspindit spre est, *înlocuind* treptat cultura Noua care, așa cum se crede, în regiunile extracarpătice are o durată mai lungă ca în zona vestică a ariei sale de răspindire ⁵⁹. Dacă depozitele de bronzuri de tip Doljești și Ilișeni, din care lipsesc piesele de origine răsăriteană ⁶⁰, corespund într-adevăr primelor manifestări ale culturii hallstattiene timpurii, s-ar putea admite ca purtătorii noii civilizații să fi pătruns în Moldova, punind capăt evoluției culturii Noua, încă în cursul etapei Ha A₁. Fără să avem, deocamdată, puncte de sprijin sigure pentru o cronologie și periodizare detaliată, se poate considera, în momentul de față, că descoperirile hallstattiene timpurii cu ceramică cancelată din Moldova pot fi încadrate larg cel puțin în a doua jumătate a perioadei Ha A precum și în faza Ha B, urmînd ca în viitor să se ajungă la o clasificare mai nuanțată ⁶¹.

Avînd în vedere înrudirea ceramicii, se pare că această cultură se răspîndește în Moldova dinspre Transilvania ⁶². Nu se poate însă exclude nici calea nordică: o pătrundere dinspre bazinul superior al Tisei, prin Carpații nord-estici. În acest sens pot fi menționate, pe lângă descoperirile amintite din sud-estul Poloniei și din Ucraina subcarpatică ⁶³ și cîteva descoperiri din nord-vestul Moldovei, care par a justifica această ipoteză. Astfel, în necropola de la Cucorăni s-a descoperit un vas din pastă cenușie închisă, de formă mai mult pîntecoasă decît bitronconică, cu marginea răs-

⁵⁹ În legătură cu data de sfîrșit a culturii Noua a se vedea M. Petrescu-Dîmbovița, în *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 151—152; A. C. Florescu, în *ArchMold.*, 2—3, 1964, p. 190—191; A. I. Tereșkin, în *SA*, 1965, 1, p. 84 (tabel cronologie); K. Koredl, în *StComSibiu*, 13, 1967, p. 152—153; V. A. Safranov, în *Problemy Archeologii*, 1, Leningrad, 1968, p. 120 și urm.; V. A. Dergačev, *Pamjatniki polii bronzы*, (*Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, Vypusk 3), Chișinău, 1973, p. 64.

⁶⁰ Cf. notele 27—30.

⁶¹ Descoperirile hallstattiene timpurii, actualmente cunoscute, prezintă un aspect unitar și în bazinul Tisei ceea ce, după părerea lui T. Kemenczei, se datorește faptului că între perioadele Hallstatt A și B nu există nici o ruptură, ele constituind o unitate organică. Cf. *ÉvkMiskolc*, 10, 1971, p. 57.

⁶² Asupra înrudirii ceramicii unor stațiuni din Moldova (Andrieșeni, Corlăteni, Trușești) cu ceramica hallstattiană timpurie din Transilvania a atras atenția și S. Morintz, în *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 117, nota 40.

⁶³ Cf. nota 55.

frintă în afară și cu buza fațetată, având două torți verticale care leagă marginea cu umărul vasului (fig. 4/3)⁶⁴. Acest vas are analogii apropiate în cultura Kyjatice, răspândită în perioada IIa A₂—B în fosta arie a culturii Piliny din regiunile muntoase-deluroase din Ungaria de nord-est și Slovacia de sud-est⁶⁵. În același sens mai putem menționa că la Grăni-

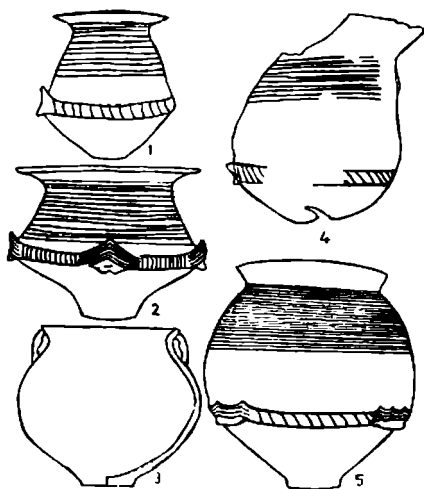

Fig. 4. Vase și fragmente ceramice descoperite în Moldova. 1—2 Trifești, 3 Cucorâni, 4 Prăjești, 5 Zăpodeni.

cești (fig. 2/6 = 3/3) ca și la Botoșana⁶⁶ s-au descoperit numeroase fragmente ceramice de culoare cărămidie-cenușie, ornamentate cu linii striate neregulate, realizate probabil cu măturica, decor care apare frecvent în ceramica Gáva și Holihradý⁶⁷. Pe unele fragmente ceramice de la Grănicești mai apar și fascicule de linii arcuite sau în valuri, incizate, probabil cu un instrument dințat (fig. 2/7 = 3/5); 2/8), decor caracteristic culturii Gáva, Kyjatice și Holihradý⁶⁸. Tot la Grănicești s-a descoperit și fragmentul unui vas cu corpul sferic și gîtul cilindric, tronconic sau ușor arcuit, ornamentat pe umăr cu proeminențe hipertrofiate, goale în interior și înconjurate cu caneluri concentrice (fig. 2/1 = 3/1) — tip de vas bine cunoscut în aria culturii Gáva încă de la începutul perioadei HaA⁶⁹. În aceeași

⁶⁴ S. Teodor, *op. cit.*, fig. 2/5.

⁶⁵ J. Paulik, în *Sborník Slovenského Národného Muzea, História*, 62, 8, 1968, p. 40, fig. 5/1—10; T. Kemenczei, în *Évkönyv Miskolc*, 9, 1970, p. 7—43, pl. 2/10, 13; 14/2.

⁶⁶ Informație S. Teodor.

⁶⁷ G. I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 372, fig. 4/1—5; 5/1.

⁶⁸ T. Kemenczei, în *Évkönyv Miskolc*, 9, 1970, p. 39, pl. 5/1—4; *ibidem*, 10, 1971, p. 11; G. I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 373.

⁶⁹ Pentru acest tip de vas a se vedea A. László, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 586—588, 593—594, cu bibliografie.

șezare, ca și la Botoșana, apar, pe de altă parte, și o serie de fragmente ceramice, ornamentate cu caneluri în ghirlandă, unele provenind de la vase „etajate” (fig. 2/2 = 3/4; 2/3 = 3/2; 2/4), strins înrudite cu descoperirile de tip Reci din Transilvania⁷⁰.

Un loc aparte în Hallstattul timpuriu al Moldovei îl ocupă mormîntul de incinerare de la Trifești⁷¹, care a fost pus în legătură de către unii cercetători, cu cultura Gáva⁷², opinie, care nu ni se pare întemeiată. Ne atrage atenția, înainte de toate, un vas bitronconic de culoare cenușie închisă, cu marginea puternic răsfrîntă în exterior și cu buza fațetată. Gîtul este ornamentat cu caneluri orizontale paralele, iar umărul proeminent, cu caneluri oblice întrerupte de patru proeminențe duble: partea superioară, triunghiulară, îndreptată în sus, iar partea inferioară, în formă de apucătoare, îndreptată în jos (fig. 4/1). Vasul al doilea, lucrat dintr-o pastă cafenie cu urme de luciu este, de asemenea, de formă bitronconică și prezentînd aceleași elemente de decor, avînd însă un diametru maxim mai mare în raport cu înălțimea. Spre deosebire de primul, la partea inferioară a acestui vas se adaugă și un picior scund, iar șirul superior de proeminențe este ornamentat cu caneluri înguste arcuite (fig. 4/2). Amîndouă vasele au bune analogii (tehnică, formă, decor) în aria Vatina și Dubovac tirzie⁷³. Vasul cu picior poate fi datat încă la începutul Hallstattului A, urna bitronconică, în schimb, reprezintă o variantă evoluată a acestui tip de vas, datată la sfîrșitul perioadei HaA și în cea B⁷⁴. În felul acesta, mormîntul de la Trifești poate fi datat la sfîrșitul fazei Ha A sau la începutul perioadei următoare.

Vase bitronconice cu marginea evazată, ornamentate cu caneluri orizontale pe gît și oblice pe umăr, prevăzute cu două șiruri de proeminențe⁷⁵, apar și în unele așezări din spațiul est-carpatic, de pildă la Prăjești (fig. 4/4)⁷⁶, Zăpodeni (fig. 4/5)⁷⁷ și Chișinău⁷⁸. Prin descoperirile de acest tip se atestă în civilizația hallstattiană timpurie cu ceramica canelată din Moldova și o componentă originară din sud-estul bazinului Dunării de mijloc. Urmează ca prin cercetările viitoare să se precizeze, eventual, existența a două grupe în civilizația hallstattiană timpurie cu ceramică canelată a Moldovei: una documentată mai ales în nord-vestul acestei provincii și strins atașată de descoperirile din bazinul superior al Tisei și din Ucraina subcarpatică (cultura Gáva, Kyjatice și Holihady) și alta, răspîdită în restul

⁷⁰ A se vedea, de exemplu, Z. Székely, *op. cit.* pl. 2/3—4; 3/3; 4/1—3 (Reci), 6/3 (Porumbeni Mari) etc.

⁷¹ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 733—735, fig. 2—3.

⁷² K. Horedt, *op. cit.*, în nota 5, p. 19, nota 26; J. Paulik, *op. cit.*, p. 40, fig. 4/7.

⁷³ Pentru vasul bitronconic a se vedea St. Foltiny, în *Apulum*, 6, 1967, pl. 1/1, 5 (Vatin); 3/4; 4/7 (Surcin); 4/4 (Sotin); 4/5 (Erdut); 5/7—8 (Szöreg); fig. 1 (Kovin), iar pentru vasul cu picior pl. 4/1,3 (Dubovac).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 59, 69—70.

⁷⁵ Existența a două șiruri de proeminențe, îndreptate în sus și în jos, este considerată ca o trăsură specifică grupeii „Pecica-Vatina tirzie”. Cf. K. Horedt, în *StComSibiu*, 13, 1967, p. 148, 150; St. Foltiny, în *Apulum*, 6, 1967, p. 65; idem, în *Origini*, 2, 1968, p. 350.

⁷⁶ C. Buzdugan, *op. cit.*, fig. 2/14.

⁷⁷ Așezări, p. 47, 335, pl. 248/6.

⁷⁸ A. I. Meljukova, în *MIA*, 96, 1961, fig. 15/10.

spațiului est-carpatic, legată mai mult de aspectele culturale din zona Mu-reșului inferior, Banat și Transilvania⁷⁹.

Într-un moment care nu poate fi precizat, deocamdată, cu exactitate, vor pătrunde în Moldova purtătorii celui de al doilea mare complex hall-stattian timpuriu din spațiul balcano-danubiano-carpatic, caracterizat în special prin ceramica sa cu decor imprimat. Cu alt prilej ne-am ocupat deja cu unele probleme ridicate de descoperirile de acest tip din Moldova⁸⁰, ne limităm astfel, în rindurile ce urmează, să exprimăm câteva puncte de vedere mai noi.

Așezările cu ceramica cu decor imprimat din Moldova, considerate inițial ca aparținând Hallstattului mijlociu⁸¹, au fost încadrate apoi în faza a doua a culturii Babadag⁸². În același timp s-a atras însă atenția și asupra deosebirilor existente, în special în formele și decorul ceramicii, între descoperirile din Moldova și faza Babadag II din Dobrogea, ajungând la concluzia că cultura Babadag se manifestă în Moldova cu anumite particularități locale⁸³. Prin descoperirea culturii de tip Insula Banului⁸⁴, problema grupelor cu ceramica imprimată din zona istro-pontică și din Moldova apare într-o nouă lumină. Dacă cele două grupe din urmă (ca și cea Pșenicevo-Raskopanița din Bulgaria) nu au rădăcini locale în ariile lor de răspindire, cultura Insula Banului, după cât se pare, poate fi derivată din cultura Gîrla Mare (-Zuto-Brdo) tirzie, chiar dacă lipsesc încă unele verigi de tranziție⁸⁵. În felul acesta, s-a formulat recent concluzia, potrivit căreia cultura Babadag ar deriva din cultura Insula Banului, cu toată existența unor deosebiri între aceste două grupe⁸⁶. Cu același prilej s-a exprimat și părerea că descoperirile din Moldova ar fi rezultatul extinderii în sudul și centrul acestei provincii a culturii Babadag, care va avea aici o evoluție proprie, în sensul unui aspect regional „de tip Cozia—Pocreaca”⁸⁷.

Descoperirile din Moldova prezintă însă, pe de o parte, prea multe deosebiri față de cultura Babadag, iar pe de altă parte prea multe trăsături comune cu cultura Insula Banului, ca să acceptăm fără rezerve această opinie. Menționăm, în legătură cu această problemă, doar câteva fapte. Ceașca cu toarta suprainălțată, de tipul întâlnit la Babadag și care constituie un element specific al acestei așezări (și culturii), este inexistentă, atât în cultura Insula Banului, cât și în așezările din Moldova. Motivul cercu-

⁷⁹ Recent, G. I. Smirnova a încercat să definească un complex cultural „Gáva-Holihady”, răspîdit în bazinul superior al Tisei, Transilvania și Ucraina de vest, menționînd, totodată, că „Zona de silvostepă a RSS Moldovenești, reprezentat prin complexele de tipul așezării de la Chișinău și prin cele care le-au urmat, anume grupele de tip Șoldănești și Saharna-Solonceni, ca și Moldova, nu fac parte din acest mare complex”. Cf. *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 360.

⁸⁰ A. László, în *MemAntiq*, 1, 1969, p. 319—326; *idem*, în *Atuta*, 2, 1970, p. 99—101; *idem*, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 207—224.

⁸¹ M. Petrescu-Dimbovița, în *Materiale*, 1, 1953, p. 143—144, 155; *Așezări*, p. 49.
⁸² S. Morintz, în *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 116—117; A. Vulpe, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 119; A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 207—224.

⁸³ A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 216—221.

⁸⁴ S. Morintz și P. Roman, în *SCIV*, 20, 1969, p. 393—423.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 420—422.

⁸⁶ S. Morintz, în *Peuce*, 2, 1971, 22—24.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 23—24.

rilor imprimate cu tangente, caracteristice culturii Babadag, de asemenea este inexistent, alit la Insula Banului, cît și în Moldova (cu excepția așezării de la Stoicani)⁸⁸. La Insula Banului, ca și la Cozia, apar numeroase cești cu toarta suprainălțată avînd la partea superioară un buton de formă cilindrică⁸⁹, formă de vas, care nu este atestată în grupul Babadag. Decorul caracteristic al ceramicii imprimate de la Cozia și din celelalte așezări din Moldova, banda liniară în zig-zag⁹⁰, apare extrem de rar la Babadag⁹¹, fiind însă mai frecventă în Insula Banului⁹². Dintre motivele secundare, alit în Moldova, cît și în Insula Banului apar cercuri imprimate cu o cruciuliță în interior⁹³, element inexistent la Babadag. În felul acesta, sintem înclinați să credem că descoperirile din Moldova, ca și cele din zona istro-pontică, trebuie considerate mai degrabă ca o grupă aparte, derivată probabil tot din cultura Insula Banului. La aceasta se adaugă probabil și unele influențe ale culturii Babadag, care pot fi sesizate mai pregnant în sudul Moldovei (Stoicani). După cele două așezări, cercetate mai intens, aspectul cultural hallstattian timpuriu cu ceramica imprimată din Moldova ar putea fi denumit *grupa Stoicani-Cozia*.

În ce privește poziția cronologică a acestui grup, datele existente permit încadrarea sa în perioada Ha B, în special în etapele B₁ și B₂ (sec. 10—9, î. e. n.)⁹⁴. Prin urmare, grupul cultural cu ceramica imprimată apare în Moldova probabil la începutul perioadei Ha B, coexistînd, pînă la sfîrșitul Hallstattului timpuriu, cu civilizația ceramicii canelate, apărută în acest spațiu într-o etapă mai veche a primei epoci a fierului. Raporturile — înainte de toate cele cronologice și teritoriale — între cele două grupe culturale vor trebui încă lămurite mai precis în cursul cercetărilor viitoare. În orice caz, este de presupus că, odată cu stabilirea purtătorilor grupului Stoicani-Cozia în sudul și centrul Moldovei, se va restrînge și aria de răspîndire est-carpatică a complexului cultural caracterizat prin ceramica sa canelată. Dacă ipoteza noastră este justă, depozitele de la Rafaila și Bîrlad trebuie atribuite populației din noile așezări, cu ceramica imprimată⁹⁵.

Faza Babadag III⁹⁶ nefiind, deocamdată, atestată în afara zonei istro-pontice, iar cultura Basarabi⁹⁷ fiind documentată, în momentul de față,

⁸⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, în *Materiala*, 1, 1953, fig. 62/10.

⁸⁹ S. Morintz și P. Roman, *op. cit.*, p. 404, fig. 9/1, 4; 12/6; 14/11; A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 212, fig. 7/1—2.

⁹⁰ A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 212, fig. 7/7—9; 9/2.4—6; 10/1—4; 11/3.5, 7—8, 10. Cf. și M. Petrescu-Dîmbovița, în *Materiala*, 1, 1953, fig. 62/6—8 (Stoicani), I. Nestor și colab. în *SCIV*, 3, 1952, fig. 5/7.9—10 (Pocreaca); A. Vulpe în *Dacia*, NS, 9, 1965, fig. 7/8 (Brad).

⁹¹ S. Morintz, în *Dacia*, NS, 8, 1964, fig. 7/3 = 8/7.

⁹² S. Morintz și P. Roman, *op. cit.*, fig. 8/15—16; 9/1; 11/7; 13/3; 15/16, 19; 17/12.

⁹³ A. Vulpe, *op. cit.*, fig. 7/8 (Brad); A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, fig. 7/3; 9/5—6; 10/1 (Cozia); S. Morintz și P. Roman, *op. cit.*, fig. 8/5; 10/4, 11; 15/13 (Insula Banului).

⁹⁴ A. László, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 221—222, cu bibliografie.

⁹⁵ Vezi și M. Petrescu-Dîmbovița, în *Actes du VIIIe Congr. Int. Beograd*, 1, 1971, p. 186.

⁹⁶ S. Morintz, în *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 117.

⁹⁷ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 117—124; *idem*, în *MemAntiq*, 2, 1970, p. 115—128, 183—187.

numai în sudul Moldovei⁹⁸, rămâne încă deschisă problema datei finale a Hallstattului timpuriu din ținutul aflat la est de Carpați, precum și a împrejurărilor istorice, în care s-a trecut la o nouă fază de dezvoltare în evoluția civilizației din prima epocă a fierului din această regiune a spațiului carpato-dunărean⁹⁹.

ANEXA

LISTA DESCOPERIRILOR PERIOADEI HALLSTATT A-B DE PE TERITORIUL MOLDOVEI¹⁰⁰

1. ALBEȘTI, jud. Botoșani—*Siliște (La Ostrov)*. I. Nestor și colab., *SCIV*, 3, 1952 (în continuare: I. Nestor, 1952), p. 38—39, fig. 5/3—4. 2. ANDRIEȘENI, jud. Iași—*Terenul Școlii generale*. A. C. Florescu, *Materiale*, 5, 1959, p. 329—337. 3. BĂICENI, com. Cucuteni, jud. Iași. a. *Dealul Gosanu*. I. Nestor, 1952, p. 27; Cercetări de suprafață în cadrul șantierului arheologic Cucuteni-Băiceni, 1966; b. *Siliște*. Săpături I. Ioniță. 4. BĂLTĂNI, com. Probota, jud. Iași. a. *Marginea sud-estică a satului*; b. *La Pietriș. Așezări*, p. 47, 269—270, pl. CXLI/18. 5. BĂLTAȚI, jud. Iași. a. *La Podeș*; b. *Livada I.A.S. Așezări*, p. 47, 52, 168—169, pl. II/15, V/10, 13. 6. BELCEȘTI, jud. Iași. a. *Dealul Hucului*; b. *La Coșere. Așezări*, p. 47, 170, pl. V/19. 7. BÎRLAD, jud. Vaslui—*Trestiana*. M. Petrescu-Dimbovița, *Dacia*, NS, 2, 1958, p. 59 și urm. 8. BÎRLEȘTI, com. Erbiceni, jud. Iași—*La Rîpă. Așezări*, p. 47, 171. 9. BÎRZEȘTI, com. Ștefan cel Mare, jud. Vaslui—*La Hălță. Așezări*, p. 47, 314, pl. CCXLII/16. 10. BOGONOS, com. Lețcani, jud. Iași—*Dealul Mijloc. Așezări*, p. 45, 172, pl. X/8. 11. BOTOȘANA, jud. Suceava—*La Cruce, La Grădinarie*. Săpături Silvia Teodor. 12. BOTEȘTI, com. Girov, jud. Neamț—*La C.A.P. Așezări*, p. 47, 360. 13. BRAD, com. Negri, jud. Bacău. A. Vulpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 119. 14. BUHĂENI (fost Șoldana), com. Andrieșeni, jud. Iași—*Terenul I.A.S. 9 Mai*. I. Nestor, 1952, p. 40—41, fig. 5/2. 15. CIUREA, jud. Iași. a. *Baba Nicula*; b. *Zane*; c. *Rîpa, Fintina de pe Podiș. Așezări*, p. 47, 177, pl. XXI/17, 26. 16. CÎRNICENI, com. Tigănași, jud. Iași—*Pe Holm. Așezări*, p. 47, 272, pl. CXLIIV/18—19. 17. COADA STÎNCII, com. Bosia, jud. Iași—*La Școală*.

⁹⁸ Cultura Basarabi este documentată, în momentul de față, prin următoarele descoperiri din sud-estul Moldovei (jud. Galați): *Lunca, Poiana*, (A. Vulpe, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 131, nota 104); *Suceveni* — „Stoborâni” (I. T. Dragomir, în *Județul Galați pe scara timpului*, Galați, 1972, p. 30) și *Tigănești* (A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, p. 122, nota 20). În regiunile învecinate din RSS Moldovenească și Ucraina de sud-vest, această cultură a fost identificată la *Șoldănești, Seliște și Orlovka* (A. I. Melnikova, în *SA*, 1, 1972, p. 64—66).

⁹⁹ Este demn de menționat, în legătură cu această problemă, recenta încercare de a ridica în timp data de început a necropolei de la Stoicani, față de datarea inițială (sec. 7—6 î.e.n.). Se consideră, astfel că „aspectul de cultură hallstattiană din această necropolă... se încadrează înainte de faza reprezentativă a culturii Basarabi, probabil într-o vreme corespunzătoare fazei Babadag III, care urmează după aspectul Stoicani-Brad, sincronizat cu Babadag II. Din punct de vedere al cronologiei absolute, această necropolă se datează probabil în sec. 8 î.e.n., corespunzând în parte cu începuturile culturii Basarabi” (M. Petrescu-Dimbovița și M. Dinu, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 91.) De asemenea, se consideră că, în felul acesta, „se scurtează intervalul de timp dintre sfârșitul aspectului Stoicani-Brad și începutul grupului cultural căruia îi aparține necropola de la Stoicani, neputându-se încă umple în întregime acest interval de timp” (M. Petrescu-Dimbovița, *Éléments illyriens dans le milieu thrace à l'Est de la Roumanie*, comunicare prezentată la I. Congres Internațional de Ilirologie, Tirana, septembrie 1972; idem, în *MemAntiq*, 4, sub tipar). Ideea de a data mai timpuriu necropola de la Stoicani a fost exprimată și de A. Vulpe (*Dacia*, NS, 9, 1965, p. 119; *MemAntiq*, 2, 1970, p. 163, nota 176).

¹⁰⁰ În întocmirea listei de față ne-a fost de un real folos recenta lucrare semnată de N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, și Em. Zaharia (*Așezări*). Pe lângă cele 40 de descoperiri (provenite din 34 de localități), considerate de autori ca hallstattiene timpurii, am inclus în lista noastră (uneori ca incerte) și unele descoperiri (nr. 5 a, 10, 20, 23 a, 32—33, 38 a—b, 40 b—d, 43 a—c, 51, 59, 61 a—b, 62, 64, 68 b, 69, 73), menționate ca aparținând sfârșitului epocii bronzului sau Hallstattului timpuriu, Hallstattului mijlociu ori Hallstattului (fără precizarea perioadei).

- Așezări, p. 47, 272, pl. CXLV/3, CCXVII/13, 18. 18. COGEASCA (fost Cogeasca Veche), com. Lețcani, jud. Iași—*La Bedreag. Așezări*, p. 47, 180. 19. CORLĂTENI, jud. Botoșani—*Pe Țarină*. I. Nestor, 1952, p. 84—94, fig. 6—7. 20. COTNARI, jud. Iași—*Șesul Țigăldului. Așezări*, p. 52. 182, pl. XXXIII/12. 21. COTU MORII, com. Popricani, jud. Iași—*Toloca*. Cercetări de suprafață A. László, 1973. 22. COZIA, com. Costuleni, jud. Iași—*Dealul la Costică Aruxandrei*. A. László, *ArhMold*, 7, 1972, p. 207—221. 23. CRIVEȘTI, com. Strunga, jud. Iași. a. *Ripa de la Săpătur*; b. *Valca Ciresului. Așezări*, p. 47, 52, 184—185, pl. XXXIV/18. 24. CUCORĂNI, com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani—*Medeleni*. Silvia Teodor, *ArhMold*, 8, 1974, p. 122—124. 25. DĂNEȘTI, jud. Vaslui—*La Islaz*. M. Petrescu-Dimbovița, *Em. Zaharia, Materiale*, 8, 1962, p. 47—63. 26. DODEȘTI, com. Vișoara, jud. Vaslui—*Șipot*. Săpături D. Gh. Teodor, 1967—1973. 27. DOLJEȘTI, jud. Neamț. a. *Valra satului*. I. Teștiban, *SCS Iași*, 8, 1957, p. 221—227. b. *Lișca (La Dănilă)*. Așezări, p. 47, 286. 28. DOROBANȚU, com. Aroneanu, jud. Iași—*Sud de Iezătură*. Așezări, p. 47, 190. 29. DUMBRAVA (— Satu Nou), com. Ciurea, jud. Iași—*Marginea sud-vestică a satului*. Așezări, p. 47, 190. 30. DUMBRAVA (fost Găureni), com. Grănicești, jud. Suceava—*La Punctul Trigonometric*. Cercetări de suprafață V. Buliga, 1972 și A. László, 1974. 31. EȘANCA, oraș Darabani, jud. Botoșani—*Valra Satului*. Așezări, p. 47, 240, pl. CCV/5. 32. FOCURI, jud. Iași—*Podul lui Grunzu*. Așezări, p. 45, 241, pl. CCXIV/2—3, 9. 33. GHERMĂNEȘTI, com. Drinceni, jud. Vaslui—*Barahoi II. Așezări*, p. 47, 336. 34. GRĂNICEȘTI, jud. Suceava—*Dealul Ciuhii (Toloca, Gîrla cu Salecimi)*. Săpături A. László, 1972—1974. 35. HĂLCENI, com. Șipote, jud. Iași—*Dealul la Movila Mămăligii*. Așezări, p. 47, 244. 36. HĂNTEȘTI, com. Adincata, jud. Suceava—*În fața bisericii*. Materiale în Muzeul Județean Suceava. Cercetări de suprafață M. Ignat, 1967. 37. HOLBOCA, municipiul Iași. a. *Peste Bălă (Pîrlifi)*; b. *Movila cea Mare. Așezări*, p. 52, 197—198, pl. LIX/3, LXI/11—12, 15, 17, 19, LXII/1, CLXXV/9—10. c. *Lutăria (Izvorul Pîndarului)*. VI. Zirra, *SCIV*, 3, 1952, p. 94—111. 38. HORPAZ (fost Ezăreni), com. Miroslova, jud. Iași—*Dealul Colomăoaici (Valca Ursului)*. Așezări, p. 52, 193, pl. LII/11. 39. IACOBENI, com. Vlădeni, jud. Iași—*Pe Grind*. Așezări, p. 47, 248. 40. IAȘI, jud. Iași. a. *Crucea lui Ferentz*; b. *Căiru lui Peretz*; c. *Valca Căcainei la sud de poligonul de tragere*; d. *Str. Ciurlii nr. 131*. Așezări, p. 45, 47, 52, 202—206, pl. LXXXIII/2—3, LXXV/4, LXXXI/9, LXXXVII/1, CLXXXVIII/13. 41. ILIȘENI, com. Santa Mare, jud. Botoșani—*Holm*. Gr. Foiț, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 461 și urm. Materiale în Muzeul Județean Suceava. 42. ILIȘEȘTI, com. Ciprian Porumbescu, jud. Suceava—*Celățuia*. Informație M. Ignat. 43. LEȚCANI, jud. Iași. a. *Valca Ilenii*; b. *La Damian*; c. *Movila din Șes*. Așezări, p. 52, 208, pl. XC/18, XCI/11, XCII/6, 12, 17. 44. LICHITĂȘENI, com. Vultureni, jud. Bacău—*Pe Tablă (Iezătură)*. M. Florescu, V. Căpitănu, *ArhMold*, 6, 1969, p. 259. 45. LITENI, com. Moara, jud. Suceava. a. *La Fintiniță*; b. *Suhol*. Cercetări de suprafață Em. Einandi 1973. 46. LIVENI, com. Manoleasa, jud. Botoșani. a. *Valca Ciocoiului*; b. *La Bileci*. Așezări, p. 47, 275. 47. MATEIENI, com. Corlăteni, jud. Botoșani—*Grădina școlii*. Informații D. G. Teodor. 48. MIHAIL KOGĂLNICEANU, com. Țigănești, jud. Iași—*La Hatic*. Așezări, p. 47, 252. 49. MUNȚENI, com. Belcești, jud. Iași. a. Cartierul Bădărău; b. *Valca Muiă*. Așezări, p. 45, 47, 209—210, pl. XCVI/20, XCVII/6. 50. OLTENEȘTI, jud. Vaslui—*La Stație*. Așezări, p. 47, 327. 51. PĂUȘEȘTI, com. Durnești, jud. Iași—*La Bulgărie*. Așezări, p. 45, 210, pl. XCVII/10. 52. PERIENI, com. Probota, jud. Iași—*Valra Satului la Vasile Terenteac*. Așezări, p. 47, 255. 53. PÎHNESȚI, com. Arsura, jud. Vaslui—*Dealul Henciului*. Cercetări de suprafață I. Voloacă. 54. POCHĂCA, com. Schitu Duca, jud. Iași—*Dealul Burduganul (Nemțoaica)*. I. Nestor, 1952, p. 45. Sondaj A.C. Florescu, 1966. 55. PODU ILIOAIEI, jud. Iași—*Marginea de sud-vest a comunei, grădina lui D. Poloșescu*. I. Nestor, 1952, p. 31, fig. 5/1. 56. POGLEȚ, com. Corbacea, jud. Bacău—*Frasinul (Bileca)*. M. Florescu, V. Căpitănu, *ArhMold*, 6, 1969, p. 237. 57. POGORĂȘTI, com. Răușeni, jud. Botoșani—*Ceargău*. I. Ioniță, *ArhMold*, 1, 1961, p. 301. 58. PRĂJEȘTI, com. Traian, jud. Bacău—*Marginea de sud-est a satului, terenul C.A.P.C. Buzdugan, Carpica*, 2, 1969, p. 81—86. 59. PROSELNICI, com. Miroslova, jud. Iași—*Dealul Belcea*. Așezări, p. 49, 213, pl. CIV/21. 60. RAFAILA, com. Todirești, jud. Vaslui. V. Părvan, *Getică*, p. 390, pl. 19/2. 61. RĂUSENI, jud. Botoșani. a. *Marginea nordică a satului*. Așezări, p. 53, 260, pl. XXXVIII/2. b. *Două Movile (La Odaie)*. I. Ioniță, *ArhMold*, 1, 1961, p. 303, fig. 4/2 = Așezări, p. 49, 259—260, pl. CXXXVI/17. 62. RĂSBOIENI, com. Țibănești, jud. Iași—*Sud-estul Dealului Buznei*. Așezări, p. 52, 213, pl. CIV/25. 63. RIPICENI (Ripiceni Noi), jud. Botoșani—*Ripa la Sărdături*. Așezări, p. 49, 280, pl. CXLVIII/5. 64. RIȘCA, com. Ripiceni, jud. Botoșani—*Dealul Punar*. Așezări, p. 49, 280, pl. CXLVIII/5. 65. RUSENII NOI, com. Holboca, municipiul Iași—*Valca Satului*. Așezări, p. 47, 215, pl. CV/14. 66. SILIȘTEA NOUĂ, com. Dolhasca, jud. Suceava—*La Tănăsoata*. Materiale în colecția Cabinetului de istorie a Institutului Pedagogic

din Suceava. Cercetări de suprafață N. Ursulescu, 1972. 67. SIRET, jud. Suceava—*Dealul Ruina*. Materiale în Muzeul Județean Suceava. Cercetări de suprafață M. Ignat, 1967. 68. SI.OBOZLA HĂNEȘTI, com. Hănești, jud. Botoșani. a. *Dealul Viei*; b. *Dealul Ilodorozia (La Popan) Așezări*, p. 43, 47, 262, pl. CXL/22—24, CCXI/5. 69. STÎNCEȘTI, com. Mîhai Eminescu, jud. Botoșani—*La Ciocan. Așezări*, p. 49, 264, pl. CCXII/10. 70. STOICANI, com. Foltești, jud. Galați—*Cetățuia*. M. Petrescu—Dimbovița, Materiale, 1, 1953, p. 132—144. 71. SCHEIA, com. Al. I. Cuza, jud. Iași—*La izvoare. Așezări*, p. 47, 302, pl. CCXXXV/1. 72. TĂCUTA, jud. Vaslui—*Săvânii*. Săpături I. Ioniță, 1972. 73. TĂUȚEȘTI, com. Rediu, municipiul Iași—*Vatra Apăreștilor. Așezări*, p. 45, 220—221, pl. CXII/20. 74. TRAIAN, jud. Bacău—*La Comori (La Cîrcș)*. M. Florescu, V. Căpitanu, *ArhMold*, 6, 1969, p. 219—220. 75. TRIFEȘTI, jud. Iași—*Curtea Sfatului Popular*. I. Ioniță, *Materiale*, 8, 1962, p. 733—739. 76. TRUȘEȘTI, jud. Botoșani—*Movila din Șesul Jiției*. A. C. Florescu, *Materiale*, 3, 1957, p. 203—218; 5, 1959, p. 335. 77. ȚIGĂNAȘI, jud. Iași. a. *Movila Stinei*; b. *Dealul din Mijloc. Așezări*, p. 47, 267, pl. CCXIII/17. 78. VALEA LUPULUI, com. Rediu, municipiul Iași—*Terasa inferioară din stînga Bahluiului* (Fabrica de Antibiotice). M. Dinu, *AȘU Iași*, Sect. III., Tom 1., 1—2, 1955, p. 76—77, 83. 79. VALEA LUPULUI, com. Gherghești, jud. Vaslui—*Lotul Școlar. Așezări*, p. 47, 338. 80. VĂLENI, com. Boțești, jud. Neamț—*Dealul Celdăuții. Așezări*, p. 47, 296. 81. VOLOVĂȚ, jud. Suceava—*Dealul Burlei*. Materiale în Muzeul Județean Suceava. Săpături M. Ignat, 1971. 82. VORNICENII MICI, com. Moara, jud. Suceava—*Sesii*. Cercetări de suprafață Em. Emandi, 1973. (Probabil, aceeași așezare: Liteni—*La Finliniță, Suhai*.) 83. ZAHAREȘTI, com. Stroiești, jud. Suceava—*Dealul la Bîlca*. Cercetări de suprafață Em. Emandi, 1973—1974. 84. ZĂPODENI, jud. Vaslui—*La Țintirim. Așezări*, p. 47, 335, pl. CCXLVIII/6.

DIE ANFÄNGE DER FRÜHEN EISENZEIT AUF DEM GEBIET DER MOLDAU EINIGE ERGEBNISSE UND FRAGEN

Zusammenfassung

Die frühhallstattzeitliche Zivilisation mit kannellierter Keramik, entstanden im Theissbecken und einigen angrenzenden Gebieten (Banat, Vojvodina, Syrmien), verbreitet sich fortschreitend von West nach Ost, besetzt den gesamten Karpaten-Donau Raum und verdrängt schrittweise, innerhalb des gesamten Verbreitungsgebietes, die Kultur Noua. Ohne, vorläufig, sichere Beweise zu besitzen, kann man annehmen, dass die neue Kultur in der Moldau spätestens in der zweiten Hälfte der Periode Ha A auftritt und ihre Entwicklung auch in der folgenden Etappe, Ha B, fortsetzt. In Anbetracht der engen Verwandtschaft der Keramik scheint es dass Kultur in die Moldau von Transylvanien her eindringt. Die Elemente vom Typ Gáva, Kyjatice und Goligrad (Holihady), die in einigen Siedlungen und Gräberfelder aus dem NW der Moldau entdeckt werden sind (Grănicești, Abb. 2—3; Cucorâni, Abb. 4/3.), weisen wahrscheinlich auch auf den nördlichen Weg, also auf eine Verbreitung vom oberen Theissbecken über die nord-östlichen Karpaten, hin. Auf diesen Weg wurde wahrscheinlich auch von den Entdeckungen aus dem Südosten Polens (Wietrzo) und der vorkarpatischen Ukraine (die Holihady Kultur) hingewiesen. Einige andere Funde aus der Moldau (Trifești, Abb. 4/1—2; Prăjești, Abb. 4/3; Zăpodeni, Abb. 4/5.), oder aus der Moldauschen SSR (Kišinev) weisen auch eine Komponente, die aus dem südöstlichen mittleren Donaubecken, aus dem Gebiet spät-Vattina und Dubovac stammt, auf.

In einer neuen Etappe werden in die Moldau auch die Träger des zweiten grossen frühhallstattische Komplexes des Balkan-Donau-Karpaten Raumes, gekennzeichnet im besonderen durch seine Keramik mit imprimerter Verzierung, eindringen. Anfangs, wurden diese Funde in die zweite Phase der Babadag Kultur eingeordnet, wobei gleichzeitig auch einige lokale Eigenheiten der Entdeckungen aus der Moldau hervorgehoben wurden.

Im heutigen Stadium der Forschungen, in Folge der Entdeckung der Kultur vom Typ Insula Banului, kann man annehmen, dass die frühhallstattischen Funde mit imprimerter Keramik aus der Moldau (sowie aus der Dobrudscha) eine gesonderte Gruppe bilden, ableitbar aus der Kultur Insula Banului, zu der wahrscheinlich auch einige Einflüsse der Babadag Kultur hinzukommen, die im besonderen in der südlichen Moldau hervortreten (Stoicani). Diese Gruppe (die die Bezeichnung Stoicani-Cozia nach den zwei, durch Ausgrabungen untersuchten Siedlungen,

tragen könnte) tritt in der Moldau wahrscheinlich zu Beginn der Periode Ha B auf, und besteht neben der Kultur der kannellierter Keramik, die in diesem Raum in einer früheren Etappe auftritt, bis zum Ende der frühen Hallstattzeit. Die Beziehungen, in erster Reihe die chronologischen und territorialen, zwischen den zwei kulturellen Aspekten müssen noch genauer im Laufe zukünftiger Forschungen geklärt werden. Auf jeden Fall ist anzunehmen, dass, auf einmal mit der Niederlassung der Träger der Gruppe Stoicani-Cozia in Süden und Zentrum der Moldau, sich auch das ostkarpatische Verbreitungsgebiet des Kulturkomplexes, das sich durch seine kannellierte Keramik charakterisiert, verringern wird.

Da die Phase Babadag III vorläufig ausserhalb der Dobrudscha nicht bestätigt ist, bleibt das Problem des Endes der frühen Hallstattzeit im Raume östlich der Karpaten, sowie der historischen Gegebenheiten in denen es zu einer neuen Entwicklungsphase der Zivilisation aus der frühen Eisenzeit dieses Gebietes des Karpaten-Donau Raumes gekommen ist, offen.

BEMERKUNG. Auf der Verbreitungskarte der frühhallstattzeitlichen Entdeckungen aus dem ost-karpatischen Gebiet (Abb.1.) die Nummerierung entspricht der aus der Fundliste (siehe: Anexă-Anhang und Anmerkungen 55–56).

I.A. Der Kulturkomplex mit kannellierter Keramik aus der Moldau. Durch Ausgrabungen erforschte Siedlungen: 2, 8, 11, 19, 25 – 26, 34, 39 – 40, 58, 72, 76, 78, 84. Gräberfelder und Gräber: 24, 87 (?), 75. Keramikfunde: 1, 3–8, 8–9, 12, 14–18, 20–21, 23, 27–31, 33, 35–37, 40–50, 52, 55–56, 61–63, 65–68, 71, 73–74, 77, 79–83.

B. Der Kulturkomplex mit imprimerter Keramik aus der Moldau (Stoicani-Cozia Gruppe). Durch Ausgrabungen erforschte Siedlungen: 13, 22, 54, 70. Keramikfunde: 37–38, 43, 53, 59, 61, 64, 69.

C. Hortfunde: 7, 27, 41, 60.

D. Unsichere Funde: 10, 32, 40, 51, 57, 68.

II. „Die Pruth-Dnjestr Variante der thrakischen Hallstatt“: 85–186 (nach V.L. Lăpușnean, I. T. Niculiță und M.A. Romanovskaia).

III. Die Holihrady (Goligrad) Kultur: 137–142 (nach G.I. Smirnova).

UN POND DE CYZIC ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI DIN IAȘI

C. ICONOMU ȘI R. OCHEȘEANU

Muzeul de istorie a Moldovei din Iași a achiziționat în anul 1971 un pond de plumb¹ care, prin caracteristicile sale, poate fi considerat ca deosebit de interesant pentru complexa problematică a studiilor de metrologie greacă. Ca atare, am crezut că nu este de prisos să zăbovim mai mult asupra acestei piese antice.

Ultimul posesor ne-a încredințat că pondul ce ne preocupă aici a aparținut colecției cunoscutului om de cultură ieșean T. T. Burada. Din același izvor păstrăm de asemenea știrea că exemplarul nostru va fi fost găsit în Dobrogea. Fără a încerca acum să căutăm argumente pentru a pune la îndoială informațiile asupra fixării ca loc de descoperire a pondului ținutul dintre Dunăre și Mare, trebuie să amintim aici că nu putem exclude totuși și posibilitatea ca pondul să fi ajuns la Iași adus ca amintire dintr-una din nenumăratele călătorii prin Orient a neobositului etnograf și colecționar care a fost T. T. Burada.

Cum am arătat, greutatea achiziționată de Muzeul de istorie a Moldovei este turnată din plumb; are o formă aproape pătrată, cu laturile orizontale de 5,70 cm și 5,50 cm și cele verticale de 5,60 cm. și 5,50 cm. Grosimea piesei este între 5 mm. și 6 mm, iar greutatea actuală de 232,15 g. Piesa, acoperită cu un strat subțire de oxid de plumb alb, în parte șters, prezintă teșituri la colțuri și zgîrieturi, precum și unele mici porțiuni cu o corodare mai accentuată, care însă nu au determinat diminuări substanțiale ale greutateii acesteia. Starea de conservare mulțumitoare a greutateii permite o clară lectură a legendelor, precum și o bună precizare a imaginilor ce se găsesc în cîmpul pondului.

Pe avers, în partea superioară cu litere bine reliefate se păstrează inscripția $\kappa\upsilon\zeta\iota\kappa$ în care ζ apare ca un H culcat. În centrul cîmpului se găsește parasema cetății cyzicienilor – tonul², iar sub acesta un trident îndreptat spre stînga. Cea de a doua imagine aflată în cîmp poate fi interpretată, fără a putea preciza, dat fiind stadiul cercetărilor de metrologie cyziciană, ca simbolul ales de magistratul însărcinat cu emiterea pon-

¹ Pondul este înregistrat în inventarele Muzeului de istorie a Moldovei cu nr. inv. 4061.

² Pentru parasema cetății Cyzic, tonul, II $\pi\eta\lambda\alpha\mu\acute{o}\varsigma$ vezi B. V. Head, *Historia Numorum*, ed. II, Oxford, 1911, p. 523.

durilor cetății, sau poate ca simbol al valorii ponderale³. Mai jos se citește $\mu\nu\tilde{\alpha}$, în care ν este inversat (fig. 1, 2).

Cea de a doua față a pondului este netedă, pe revers nefiind imprimat ceva.

Atît legenda $\kappa\upsilon\zeta\iota\kappa(\eta\nu\tilde{\alpha})$ $\mu\nu\tilde{\alpha}$ cit și tonul, parasema cetății din Propontis, asigură atribuirea acestui pond Cyzicului.

Fig. 1.

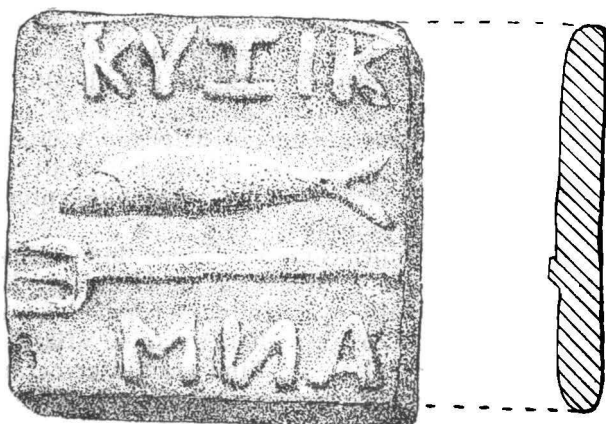

Fig. 2.

³ La Atena, pe greutatele cetății valoarea ponderală era consemnată și prin reprezentări figurate; pentru lămurirea semnificației și inserării ponderale și metrologice a acestor simboluri vezi M. Lang, *Weights and Measures, The Athenian Agora*, X, Princeton, 1964, p. 6 și urm.

Dacă avem în vedere starea de conservare deosebit de bună a piesei, partea de plumb care lipsește nu poate fi mai mare de 10 gr. Deci în starea sa inițială greutatea avea 232,15 gr. plus cca. 10 gr., piesa deosebindu-se prin aceasta de pondurile cu valoare de o mină ce aparțin sistemelor metrologice cunoscute în antichitatea greacă ⁴.

Pondul nostru, care, așa cum ne arată inscripția, are valoarea de o mină, și, dat fiind greutatea sa redusă, ar putea fi atribuit sistemului ponderal cilician a cărui mină are greutatea de 218 gr. ⁵. La greutatea sa inițială diferența în plus pentru un pond de etalon cilician este de peste 10%. Deși apreciabilă, diferența de greutate nu ar depăși limitele cunoscute la pondurile de plumb. Dar sistemul ponderal cilician a fost prea puțin folosit în afara coastelor Ciliciei și ale Siriei iar până astăzi nu cunoaștem alte mine comerciale care să aparțină acestui etalon ⁶.

S-ar putea însă mai degrabă ca această mină comercială a cetății cyzicienilor să-și aibe originile în mina atică de 112 drahme monetare ⁷ (488,32 gr.), care, în anumite condiții istorice, ar fi putut fi adoptată de Cyzic ca unitate ponderală, ca stater ⁸.

Pornind de la această ipoteză am putea îndrăzni să încercăm, cu mai mulți sorți de izbândă, să căutăm epoca la care acest etalon ponderal atât de ușor și încă necunoscut pentru lumea greacă ⁹ va fi fost folosit de Cyzic.

Studiile de metrologie au reușit să precizeze că mina atică de 112 drahme monetare a constituit sistemul ponderal legal la Atena mai întâi în ultima parte a războiului peloponeziac, cind greutatea minei comerciale crește treptat de la 105 drahme monetare la 150 drahme monetare ¹⁰, iar mai apoi în epoca elenistică, oricum înainte de sfârșitul secolului II î. e. n., cind un decret atenian legiferează înlocuirea minei de 138 drahme cu mina de 150 drahme monetare ¹¹.

Cea dintîi folosire a minei de 112 drahme monetare la Atena corespunde pe plan politic Ligii de la Delos, cind și Cyzic, membru al primei ligi maritime este obligat și în ceea ce privește fixarea etalonului ponderal

⁴ Pentru sistemele ponderale din lumea greacă vezi Fr. Hultsch, *Griechische und Römische Metrologie*, Berlin, 1882; M. Soutzo, *Nouvelles recherches sur les origines et les rapports de quelques poids antiques*, *Revue Numismatique*, 1895, p. 512—556; B. V. Head, *op. cit.*, p. XXXIV și urm.

⁵ Problematismul sistemului ponderal cilician la Fr. Hultsch, *op. cit.*, p. 548 și urm.; sistemul cilician este amintit și de lexicograful Polux, al cărui text se găsește la Fr. Hultsch, *Metrologicon Scriptorum Reliq.*, p. 294, apud M. Soutzo, *op. cit.*, p. 514.

⁶ M. Soutzo, *op. cit.*, p. 548.

⁷ Pentru mina atică de 112 drahme monetare vezi M. Lang, *op. cit.*, p. 19.

⁸ O eroare metodologică des întâlnită în literatura metrologică este de a socoti mina ca unitate ponderală și nu ca subdiviziune a staterului; cf. M. Lang, *op. cit.*, p. 3.

⁹ Totuși în Propontis mai întâlnim mine ușoare, poate create în același mod ca și mina în discuție aici, la Byzantium, unde există un pond de o mină cu legenda BYZ M și greutatea de 260 gr., precum și un al doilea avînd ca simbol un delfin, aici delfinul simbolizînd Bosporus (cf. B. V. Head, *op. cit.*, p. 268) și nu un simbol al valorii ponderale precum delfinul de pe pondurile ateniene de o mină și cu greutatea de 228 gr. Cele două ponduri sînt descrise de E. Michon, *Pondus*, DA, IV, 1, p. 553.

¹⁰ M. Lang, *op. cit.*, p. 19.

¹¹ Idem, p. 20.

al cetății să se supună prevederilor decretului lui Clearchos¹². După anul 200 î. e. n. Cyzicul adoptă pentru emisiunile sale monetare etalonul monetar atic¹³. Probabil că tot acum cetatea de pe țărmul Propontidei, legată din totdeauna prin interesele sale comerciale cu Atena, renunțând la etalonul rodian va adopta sistemul ponderal atic și pentru mina comercială, care probabil va avea ca stater nu slaterul atic comercial ci o subdiviziune a acestuia mina alică comercială.

Astfel, pentru explicarea folosirii la Cyzic a unui etalon ponderal derivat din sistemul de greutate atic am constata în primul caz o subordonare politică a cetății în vremea Ligii delio-atice iar, în al doilea rînd, o strînsă corelație între moneda bătută în etalon atic și mina comercială folosită pe piața cetății. Cum, și în epoca elenistică, instabilitatea prețurilor datorită fluctuației ratei metalelor monetizabile aur, argint, bronz¹⁴ se manifestă metrologic prin creșterea sau scăderea unității ponderale cu un anumit număr de drahme, astfel încît în unele situații raportul dintre valoarea ponderală și puterea de cumpărare a monetei să rămînă neschimbat, credem că pentru cazul în care acest pond va fi fost o creație a epocii elenistice putem considera că atît la Atena mina de 112 drahme monetare atice cît și la Cyzic staterul de 112 drahme monetare atice vor fi fost folosite pe piețele cetăților cam la aceeași vreme; probabil după anul 200 î. e. n., anul adoptării de Cyzic a etalonului monetar atic, în sec. II î. e. n.

Noi credem că nu este necesar să considerăm că această mină comercială neobișnuit de ușoară, ar reflecta pe plan economic vremuri grele pentru Cyzic. De fapt, folosirea unei mine ușoare, cu echivalent imediat într-un etalon de referință aproape universal acceptat dovedește că la Cyzic, dintotdeauna important port și centru comercial în care se concentra negoțul cu Pontul, se simțea nevoia folosirii unui etalon cît mai sensibil pentru măsurarea valorilor.

Fără a mai aminti aici nenumăratele dovezi arheologice, epigrafice și numismatice¹⁵ ce surprind legăturile de veacuri ale cetăților dobrogene

¹² Vezi E. S. G. Robinson, *The Athenian Currency Decree and the Coinages of the Allies*, *Hesperia*, Suppl. VIII, 19-19, p. 324-340; G. Woodhead, *Reflections on the Use of the Literary and Epigraphical Evidence for the History of the Athenian Empire*, *Vestigia*, 17, 1973, p. 345 și urm.

¹³ B. V. Head, *op. cit.*, p. 527.

¹⁴ Th. Reinach, *De la valeur proportionnelle de l'or et de l'argent dans l'antiquité grecque*, *Revue numismatique*, 1893, p. 26, 141-146; B. V. Head, *op. cit.*, p. XLII și urm.; C. M. Kraag, *Aenus, Greek Coins*, p. 332; D. Lewis, *New Evidence for the Gold-Silver Ratio*, *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1967, p. 105-110.

¹⁵ V. Părvan, *Ilistria VIII*, *ARMSI*, III, t. 1, 1923, p. 26-29; Em. Popescu, *Considerații asupra educației tineretului la Histria în legătură cu trei inscripții inedite*, *SCIV*, 7, 3-4, 1956, p. 345 și p. 347-348, inscripții amintind de un tînăr histrian mort la Cyzic prin sec. III î. e. n. și de un medic cyzician Diocles, fiul lui Artemidoros, ce s-a îngrijit de sănătatea publică la Histria, a cărui decret onorific datează din prima jumătate a secolului II î. e. n.; S. Dimitriu, *O monedă divizionară din Cyzic la Histria*, *SCIV*, 8, 1-4, 1957, p. 103-111; Em. Condurachi, *Les statères de Cyzique et les routes commerciales du Hellespont au Danube*, *Eirene* I, 1960, p. 61-67; M. Laloux, *La circulation des monnaies d'electrum de Cyzic*, *RBN*, vol. 117 (1972) p. 31-69; S. A. Bulatovich, *K'lad kizinov iz Orlovki*, *VDI*, 2, 1970, p. 73-86; O. Iliescu, *Caiet selectiv*, 23-24, 1971, p. 11-12, monedă de bronz din Cyzic, sec. III e.n. găsită la Constanța; vezi și B. Mitrea, *Decouvertes de monnaies antiques et byzantines dans la Republique Socialiste de Roumanie*, XVI, *Dacia*, N.S., XVII, 1975, p. 405, nr. 7, Constanța.

cu Cyzicul, vom încerca să arătăm că, deși pondurile sînt îndeobște descoperite în imediata apropiere a cetății emitente, nu sînt de neacceptat aici informațiile privind descoperirea greutății cyziciene pe pămîntul dintre Dunăre și Mare, deși nu trebuie să excludem și ipoteza foarte plauzibilă a aducerii ei din Orient de către T. T. Burada.

O situație, credem noi, semnificativă în acest sens întîlnim la Tomis. În bogatul material metrologic provenind din descoperirile tomitane se află și un pond din Heraclea Pontică¹⁶ precum și trei ponduri care pot fi atribuite cu toată certitudinea Histriei, în acest caz ne mai existînd îndoiala locului lor de găsire¹⁷.

Considerăm, indiferent de problema stabilirii locului de descoperire, că prezentarea acestei piese este binevenită pentru mai buna cunoaștere a etaloanelor folosite la Cyzic cetate a cărei economie este strîns legată de comerțul pontic, cu atît mai mult cu cît descoperirile de ponduri cyziciene sînt foarte rare, din cetatea de pe țărmurile Propontidei provenind mai ales ponduri monetare¹⁸.

UN POIDS DE CYZIQUE DANS LES COLLECTIONS DU MUSÉE D'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE DE JASSY

R é s u m é

On présente un poids de Cyzique, provenu probablement de Dobroudja ou même de l'Orient l'endroit où il fut découvert étant incertain.

Le poids est de forme carrée, en plomb fondu, ayant les côtés horizontaux de 5,70 cm et 5,50 cm., et les côtés verticaux de 5,60 cm. et 5,50 cm. Son épaisseur est de 5—6 mm et son poids actuel, de 232,15 gr.

Sur l'avvers, avec des lettres en relief, apparait l'inscription $\kappa\upsilon\zeta\iota\kappa$, au dessous de laquelle on trouve le thon — sceau de la cité Cyzique — et sous celui-ci un trident dirigé vers la gauche, qui peut être considéré le symbole du magistrat chargé avec l'émission du poids de la cité, ou le symbole de la valeur pondérale. Plus bas on lit $\mu\nu\alpha$. La légende $\kappa\upsilon\zeta\iota\kappa(\eta\nu\alpha) \mu\nu\alpha$, ainsi que le thon — sceau de la cité de Propontide — permettent l'attribution certaine du poids, à Cyzique. Si l'on considère l'état de conservation exceptionnelle de la pièce et par conséquent les pertes minimales de son poids, il résulte que la mine n'ayant que 232,15 gr est particulièrement légère, par comparaison aux poids, qui appartiennent aux systèmes métrologiques connus dans l'antiquité grecque.

Par sa pesanteur réduite, le poids pourrait être attribué au système pondéral de Cilicie, mais, étant donné que celui-ci fut peu usité en dehors des côtes de la Cilicie et de la Syrie, et comme jusqu'à présent on ne connaît pas une mine commerciale qui appartienne à cet étalon,

¹⁶ E. Borman, *Anlike Bleigewichte aus der Dobrudscha, Archäologisch epigraphische Mittheilungen*, XIV, 1891, p. 3.

¹⁷ Pentru reatribuirea a două ponduri găsite la Tomis Histriei vezi C. Preda, *Contributions à l'étude du système pondéral d'Hislria, Dacia*, N.S. II, 1958, p. 457 ; pentru cel de al treilea pond, considerat a fi fost tomitan și contramarcă de Histria cf. L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior, Numismatische Zeitschrift*, 50, 1917, p. 78, nr. 11, dar de fapt histrian și contramarcă la Tomis la cumpănă dintre secolele II—III e.n. ; vezi R. Ocheșeanu, *Un poids de Tomi de l'époque de l'empereur Septime Severe, Revue belge de numismatique et de sigilographie*, CXXI, 1975, p. 82 nota 4.

¹⁸ Tot din Cyzic mai provine o mină publicată în *Arch.Zeit.*, 1884, p. 148, *non vidimus*, și cîteva ponduri monetare de bronz, cf. E. Michon, *op. cit.*, p. 554. Ca simboluri sînt prezentate pe mina comercială, pe tristaler și pe un slater torța, iar pe un dublu stater delfinul.

on pourrait encadrer cette pièce dans la système pondéral sus-mentionné. Il est donc probable que cette mine commerciale de Cyzique ait ses origines dans la mine attique de 112 drachmes monétaires (488,32 gr.), qui aurait pu être adoptée par Cyzique comme unité pondérale à valeur de statère.

Prenant comme point de départ cette hypothèse, on pourrait essayer avec plus de chance, chercher l'époque où cet étalon pondéral si léger et pas encore connu du monde grec, aurait été usité en Cyzique.

Les études métrologiques on réussi à préciser que la mine attique de 112 drachmes monétaires a constitué le système pondéral légal à Athènes, d'abord dans la dernière étape de la guerre péloponnésienne, quand le poids de la mine commerciale augmente graduellement de 105 à 150 drachmes monétaires, et ensuite à l'époque hellénistique, en tout cas avant la fin du II-e siècle a.n.é., quand un décret athénien légifère le remplacement de la mine de 138 drachmes par la mine de 150 drachmes monétaires.

La première utilisation de la mine de 112 drachmes monétaires à Athènes correspond, sur le plan politique, à la Ligue de Délos, alors que Cyzique, elle aussi membre de la première Ligue maritime, est obligée, en ce qui concerne l'établissement de l'étalon pondéral de la cité, à se soumettre aux spécification du décret de Cléarchos. Après l'an 200 e.n.é., le Cyzique adopte pour ses émissions monétaires, l'étalon monétaire attique. Il est probable qu'à la même époque la cité du littoral de Propontide, liée depuis toujours, par ses intérêts commerciaux, à Athènes, renonçant à l'étalon de Rhodes, adoptera le système pondéral attique pour la mine commerciale aussi qui probablement aura comme statère non pas le statère attique commercial, mais une sousdivision de celui-là — la mine attique commerciale.

Ainsi, pour expliquer l'utilisation à Cyzique d'un étalon pondéral dérivé du système pondéral attique, on constate au premier abord une subordination politique de la cité au temps de la Ligue déliottique, et, en second lieu, une étroite corrélation entre la monnaie battue en étalon attique et la mine commerciale utilisée sur le marché de la cité. Or, comme à l'époque hellénistique aussi, l'instabilité des prix due à la fluctuation du taux des métaux monétisables, or, argent, bronze, se manifeste au point de vue métrologique, par la hausse ou la baisse pondérale avec un certain nombre de drachmes, ainsi que dans certaines situations le rapport entre la valeur pondérale et le pouvoir d'achat de la monnaie reste invariable, nous croyons que, pour le cas où le poids fut une création de l'époque hellénistique, on peut considérer qu'à Athènes la mine de 112 drachmes monétaires attiques, autant qu'à Cyzique le statère de 112 drachmes monétaires attiques, auraient été utilisés sur les marches de ces cités approximativement en même temps : probablement après l'an 200 a.n.é., l'an de l'adoption par Cyzique de l'étalon monétaire attique, au II-e siècle a.n.é.

Nous croyons qu'il n'est pas nécessaire de considérer que cette mine commerciale d'une légèreté inaccoutumée, refléterait sur le plan économique, des temps difficiles pour Cyzique. D'ailleurs, l'utilisation d'une mine légère, avec un équivalent immédiat dans un étalon de référence presque universellement accepté, démontre qu'à Cyzique, port et centre commerciale important depuis toujours, et où se concentrait de commerce avec le Pont, on sentait la nécessité de l'utilisation d'un étalon très sensible, pour le mesurage des valeurs.

Sans mentionner ici les innombrables témoignages archéologiques, épigraphiques et numismatiques qui attestent les relations depuis des siècles entre les cités de Dobroudja et le Cyzique, nous allons essayer de démontrer que, toutefois que les poids soient habituellement découverts dans l'immédiate proximité de la cité émettrice, il n'est pas à contester ici les informations concernant la découverte du poids cyzicien sur le territoire d'entre le Danube et la Mer bien qu'on ne doit pas exclure l'hypothèse très plausible de son acquisition dans l'Orient, par T. T. Burada.

Une situation significative en ce sens à notre avis, nous la rencontrons à Tomi. Dans le riche matériel métrologique provenant des découvertes de Tomi, il y a aussi un poids de Heracléa Pontica, ainsi que trois poids, qu'on pourrait attribuer avec certitude à Istros, ce cas ne présentant pas de doute sur le lieu de la découverte.

Nous considérons donc, sans tenir compte du problème de la détermination du lieu de la découverte, que la présentation de cette pièce est arrivée à propos pour la meilleure connaissance des étalons usités à Cyzique, cité dont l'économie est étroitement liée au commerce pontique, d'autant plus que les découvertes de poids cyziciens sont très rares, la cité du littoral de la Propontide fournissant surtout des poids monétaires.

TEZAURUL DE LA DERSCA (JUD. BOTOȘANI)

ȘEIVA SANIE, PAUL ȘADURSCHI

Tezaurul de la Dersca (jud. Botoșani), compus din 51 monede romane și o brățară de argint dacică a fost descoperit întâmplător, în vara anului 1973 de către Dumitru V. Coșman din comuna Dersca. Locul descoperirii numit de localnici „Marginea Văii“, este situat la marginea nord-estică a satului Dersca, pe un mic platou care domină valea Bădrăgănești spre nord și Gîrla Morii spre est. Tezaurul fusese probabil învelit într-un material perisabil căci monedele și brățara au fost găsite direct în pământ, la o adâncime de aproximativ 0,60 m.

Monedele din tezaur se repartizează cronologic ¹ astfel:

1. M. PORCIUS LAECA

D: 18 mm; G: 3,45 gr.; C: bună; Sydenham, 513; Anul 104 i. e. n.

2. L. THORIUS BALBUS

D: 18 mm; G: 3,46 g; C: bună, Sydenham, 598; Anul 100–95 i. e. n.

3. Q. THERMUS MINUCIUS

D: 19 mm; G.: 3,48 g; C: bună; Sydenham, 592; Anul 90 i. e. n.

4. L. TITURIUS SABINUS

D: 19,5 mm; G: 3,08 g; C: bună; Sydenham, 700; Anul 87 i. e. n.

5. MARCUS PLAETORIUS

D: 19 mm; G: 3,31 g; C: bună Sydenham, 807; Anul 68 i. e. n.

6. L. HOSTILIUS SASERNA

D: 18 mm; G: 3,25 g; C: bună; Sydenham, 953; Anul 48 i. e. n.

MARCUS ANTONIUS

7. D: 19 mm; G: 3,55 g; C: f. bună; Sydenham, 1 180; Anul 41 i. e. n.

8. D: 17 mm; G: 3,31 g; C: mediocră; Sydenham, 1 217; Anul 31 i. e. n.

9. D: 19,5 mm; G: 3,29 g; C: mediocră; Sydenham, 1 217 Anul 31 i. e. n.

---

¹ Pentru determinarea monedelor s-au folosit: E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra 1952 (prescurtat Sydenham); Mattingly și E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, (prescurtat RIC). Au mai fost folosite următoarele abrevieri: G = greutate; D = diametru; C = conservare.

10. D : 18 mm ; G : 3,38 g ; C : mediocră ; Sydenham, 1917 ; Anul 31 i. e. n.
 11. D : 19 mm ; G : 3,19 g ; C : bună ; Sydenham, 1 217 ; Anul 31 i. e. n.
 12. D : 18 mm ; G : 3,05 g ; C : mediocră ; Sydenham, 1 217 ; Anul 31 i. e. n.
 13. D : 18 mm ; G : 3,03 g ; C : mediocră ; Sydenham, 1224 ; Anul 31 i. e. n.
 14. D : 18 mm ; G : 3,02 g ; C : mediocră ; Sydenham, 1216 ; Anul 31 i. e. n.
 15. D : 19 mm ; G : 3,31 g ; C : mediocră ; Sydenham, 1217 ; Anul 31 i. e. n.
 16. D : 18 mm ; G : 3,17 g ; C : mediocră ; Sydenham, 1217 ; Anul 31 i. e. n.

VESPASIANUS

17. D : 19 mm ; G : 3,33 g ; C : foarte bună ; RIC, 124 ; Anul 69
 18. D : 19,5 mm ; G : 3,31 g ; C : foarte bună ; RIC, 124 ; Anul 69
 19. D : 18 mm ; G : 3,37 g ; C : foarte bună ; RIC, 4 ; Anul 69/71
 20. D : 17 mm ; G : 3,32 g ; C : foarte bună ; RIC, 7 ; Anul 69/71
 21. D : 19 mm ; G : 3,18 g ; C : foarte bună ; RIC, 15 ; Anul 71
 22. D : 19 mm ; G : 3,37 g ; C : foarte bună ; RIC, 73 ; Anul 74
 23. D : 19,5 mm ; G : 3,12 g ; C : foarte bună ; RIC, 90 ; Anul 75
 24. D : 19,5 mm ; G : 3,38 g ; C : bună ; RIC, 90 ; Anul 75
 25. D : 18 mm ; G : 3,39 g ; C : bună ; RIC, 103 ; Anul 77/78
 26. D : 19 mm ; G : 3,14 g ; C : bună ; RIC, 109 ; Anul 77/78
 27. D : 19 mm ; G : 3,22 g ; C : bună ; RIC, 9 ; Anul 69/71
 28. D : 18 mm ; G : 3,27 g ; C : bună ; RIC, 6 ; Anul 69/71
 29. D : 19,5 mm ; G : 3,84 g ; C : bună ; RIC, 132 ; Anul 78/79
 30. D : 19 mm ; G : 3,14 g ; C : bună ; RIC, 89, Anul 75

TITUS

31. D : 18 mm ; G : 3,23 g ; C : bună ; RIC, 197 ; Anul 77/78

DOMITIANUS

32. D : 19 mm ; G : 3,33 g ; C : foarte bună ; RIC, 137 ; Anul 88/83
 33. D : 18 mm ; G : 3,26 g ; C : foarte bună ; RIC, 148 ; Anul 88/89
 34. D : 19 mm ; G : 3,51 g ; C : foarte bună ; RIC, 173 ; Anul 92/93

NERVA

35. D : 18 mm ; G : 3,68 g ; C : foarte bună ; RIC, 16 ; Anul 97

TRAIANUS

36. D : 18 mm ; G : 3,62 g ; C : bună ; RIC, 21 ; Anul 98/99
 37. D : 18 mm ; G : 3,18 g ; C : foarte bună ; RIC, 11 ; Anul 98/99
 38. D : 19 mm ; G : 3,29 g ; C : foarte bună ; RIC, 11 ; Anul 98/99
 39. D : 19 mm ; G : 3,52 g ; C : foarte bună ; RIC, 44 ; Anul 100
 40. D : 18 mm ; G : 3,36 g ; C : foarte bună ; RIC, 52 ; Anul 101/102
 41. D : 18 mm ; G : 3,22 g ; C : foarte bună ; RIC, 60 ; Anul 101/102
 42. D : 19 mm ; G : 3,52 g ; C : foarte bună ; RIC, 119 ; Anul 103/111
 43. D : 19 mm ; G : 3,12 g ; C : foarte bună ; RIC, 203 ; Anul 103/111
 44. D : 19 mm ; G : 3,29 g ; C : foarte bună ; RIC, 337 ; Anul 114/117
 45. D : 19 mm ; G : 3,51 g ; C : foarte bună ; RIC, 342 ; Anul 114/117

46. D : 19 mm ; G : 3,41 g ; C : foarte bună ; RIC, 354 ; Anul 114/117
 47. D : 19 mm ; G : 3,26 g ; C : foarte bună ; RIC, 342 ; Anul 114/117
 48. D : 19 mm ; G : 3,34 g ; C : foarte bună ; RIC, 298 ; Anul 114/117

HADRIANUS

49. D : 18 mm ; G : 3,69 g ; C : foarte bună ; RIC, 101 ; Anul 119/122
 50. D : 18 mm ; G : 3,29 g ; C : bună ; RIC, 83 ; Anul 119/122
 51. D : 19 mm ; G : 3,31 g ; C : bună ; RIC, 95 Anul 119/122

Cele 51 monede au fost emise într-o perioadă de peste 200 de ani cuprinsă între 104 î. e. n. pe când era magistrat M. Porcius Laeca până în anii 119/122 e. n. în timpul împăratului Hadrianus. Din cele 16 monede republicane 10 sînt emise pe vremea cînd era triumvir Marcus Antonius. Prezența a nouă denari de tipul celor emiși de Marcus Antonius în anul bătăliei de la Actium readuce în discuție valoarea istorică a acestor monede. În ultimii ani, lucrări datorate Mariei Chițescu², D. Protase³ și I. Winkler⁴ au încercat să stabilească în ce măsură răspîndirea pe teritoriul Daciei a monedelor din vremea lui Marcus Antonius, care au însemnele legiunilor, contribuie la stabilirea teritoriului cunoscutului căpeteniei getice Dicomēs în sud-estul Transilvaniei și centrul Moldovei sau în Cîmpia munteană. Numărul mare de monede de la Marcus Antonius ar fi explicat prin recompensa acordată de cunoscutul triumvir lui Dicomēs pentru sprijinul în lupta împotriva lui Octavianus. Noua descoperire, cea mai nordică din Moldova, alăturată altor tezaure cu monede din 31 î. e. n. poate fi invocată pentru semnalarea unui moment însemnat din relațiile dacilor cu Marcus Antonius⁵.

Următoarele monede ale tezaurului aparțin unor emisiuni din vremea lui Vespasianus deci după o pauză de exact 100 ani. Anul 69 este de asemenea un moment semnificativ pentru politica romană la Dunăre⁶. Începînd cu *Vespasianus* (13) tezaurul are monede de la toți împărații care-i urmează pînă la Hadrianus: *Titus* (1), *Domitianus* (3), *Nerva* (1), *Traianus* (13) și *Hadrianus* (3). Cea mai nouă monedă considerată îndeobște că indică termenul *post quem* pentru datarea îngropării tezaurului, aparține primilor ani ai domniei lui Hadrianus. Din tezaurele care au și denari din vremea lui Marcus Antonius este singurul care se termină cu monede de la Hadrianus. Începutul domniei lui Hadrianus a însemnat și stabilirea granițelor Daciei în limitele cunoscute, fapt care putea avea însemnătate și pentru această zonă a dacilor costoboci.

² M. Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicomēs și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice* (O problemă de geografie istorică), în SCIV, 19, 1968, p. 655 ; Idem, în Dacia, 18, 1974, p.

³ D. Protase, *Unde a fost „regatul” lui Dicomēs ?*, în SCIV, 21, 1970 p. 145—152.

⁴ I. Winkler, *Despre pătrunderea denarilor lui Marcus Antonius în Dacia*, în SCIV, 22, 1971, 1, p. 97—105.

⁵ D. Protase, *op. cit.*, p. 152, ; I. Winkler, *op. cit.*, p. 103.

⁶ Radu Vulpe-Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București 1968, p. 62, nota 168 ; Șeiva Sanie, *Un nou lot de denari imperiali romani descoperit la Muntenești (jud. Vaslui)*, în MemAnt, I, p. 163 ; M. Chițescu, *Două tezaure monetare descoperite în Moldova*, în Carpica, I, p. 151 ; C. Petolescu, *Apulum*, X, p. 203.

Fig. 1. Monede din tezaurul de la Dersca.

Greutatea monedelor se situează în limitele normale, întâlnite și în componența altor tezaure oscilând între 3,02 g și 3,84 g. Uzura este mai pronunțată la monedele republicane, starea de conservare a celorlalți denari fiind bună sau foarte bună.

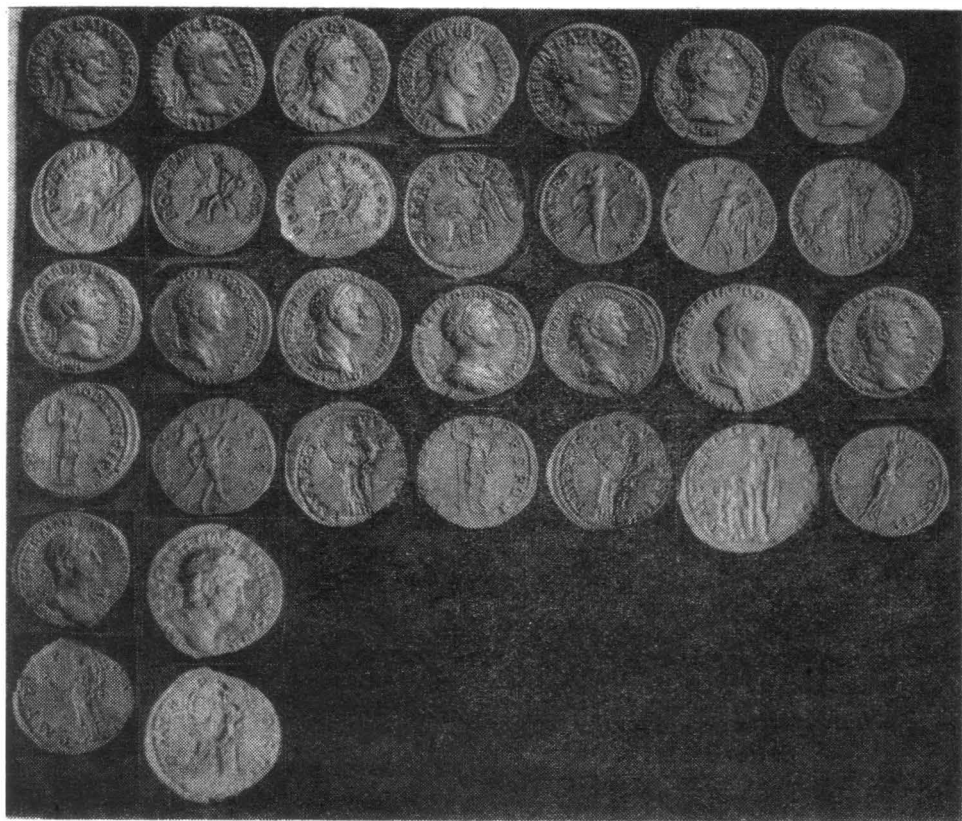

Fig. 2. Monede din tezaurul de la Dersca.

Brățara de argint găsită împreună cu monedele este de tipul bine cunoscutelor brățări cu capetele înfășurate⁷. Brățara are 9,2 cm în diametrul deschizăturii și 160,5 g, fiind cea mai grea din câte au fost descoperite până în prezent pe teritoriul țării noastre. Din brățară lipsește „ochiul” sting. Brățara este octogonală în secțiune, cu un diametru de 0,9 cm, dar într-o porțiune ruptă poate fi observat și un miez cu secțiune circulară

⁷ Verigi și brățări cu capetele înfășurate, cu origini mai vechi, apar masiv de la sfârșitul Latène-ului până în epoca migrațiilor. V. Pârvan, *Gelica*, București 1927, p. 542, p. 542—543, fig. 372 și 378; C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Le trésor dace de Poiana-Gorj*, în *Dacia*, VII—VIII (1937—1941), p. 203 și urm., brățările și inelele au însă secțiunea pătrată. D. Popescu, *Objets de parure gelo-dace en argent*, în *Dacia*, VII—VIII, p. 184, fig. 1; R. Vulpe, *Șantierul Poiana*,

(fig. 3). Diametrul brățării scade treplat devenind către extremități circulară cu diametrul pînă la 0,3 cm. Brățările de argint cu capetele paralele înfășurate cunosc o mare răspindire în argintăria dacică. Brățara de la Dersca este asemănătoare dar nu identică cu exemplarele publicate acum două decenii de O. Floca⁷. Brățara are o formă apropiată de tipul D₃b, din clasificarea tipologică pe care o propune K. Horedt într-un documentat și sistematic studiu asupra tezaurelor dacice⁸.

Ceea ce deosebește brățara de la Dersca de celelalte exemplare a acestui tip de bijuterie brățări simple, cu capetele răsucite în față; în doi ochi simpli sau dubli⁹, este faptul că ochiul nu este format doar printr-o singură răsucire a spiralei, ci capătul este răsucit formînd o buclă din trei spirale înainte de a fi înfășurat de șapte ori pe corpul brățării.

Dacă fibulele de argint, mai ales cele simple au fost descoperite în cele mai multe cetăți dacice din Moldova, tezaurele cu podoabe dacice lipseau deși una din sursele cele mai însemnate ale materiei prime, monedele de argint¹⁰ sînt destul de numeroase. Cu descoperirile de la Clipsești (com. Țifești, jud. Vrancea)¹¹, Muncelul de Sus (jud. Iași)¹² și piesa de la Dersca (jud. Botoșani), în trei puncte marcînd toate zonele geografice ale Moldovei apar produse ale argintarilor daci.

Tezaurele de la Brăești, Stințești cărora le adăugăm acum tezaurul de la Dersca alcătuiesc deocamdată cele trei tezaure de denari romani mai însemnate descoperite în județul Botoșani. Monede romane izolate au mai fost găsite în mai multe localități de pe cuprinsul județului, apropiindu-se sub acest aspect de situația din Moldova centrală.

1. Bajura — Darabani
2. Horodiștea (com. Rădăuți-Prut)
3. Concești, în punctul „La Budăi” (com. Concești)
4. Ghireni (com. Coțușca)
5. Crasnaleuca (com. Coțușca)
6. Drăgușeni, în punctul „Ocoale” (com. Drăgușeni)
7. Vlăsinești (com. Vlăsinești)
8. Ripiceni (com. Ripiceni)
9. Bivolari (com. Dobîrceni)
10. Zlătunoaia (com. Lunca)
11. Cîmpenii (com. Prăjeni)

in SCIV, 1952, p. 198—265, fig. 25/5; Idem, *Șantierul arheologic Popești*, in Materiale, VI, 1959, p. 318, fig. 12/7; A. Nițu, C. Mătasă, I. Zamoșleanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, in Materiale, VII, 1961, p. 342, fig. 3/3; I. H. Crișan, *Sanctuarul dacic de la Peșica*, ActaMN, III, 1965, p. 95, fig. 3; I. Glodariu, *Tezaurul dacic de la Sărmășag*, in Acta MN, V, p. 411, fig. 1/4 și 4/1; Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București 1965, p. 228, pl. LXXVIII/3 și p. 315, pl. CLXVI/5.

⁷ O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București 1956.

⁸ K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, in Dacia, 17, 1973, p. 139, fig. 6.

⁹ O. Floca, *op. cit.*, p. 26, 30, fig. 18 și 19; pl. XXXI.

¹⁰ C. Preda, *Proveniența argintului din tezaurele gelo-dace*, in SCIV, 1—4, 1957, p. 113—121.

¹¹ Ion Mitrea, *Un nou tezaur de tetradrahme thasiene și podoabe dacice de argint descoperit în Moldova*, in SCIV, 23, 1972, 4, p. 641—646.

¹² Informație de la colegul V. Mihăilescu Birliha.

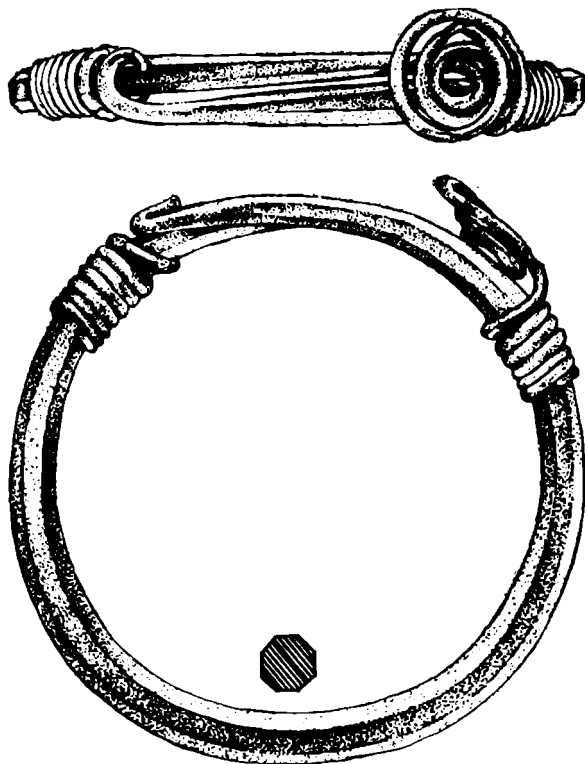

Fig. 3. Brățară dacică de argint din tezaurul de la Dersca.

12. Cerbu (com. Corni)

13. Corni

14. Stăuceni (com. Stăuceni), în punctul „Pe Dos” s-a descoperit în-
timplător un denar ¹³: *Traianus* — D: 1,88 mm; G: 3,09 g; RIC, 115;
Anul 103/11

15. Botoșani

16. Brehuiești ¹⁴ (com. Vlădiceni); s-au descoperit următorii denari:

Vespasianus, D: 19 mm; G: 3,16 g; RIC, 124; nedată

Vespasianus, D: 18 mm; G: 3,04 g; RIC, 89; Anul 75

Vespasianus, D: 18 mm; G: 3,05 g; RIC, 42; Anul 72/73

Nerva, D: 18 mm; G: 2,96 g; RIC, 24; Anul 97

Traianus, D: 18 mm; G: 2,98 g; RIC, 122; Anul 103/111

Marcus Aurelius, D: 18 mm; G: 2,85 g; RIC, 37; Anul 161/162

Marcus Aurelius, D: 19 mm; G: 2,81 g; RIC, 170; Anul 166/167

17. Stințești (com. M. Eminescu)

¹³ Moneda se află în colecția Muzeului Județean Botoșani, cu nr. inv. 421.

¹⁴ Monedele de la Brehuiești sînt inventariate la Muzeul Județean Botoșani la nr. 138.

18. Cucorăni (com. M. Eminescu)
19. Brăești (com. Brăești)
20. Dorohoi
21. Cîndești, (com. Mihăileni), un denar republican roman :
Titus Cloulius, D : 19 mm ; G : 3,71 g ; Sydenham, 516 ; Anul 110 î. e.n.
22. Dersca (com. Dersca)
23. Ibănești (com. Ibăncști)
24. Cotu ¹⁶ (com. Copălău) s-au descoperit mai mulți denari :
Traianus, D : 19 mm ; G : 2,82 g ; RIC, 122 ; Anul 103/111
Traianus, D : 19 mm ; G : 2,62 g ; RIC, 131 ; Anul 103/111
Traianus, rv. tocit ; D : 19 mm ; G : 2,27 g ; 103/111
Traianus, D : 19 mm ; G : 2,35 g ; RIC, 267 Anul 112/114
Hadrianus, D : 18 mm ; G : 2,08 g ; RIC, 82 ; Anul 119/122
Antoninus Pius, D : 19 mm ; G : 2,72 g ; RIC, 156 b ; Anul 145/161
Antoninus Pius, D : 17 mm ; G : 3,17 g ; RIC, 187 ; Anul 149/150
Antoninus Pius, D : 17 mm ; G : 2,83 g ; RIC, 263 ; Anul 156/157
Antoninus Pius, D : 19,5 mm ; G : 2,81 g ; RIC, 430 ; Anul 161
Faustina I, D : 17 mm ; G : 3,13 g ; RIC, 400 ; Anul 141
Marcus Aurelius, D : 19 mm ; G : 2,62 gr. RIC, 402 ; Anul 179
Faustina II, D : 18 mm ; G : 2,93 g ; RIC, 513 d ; Anul 176/178
Lucilla, D : 17 mm ; G : 2,82 g ; RIC, 786 ; Anul 161/169
Commodus, D : 18 mm ; G : 2,66 g ; RIC, 2 ; Anul 179/180
Commodus, D : 18 mm ; G : 2,79 g ; RIC, 198 a ; Anul 186/189

LE TRÉSOR DE DERSCA

R é s u m é

Les auteurs présentent un trésor composé de 51 deniers romains républicains et impériaux et une bracelet dacique en argent. La plus ancienne monnaie du trésor est un denier de l'année 104 av.n.è. et la plus récente est de l'époque du Hadrianus (119—122 n.è.) avec un hiatus de 100 ans entre Marcus Antonius et Vespasianus. Les auteurs expriment également leurs opinions en ce qui concerne la signification de la présence des 10 deniers de l'époque de Marcus Antonius.

La bracelet dacique ayant les extrémités parallèles enroulée octogonales en section, est la plus lourde bracelet dacique découverte sur le territoire de la Roumanie.

La nouvelle découverte du Nord de la Moldavie s'ajoute aux autres deux récentes découvertes qui attestent la présence de quelques importants objets daciques en argent en Moldavie. C'est le troisième trésor de deniers romains découvert sur le territoire du district Botoșani, des monnaies isolées ont été trouvées également en d'autres 24 endroits du district.

¹⁶ Monedele se află în colecția Școlii generale din comuna Copălău.

GLADIATORUL ΣΚΙΠΤΟΣ ΔΑΚΗΣΙΣ DIN TOMIS

NICOLAE GOSTAR

Pe la sfârșitul secolului trecut, s-a aflat la *Tomis*, azi Constanța, în Moesia inferior, o inscripție grecească, avînd la mijloc figura unui gladiator ce ține în mîna dreaptă o armă de o formă încă neîntîlnită, iar în mîna stîngă un trident (*fuscina, tridens*) și un pumnal (*pugio*). La picioarele gladiatorului se vede un patruped, după cît se pare un ciine, reprezentare obișnuită pe monumentele funerare ale gladiatorilor. Inscripția, în limba greacă, aplicată pe opt rînduri în dreapta și stînga sculpturii, a fost publicată de mai multe ori¹, ultima dată, însoțită de un valoros studiu și bogat comentariu privind persoana, calitatea și originea gladiatorului, de către R. Vulpe, în *Apulum*, V, 1965, p. 151 și urm.²

În urma îmbunătățirii lecturii, s-a admis următoarea autentificare a textului epigrafic: Σκίρτος Δακήσις/ἐλεύθ(ερος)/ ΠΑΡΜΩΝ/ἐξ, παρὰ μοῖρ/ἀν ἀπελθῶν, κείμ/αι δ' ἐν Τόμει, τὸν/τάρον οἶκον ἔχω/ν. ἐρρ(ῶσθαι) ὑμᾶς εὐχομαι. După aspectul literelor (*sigma* și *omega* de formă lunară), inscripția datează din sec. III³, deși nu s-ar exclude și sec. II.

Singurul cuvînt necunoscut este ΠΑΡΜΩΝ din r. 2. Gr. Tocilescu credea că este un nume propriu, în sensul că gladiatorul ar fi fost un libert al lui *Parmon*⁴. L. Robert formulează mai multe probabilități: πάλος α' (sau πάλος β'), ori cuvîntul *parma* „scut“, dar mai curînd o eroare în loc de πυγμῶν „lupte“ sau o transcriere rotacizantă în loc de παλμῶν a termenului latin *palmarum* (în genitiv plural) „premii pentru biruințe“, „victorii“⁵; a fost preferată această ultimă variantă, ca fiind mai în concordanță cu sensul inscripției⁶.

¹ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 227, fig. 108; IGR, I, 646; L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1971², p. 104—105, nr. 44, pl. IV; Gh. Ștefan, *Buletin Științific al Academiei Republicii Populare Române. C. Științele istorice, filosofice și economico-juridice, știința limbii, literatură și artă*, I, 1, 1948, p. 29—31; I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 199, pl. I, fig. 2.

² Mai nou, Ann. Ep., 1965, 29; Á. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque reperiatae ad res earundem pertinentes*, Budapesta, 1975⁴ p. 170, nr. 866.

³ Gr. Tocilescu, *ibidem*, „d'une époque assez basse“; Gh. Ștefan, *ibidem*, „probabil din sec. III e.n.“; R. Vulpe, *Apulum*, V, 1965, p. 151, inscripția „scrisă rudimentar de un lăpăd din sec. III e.n.“; Á. Dobó, *ibidem*, „titulus noster saec. III tribuitur“.

⁴ Gr. Tocilescu, *ibidem*, „affranchi de Parmon“; urmat de R. Gagnat, IGR, I, 646, Σκίρτος Δακήσις ἐλεύθ(ερος) Παρμῶ(νος) (cf. TLL On. III, 7).

⁵ L. Robert, *ibidem*.

⁶ Gh. Ștefan, *ibidem*; I. Stoian, *ibidem*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 152—153; Á. Dobó, *ibidem*.

Traducerea : „(eu) Σκίρτος Δακίσις, eliberat, cu șase victorii, părăsind viața înainte de vreme, sint înmormintat la Tomis, avind mormintul locuință ; eu vă urez vouă să fiți sănătoși !“

Numele gladiatorului, cu care începe textul, este Σκίρτος Δακίσις, în care, al doilea cuvânt, adjectivul latin *Dace(n)sis*, încă neîntilnit, este derivat din etnonimul *Dacus*. Acest *Dace(n)sis* era o dovadă îndeajuns de grăitoare pentru a-l considera pe gladiator ca fiind dac de origine⁷, deși, s-a atras atenția, că *Scirtus* este un bine-cunoscut antroponim illyr⁸. În fața acestui echivoc, R. Vulpe a încercat o altă interpretare, în sensul că *Scirtus*, illyr după nume, este *Dace(n)sis* nu ca origine etnică, ci numai ca proveniență geografică, adică un illyr colonizat în provincia Dacia și de aici, din patria adoptivă, a venit în provincia *Moesia* inferior stabilindu-se la *Tomis*⁹. S-ar părea deci ca această explicație să fie singura posibilă, pentru ca un gladiator de origine illyră să fie în același timp *Dace(n)sis*.

Totuși, neexistind alte exemplificări, pare a fi puțin probabil, ca un illyr, chiar dacă a trăit un timp în Dacia și apoi s-a mutat în *Moesia* inferior, să-și spună *Dace(n)sis*. În textele epigrafice, originea sau proveniența unui gladiator se indica printr-un etnic substantival¹⁰. Originea gladiatorului, exprimată printr-un adjectiv, se întâlnește atunci când se

⁷ Gr. Tocilescu, *ibidem*, „Skirtos le Dace“ ; V. Pârvan, *Celulea Tropaeum. Considerații istorice*, București, 1912, p. 32, *Scirtus Dacensis*, „singur spune că e dac“ ; idem, *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării* (ediție îngrijită de R. Vulpe), București, 1974², p. 77, 255, „gladiator dac la Tomis“ ; idem, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 229, „Skirtos «Dacul», din Tomi“.

⁸ G. G. Mateescu, *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923, p. 79, „un gladiator de Tomi numit cosi ci dichiară precisamente la sua origine dacica... sarà stato forse un nome generale balcanico“, dar se aduc și exemple cu „origine illirica, ossia anche greca“. *Scirtus*, ca nume specific illyric, era cunoscut lui H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929, p. 102 ; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Viena, 1957, p. 314 ; cu noi argumente de R. Vulpe, *op. cit.*, p. 153—163 și de I. I. Russu, *Illyrii. Istoria, limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 264. Tot ca illyr, *Scirtus* este considerat de Gh. Ștefan, *ibidem* ; I. Stoian, *ibidem*, chiar dacă *Scirtus* este illyr, adaosul *Dacensis* „arată în mod evident originea dacă a gladiatorului“. La o origine eventual grecească a antroponimului *Scirtus*, s-a gândit G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 79 și apoi L. Robert, *op. cit.*, p. 300 ; cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 157—158 ; mai nou, L. Robert, *Hellenica*, XI—XII, 1960, p. 508—509, referindu-se printre alte nume și la Σκίρτος—, „les noms commençant par Sk sont fréquent chez les Illyriens“ ; la fel și la Á. Dobó, *ibidem*. În ce privește ἐλευθ(ερός), R. Vulpe, *op. cit.*, p. 151, nota 5, consideră că ar fi calitatea de *ingenuus*. Este adevărat că se întâlnesc *ingenui* printre gladiatori (G. Lafaye, *DA*, II, 2, p. 1374), dar aici el este tot un sclav gladiator *liberatus*, așa cum se întâlnesc în inscripțiile ILS, 5086, *Threici Voluseno lib(erato) VIII (= octava sc. pugna) ; ILS, 5095, Beryllus esse (darius) lib(eratus) XX (= viginta pugna) ; ILS, 5096, C. Pomp. Mart. esse(darius) lib(eratus) Faustus c(oronarum) XXXVII ; ILS, 5105, Lyco lib(eratus) mur(mylo) scaev(a) ; CIG, 2889, Πέπλος ἐλεύθ(ερός)* etc. (G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1375). De altfel, în onomastica illyră, numele *Scirtus*—a, este purtat de sclavi, pe când *Scirtius*—ia, de oameni liberi (H. Krahe, *ibidem* ; A. Mayer, *ibidem*).

⁹ R. Vulpe, *Apulum*, V, 1965, p. 154 și urm. ; idem, *Din Istoria Dobrogei II. Români la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 359 ; idem, în aparatul critic la V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, București, 1974², p. 165—166 ; Á. Dobó, *ibidem*.

¹⁰ ILS, 5101, *nat(ione) Aedu(u)s* ; ILS, 5095, *n(atione) Arabus* ; ILS, 5118, *natione Batavus* ; ILS, 5098, *natione Bessus* ; ILS, 5111, *nat(ione) Dacus* ; ILS, 5087, *natione Hispan(us)* ; CIL, VI, 10.184, *Hispanus* ; ILS, 5092, *nat(ione) Rael(us)* ; ILS, 5113, *nat(ione) S[y]rus* ; ILS, 5085, *natione Traex* ; ILS, 5093, *Treb(ocus ?)* ; ILS, 5104, *natione Tunger* etc.

indică o localitate, de obicei un oraș¹¹. Există deci puțină certitudine, că prin *Dace(n)sis* s-ar fi indicat *Dacia*, presupusa provincie adoptivă a lui *Scirtus*, de aceea trebuie să încercăm a afla o altă explicație.

Printre numeroasele categorii de gladiatori, figurează și nume luate de la un anumit popor: *Gallus*, *Samnis* și *Thraex* (sau *Thrax*)¹². Dar *Dace(n)sis*, fiind un adjectiv, aici este cu totul de altă nuanță. Credem deci, așa cum vom încerca a demonstra, că *Dace(n)sis* este un atribut direct al lui *Scirtus* și se leagă de o anumită specializare, dexteritate, a gladiatorului de la Tomis.

În inscripțiile funerare, specialitatea gladiatorului se arată fie înainte fie îndată după nume. Astfel, după nume: *Thelyphus Samnes*¹³, *Macedo Thr(aex)*¹⁴, *Maximus Iulianu(us) essed(arius)*¹⁵, *Hylas dymacherus sive assidarius*¹⁶, *Paeraegrinus myrmillo*¹⁷, *Crispus provocator*¹⁸, *Amabilis securator*¹⁹, *Generosus reliarius*²⁰ și încă altele. Chiar la Tomis, o inscripție, în amintirea altui gladiator, începe: 'Αγροίκον πυγμῇ προβοκάτορα χερετερόπλον „*Agroicos provocator* cu mina stingă în luptă“²¹. Găsim deci, că ar fi mult mai indicat în a considera că *Dace(n)sis* din inscripția lui *Scirtus* să fie mai curînd o specializare în luptă a gladiatorului, decît originea sau proveniența.

Între denumirile de gladiatori, specializați în anumite lupte, găsim cîteva, care, sub formă de adjective, derivă de la o anumită armă (ofensivă sau defensivă) sau unealtă sau obiect folosit în luptă. Astfel: *cruppellarius*²² de la *cruppa* „armură (?)“ celtică²³; *essedarius* de la *essedum* „car de luptă“ celtic²⁴; *falcarius* de la *falx* „sabie în formă de coasă“²⁵; *hastatius* (?)²⁶ de la *hasta* „lance“; *iaculator* (?)²⁷ de la *iaculum* „plasă“;

¹¹ ILS, 5119, *Aculeiensis* (pentru *Aquileiensis*); ILS, 5088, 5089, 5117, *Alexandrin(us)*, și *nal(ione) Alexandrinus*; ILS, 5122, *Dertonensis*; ILS, 5121, *n(alione) Multinensis*; CIL, VI, 10. 184, *n(alione) Pal(antinus)*; ILS, 5120, *n(alione) Viannensis* (pentru *Viennensis*) etc.

¹² G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1584—1585, 1587—1588; L. Friedlaender, *Darstellung aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine*, în prelucrarea lui G. Wissowa, vol. IV, Leipzig, 1921⁴, p. 258 și urm., în capitolul lui F. Drexel, *Kostum und Bewaffnung der Gladiatoren*.

¹³ ILS, 5085.

¹⁴ ILS, 5089.

¹⁵ ILS, 5094.

¹⁶ ILS, 5097.

¹⁷ ILS, 5100.

¹⁸ ILS, 5108.

¹⁹ ILS, 5111.

²⁰ ILS, 5117.

²¹ Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 31—32, fig. 1; I. Stoian, *op. cit.*, p. 199, pl. LI, fig. 1.

²² G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1588.

²³ Cf. A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1967⁴, p. 152.

²⁴ G. Lafaye, *DA*, II, 1, p. 815—817; L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 265—266.

²⁵ Mai jos p. 122.

²⁶ În inscripția CIL, VI, 10. 206 (*opus musivum*) apare de două ori *ASTACIVS*, dar ar putea fi un nume propriu, odată pentru un *reliarius* altă dată pentru un *lorarius* (?) (cf. G. Lafaye, *DA*, II, 2, p. 1598, fig. 3598).

²⁷ CIL, VI, 10. 206 (*opus musivum*), un *IACVLATOR*, dar poate a fi numele unui *lorarius* (?) (cf. G. Lafaye, *ibidem*); există totuși termenul militar *iaculator* (CGL, III, 298, 21).

laquearius de la *laquea* „laț“, „lassou“²⁸; *manicarius* de la *manica* (armă de aspect necunoscut?)²⁹; *parmularius* de la *parma*, *parmula* „scut tracic“³⁰; *reliarius* de la *rele* „plasă“, „rețea“³¹; *sagittarius* de la *sagitta* „săgeată“³²; *spatharius* de la *spatha* „sabie“ de origine grecească³³. În fața unor asemenea exemple, se poate admite că prin *dace(n)sis* se designează un gladiator care luptă cu o armă cunoscută sub numele de **daca*, denumire ce nu poate fi streină de populația și neamul dacilor³⁴. Cuvântul **daca* a intrat în lexicul roman, păstrat însă numai în limbile din occidentul latin³⁵.

²⁸ G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1589; L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 262.

²⁹ Cf. L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 267.

³⁰ Suetonius, *Domitianus*, 10.

³¹ G. Lafaye, *op. cit.*, 1585–1586; L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 260–261.

³² G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1589; L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 266.

³³ G. Lafaye, *op. cit.*, 1585.

³⁴ Din *Daca* nu se putea ajunge la o formă de adjectiv cu desinență *-arius*, ca *essedarius*, *reliarius* etc. Credem că **daca*, arma dacică, poate să provină numai de la *Daci*, adică un derivat al acestui substantiv și nu invers, cum preconiza C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, sub red. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1960, p. 258, „că numele de *dac* pare să provină de la cuvântul **daca*, nume ce însemna în limba geto-dacă „cuțit“, „pumnal“ și fusese arma caracteristică a acestei populații“. De obicei, numele de obiecte, arbori sau plante, după numele unui popor, derivă din numele etnicului respectiv și nu invers; astfel: *armeniaca*, arbore din Armenia (TLL, II, 610); *britannica*, plantă din *Britannia* (A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 76); *dalmatica*, îmbrăcăminte de origine dalmată (TLL On, III, 20); *dardana*, plantă medicinală din Dardania (TLL, V, 38; cf. A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 164); *francisca*, arma francilor (Du Cange, *Glossarium*, III, p. 592); *persicus*, pom fructifer din Persia (TLLex, IV, 623–624; cf. A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 500); *sarmaticus*, o anumiă țesătură (Du Cange, *Glossarium*, VII, p. 312); *σχοιχά*, încălțăminte scitică (Hesychius s. v.) etc. Alte etimologii pentru daci: P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen 1896, p. 202, 214, 221, înrude cu frigianul *daos* „lup“, la rindul lui din radicalul **dhu-* „stürmen“, „a ataca“, „a năvăli“; D. Detschew, *Die Thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 546, i.-e. **dhag-* „scharf“, „ascuțit“, „tăios“ (probabil de aici a fost preluată ideea de către C. Daicoviciu); I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967², p. 100, posibil din i.-e. **dha-k-*, radicalul **dhe-* „a pune“, „a așeza“; M. Eliade, *De Zalmoriz la Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 13, plecând de la sugestia lui P. Kretschmer, că frigianul *daos* „lup“ (la Hesychius, s. v.), „les Daces s'appelaient eux mêmes plus anciennement des «louns» ou «ceux qui sont pareils aux louns», «ceux qui semblent aux louns»“.

³⁵ Se admite că **daca* să fi existat în latina populară, păstrat în neap. *dake*, ital. *daga*, v. catal. *daiga*, catal. și span. *daga*, port. *adaga*, prov. *daga*, fr. *dague* (W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935³, p. 228, nr. 2456). Se pare că în epoca romană tirzie (sec. VI), în vest, *Daci* erau numiți *Dagi* (Isidorus, *Etym.*, IX, 2, 89), ceea ce ar explica fonetismul din limbile latine occidentale. În scrierile medievale latine, cuvântul este *daga*, *dagga*, *dagha*, *diga*, cu înțeles de *pugio*, *sica*, *ensis*, *magnus cullelus* (Du Cange, *Glossarium*, III, p. 3). Cuvântul este prezent și în țările germanice (*degen*, *dagert*, *dagge* etc., „kurzes Schwert“), ca și în Anglia și Scoția, dar, peste tot în aceste țări, el este un împrumut francez (Fr. Kluge, W. Mitzka, *Etymologisches Wörterbuch der Deutsche Sprache*, Berlin, 1967²⁰, p. 125). În v. fr. *dague* (subst. fem.) este atestat mai întâi în 1229 și uneori a fost considerat a fi un împrumut din ital. sau prov. *daga*. În vechea vorbire franceză, cuvântul însemna un pumnal cu lama ascuțită și lată ce putea pătrunde prin cuirasă și cămașa de zale și adesea denumit *dague de miséricorde* sau, simplificat, *miséricorde*, fiind folosit împotriva adversarului căzut de pe cal și care nu împloră îndurare. Originea latină a cuvântului a fost arătată mai întâi de H. Schuchard, *Globus*, LXXX, p. 206–208 și ZRP, XXVI, 1902, p. 115, ca provenind din **daca*, cu înțeles de *daca ensis* „sabie dacică“; L. Săineanu, ZRP, XXXI, 1907, p. 259, propune o origine persană *teg*, *taega* „Schwert“, „sabie“; E. Gamilscheg, ZRP, XL, 1920, p. 517–518; XLII, 1922–1923, p. 86–89 și *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg, 1928, p. 287–288, **daca* în sensul de „sabie dacică“ nu se sprijină pe fapte de tradiție; B. Terracini, *Archivio Glottologico Italiano* (dir. P. G. Goidànich), XX, 1926, p. 151, plecând de la cuvântul latin *daculum*

Sensul de **daca*, adică armă dacică, credem că este cel de „sabie dacică“, „sabie curbă“, „încovoiată“. Folosirea unor arme streine de către gladiatorii romani este cunoscută: *spatha* sabie de tip grecesc³⁶, *sica* pumnal tracic³⁷; *parma* scut tracic³⁸; *essedum* car de luptă celtic³⁹ etc.

În lexicul latin, **daca* nu este singurul cuvânt care derivă de la numele poporului dac. Astfel, în CGL, I, 84, 91, găsim: *gladium ensem telum mucronem sica(m) daculum*, deci cele șase sînt sinonime. Glosarul dovedește că în limba populară latină exista cuvîntul *daculum* „sabie“ sau „pumnal“, neatestat în alte scrieri, păstrat însă în cîteva limbi romane din occident, dar cu înțeles de „coasă“, mai rar „cosor“. S-a admis de unii, că *daculum* este diminutiv al lui **daca*, dar păstrarea cuvîntului numai în cîteva limbi latine din occident, pe o arie destul de restrînsă (nordul Spaniei și jumătatea de sud a Franței), ca și faptul că cuvîntul are înțeles de „coasă“, „secere“, „cosor“ și nu de „sabie“, a făcut să i se caute o altă etimologie⁴⁰, dar fără o adeziune unanimă.

(mai jos nota 40), pe care îl crede de origine ligurică, postulcăz existența unui cuvînt **daca* în limba ligură; W. Meyer-Lübke, *ibidem*, **daca*, cu sens de *daca ensis*, cuvînt latin, „dakisches Messer“, „Dolch“, s-a format în nordul Italiei, de unde s-a răspîndit în vestul latin; O. Bloch, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, în colaborare cu W. v. Wartburg, I, Paris, 1932, p. 198, cuvînt de origine obscură, iar un cuvînt latin **daca* „sabie dacică“, neexistînd în textele latine, ar fi puțin probabil; W. v. Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, III, Leipzig-Berlin, 1934, p. 1—2, admite cuvîntul latin **daca* „dakisches Messer“; P. Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, II, Casablanca-Paris, 1957, p. 1080, *dague*, „peut-être lat. pop. *daca* épée dace“; Ad. Hatzfeld, A. Darmsteter, A. Thomas, *Dictionnaire général de la langue française*, Delagrave-Paris, 1964, p. 618, *daga*, *dague*, origine necunoscută; A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964, p. 219, *dague* origine obscură, dar ar putea proveni din latinul *daca ensis* „épée dace“. C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, II, Firenze, 1951, p. 1204, „*daga*... le altre spiegazioni (lat.* *daca* [ensis] o pers. *leg. spada*) sono aleatorie“; J. Corominas, *Diccionario critico etimologico de la lengua castellana*, II, Berna, 1970, p. 103, „*daga* di origen desconocido“.

³⁶ Nota 33. A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 638—639, se admite o etimologie grecească și se presupune și una germanică.

³⁷ CGL, II, 183 b, *sica* ὀρακίων ξίφος ἐπικαμπές; Val. Maximus, III, 2, 12; L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 263—264; A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 623.

³⁸ Hesychius, s.v., πάρμη ὀρακίων ὅπλον; CGL, II, 142, 19, *parma* ὀρακίων ὅπλον; G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1587; D. Detschew, *op. cit.* p. 358—359; cf. M. Niedermann, *Essais d'étimologie et de critique verbale latine*, Neuchâtel, 1918, p. 36 și urm.; H. Meltzer, *Berliner Philologische Wochenschrift*, XXXIII, 1920, p. 783; A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 484.

³⁹ A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 202.

⁴⁰ Cuvîntul a supraviețuit în piem. *dai(a)*, prov. *dalh*, fr. *dail* (subst. masc.), *daille* (subst. fem.), prov. *dalh*, catal. *dalla* (de aici span. *dalle*), sav *dal'*, lyon. *dáyi* „coasă“; catal. *dall*, ins. Menorca *day* „cosor“; derivate: v. fr. *dailier*, prov. *dallhar* „mit der Siebel mähen“; gasc. *redalh*, catal. *redall* „Grummet“, „otavă“ (W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 229, nr. 2457). În literatura latină medievală apare deabia în anul 1465, sub *dalha*, *dallis* „coasă“ și *daliare*, *dalliare* „a cosi“ (Du Cange, *Glossarium*, III, p. 4), iar în scrierile dialectale franceze din sud, începînd cu anul 1416 (Ad. Hatzfeld, A. Darmsteter, A. Thomas, *op. cit.*, p. 618). După H. Schuchard, *ibidem*, cuvîntul, cunoscut în nordul Spaniei și sudul Franței, își trage originea din lat. *daculum*, derivat din **daca* „dakisches Schwert“; M. Niedermann, *op. cit.*, p. 49, lat. *daculum* „coasă“ este de origine ligurică, această limbă înrudită fiind cu limba siculică, unde găsește ζάγκλη sinonim cu grec. δρέπανον „coasă“ și reconstituie liguricul **dankla*, **dalkla*, **dalklon*; de aici o presupusă formă liguro-latină **dalcum*, din care a provenit *daculum*; la rîndul lui, din **dalcum*, prin trecerea lui *d* la *l*, se formează ital. *falcula* și din acesta, ca un derivat secundar, lat. *falx* „coasă“, o bună rezumare a studiului etimologic a lui M. Niedermann, o găsim la H. Meltzer, *op. cit.*, p. 783, „an der Hand von δάγκλη=ζάγκλη auf Münzen des 6. und 5. Jhrh. v. Chr. von *phanclas* = *faculas* für *falculas* bei Varro und von romanischen Ausdrücken

Pentru sabia dacică (**daca, daculum*) însă, după cum se deduce din două texte latine, romanii foloseau cuvîntul *falx* „coasă“, din motiv că această armă avea într-adevăr forma uneltei agricole. Găsim astfel la Statius, *Achilleis*, II, 131—135, ed. H. W. Garrod, Oxford, 1906 :

. . . didici, quo Paeones arma rotatu,
quo Macetae sua gaesa citent, quo turbine contum
Sauromates falcemque Getae arcumque Gelonus
tenderet et flexae Balearicus actor habenae
quo suspensa trahens libraret⁴¹...

În poemul *Achilleis*, deși inspirat din ciclul troian, unele versuri au fost concepute sub impresia războaielor purtate de împăratul Domițian împotriva germanilor, sarmaților și dacilor⁴². În versurile 131—135, fiecare popor este amintit cu o anumită armă specifică : sarmații cu *contus*

für „Dolch“ wie ital. *daga* und für „Sichel“ wie altfranz. *dail, daille* erschliesst der Verf. ein ligurisches **danklon, *dankla*, aus dem durch Ähnlichung **dalklon, *dalkla* geworden sei, das dann im Lateinischen über **palkla* zu *falcula* geführt habe, aus dem als aus einem scheinbaren Diminutivum endlich *falx* entstanden wäre“ ; A. Walde, *Wochenschrift für klassische Philologie*, 1920, p. 375, exprimă îndoile în ce privește originea ligurică, **dalklon* nefiind atestat pe teritoriul propriu-zis liguric ; E. Gamillscheg, *ibidem*, se pronunță pentru o etimologie celtică, cunoscut fiind irl. *delg* „spine“, „ac“, de unde reconstituie cuvîntul gallic **dalgis* ; J. Bruch, *ZRP*, XI.1, 1921—1922, p. 583—584, *daculum*, un obiect de formă intermediară *sabie/coasă* și „das dakische Kurzschwert ist auf der Trajanssäule oft genug abgebildet“ ; W. v. Wartburg, *op. cit.*, p. 2—3, **daculu-*, „Sense“, ca origine pentru cuvîntul sinonim din limbile romanice ; B. Terracini, *op. cit.*, p. 126—129, 148—152, *daculum*, origine ligurică, fără alte argumente mai convingătoare decît cele ale lui M. Niedermann ; W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 209, nr. 2457, pentru *daculum* arc în vedere înaintea tuturor etimologia propusă de H. Schuchard ; P. Robert, *ibidem, dail, daille*, „sorte de faux à manche court“, originea în lat. pop. *daculum*, „peut-être diminutive de *daca*“ ; Ad. Hatzfeld, A. Darmstadter, A. Thomas, *ibidem, dail, daille*, de origine nesigură, s-ar putea apropia de goth. *daila* „parte“, *dailan* „diviser“ ; A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *ibidem*, fr. *dail, daille*, din lat. *daculum*, la rîndul lui din **daca*, dar posibilă și o origine ligurică ; A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 214, resping construcția etimologică a lui M. Niedermann, potrivit căreia lat. *falx* este un derivat din *falcula* și nu invers, aceasta, la rîndul ei, ca provenind dintr-un presupus liguric **dhalkla*, care ar fi dat lat. *falcula* ; cei doi autori pun sub semnul întrebării dacă lat. *daculum* este într-adevăr de origine ligurică.

⁴¹ Traducerea lui M. Nissard, *Stace, Martial, Manilius, Lucilius Junior, Rutilius, Gratius Faliscus, Nemesianus et Calpurnianus. Oeuvres complètes avec la traduction française*, Paris, 1865, p. 321, „j'appris comment les Péons font tournoyer leurs armes, comment les Macètes lancent leurs javellots, comment les Sarmates font tourbillonner leur ceste, comment les Gètes brandissent la faux, comment le Gélon tend son arc, comment enfin le frondeur des îles Baléares balancent sa courroie sifflante“. Versurile nu au fost luate în considerare de editorii FHDR, I, deși sînt semnificative pentru istoria dacilor în timpul lui Domițian. De asemenea au fost omise tot din *Achilleis*, II, 84—86 :

...subeunt, quales Maotide ripas,
cum Scythicas rapuer domos et capta Getarum
moenia, sepositis epulantur Amazones armis.

Traducerea lui M. Nissard, *ibidem* : „elles entrent semblables aux Amazones, quand sur les rives méotides elles reviennent, après avoir ravagé les demeures des Scythes et sous mis les peuplades gètes, déposer leurs armes et livrer aux festins“. Observația noastră este în legătură cu et *capta Getarum moenia*, care nu pot primi traducerea de mai sus, ci mai curînd *et conquis les citadelles des Gètes*, „și au cucerit cetățile geților“ (= ale dacilor) ; versul a fost inspirat din episoadele războaielor dacice ale lui Domițian.

⁴² Nota precedentă.

„suliță”, „țepușe”⁴³, geții cu *falx* „coasă”, gelonii⁴⁴ cu *arcus* „arcul”, *Ma-*
*celae*⁴⁵ cu *gaesa* „suliță lungă” celtică⁴⁶, balearii cu *habena* „praștia”.

Al doilea exemplu este oferit de Fronto, *Principia historia*, ed. C. R. Haines, II, Londra, 1920, p. 204 = FHDR, I, p. 533. [*Traianus*] ... in bel-
 lum *profectus est cum cognitis militibus hostem Parthum contemnentibus, sa-*
gittarum ictus post ingentia Dacorum falcibus inlata volnera despi-
citui habentibus. „[Traian] a plecat la război cu soldați încercați, care dis-
 prețuiau pe parți, dușmanii noștrii și nu se speriau de săgețile acestora după
 grozavele răni pricinuite de coasele dacilor”.

Este pe deplin sigur, că *falx* a geților din poemul lui Statius și *Da-*
corum falces din scrierea lui Fronto nu trebuie luate în sensul propriu
 de „coase” ci în cel de „săbii încovoiate getice, dacice”. Din *daculum*, cu
 sens primar de „sabie”, ușor s-a putut atunci ajunge la înțelesul popular
 de „coasă”.

Dar există și o dovadă că *falx* „sabia dacică” era folosită de gladiatori;
 astfel CGL, V, 599, 23, *falcarius gladiator falcem gerens*. Prin analogie,
 credem atunci că și *Scirtus Dace(n)sis*, de la Tomis, era un *falcarius*, adică
 gladiator specializat în minuirea săbiei dacice. S-ar putea admite deci iden-
 titatea *dacensis* = *falcarius*, ca și *thraex* = *parmularius* (eventual *sicarius*)⁴⁷.

Pe Coloana lui Traian, în câteva scene, se văd asemenea săbii recur-
 bate, de diferite mărimi; 1° sabie foarte scurtă, un fel de pumnal mai lung
 recurbat (pe soclul Coloanei), cu care se sinucide Decebal în scena CXLV
 și care corespunde unei *sica*, armă folosită cu predilecție de traci, chiar cu-
 vîntul, de împrumut în limba latină, ar fi tracic⁴⁸ (poate același cuvînt
 și în limba dacică⁴⁹). Cu aceeași armă se sinucide Decebal și în scena de pe
 bazorelieful stelei funerare a lui Tib. Claudius Maximus, de la Grammeni,

⁴³ Cuvîntul este de origine grecească și nu iraniană (A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 140);
 poetul se referă la sarmații iazygi, care probabil că foloseau o armă asemănătoare.

⁴⁴ Poetul sigur că se referă la sarmații răsăriteni, roxolanii.

⁴⁵ Populație necunoscută, dar, deoarece luptă cu *gaesum* (nota următoare), ar putea
 fi celtică; s-ar putea avea în vedere populația *Magetae, dedusă din Caesar, *Bell. Gall.*, I, 31,
Admagelobrigae, din *Ad Magelobriga* (M. Jhm. RE-PW, I, 377).

⁴⁶ A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 265.

⁴⁷ Intervine o neconcordanță între calitatea de *dacensis* = *falcarius* și imaginea gladi-
 atorului de pe stela funerară de la Tomis (cea mai clară reproducere fotografică la I. Stoian,
op. cit., p. 354, pl. I), în care, *Scirtus Dace(n)sis* ține un *tridens* și un *pugio* în mîna stîngă, care
 sînt caracteristice pentru un *reliarius*; la fel și *manica* pe brațul stîng, *galerus* pe umărul stîng,
subligaculum, *balleus* și *fasciae*, ce se văd bine în imagine, sînt obișnuite pentru un *reliarius*
 (G. Lafaye, *op. cit.*, p. 1585—1586), în schimb îi lipsește *rete* „plasa” în mîna dreaptă. În mîna
 dreaptă, *Scirtus* ține o armă (nu este însă un *gladius* cum s-a crezut) de o formă rar întîlnită,
 care, în loc de tăiș în formă de lamă obișnuită, are trei lame (?) sau trei tije (?) fără vîrf,
 de lungimi diferite (L. Robert, *Les gladiateurs*, p. 104, nr. 44, pl. IV; p. 232, nr. 296, pl. XX;
 p. 236, nr. 300, pl. V). Desigur că această curioasă armă nu poate fi o *daca. Există însă cazuri
 cînd un *reliarius* nu este obligat să lupte cu armele specifice acestei categorii de gladiatori;
 astfel, se cunosc cazuri, cînd un *reliarius* în loc de *tridens* ține o *hasta* (G. Lafaye, *ibidem*). Dar,
 în același timp, un gladiator putea să aibă două specialități, astfel: ILS, 5097, *Hylas dyma-*
cherus sive assidarius. S-ar putea deci, ca și *Scirtus* să fie gladiator cu două specialități:
dacensis = *falcarius* dar și *reliarius*.

⁴⁸ Nota 37.

⁴⁹ Ar fi posibil, ca numele lui *Comosicus*, rege dac, urmaș al lui *Burebista* (Iordanes,
Getica, 73), să fie format din *Como-* și *sica* (?).

din Macedonia⁵⁰. Poate tot aici ar fi de amintit *cultro Gelico* „cu un pumnal getic“, cu care a fost omorât comandantul roman Cyrillus din ordinul lui Vitalianus, în anul 514 (Marcellinus Comes, *Chronicon*, 514, 5); 2° tot pe Coloana lui Traian, se văd săbii încovoiate, ceva mai lungi (soclul Coloanei și scenele: LXXII, LXXVIII, XCV, XCVI, CLI), pe care noi le identificăm cu *dacula* din glosar⁵¹; 3° tot în scenele Coloanei, se văd săbii dacice încovoiate foarte lungi (scenele: LXVI, CXLIV), care sînt de identificat cu **dacae*⁵². Aceași sabie, minuită cu ambele mîini, se vede și pe metopele monumentului-trofeu de la Adamclisi⁵³, ca și pe monumentul primipilarului Sex. Vibius Gallus din *leg. XIII Gemina*, care doboară în luptă doi daci purtători ai acestei arme⁵⁴. S-ar putea ca tot o asemenea armă să fi avut în vedere Claudianus, XXVIII, 335, în versul *Dacica ... fregerat Ulpius arma*.

Vechimea gladiatorilor luptători cu **daca* sau *daculum* ar putea fi de la o mare reprezentare de circ sau amfiteatru, cînd ar fi fost expuși numeroși prizonieri de război de neam dacic pentru a se înfrunta între ei sau cu captivi din alt neam⁵⁵. Un sîngeros spectacol de acest gen, amintește Dio Cassius, LI, 22, 6, cînd, cu prilejul consacrării sanctuarului lui C. Iulius Căsar de către Augustus, în anul 29 î. e. n., au fost puși să lupte daci cu suebi — Δαχοί τε καὶ Σουῆβοι ἐμαχέσσαντο. În *Curiosum Urbis Regionum* și în *Notitia Regionum Urbis*, se amintește despre un *ludus Dacicus*⁵⁶ „școala dacică de gladiatori“ de la Roma, construită sub Domițian⁵⁷, probabil în urma capturării de prizonieri din Dacia. După primul război dacic, în anul 103, Traian, ne informează Dio Cassius, LXVIII, 10, 2, dădu reprezentări cu lupte de gladiatori, iar după cel de al doilea război, spune tot Dio Cassius, LXVIII, 15, 1, spectacolele au durat, în total, 123 de zile, în care au fost ucise 11.000 de fiare sălbatice și au luptat 10.000 de gladiatori. După *Fastii Ostienses*, au fost mai multe lupte de gladiatori, prezidate și organizate de Traian, începînd din vara anului 107, încheindu-se la 1 nov. 109, în total 117 zile, în care s-au înfruntat 2 941 perechi, adică 5 882 de

⁵⁰ M. P. Speidel, *Journal Roman Studies*, LX, 1970, p. 142 și urm., pl. XIII. În săpăturile arheologice din cetățile și așezările dacice, au fost aflate numeroase *sicae* de diferite mărimi.

⁵¹ Un exemplar aflat în unul din depozitele de unelte dacice de fier de pe terasa VIII de la Grădiștea Muncelului (C. Daicoviciu, *Studii și cercetări de Istorie veche*, IV, 1—2, 1953, p. 169, 171, fig. 22 a; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1972³, p. 236).

⁵² V. Pârvan, *Gelica*, p. 497—498, 506 și urm., fig. 341, 342; H. Daicoviciu, *ibidem*.

⁵³ F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi*, București, 1961², p. 426, și urm. (metopelc: XVI—XVIII, XX, XXII, XXXIII—XXXV, XXXVII); idem, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi — Tropaem Traiani*, București-Bonn, 1965, p. 417 și urm. (aceeași numerotare a metopelor).

⁵⁴ CIL, III, 14187³ (= 13648 = 6984); ILS, 2663; I. I. Russu, *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 531—537.

⁵⁵ Tot în urma unor strălucite victorii și capturări a numeroși prizonieri, au apărut gladiatorii *Samnites*, *Galli*, *Thraci*, *essedarii* pe arenele amfiteatrelor romane (G. Lafaye, *DA*, II 1, p. 817; idem, *DA*, II 2, p. 1576—1577, 1584—1585, 1587—1588).

⁵⁶ H. Jordan, *Topographie der Stadt Rom im Altertum*, II, Berlin, 1871, p. 23—25, 544.

⁵⁷ H. Jordan, *op. cit.*, p. 32, 133—134; H. Jordan, Ch. Huelsen, *Topographie der Stadt Rom im Altertum*, I, Berlin, 1907², p. 299.

luptători⁵⁸. Anterior, în anul 106, viitorul împărat, Hadrian, organizează și prezidează un măreț spectacol, cu lupte de gladiatori, în cinstea victoriei obținute de Traian în Dacia⁵⁹. La fel, în anul 109, Traian mai organizează și prezidează o *naumachia* „luptă navală de gladiatori“, timp de șase zile, în care s-au înfruntat 127 perechi, adică 254 persoane și care se încheie la 24 nov. 109⁶⁰. Sau asemenea spectacole, cu o atît de mare mulțime de luptători, se puteau organiza numai în urma capturării unor numeroși prizonieri daci, obligați să lupte între ei⁶¹. Un ultim spectacol, la care probabil că au participat tot captivi daci (în majoritate), a avut loc în anul 113, în care au luptat 1 202 perechi, adică 2 404 gladiatori⁶².

Cu toate acestea, din știrile pe care le deținem, luptele de gladiatori cu sabia dacică nu au devenit populare la Roma, dar, din inscripția lui *Scirtus Dace(n)sis* putem deduce că ele au fost căutate în orașele grecești de pe coasta de apus a Pontului Euxin și, probabil, în unele orașe din vestul Asiei Mici⁶³.

Sabia recurbată dacică a fost folosită și de soldații unor unități auxiliare ale armatei romane. Faptul este scos în evidență de inscripția de la *Camboglanna*, din nordul provinciei Britania, cu unitatea *coh. I Aelia Dacorum milliaria*⁶⁴, formată la început din daci⁶⁵ și care folosea sabia curbă dacică; pe monumentul epigrafic, alături de textul inscripției, se vede sculptată această armă⁶⁶. S-ar putea însă, ca în anii 218—222, de cînd datează monumentul⁶⁷, sabia curbă dacică să fi devenit doar emblema cohortei și, mai puțin probabil, că soldații unității să mai fi fost recrutați dintre dacii ce mai foloseau vechea lor armă. Totuși, în CGL, III, 298, 21 (în

⁵⁸ A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae. Fasti et elogia*, XIII, 1, Roma, 1947, p. 195, fragm. XXI—XXII și p. 227; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1957, p. 19, 59—60; E. M. Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966, p. 31.

⁵⁹ A. Degrassi, *op. cit.*, p. 227; L. Vidman, *op. cit.*, p. 59—60; cf. L. Perret, *Essais sur la carrière d'Hadrien jusqu'à son avènement à l'empire*, Paris, 1935, p. 91—92.

⁶⁰ Nota 58.

⁶¹ G. Lafaye, *DA*, II, 2, p. 1576—1577; K. S. Painter, *British Museum Quarterly*, XXXIII, p. 126.

⁶² Nota 58. Probabil că această soartă au avut-o cei 50.000 (?) de captivi daci (numărul, deși redus, bineînțeles, că nu este cel real), pe care i-a ridicat Traian după războaiele dacice, οὐν τοῖς ὅπλοις „cu armele (lor)“, Criton, *Gelica*, la Ioannes Iydus, *De mag.*, II, 28 (F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, II B, Leiden, 1925, p. 931; FHDR, I, p. 506—507; I. I. Russu, *Studii Clasice*, XIV, 1972, p. 117—118); pentru problema captivilor daci, a se vedea constatările lui A. Bodor, *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia historica et philologica*, Sofia, 1963, p. 45—52; idem, *Acta Musei Napocensis*, I, 1964, p. 137—162.

⁶³ L. Robert, *Istros*, I, 1934, p. 214—215, fig. 2. stela gladiatorului Ἰστρος πά(λος) πρώτος) provenită fie de la Aphrodisias fie de la Tralles, despre care autorul spunea, „j'incline à croire qu'il venait de cette région“, adică din regiunea Dunării dobrogene; idem. *Les Gladiateurs*, p. 167—168, nr. 151, pl. IX; după echipament și scut, *Istros* este un *thrax*, dar arma de atac este mai degrabă un *daculum* decît o *sica*.

⁶⁴ CIL, VII, 838; R. G. Collingwood, R. P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, I, Oxford, 1965, nr. 1914, sub *Modio Iulio leg. Aug. pr. pr. coh. I Ael. D(a)c(or)um* cui praest M. Cl. Menander trib.

⁶⁵ C. Cichorius, *RE-PW*, IV, 278—279.

⁶⁶ B. Mitrea, *Revista Istorică Română*, IX, 1939, p. 264—270; M. Macrea, *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, V, 1944—1948, p. 389.

⁶⁷ M. Fluss, *RE-PW*, XV, 2331—2332; R. G. Collingwood, R. P. Wright, *ibidem*, *Modius Iulius* este dovedit ca fiind guvernator al Britanniei inferioare în anul 219.

capitolul terminologiei militare), *δρεπανηφόροι* este tradus prin *falacarius* (ca și CGL, V, 294, 15 și 362, 13, *falcarius falcem gerens*), ceea ce ar demonstra că dotarea unor unități cu *falces* „săbii curbe dacice” a mai dăinuit o oarecare vreme în cadrul armatei romane.

Al treilea cuvânt, derivat din numele etnic al dacilor, pătruns în limba latină, este numele unei plante medicinale, *δακίσκα*, menționat numai la Dioscurides, *De materia medica*, IV, 131, ed. M. Wellmann, II, p. 276 (= FHDR, I, p. 384—385): *κατανάρκη*, după care urmează alte opt variate denumiri grecești ale plantei și apoi, *Ῥωμαῖοι ἔρβα φιλικία*, οἱ δὲ δατίσκα, οἱ δὲ Ἰόβις μάνους, Δάκοι καρωπίθλα. Deci numele roman al plantei (identificată cu *solanum dulcamara* „viță sălbatică” (?), „Engelsüss”), era *herba filic(u)la* sau *Iovis manus*, dar și *datisca*. Dar *δατίσκα* nu poate fi decât *δακίσκα* (*herba dactisca*), plantă medicinală bine cunoscută (sub *καρωπίθλα*) și folosită de către daci⁶⁸; confuzia între *c* și *t* este frecventă în texte. Activul *dacisca*, derivat din *Daca*, trebuie că a devenit uzual în Dacia, încă în sec. II, de îndată ce, în prima jumătate a sec. III, găsim nume de persoane cu cognomenul *Daciscus*⁶⁹.

ABREVIERI

- Ann. Ep = *Année Epigraphique*, Paris.
 CGL = *Corpus Glossariorum Latinorum*, ed. G. Loewe, G. Goetz, Leipzig-Teubner, 1888.
 CIG = *Corpus Inscriptionum Graecarum*, ed. A. Boeckh, Berlin, 1828.
 CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1877.
 DA = *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Ch. Daremberg, Edm. Saglio, Edm. Pottier, Paris.
 Du Cange, *Glossarium* = Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883.
 FHDR, I = *Fontes ad Historiam Dacoromaniae pertinentes*, I — *Izvoare privind istoria României*, I, ed. Vl. Iliescu, V. Popescu, Gh. Ștefan, București, 1964.
 IGR = *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, Paris 1901.
 ILS = H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, 1892.
 RE — PW = *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Pauly, Wissowa, Kroll, Mittelhaus, Ziegler, Stuttgart, 1893.
 TLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig-Teubner, 1900.
 TLLex = Aeg. Forcellini, *Totius Latinitatis Lexicon*, Prati.
 TLLon = *Thesaurus Linguae Latinae. Onomasticon*, Leipzig-Teubner, 1909.
 ZRP = *Zeitschrift für Romanische Philologie*, Berlin.
cat.	= catalan.	lyon.	= lyonez.
fr.	= francez.	neap.	= neapolitan (napolitan).
gasc.	= gasconez.	piem.	= piemontez.
goth.	= gothic.	port.	= portughez.
i. -e.	= indo-european.	prov.	= provensal.
irl.	= irlandez.	sav.	= savoiaard.

⁶⁸ D. Detschew, *op. cit.*, p. 549; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967², p. 46, 97.

⁶⁹ Lactantius, *De mort. pers.*, XXVII, 8, *Imperium... Daciscum*; Hist. Aug., *vita Aureliani*, 38, 4, *Daciscorum*; idem, *vita Claudii*, 17, 3, *Daciscianis*; *Notitia Dign., Or.*, XL, 21, *Dacisci*; *ibidem*, XLII, 24, 28, *Daciscorum*; CIL, III, 7573; VI, 3320, *Daciscus*; CIL, V, 6244, *Dacisqus*; CIL, V, 1047, *Dacisco*; CIL, VI, 2605, *Dacisca*; CIL, III, 5218, *Dacisca*; CIL, V, 3372, *Daciscis*. În inscripția CIL, VIII, 5349, *praeposito vexillat(ionibus) Daciscis*, comanda se plasează spre sfârșitul sec. II, iar o altă inscripție din *Drobeta* (D. Tudor, *Ollenia Romană*, București, 1968³, p. 489 nr. 50), cu numele lui *Iul. Daciscus*, începând cu anii de domnie ai lui Septimiu Sever.

ital.	= italic (antic).	span.	= spaniol.
lat.	= latin.	v catal	= vechi catalan.
lat. pop.	= latin popular.	v. fr.	= vechi francez.

LE GLADIATEUR ΣΚΙΡΤΟΣ ΔΑΚΗΣΙΣ DE TOMI

R é s u m é

Le nom de *Skirtos Dake(n)sis*, sur l'inscription de la stèle funéraire de Tomi, a été expliqué comme étant d'origine illyre, qui a été colonisé dans la *provincia Dacia* d'où il est arrivé et s'est établi en Mésie inférieure. Mais il est peu probable que par *Dake(n)sis* on sous-entende *Dacia* dans le sens de *domicilium* ou *origo*. D'après notre opinion, *Dake(n)sis* signifie plutôt une certaine spécialisation du gladiateur, c'est-à-dire un combattant avec une **daca*, arme spécifique aux Daces. Le nom de **daca*, avec la signification de „poignard“, „épée courte“, s'est conservé dans certaines langues romanes de l'Occident latin (voir notes 35, 40).

CUM AU DISPĂRUT ȘASE SATE RĂZEȘEȘTI DE PE HARTA MOLDOVEI *

C. MERIȘCA

Moto : „Stăpînii cu ocini multe înghit ocinile cu stăpîni mulți”. (R. Rosetti — Pămîntul — sătenii și stăpînii în Moldova). *

„A umblat dumnealui cu meșteșug și a cumpărat acele sate”. (Condica Miclăușană). *

„Neavînd altă ce face” și „sătui de arșișile strîm-bătăților”. (Condica Șcheiană). *

„(...) fiindcă într-această moșie dumnealui boierul este răzăș”. (Condica Miclăușană).

Urmărind cauzele înstrăinării ocinilor strămoșești și mijloacele folosite de boieri pentru a le acapara, vom face referințe concrete la situația de pe „marea feudă a Miclăușenilor”, din ținutul Romanului — astăzi localitate în jud. Iași — feudă încheagată între 1591—1815, care oferă nu numai variate dar și tipice împrejurări și exemple în această problemă.

În general, actele de vânzare-cumpărare apar, oficial, ca tranzacții cinstite, ocinile răzeșești fiind cumpărate cu bani gheață și vindute „de bună-voie, de nime siliți nici asupriți” etc. Adevăratele cauze, nevoile de tot felul, presiunile exercitate, tertipurile multiple ale boierilor nu apar relate direct în zapisele care erau doar încheiate la porunca și sub ochii boierului iar grămăticii nu scriau, se înțelege, ceea ce nu convenea stăpînilor.

Cel mai adesea, nu e vorba de o singură cauză, ci de un *complex de împrejurări potrivnice*, de o acumulare în timp a nenorocirilor, a nevoilor și a constrîngerilor de tot felul, pe care poporul nostru, în prudența și înțelepciunea sa, în specifica sa discreție în suferință și-n exprimarea sa metaforică și eufemistică le numește : sabie, tulburare, urgie, năpastă, silnicie, belea, strîmtorare, cădere la strîmtoare, pustiire, strîmbătate, asupeală, răutate etc. — de fapt acumularea mizeriei, anii de foamete, calamitățile naturale (seceta mai ales), războaie, năvăliri, jafuri, abuz de putere, constrîngeri, ignoranță, înșelăciuni, exploatarea nenorocirilor, birul, datoriile, lăcomia celor puternici.

Urmașii lui Miclăuș vornicul (c. 1380—1440) erau desigur mazili și răzeși. Ei aveau, oricum, conștiința că sînt oameni liberi și au stăpînit satul și moșia Miclăușeni precum și, parțial, cel puțin, sate și moșii vecine, ca : Drulești (în sudul satului Butea de azi), Găurenii de alături și altele.

---

* Articolul reprezintă un capitol din monografia istorică, în manuscris, a Miclăușenilor.

Stăpînirea lor a durat cam un secol și jumătate (c. 1450—1600). Cînd în 1591 se hotărîsc să-și vindă, „de nime nevoiți, nici asupriți, ci de a lor bună voie“, ocinile strămoșești tocmai *vislierului* Simion Stroici, cine știe ce grele presiuni și nevoi i-o fi împins să facă acest lucru ? Doar trei dintre ei, Răstescu stolnicel, Crăste Gațe (Gagea) neamiș și Georgie Mitiutel, probabil frați, împreună cu nepoții de soră, nu participă la vînzare, nefiind se vede de acord și protestează la scaunul domnesc. E o ultimă încercare de rezistență. Dar Simion Stroici le dă 600 de zloți tătărești, adăugați la cei 3 800, prețul dinții al cumpărării Miclăușenilor și le închide astfel gura. Se pare că cei care-i vinduseră prima oară locuiau în satul Miclăușeni, pe care l-au părăsit acum, plecînd poate pe alle ocini ale lor, cine știe pe unde în cuprinsul Moldovei, iar aceștia care au protestat locuiau în Drulești și au continuat să rămînă acolo, căci la 1679 încă e pomenită aici familia Gagea¹, de unde și numele locului de azi, între pămînturile CAP Butea.

Din documentele existente referitoare la satele razeșești urmărite de noi reiese că au existat unele perioade de mari frămîntări, nenorociri și lipsuri materiale, ca cea, de pildă, dintre 1587—1627. Așa se explică cum, în decurs doar de vreo 30 de ani, ocinile satului Găureni sînt cumpărate și vindute de vreo șapte ori. Astfel, Stanca, fiica lui Luca Dereptate, vinde sorei sale Anghelina, care cumpără pămînt și de la nepotul ei, Condrea, fiul Maricăi. Dar, în martie 1594, Anghelina, la rîndul ei, își vinde partea moștenită și ocinile cumpărate lui Văscan vistiernicelul și popii Sava din Lățcani, motivînd că : „a fost multă tulburare, mare răutate, foamete și vinire altor neamuri în pămîntul Moldovii“². În 1603, popa Sava vinde ce-a cumpărat lui Simion Stroici, marele vistiernic. Acesta face danie lui Georgie armașul, sluga sa, care va vinde lui Ștefan Bene. La 1627, copiii lui Ștefan Bene și vărul lor Toma își vînd ocinile lui Lupu Prăjescu³.

În 1663 a fost foametea „cea mare“ și „moșnenii“ din Șărăței vînd și zălogesc pămînturi. În 1669 se răscumpără, dar actul s-a pierdut, căci între timp au năvălit tătarii⁴. Foametea devenise aproape cronică de vreme ce din cînd în cînd se simte nevoia să se specifice că „pe vremea foametei celei mari“, spre a se face distincția între aceasta și cea obișnuită. La 1685, pe vremea lui Dumitrașcu-Vodă, iarăși apare foametea cea mare și însăși fața popii Dumitru din Șărăței, Todosia și cu fiica sa, Dafina, dăruiesc ocinile lui Enache grămăticul „ca să le scoală din foamete“⁵.

Sărăcirea razeșilor pe de o parte, *lăcomia boierilor* pe de alta constituie caracteristică socială dominantă a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. În ce situație disperată se vor fi găsit unii razeși, dacă, de pildă în 1635, un Isac și fiul său Vasile din Săconi (e vorba de satul Săbăoani, din apropiere de Miclăușeni) vînd lui Lupu Prăjescu a opta parte dintr-o casă !

¹ Arhivele Statului București, Condica moșiei Miclăușani (ms. 818) și Arhivele Statului Iași, Condica Miclăușană (ms. 1798), cap. Drulești, doc. 25.

² *Ibidem*, cap. Găureni, doc. 1 și 2.

³ *Ibidem*, doc. 1—7.

⁴ Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului, vol. III, Buc., 1968, doc. 1946 ; Arh. St. București, M-rea Doljești, ms. 602, f. 201.

⁵ Cat. doc. mold., vol. IV, Buc. 1970, doc. 943 ; Arh. St. Buc., M-rea Doljești, ms. 602, doc. 64, f. 129.

Și ce lăcomie din partea boierului respectiv ⁶ ! În 1786 (august 24), văduva lui Andrei Fedeleșanu, ajungând la mare strîmtorare, vinde livada sa din Fedeleșeni boierului Dimitrie I. Sturza, scuizîndu-se parcă în act, față de ceilalți răzeși, de gestul ei disperat : „pe toți i-am înghițat și i-am îndemnat să o cumpere, neavînd eu copii ca să o clironomisască și nime n-au vrut să o cumpere, ci numai dumnealui cuconul Dumitrachi“ ⁷. Cumpărarea unor pămînturi răzeșești de către boier ajunge să fie considerată – în acte – ca un gest de milostenie, de binefacere. De pildă în 1808 (ian. 19), Maria preuteasa, soția răposatului preot Irimie din Fedeleșeni, rămînînd săracă, capătă invoire de la domnie să-și vîndă ocinile lui Dimitrie I. Sturza vornicul, care „este răzeș în trupul moșiei“, dar pentru care „m-am rugat dumisale ca să li cumpere dumnealui, căci după prețul ci să suisă la mezat nu eram mulțumită și dumnealui *milostivindu-să* s-au primiit“ ⁸.

Birurile apăsătoare și de tot felul erau adesea cauza, mărturisită sau nu, a înstrăinării ocinilor. Într-un act scris la Miclăușeni, la 20 aprilie, fără an, dar în perioada 1626–1630, se arată cum răzeșii din Drulești : Gligore Juncul, Ionașco Floare și alții vind boierului Lupu Prăjescu două ocini ale lui Pătrașco, pentru 3 taleri și 8 potronici, ca să-i plătească dajdea. Pătrașco era desigur consăteanul lor și era pesemne plecat ; oricum, n-avea cu ce-și plăti birul ⁹.

Se mai desprinde o realitate din documente : *boierii dispuneau de bani*, putînd concura cu ușurință orice alt eventual cumpărător care s-ar fi ivit dintre răzeși. Un singur exemplu dintre multele : În 1791 (iulie 12), Ion fiul diaconului Ursachi din Fedeleșeni, vinde ocina sa, motivînd : „(...) fiindcă nime n-au vrut ca să-mi de arătații bani, ci numai dumnealui banul (Dimitrie I. Sturza – n. n.) ne-au dat deplin plata“ ¹⁰.

Disponînd de bani, *împrumutul* devenea o cauză a pierderii pămînturilor, căci răzeșii nu se puteau achita și deci era totodată un mijloc pentru boieri de a le răpi ocinile. Astfel Lupu Prăjescu îl împrumută pe răzeșul Toader Șaptemese din Drulești, iar acesta, neputîndu-se plăti de datorie, Prăjescu cere și i se întărește carte domnească, în 1626, prin care se dispune „a ține și a opri toată partea de ocină, cu tot vinitul ce va fi“ a amintitului răzeș, „pentru căci este el datoriu cu niște bani și nu va el să-i deie banii“ ¹¹.

Lipsa de bani a răzeșilor, a țărănimii în genere, ducea la *depășirea termenului de răscumpărare* în cazul cînd se iveau totuși răzeși care, în virtutea dreptului de protimisis, ar fi avut întîietate la cumpărare și, nevoind să li se înstrăineze ocinile în mîini boierești, aveau dreptul să întoarcă ei banii înapoi boierului, răscumpărînd pămîntul vindut. De pildă la 3 iunie 1798, Alex. Ioan Calimah voievod eliberează hrisov că Dimitrie I. Sturza, biv vel postelnic, a cumpărat în total de la răzeșii din Fe-

⁶ Arh. St. Buc., ms. 818 și Arh. St. Iași, ms. 1798, cap. Drulești, doc. 16.

⁷ *Ibidem*, cap. Fedeleșeni, doc. 5.

⁸ *Ibidem*, doc. 31.

⁹ *Ibidem*, cap. Drulești, doc. 19 ; Cat. doc. mold., vol. II, doc. 286.

¹⁰ Arh. St. Buc., ms. 818 și Arh. St. Iași, ms. 1798, cap. Fedeleșeni, doc. 6.

¹¹ *Ibidem*, cap. Drulești, doc. 6.

deleșeni 24 de stinjeni și 5 palme jumătate, dar dispune, după uzanța timpului, să se facă publicație „atit acolo la stare locului cît și pre la toate zilele de tîrg și pretutindene în tot ținutul pîră în 6 luni de zile și dacă pînă la această vadea să vor arăta cineva, ori din rudeniiile vînzătorilor sau din alți răzeși i megieși ca să ceară protimisiră a răsкупăra (...), viind la divan, să se cerceteze“. Peste 3 zile, la 6 iunie, Isprăvnicia Romanului ordonă lui Costandin Popa, mazil, să facă publicație. La 14 noiembrie 1798 acesta răspunde Isprăvnicieii că a citit la moșia Fedeleșeni cele două publicații primite. La 14 decembrie, o samă de răzeși, mai cuprinși și mai dirzi se vede și anume post. Mihălachi Brînză, isp. Condurachi Pilat și alții vor să răsкупere o parte din moșile cumpărate de Sturza în Fedeleșeni și se prezintă pentru aceasta la Isprăvnicia Romanului. La 12 ianuarie 1799 se judecă pricina de mai sus la Isprăvnicie și se hotărăște că o parte n-o pot răsкупăra, „fiind împlinită vadeaoa publicației (tre-cuseră 6 luni – n. n.), iar pentru o parte să dea banii lui D. I. Sturza, cît l-a costat pe acesta și s-o răsкупere¹². Ce s-o fi petrecut în continuare, cum va fi acționat D. I. Sturza, actele nu mai vorbesc, dar peste 12 zile, la 24 ghenarie 1799, Isprăvnicia Romanului dă scris că acei care au cerut răsкупărarea „n-au voit să dei banii la vadeaoa ce li s-au pus, dar și după vadeaoa, cerindu-li-se banii, n-au vrut ca să-i dea“ și deci D. I. Sturza să-și facă întărituri domnești pe toate cumpărăturile. Într-adevăr, peste 5 zile, la 29 ghenar 1799, Ioan Alex. Calimah voievod îi întărește cumpărăturile¹³.

Încercuirea unui sat răzeșesc care depunea rezistență era o altă tactică, mai avansată, care ducea mai sigur și mai repede la rezultatul scontat: capitularea. Intervenea acum, pe de o parte, concurența între stăpînii puternici care-i încercuiseră pe răzeși, iar pe de altă parte graba acestora din urmă de a-și alege totuși, dacă se putea, stăpînul preferat. Așa s-a întîmplat la Șărăței, puternic centru răzeșesc, care a rezistat cel mai mult dintre satele înghițite în feuda Miclăușenilor, fără a fi atins pînă pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, favorizat și de poziția sa geografică, mai depărtată de Miclăușeni și nu chiar spre est, unde s-a îndreptat de la început cuil înaintării Prăjeștilor și Sturzeștilor. Acum însă, în a doua jumătate a secolului, după ce în 1758 se adaugă ultima năvălire tătarască, anii de secetă, războiul ruso-turc din 1768–1774, fiind presați din-spre sud-est de mănăstirea Doljești iar dinspre nord-vest de Ioan S. Sturza de la Miclăușeni, strînși ca-n clește, între 1760–1800, Șărăței cedează.

După ce primește ca danie un loc de prisacă în Șărăței, căci îi împrumutase cu bani, la mare nevoie, pe răzeșii de aici, Ioan S. Sturza mai „cumpără“ în 1762 un loc, iar la 17 ianuarie 1765 încă unul de la Neculai și Pavel Leahu, fiii lui Gavril Leahu și ai Ilenei¹⁴. De fapt, nu fusese vorba de vînzări, ci de *danii camuflate sub formă de vînzări*¹⁵. La rîndul său, Sturza le dă se vede acestora privilegii, căci Neculai Leahu apare peste

¹² *Ibidem*, cap. Fedeleșani, doc. 15–19.

¹³ *Ibidem*, doc. 20 și 21.

¹⁴ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, ms. 602, doc. 87.

¹⁵ Arh. St. Buc., ms. 818 și Arh. St. Iași, ms. 1798, cap. Șărăței, doc. 21.

un număr de ani cu numele de Neculai curteanul. Răzeșii din Șărăței vor dăruia și vor vinde ocinile în continuare lui Sturza, dar mai cu seamă mănăstirii Doljești, în coasta căreia Ioan S. Sturza, înaintînd spre Șărăței, **le instalase** provocator avantposturile sale, citeva prisăci, încă din 1748¹⁶. O parte din răzeșii din Șărăței au încercat să se împotrivească înstrăinării ocinilor și un Grigore Leahu va fugi și va trăi ascuns în pădure, făcîndu-se poate haiduc. În 1762 (mai 27), ieromonahul Dionisie Hudici, „starețul” de aici, împreună cu tot soborul schitului Doljești se jăluiește din nou domnului împotriva lui Ioan S. Sturza, biv vel vornic, care, cumpărînd partea de moșie a unui răzeș din Șărăței, a pus o prisacă în mijlocul moșiei, în coastele mănăstirii Doljești, căreia aproape toți răzeșii din Șărăței i-au dăruit, zice actul, părțile lor de moșie¹⁷. Se citește limpede printre rînduri, în tot acest lung proces început între cei doi rechini, invidia și lăcomia amîndorora. Concurența devine fătîșă. La 8 februarie 1766, Grigore Alex. Ghica voievod, în urma jalbei ieromonahului Dionisie Hudici de la schitul Doljești, scrie lui Ioan S. Sturza, biv vel vornic, să nu mai pricinuiască pagube și supărări schitului prin cumpărări de moșii în Șărăței de la răzeșii de acolo, deoarece călugării nu vor să fie răzeși cu ei pe acea moșie¹⁸.

Profitînd de misticismul unora, mănăstirea atrăgea la călugărie o parte dintre răzeșii Șărățeilor pentru ca aceștia să-i dăruiască ocinile.

Un alt mijloc folosit aici erau **vînzările camuflate sub formă de danii**. Tînuindu-se seama de dreptul de protimisis, mănăstirea, pentru că nu avea întîietate la cumpărări de ocini, uza de un „meșteșug” foarte răspîndit în epocă: ocinile cumpărate de la răzeși pretindea că i-au fost dăruite, căci, în acest caz, răzeșii au avut pînă în 1785 deplină libertate de a-și înstrăina pămîntul. Astfel, diaconul Ion Leahu din Șărăței (al cărui tată, Grigore, trăia în pădure, deoarece era urmărit), fiind chemat de episcopul Ionichie al Romanului la 1 noiembrie 1768 împreună cu unchiul său Vasile chelar și cu alții, îi dezvăluie acestuia, acuzînd-o, că mănăstirea Doljești, în frunte cu ieromonahul Dionisie Hudici, cumpăraseră pe bani pămînturile unor răzeși din Șărăței, dar încheiasă cu ei acte de danie, sustrăgîndu-se astfel dreptului de protimisis¹⁹.

La 28 ianuarie 1794, „pentru ca să lipsască pricinile și giudecățile, care în curgire de mulți ani au fost neconținut pînă acum și sfîrșit nu a mai luat, pricinuindu-să și la o parte și la alta multă pagubă cu cheltuielile ce s-au făcut, umblind pre la giudecăți” — se hotărăște ca din cei șase bătrîni cit avea moșia Șărăței să se împartă pămîntul în cinci părți: trei să le ia mănăstirea și două răzeșii²⁰.

De-acum înainte, pornește Dimitrie I. Sturza ofensiva. Între răzeși începe se vede *panica și derula*, care, adăugată situației lor economice desperate, îi determină să vină pe rînd, aproape zilnic, să-și vîndă pămîntu-

¹⁶ Arh. St. Buc., M-reă Doljești, ms. 648, doc. 82.

¹⁷ *Ibidem*, ms. 602, doc. 108.

¹⁸ *Ibidem*, doc. 115.

¹⁹ *Ibidem*, doc. 125.

²⁰ *Ibidem*.

rile. În 1796, la 30 martie, D. I. Sturza le cumpără 137 de stinjeni, la 1 iunie – încă 28 stinjeni, pe 3 iunie – 2 $\frac{1}{2}$ stinjeni, pe 5 iunie – 63 stinjeni, pe 8 iunie – 6 stinjeni, pe 18 iunie – 9 stinjeni, pe 19 iunie – 2 stinjeni, pe 24 iunie – 37 stinjeni, pe 1 iulie – alții, pe 13 iulie – 11 stinjeni, pe 18 iulie – 32, pe 23 iulie – 14, „cuprinzându-se în stăpînirea dumisale – scriu razeșii acum – toată moșia Șărăței“²¹.

Pierderea actelor de proprietate de către razeși a fost și ea o cauză a cedării unor moșii ale lor. Pierzîndu-și actele, după un timp mai îndelungat, se întîmpla să uite și cît pămînt au avut, să-i uite hotarele și, în orice caz, să dea prilej boierului din vecinătate să le conteste unele ocini, cum a pătît și străbunicul dinspre mamă al Otiliei Cazimir, care, rămînînd „razeș fără pămînturi“ în moșia lui Sturza, Poenile Oancii, a intrat în slujba boierului de la Miclăușeni. Sau iată ce spun la 1785 razeșii din Hîndrești: „(...) despre o parte, scrisorile noastre mai toate s-au prăpădit, despre altă parte, neamurile ni s-au înmulțit și mai nu știm cîți bătrîni au fost din început, ca să știm cum să ne împărțim pentru ca să nu umblăm sărăcindu-ne prin judecări“²². De această situație profitau boierii, în cazul nostru Sturzeștii, care păstrau cu strășnicie toate actele de proprietate, toate hîrțiile privitoare la averea lor, în taințele conacelor sau, la vreme de primădie, în ascunzătorile mănăstirilor. Tot așa, în 1767, la judecata lui Grigore Ioan Calimah voievod, în urma cercetărilor făcute prin boieri hotarnici, cum razeșii din Dăiceni n-au avut decît două zapise iar biv vel vornicul Ioan S. Sturza a prezentat numeroase zapise, se hotărăște ca „dumnealui vornicul să stăpînească opt părți dintr-acea moșie Dăiceni, după zapise și ispisoaice ce are și razeșii să stăpînească patru părți, iar neodihînindu-se vreo parte și s-ar cere la divan, ușa Divanului Domniei mele este deschisă“²³. E adevărat, razeșii scotociseră disperați și mai găsiseră încă două acte, unul din 1641 și altul din 1705, dar Ioan S. Sturza a scos și el zapise mai vechi despre acele locuri și deci lui i se dă dreptate²⁴.

În ultimele secole și *diferențierile între razeși*, faptul că unii dintre ei devin mai „cuprinși“, mai „înstăriți“, duce la pierderea unor ocini ale altora care sărăciseră, concentrîndu-se pămîntul razeșesc în mîini mai puține. Deci și între ei apăsau uneori tendințe de acaparare. Astfel, la 10 mai 1670, „moșnenii“ din Șărăței dau mărturie lui Larion Bărbîntă din acest sat că, după ce acesta i-a ajutat la vreme de nevoie și de foamete cu bani și cu pîine, fiind „mai putincios“, iar acum fiind pricină între ei vrînd să-i cuprindă „mai pe toți“, acesta, nevoind totuși să se judece și-a primit împrumuturile și, la rugămințile lor, a rămas să-și stăpînească probabil vechile ocini²⁵. Dar în anul foametei celei mari, la 5 septembrie 1663, Maria, fata lui Marco, soția lui Drăgan și fratele ei Sindălachi vînd totuși lui Larion Bărbîntă din Șărăței partea lor de moșie de aici, partea lui Mănăilă, cu loc de casă în siliște, apă, pădure, loc de prisacă, livezi de pomi

²¹ Arh. St. Buc., ms 818 și Arh. St. Iași, ms. 1798, cap. Șărăței, doc. 21.

²² *Ibidem*, cap. Hîndrești, doc. 3.

²³ *Ibidem*, cap. Dăiceni, doc. 10.

²⁴ *Ibidem*, doc. 9.

²⁵ Arh. St. Buc., M-reă Doljești, ms, 602, f. 201 ; Cał. doc. mold., vol. III, doc. 1946.

și vad de moară, cu 6 lei bani vechi, 3 merțe de griu curat și un bezmăn de ceară de 4 oca și jumătate, „pe timp de foamete mare“²⁶.

Pe la 1760, *pentru furt*, Toader Grumază dăruiește o bucată de ocină *ca să scape de spînzurătoare*. Iată impresiionanta sa mărturie: „Adecă eu, Toader Grumază, sin Ștefan Șușeniți și cu frații miei scriu și mărturisesc cu ceaștă scrisoare a mea, precum m-au îndemnat becisnicia mea de-am furat o iapă lui Mareș din Lă răuntești și altor oameni buni din Miclăușeni, deci m-au prins și am căzut la legătură, deci unora am plătit, iar altora m-am avut cu ce plăti, ce au vrut să mă spînzure, deci eu am căzut cu unciu-meu, cu Nechifor și cu alți oameni ai mei, cu toții am căzut la Mareș din Lă răuntești și cu Nazariia din Cioncești de mi-au făcut bine cu 10 taleri de mi-am scos capul de la furci și eu le-am dat o bucată de ocină a noastră ce-au fost de parte i Dăvidoe, ca să le fie lor ocină dreaptă, precum le-au fost și întliu și aiastă scrisoare s-au făcut denainte lui Corchin (Corchiuz) vornicul ot Miclăușăni i vornicul Toader ot tam și Lucor ot tam, Vasilie Oniul și Onca cel bătrîn și Tetiul și de Goia vornicul ot Hă-lăucești, toți noi ne-am tîmplat acolo cînd s-au făcut aiastă scrisoare și **pentru** mai mare credință ne-am pus și degitele să se știe“²⁷.

Și *certurile, neînțelegerile între rude* duc la înstrăinarea unor ocini ale răzeșilor. Astfel Toma, feciorul Uritei, din neamul Benea, vinde la 1631 a patra parte din satul Găureni boierului Lupu Prăjescu „pentru căci verii i-au fost vîndut o parte de ocină a lui din sat din Drulești“²⁸, adică „ei încă au vîndut, osebit de Toma, o parte de ocină ce-au avut Toma în satul Drulești“²⁹.

Ca să-i răsкупere din închisoare și de la pedeapsa cu moartea răzeșii dau disperați boierului ocinile lor. Ioan C. Sturza pătrunde în moșia Bră-tulești și devine stăpîn pe partea lui Bejan de aici, care-i dăruise pămîntul ca boierul să-i salveze feciorul prin răsкупărare: „am scos pe feciorul lui Bejan din temniță cînd au muncit pe o babă la Gănești cu alți tilhari și vrea să-l spînzure și am dat și 12 lei de au dat armașilor“³⁰.

După cum se constată, *dania* era mijlocul cel mai lesnicios, cel mai răspîndit pentru ca boierul să-și poată continua expansiunea pe alte moșii răzeșești, acaparîndu-le și desființînd treptat satele de răzeși. Avantajul cel mare era că părțile obținute prin danie nu erau supuse dreptului de protimisis, deci le putea primi oricine. Nu se mai punea deci problema, ca la vînzări de ocini, să fii răzeș în acel sat și nici problema priorității rudelor, vecinilor etc. Motivele daniei sînt diferite. Uneori ele nu apar specificate. Ioan C. Sturza notează de pildă doar că o parte din Doljești „mi-au dat danie Toader ficiorul lui Darie“³¹. *Dania* se făcea adesea *pentru a ieși din foamele*, boierul, boiernașul sau răzeșul mai înstărit acordîndu-i celui căzut la nevoie un împrumut în bani sau alimente. Așa de pildă, cum ară-

²⁶ Arh. St. Buc., M-reă Doljești, VII/80 ; Cat. doc. mold., vol. III, doc. 1005.

²⁷ Arh. St. Buc., ms. 818 și Arh. St. Iași, ms. 1798, cap. Lorăntești, doc. 5.

²⁸ *Ibidem*, cap. Găureni, doc. 7.

²⁹ *Ibidem*, doc. 8.

³⁰ *Ibidem*, cap. Miclăușeni, doc. 16.

³¹ *Ibidem*.

tam, la 7 decembrie 1685, Iordosia, fiica preotului Dumitru din Șărăței, soția lui Gligoraș Plote, dăruiește lui Enache grămaticul din același sat toată partea de la mama sa Alexandra și a fetei sale Dafina din Șărăței ținutul Romanului, „ca să le scoată din foamete”. Enache grămaticul din Șărăței a fost socrul vistiernicului Ștefan Luca, tatăl vel stolnicului Toma Luca de la 1760³².

Un alt mijloc de acaparare era *zalogirea pentru un împrumut* acordat în anumite condiții. De pildă Apostol Goe, e drept, boiernaș, ajuns chiar pircălab, dar având rude răzeși, zalogise boierului Prăjescu (lui Grigore sau Dumitrașcu Prăjescu — n. n.) 1/4 din satul Doljești, pentru care nepoții sint nevoiți să zalogească în 1676 alte ocini ale lor din satul Icușeni, peste Siret, împrumutînd astfel de la Pintileiu 100 lei bătuți, ca să răscumpere cu această sumă partea din Doljești zalogită lui Prăjescu de către unchiul lor³³. În 1688, acești nepoți, frați între ei (Vasile Goe, Dumitrașcu și Iarie diacul) se judecă cu Pintelei, fratele lor, care-i împrumutase, dar le ceruse și camătă, „deși tocmeala le-a fost ca, pentru achitarea acestor bani, să-și ia zeciuiala de pe a treia parte din satul Icușeni, să are și să cosească în Balomirești și în Doljești, luînd și zeciuială, pînă se împlinesc acei bani. Pintelei pierde procesul și e obligat să dea înapoi camătă³⁴.

Datoriile neplătite la timp, în termenul fixat, atrăgeau după sine pierderea ocinilor. Astfel, pe la 1620, răzeșul Mihăilă Horje zalogise o parte din satul Oțeleni lui Petre Cehan, tatăl lui Racoviță, pentru 32 taleri, datorăți pentru un cal. La 1631, domnitorul volnicește pe Racoviță să stăpînească toată partea lui Mihăilă Horje din Oțeleni pentru datoria sa, precum și partea lui Gheorghe Horje, nepotul lui Mihăilă, care se împrumutase de la tatăl lui Racoviță cu 3 galbeni, 7 potronici și 5 lei³⁵.

Vinderea zapiselor de cumpărare era și ea o uzanță a vremii care preceda adesea vinderea pămîntului. Așa, în 1792, giupînul Vasile Noroce, nemescnic, după ce cumpără la 3 mai pămînt la Fedeleșeni, la 5 iunie vinde zapisul lui Dimitrie I. Sturza³⁶. Dar în 1796 (august 8) îi vinde pămîntul lui Sturza³⁷. Sau, altă situație: în 1793, răzeșii Neculai și Iordache Pilat cumpără de la Dimitrie I. Sturza „cartea” tatălui lor din Fedeleșeni, „ce o cumpărase dumnealui de la tatăl nostru”, dar se angajează ca ei să n-o poată vinde decît tot lui Dimitrie Sturza³⁸.

O porțiță de intrare a unui boier într-un sat răzeșesc era *cumpărarea sau primirea unei danii de la o rudă tot boier care era însă „răzeș” în acel sat*. De pildă, Lupu Prăjescu pătrunde în Lățcani prin dania primită aici de la socrul său, Ionașco Gheanghea, mare vornic de Țara de Jos³⁹. Tot așa reușește Ioan C. Sturza să pătrundă în puternicul centru răzeșesc al Fedeleșenilor, cumpărînd în 1707 de la vărul său, boierul Ștefan Hăbă-

³² Arh. St. Buc., M-rea Doljești, ms. 602, doc. 64, f. 129; Cat. doc. mold., vol. IV, doc. 943.

³³ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, V/6; Cat. doc. mold., vol. IV, doc. 25.

³⁴ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, ms. 648, f. 141; Cat. doc. mold., vol. IV, doc. 1163.

³⁵ Cat. doc. mold., vol. II, doc. 609 și 658, apud Arh. St. Buc., ms. 597, f. 2.

³⁶ Arh. St. Buc., ms. 818 și Arh. St. Iași, ms. 1798, cap. Fedeleșani, doc. 7.

³⁷ *Ibidem*, doc. 9.

³⁸ *Ibidem*, doc. 8.

³⁹ *Ibidem*, cap. Drulești, doc. 10.

estul, care moștenise aici așa-zisa parte a Letii; Sturza va fi de acum înainte „răzeș” în Fedeleșeni⁴⁰.

Deci greutatea pentru boieri era la început, pînă-și creau un „cap de pod”, pînă găseau „cuiul lui Pepelea”. Locul obținut putea fi cît de mic. Răzeșii din Șărăței, ajungînd la ananghie, fuseseră nevoiți să apeleze la ajutorul lui Sturza, dar, mai tirziu, în 1780, dădură pentru acest împrumut capis „la cinsitit mîna dumisale vorn. Ioan Sturza ot Miclăușeni, precum să se știe că făcîndu-ne dumnealui bine cu bani într-un an de zile, i-am dat și noi din moșia noastră dumisale un loc de prisacă acolo în Șărăței, însă să șadă om zdravăn la mijlocu locului și cît a pute zvirli cu toporu de pol oacă în patru părți după obicei, atît să fie acel loc și să fie dumisale dreaptă ocină și moșie și cuconilor dumisale”⁴¹. Odată intrat, boierul își crea cît mai multe asemenea capete de pod în satul răzeșesc respectiv, fiind de-acum liber să le cumpere ocinile, iar ei să-i vîndă „ca unui drept răzeș ci este în numita moșie împreună cu noi” — cum declară de pildă cei din Fedeleșeni despre Dimitrie I. Sturza⁴². Am văzut că așa proceda și Lupu Prăjescu: odată pătruns într-un sat răzeșesc, el cumpăra în continuare orice i se iva: o casă, chiar și numai o parte de casă, o livadă etc., ca să prindă omul cheag cît mai mult și-n cît mai multe sate, așteptînd apoi în liniște, dar urmărind de la distanță, ca păianjenul prada, momentul cînd răzeșii sînt la strîmtoare ca să-i învăluie.

Așa au dispărut pentru totdeauna de pe harta Moldovei șase sate răzeșesti, înghițite în feuda Miclăușenilor: Găureni, Drulești, Șărăței, Lorintesti, Dăiceni, Lățcani, iar Miclăușenii, Hîndreștii și Fedeleșenii au rămas ca localități dar cu o populație îngenucheată, de clăcași și de robi.

COMMENT ONT DISPARU SIX VILLAGES ALLODIAUX EN MOLDAVIE

R é s u m é

On analyse les conditions de disparition de six villages allodiaux (Găureni, Drulești, Șărăței, Lorintesti, Dăiceni et Lățcani), qui ont été avalés par la grande propriété féodale, ci-représentée par le boyrd Lupu Prăjescu, la famille des voyards Stourza et les autres.

Dans les temps de famine ou de troubles internes et externes, ce processus s'ait manifesté intensément, mais il fut ininterrompu jusqu'à la liquidation totale des grandes terres allodiales (comme celles citées).

⁴⁰ *Ibidem*, cap. Miclăușeni, doc. 16.

⁴¹ *Ibidem*, cap. Șărăței, doc. 3.

⁴² *Ibidem*, cap. Fedeleșani, doc. 11.

INADVERTENȚE PRIVIND CERCETAREA DOMNIEI LUI IOAN VODĂ CEL VITEAZ ÎN MOLDOVA (1572—1574)

CONSTANTIN CHODARU

În istoriografia mai veche și mai nouă și-a făcut loc o discuție plină de contradicții în legătură cu autorul trădării lui Ioan Vodă cel Viteaz în lupta de la Cahul, în iunie 1574 și cu funcțiile deținute de el ca dregător în Moldova. Izvoare istorice contemporane cu evenimentul în cauză, cum sînt descrierile domniei lui Ioan Vodă făcute de Paprocki¹ și Gorecki², dau ca autori al acestui fapt rușinos pe pîrcălabul Ieremia Cernăuțeanul („Burcalab Zannovietzki“ la primul³ și „Czarnaviecium Barcalabum, praefectus arcis Chocinensis“ la al doilea⁴). La cel din urmă mai apare și informația că Ieremia (Veremia) era *magister equitum*⁵, deci comandant al călărimii moldovene, hatman și portar de Succava. Dacă în adevăr lucrurile s-ar prezenta astfel, ar fi unicul caz din istoria Moldovei, cînd una și aceeași persoană a acumulat cele două dregătorii. Lăsăm, deocamdată, la o parte numele de Cernăuțeanu, care a putut fi purtat de familia lui Ieremia, dar tot aștit de bine s-ar putea lega de stărostia Cernăuților tot un fel de pîrcălăbie.

Cei doi autori poloni, redactîndu-și operele în forma clasică și presărîndu-le cu lungi discursuri și cu date discutabile, se străduiesc să accentueze prin orice mijloace dramatismul acelor împrejurări. Relativ la evenimentele din vara anului 1574, ei ne informează că în timpul atacului asupra Tighinei, lui Ioan Vodă i-a venit vestea că turcii concentraseră o mare oștire în Dobrogea și făceau pregătiri pentru a trece în nordul Dunării. Luînd cunoștință de această gravă amenințare care plana asupra țării, Ioan Vodă a pus la dispoziția pîrcălabului Ieremia, numit Cernăuțeanul, un corp de oștire numărînd vreo 1 300 de oameni și l-a trimis spre a opri la vadul de la Oblucița trecerea oștirii turcești la nord de Dunăre. Ostașii lui Ieremia și-au făcut pe deplin datoria, au apărut cu succes vadul și au împiedicat trecerea dușmanului în nordul fluviului.

---

¹ Bartolomeu Paprocki, *Warhafftige Beschreibung der Kriegen welchen der walachische Woiewod Iuon mit den Turken geführhet*, 1576, în *Tezaur de monumente istorice*, III, 1864, p. 273—286.

² Leonard Gorecki, *Descriptio belli Iuoniae vaiuodae Valachiae quod anno MDLXXIIII cum Selymo II Turcarum imperatore gessit*, Frankfurt, 1578, *ibidem*, p. 209—252.

³ Paprocki, *op. cit.*, p. 281.

⁴ Gorecki, *op. cit.*, p. 236.

⁵ *Ibidem*, p. 225.

În fața acestui insucces, comandanții oștirii turcești și Petru Șchiopul, noul domn numit de Poartă în locul lui Ioan Vodă, au chemat la ei pe pîrcălabul Ieremia, l-au convins să-și trădeze domnul, plătindu-i suma de 30 000 galbeni ungurești și făcîndu-i și alte promisiuni. El trebuia nu numai să înlesnească trecerea turcilor peste Dunăre, ci să și furnizeze domnului său informații false cu privire la efectivele oștirii turcești⁶.

După săvârșirea acestui prim act de trădare, Ieremia a revenit în tabăra domnului care de această dată era la Huși⁷ și aici așa cum convenise cu pașalele otomane a arătat că nu a putut opri trecerea turcilor la nord de Dunăre, dar că efectivele lor sînt reduse și indisciplina mărește slăbiciunea oștirii lor. Autorii în cauză considerau pe Ieremia atît de naiv, încît să debiteze în fața lui Ioan Vodă, om cu o minte deosebit de ascuțită⁸, informații atît de contradictorii și anume că oștirea sa nu a putut opri pe turci, dar că aceștia erau în număr redus și nedisciplinați, deci ușor de învins. Hașdeu, într-un adaos la monografia sa, arată cît de exagerate sînt datele cuprinse în expunerea lui Paprocki⁹. Cînd acesta afirmă că trădarea lui Ieremia fusese plătită cu 30 000 de galbeni, el nu-și dădea seama că suma aceasta atîngea aproape valoarea tributului plătit de Moldova pe un an Porții otomane.

La Dunăre și la Huși s-ar fi consumat primul act al trădării lui Ieremia. Al doilea a urmat în lupta de lîngă Cahul. Aici pîrcălabul cu călărima de sub comanda sa a trecut la începutul luptei în tabăra turcească. Rîndurile lor au fost însă întoarse de turci împotriva moldovenilor rămași credincioși lui vodă și au fost decimate de focul artileriei acestora¹⁰. Istoricii poloni citați mai adaugă că trădătorul era unul dintre intimii domnului și îl însoțise în timpul pribegiei sale prin țările străine¹¹. Referințele date de cei doi istorici au fost utilizate într-un număr mare de scrieri care au apărut în anii care au urmat¹².

Dintre cronicarii moldoveni le-au cunoscut Grigore Ureche și Nicolae Costin. Primul era în măsură să controleze prin martori oculari ai evenimentelor din anul 1574, afirmațiile scriitorilor poloni. Din această cauză, ele apar retușate în opera sa. El scrie lămurit că „Ion Vodă dacă au înțeles, cu oastea sa, -cu toată, s-au pornit și au supus oastea sa suptu Tighina și au trimis o seamă de oaste cu Ieremia pîrcălabul de Hotin, ca să apere trecătoarea turcilor, să nu treacă Dunărea. Ce anevoie iaste a opri cei puțini pe cei mulți și cei slabi pe cei tari ..... Văzînd Ieremia pîrcălabul

⁶ *Ibidem*, p. 236 și urm.; Paprocki, *op. cit.*, p. 281 și urm.

⁷ În alte izvoare se afirmă că Ioan Vodă își ținea ostașii în tabără lîngă Iași, cf. Hurmuzaki, II, 1, p. 706 (Raportul lui Carol Rym și a lui David Unguad).

⁸ *Cronica lui Azarie în Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 148.

⁹ B. P. Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, ed. a 2-a, București, 1894, p. 229 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, p. 141 și urm., Hașdeu atribuie în mod greșit, funcția de portar de Succava, sub Ioan Vodă, lui Slăvilă.

¹¹ v. B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 31. Afirmația „emigrat încă sub Lăpușneanu” ar trebui precizată. După cum se va vedea este vorba de Bogdan Lăpușneanu.

¹² v. Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. a 2-a, București, 1966, p. 5 și urm.; Scarlat Calimachi, *Un nou izvor istoric despre Ion Vodă cel Cumplit*, în „Buletinul Ion Neculce”, IX, p. I-a, p. 64 și urm.

că nu-l poate opri, s-au întors și de sirg au dat de știre lui Ion Vodă¹³. Se arată aici numai insuccesul lui Ieremia și nu se pomeneste nici un fel de trădare. Cronicarul se îndoiește și asupra celui de al doilea act al trădării, săvârșit de Ieremia înainte de începutul luptei de la lacul Cahul. În legătură cu aceasta, Ureche spune numai atât: „La începutul războiului nic unui că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci și turcii i-au pus în frunte de s-au oprit focul într-inșii, de au pierit cu totul¹⁴. Face aluzie la afirmațiile lui Gorecki și nu dă nici un nume ca unul ce nu credea în ele. Felul cum introduce aceste informații în cronică sa prin folosirea ~~autorului~~ „zic“ exprimă toată îndoiala asupra veridicității lor. Dacă ar fi fost sigur nu ar fi ezitat așa cum face atunci când relatează trădarea boierilor Cozma Murgu, Bilăi și Slăvilă și ar fi găsit cuvinte ca să-l scuze și pe Ieremia, așa cum scuza și comportarea acestora. El înregistrează pe cei trei boieri cu specificarea înalțelor dregătorii în care, spre a atrage și pe alții, noul domn i-a numit imediat. Primul a devenit mare vornic al Țării de Sus, al doilea al Țării de Jos și cel de-al treilea hatman și portar de Suceava.

Nicolae Costin, înzestrat cu mai puțin discernământ critic, acceptă fără rezerve spusele informatorilor săi poloni. Referindu-se la pretinsa trădare a lui Ieremia în lupta de la lacul Cahul, el spune: „Ce Ion Vodă, ca om cu inima mare ce era, să nu-și blăzuiască inimile pentru Ieremia pircălabul, care au vicienit pe domnul său, așa, îndată au poroncit să dea din tobe și din trîmbițe semn de război. Iară turcii au pus în frunte pe Ieremia pircălabul de-i mîna dinapoi ca pe niște vite asupra oștirii lui Ion Vodă. Iară Ion Vodă au poroncit de au slobozit sânețile toate într-inșii, de au pierit pină la urmă. Cei care nu au murit de focul lui Ion Vodă, îi ucidea turcii din urmă, de nu putea să străbată de trupurile căzute¹⁵.

Istoricii noștri, în general, deși unii nu au dat prea multă crezare spuselor din Paprocki și Gorecki, au acceptat actul de trădare de la lacul Cahul și s-au străduit să identifice, cît mai de aproape, pe autorul lui. Astfel Bogdan P. Hașdeu în monografia sa despre *Ion Vodă cel Cumplit*, considerînd în mod eronat, că funcția de hatman a fost deținută în timpul domniei lui Ioan Vodă de Slăvilă și acceptînd că Ieremia a deținut numai funcția de pircălab, credea că-l poate identifica în persoana lui Ieremia, pircălab de Orhei, căruia greșit îi dă numele de Ieremia Golia. El ajunge la acest rezultat în cercetările sale, prin analiza unui act din 10 martie 1575, publicat cu dată greșită de 10 mai și cu alte greșeli în *Zapiski Odesko-gobščestva po istorii i drevnosti*¹⁶ și de asemenea în *Documente privind Istoria României*¹⁷. Prin acest act, Ion voievod dăruiește lui Ion Golia

¹³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 201—202.

¹⁴ *Ibidem*, p. 202.

¹⁵ N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan St. Petre, București, 1942, p. 527—533.

¹⁶ p. 253—254.

¹⁷ DIR, A, XVI, 3, p. 36. Aici este publicat sub data greșită de 10 mai 1574. Hașdeu, comparînd textul documentului cu cel al unei copii transcrise după el în condica 1015 de la Arh. St. București, o rectifică în 10 martie 1574. În DIR s-a citit greșit numele Mocșia, care este redat sub forma Domocșia (*meždo Moloval i meždo Mocșia* nu *meždo Moloval i mež Domocșia*).

logofăt, Tudorei și lui Ieremia pircălab de Orhei, două locuri din pustie la Nistru și anume Oxentia între Molovata și Moxia și altul la capătul Peșterilor, mai sus de Orheiul vechi. Hașdeu credea că Ieremia, unul din beneficiarii menționați în acest act, era fratele marelui logofăt Ion Golia¹⁸. Analizînd, de asemenea, textul acestui act și altele în legătură cu familia logofătului citat, Sever Zotta ajungea la concluzia că Ieremia, nu a fost fratele lui Ion Golie, ci cel mult cumnatul acestuia, fiind căsătorit cu sora sa Tudora menționată în acest act¹⁹. De altfel el considera că autorul trădării nu era acest boier, ci viitorul hatman Slăvilă²⁰.

Identificarea greșită a pircălabului Ieremia Cernăuțeanul cu un inexistent Ieremia Golia pircălab de Hotin, făcută de Hașdeu, a trecut apoi în toate manualele folosite în școlile de toate gradele precum și în opere istorice și literare (*Patima roșie* de Sorbul).

Pagini pline de indignare descoperim astfel în opera lui Xenopol. „Golia — spune el — rămăsese tot ce era, fire de vulpe șireată și trădătoare, îmbrăcată în chip de om și lucru și mai înjositor nu fu măcar răsplătită cu o ambițioasă mărire, ci cu bani, cumpărată și vîndută ca o marfă de tarabă..... Pentru această sumă, peste care i se mai făgăduia încă și alta, Ieremia nu se sfii de a vinde pe domnul, prietenul și binefăcătorul său și a călea jurămîntul..... De aicea îl vedem cu o îndrăzneală ne mai pomenită, revenind lingă Ioan și luînd comanda cavaleriei în lupta hotărîtoare ce era să înceapă. Atacul trebuia să înceapă de la stînga, unde se afla cavaleria sub hatmanul Golia, care sperase că va putea dobîndi pe domn în mijlocul ei“²¹.

N. Iorga, în lucrările sale mai vechi, deși se îndoia de veracitatea informațiilor date de Paprocki și Gorecki, mai ales în privința amănunțelor cu privire la isprăvile săvârșite de cazaci „în care închipuirea își are locul“, totuși reproduce cu oarecare îndoială informațiile date de ei. El ne arată că domnul a trimis la Dunăre să apere vadul la Oblucița pe Ieremia, „fost staroste de Cernăuți și acum hatman“. Îl credea sigur; dintre boieri „erau să trădeze îndată Bilăi, Murgu și Slăvilă hatman“. Ieremia „le-ar fi lăsat vadul“ (tureilor) pentru 30 000 de glabeni. În timpul luptelor de la lacul Cahul, el a trecut la dușmani cu cei 13 000 de oameni ai săi „cu pălăriile în sulii și săbii“²².

Într-un alt studiu, mai vechi, merge pe urmele lui Hașdeu și ne arată că în vremea lui Ioan Vodă era în Moldova o familie de boieri, aceea a Goliaștilor, Lazăr Golia avusese cu soția sa Elena măcar doi fii, pe Ion și pe Ieremia. Ion devenise marele logofăt al lui Ioan Vodă. Celălalt frate, Ieremia era la 1574, numai pircălab de Hotin, susține Ureche, de Cernăuți,

¹⁸ B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 227.

¹⁹ Sever Zotta, *O mistificare genealogică*, în *Închinare lui N. Iorga*, p. 431 și urm. Pentru neamul lui Ion Golie logofăt, v. același în „Bulet. Com. Mon. Ist.“ XVII, fasc. 41, p. 127 și „Buletinul Ion Neculce“, fasc. 5, p. 39.

²⁰ Idem, în *Închinare lui N. Iorga*, p. 434.

²¹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, ed. I. Vlădescu vol. V, p. 114.

²² N. Iorga, *Istoria armatei române*, București, 1970, (ed. N. Gherman și V. Iorga, p.

seriu polonii”²³. Ieremia, care comanda straja la holare s-a lăsat cumpărat de dușmani și a dat domnului său informații false. Totuși, mai jos, când este pus în situația de a descrie lupta de la lacul Cahul, el afirmă că ar povesti-o amănunțit după Paprocki, „dacă ar avea garanția expunerii lui”. Din această cauză, după ce mai sus prezentase trădarea boierilor Cozma Murgu, Bilăi și Slăvilă, el ne vorbește numai despre frumoasa apărare a moldovenilor și în general despre trădarea boierilor, care au trecut la dușman și au fost cei dinții distruși, despre ploaia care a udat praful de pușcă al moldovenilor și despre retragerea spre seară la Roșcani. Unele din aceste puncte de vedere au fost revizuite în *Istoria Românilor*²⁴. Aici vorbește numai despre o încercare de împotrăvire la trecerea Dunării prin Ieremia pîrcălabul de Suceava. În nota care însoțește aici textul ne arată că numele de Cernăuțeanu provine dintr-o confuzie cu numele lui Svercevski, comandantul cazacilor. Când descrie lupta de la Cahul vorbește numai despre trădarea boierilor Murgu, Bilăi și Slăvilă.

În tratatul său de *Istoria Românilor*, Const. C. Giurescu, prezintă pe Ieremia „pîrcălab și portar de Suceava” la fel cu Gorecki²⁵. În manualul publicat în colaborare cu Dinu Giurescu se referă în general numai la trădarea boierilor²⁶.

După cel de al doilea război mondial, au apărut câteva lucrări mai întinse asupra domniei lui Ioan Vodă²⁷. În prima din acestea, opera unor militari, se urmează de aproape informația din Gorecki și Paprocki. Ieremia Golia este trimis la Dunăre spre a opri trecerea turcilor prin vadul de la Oblucița. Aici hatmanul Ieremia s-a lăsat cumpărat cu 30 000 de galbeni și a permis turcilor să treacă în nordul fluviului. Dă apoi domnului informații false, iar în lupta de la lacul Cahul trădează pe domn. La această trădare se mai adaugă apoi și cea săvârșită de boierii Murgu, Bilăi și Slăvilă²⁸.

În monografia sa despre Ioan Vodă cel Viteaz, Dinu C. Giurescu cu privire la aceste evenimente are o informație extrem de bogată, dar acceptă datele înregistrate de scriitorii poloni. Face deosebire între Ieremia (Golia) pîrcălabul de Orhei și Ieremia portar de Suceava și hatman. Pe acesta îl considera autor al trădării și-l prezintă cu tot luxul de amănunte dat de Gorecki și Paprocki²⁹. Adaugă la numele său consecvent porecla de „Cernăuțeanul”.

Ilie Minea face de asemenea deosebirea între Ieremia pîrcălabul de Orhei, pe care îl vede înrudit cu marele logofăt Ion Golia, soția sa Tudora

²³ Idem, Introducere la vol. XI din col. Hurmuzaki, p. XXVI—XXVII.

²⁴ Idem, *Istoria Românilor* V, București, 1937, p. 153—154.

²⁵ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea I-a, ed. a III-a, București, 1940, p. 210.

²⁶ Const. C. Giurescu și Dinu Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1971, p. 332.

²⁷ Un deosebit interes pentru problema pe care o urmărim aici prezintă lucrările *Arta militară a moldovenilor în perioada domniei lui Ioan Vodă „cel Cumplit”* apărută fără autor în Editura Militară, București, 1959 și Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1966 (ed. a 2-a); a mai dat și altă cu caracter de popularizare *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1971.

²⁸ *Arta militară a moldovenilor*, p. 60—67, 70.

²⁹ Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, p. 10, 11, 66—68, 72, 73, 75, 163—164.

fiind sora Anei, encaghina acestuia. După el, trădătorul de la lacul Cahul ar fi fost Ieremia Slăvilă, care este enumerat de Ureche printre boierii trădători³⁰. Ipoteza nu se verifică întrucât în toate documentele emise de cancelaria lui Ioan Vodă, portar de Suceava este menționat mai întâi Girlea și apoi Ieremia, iar în prima parte a domniei lui Petru Șchiopul numai Slăvilă. Niciodată nu i se spune Ieremia Slăvilă. Hotărît, sînt două persoane diferite.

Rezultă deci din cele discutate pînă aici că adevărul în legătură cu trădarea săvîrșită de unii boieri moldoveni în lupta de la lacul Cahul a rămas necunoscut din cauză că s-a acordat prea mare credit expunerilor făcute de Paprocki și Gorecki și nu s-au cercetat suficient documentele interne.

Într-un astfel de act redactat cu mult mai tirziu, în timpul domniei lui Alexandru Iliș cu data de 1621 martie 13, publicat de două ori în aceeași colecție³¹, se menționează Ieremia hatmanul cu ocazia unui proces pentru satul Sloboziani, care pe atunci începuse să se numească și Iacobeni, pe Jijia. Alexandru Iliș întărea acest sat lui Ieremia pîrcălab și lui Dumitru Lupe vornic de gloate, nepoții lui Matiaș logofăt. Ei înfățișaseră domnului „un ispisoc de piră” de la Ieremia Movilă voievod, referitor la procesul pe care l-au avut cu fiii lui Toader Clucer pentru acest sat. Au mai înfățișat și un alt document prin care dovedeau că satul în cauză le era de moștenire din timpul lui Petru Rareș. Partea adversă, fiii lui Toader clucer au mărturisit însă în fața lui Ieremia Movilă că au dat *unchiului* primilor, lui *Ieremia hatman*, pentru satul amintit un țimir (surguci), o pereche de brățări de aur și un cal cu rafturi în preț de 380 ughi galbeni. Au mai dat apoi 12 cai lui Petru voievod (Șchiopul) „pentru că luase acest sat să fie domnesc”. Nepoții lui Mateiaș logofăt au înapoiat banii, obiectele primite de hatmanul Ieremia și caii dați lui Petru Șchiopul³² de Toader clucer, și li s-a restituit satul. Ieremia, unul dintre cîștigătorii din acest proces, a deținut funcția de postelnic și acum era pîrcălab de Hotin. Mai deținuse această funcție și în timpul domniei lui Ștefan Tomșa. Își spunea Ieremia Matieșescu și era fiul unei surori a lui Ieremia hatman.

Actul acesta este de un deosebit interes, deoarece ne prezintă pe hatmanul Ieremia, ca un boier care nu s-a bucurat ca Murgu, Bilăi și Slăvilă de favorurile lui Petru Șchiopul. Conform relatărilor lui Paprocki și Gorecki, acest domn îi făgăduise pe lingă cei 30 000 de galbeni, dați ca preț al trădării și alte favoruri. Este deci legitimă întrebarea pentru ce, ajuns domn, Petru Șchiopul îi confiscă satul în loc să-i facă alte donații. Răspunsul, ce i se poate da, este clar. Nu I Ieremia, portarul de Suceava al lui Ioan Vodă a îndeplinit în timpul campaniei din vara anului 1574 importante misiuni, dar nu și-a trădat domnul.

Hatmanul menționat în uricul din 13 martie 1621, era fiul lui Matiaș, pîrcălab de Roman și boier în sfat fără dregătorie în timpul lui Ștefan

³⁰ Ilie Minea, *Lctopisecele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări Istorice”, nr. I, (1925), p. 326.

³¹ DIR, A, XVII, 4, p. 493 și XVII, 5, p. 20—21.

³² În nota din DIR, A, XVII, 4, p. 493 se face rectificarea „Ieremia Movilă” în loc de „Petru Șchiopul”.

Lăcustă³³ și mare logofăt în a doua domnie a lui Petru Rareș³⁴. La 14 decembrie 1545, acest domn îi întărea satul Brăești³⁵, cumpărat de la nepoții lui Boris Braevici, unul din marii boieri din vremea lui Alexandru cel Bun. După moartea lui Petru Rareș, Mățiaș nu mai este menționat în actele emise din cancelariile fiilor săi Iliăș și Ștefan. Abia la 22 martie 1560 sînt amintiți fiii săi în număr de 12, șapte fete și cinci băieți, printre aceștia aflindu-se și Ieremia, viitorul hatman. Ei se prezentau în fața sfatului domnesc pentru a li se confirma stăpînirea asupra numeroșilor robi țigani, moșteniți de la părinții lor³⁶.

Alte date în legătură cu unii din ei descoperim în documentul, dat de Ioan voievod la data de 17 februarie 1573. Vin atunci în fața domnului, din cei 12 fii, numai Ion vistier, Ieremia postelnic (avansat ulterior hatman) și Nicoară comis³⁷. Ei deschideau acum un vechi proces în care de mai multe ori fuseseră nedreptățiți. Se plîngeau domnului că atunci cînd a venit Petru Voievod de la Poartă, se înțelege, cu a doua domnie, el le-a dăruit niște vii, luate de la fiii lui Ivăncuț. Tatăl lor, marele logofăt Matiaș, plătise atunci cu 12 000 de zloți tătărești „capetele” acestora, pentru că au ucis pe fiii unui turc, Ionuz beg și „multă avere au luat de la dinșii”³⁸. Matiaș logofătul a stăpînit acele vii pînă la moartea sa și apoi le-au ținut fiii săi pînă în timpul domniei lui Alexandru voievod Lăpușneanu. Acum fiii lui Ivăncuț au revendicat viile, dar domnul s-a mîniat și nu le-a dat nici unora, nici altora, ci vornicului Burnar în a cărui folosință au stat pînă la moartea sa. După moartea lui Burnar, fiii logofătului Matiaș au redeschis procesul în fața sfatului domnesc al lui Bogdan Lăpușneanu. Cînd au văzut fiii lui Ivăncuț că nu pot dobîndi viile „au căzut cu minciună și au dat mită mitropolitului Teofan care au făcut cum au putut și a scos cu înșelăciune” ispisocol de la fiii lui Matiaș. L-a dat doamnei Ruxanda, mama voievodului, care l-a aruncat în foc.

Imediat după venirea la domnie a lui Ioan Vodă, fiii logofătului Matiaș au redeschis procesul. Piriții au cerut domnului un termen de jumătate de an pentru a restitui sumele plătite beiului turc pentru răscumpărarea crimei săvârșite de ei. Pentru această amîinare intervenise și mănăstirea Voroneț³⁹. Piriții nu pot plăti și fiii lui Matiaș pun stăpînire pe vii.

³³ *Ibidem*, XVI, 1 p. 393—398, 400, 402.

³⁴ *Ibidem*, p. 411—544.

³⁵ Probabil numai părți din acest sat, căci nepotul său Ieremia Matieșescu, postelnic și Pircălab de Hotin, în timpul domniei lui Ștefan Tomșa cumpăra de la verii săi și de la strănepoții lui Boris Braevici alte părți. v. DIR, A, XVII, 2, p. 22, 251, 313, 316, 332. XVII, 3, p. 100, 119. Pentru cumpărarea satului Brăești, *Ibidem*, XVI, 1, p. 411.

³⁶ *Ibidem*, XVI, 3, p. 131—132. Locul ras în documentul original (v. nota 2) se poate completa cu numele lui Nicoară, menționat în alte acte de mai tîrziu.

³⁷ *Ibidem*, XVI, 3, p. 14—15.

³⁸ La uciderea fiilor lui Ionuz beg au mai participat și Matiaș, fiul lui Ioanaș, pentru care Petru Rareș a plătit 3000 de zloți tătărești și i-a luat satul Șerbănești de pe Siret și Cozma logofăt pentru care a dat Dan portar de Suceava 1000 de aspri și a primit de la el niște vli de la Cotnar. v. DIR, A, XVI, 1, pp. 505—506 și XVI, 2, p. 72.

³⁹ Unul dintre fiii lui Ivăncuț se călugărise cu numele de Efrem și se afla la mănăstirea Voroneț, v. DIR, A, XVI, 3, p. 366.

În actul citat, fiii lui Matiaș logofăt apar cu tiluri de dregătorie : Ioan este vistier, probabil al II-lea, căci în sfat apare cu acest titlu alt boier numit Iani⁴⁰, Ieremia este postelnic, iar Nicoară comis. Primele documente de la Ioan vodă, avînd lista membrilor sfatului domnesc sînt din 13 și 20 decembrie 1572. În ele, Ieremia nu este menționat în nici un fel. Postelnic este Ioan Caraghiuzel, iar portar de Suceava (hatman) Gîrlea⁴¹. Abia cu începere de la 17 ianuarie 1573, Ieremia este menționat în acte ca postelnic⁴² și deține această funcție pînă în februarie 1574, cînd, după ruperea relațiilor cu Poarta, Ioan Vodă a remaniat sfatul domnesc. Dispar acum din sfat Păcurar, marele vornic al Țării de Sus, înlocuit cu Grumază, și Gîrlea, în al cărui loc este promovat Ieremia, fiul lui Matiaș, fost pînă acum postelnic, ceea ce înseamnă unul dintre cei mai de încredere dregători ai domniei. Au mai fost înlăturați acum Romașco, pircălabul de Neamț, în locul căruia a fost adus Toader de la Roman, și Țopa de aici a fost înlocuit cu Caraghiuzel, fost pînă acum pircălab de Hotin. Acolo a rămas să comande, singur, Lupea Huru, socrul domnului. Lipsa de încredere s-a vădit și față de Cristea, cel de al doilea pircălab de Orhei, înlocuit cu Ieremia, presupusul frate al lui Ion Golăe. Dintre trădătorii de la lacul Cahul s-au menținut Cozma Murgu, boier fără dregătorie și stolnicul Bilăe⁴³. Marele logofăt, Ion Golăe, cel care în adunarea chemată să hotărască ruperea legăturilor cu Poarta și spunea domnului „din două alege—ți pe cea mei bună sau pleacă-ți capul în fața împăratului sau pleacă și du-te în țări streine, dar cu turcii nu te apuca la luptă”⁴⁴, a rămas la postul său. Ca și alți boieri și-a trimis soția și averile la Hotin. Acolo acestea au fost prădate de ostașii poloni⁴⁵.

Revenind la Ieremia Matieșescu, investit acum cu funcția de portar de Suceava sau hatman, trebuie să observăm că el a făcut, la începutul domniei lui Ioan Vodă, parte din sfat în calitate de postelnic. Spre sfîrșitul anului 1572 și la începutul celui următor nu mai apare printre membrii acestui înalt for de conducere. Este menționat din nou printre ei abia în februarie 1573. Credem că în acest timp de încordare a relațiilor moldo-polone, ca om de încredere al domnului, el a înlocuit pe Caraghiuzel în funcția de pircălab de Hotin și apoi a deținut dregătoria de staroste de Cernăuți. Tatăl său, logofătul Matiaș, avea proprietăți prin apropierea acestui oraș⁴⁶. În funcțiile arătate a putut fi cunoscut de Bartolomeu Paprocki însoțitor al lui Andrei Tarnowski, solul trimis de regele polon, în cursul

⁴⁰ Nu se poate confunda nici cu Ioan vistier din timpul lui Alexandru Lăpușneanu. Acesta este fiul unui oarecare Petrică. S-ar putea ca cel de care ne ocupăm noi să fie menționat în unele documente, v. DIR, A, XVI, 4, p. 126; XVII, 1, 30 și XVII, 3, p. 41.

⁴¹ DIR, A, XVI, 3, p. 10—11.

⁴² *Ibidem*, p. 16. Întregirea Mă < laiu Patru postelnic > din documentul datat „aprilie 1573”, este greșită. În actul următor, acesta este menționat ca boier fără dregătorie.

⁴³ *Ibidem*, p. 29—32, 35, 36.

⁴⁴ *Letopiseșul lui Azarie*, în P. P. Panaitescu, *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 151.

⁴⁵ A. Sava, *Documente privilegiate la Ținutul și Țirgul Lăpușna*, București, 1939, p. 31—36. Cf. Dinu Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1974, p. 183.

⁴⁶ DIR, A, XVII, 1, p. 134. Nepotul său Lupu Herșea le vindea lui Boul vistier.

anului 1572, la Constantinopol⁴⁷. Fratele lui Ieremia, Nicoară, apare în toate documentele existente, ca membru al sfatului domnesc, în funcția de comis.

Izvoarele externe îl arată pe Ieremia, numit și Cernăuțeanul, ca tovarăș de pribegie al lui Ioan Vodă. Din documentele citate se vede însă că el a rămas în țară până în primii ani de domnie ai lui Bogdan Lăpușneanu, înainte de 15 octombrie 1570, când a murit doamna Ruxanda, mama domnului⁴⁸. Prigonit de aceasta și de mitropolitul Teofan, el s-a văzut, probabil, nevoit să fugă în Imperiul Habsburgic unde s-a alăturat lui Ioan. Informația totuși rămâne nesigură.

După ruperea legăturilor Moldovei cu Poarta, Ieremia a însoțit pe domn în toate acțiunile întreprinse. În lupta de la Jiliste a fost pe punctul de a fi ucis, dacă domnul însuși nu ar fi sărit în ajutorul său⁴⁹. În vara anului 1574, Ioan Vodă i-a încredințat misiunea de a stăvili invazia otomană peste Dunăre. În cronica lui Grigore Ureche, care a putut culege multe informații de la tatăl său Nestor, fost uricar în cancelaria lui Ioan Vodă⁵⁰, nu se face nici o aluzie la trădarea sa sau la faptul că nu și-a făcut datoria. În afară de relatările lui Paprocki și Gorecki există și altele din care rezultă că turcii au reușit să treacă peste Dunăre numai după lupte grele. Așa se prezintă, de pildă, acest eveniment în descrierea făcută în cronica germanului Carion, continuată de Filip Melancton și de Gaspar Peucer, unde se afirmă că Ieremia nu s-a retras fără luptă de la Dunăre⁵¹.

După retragerea de la Dunăre, Ieremia s-a prezentat în fața domnului și i-a înfățișat situația reală. Acesta a luat ultimele măsuri pentru apărarea țării. Și-a împărțit oștirea în mai multe corpuri, care trebuiau să opereze distinct. Unul din ele, condus, probabil, de marele vornic al Țării de Sus, Grumază, a fost trimis să oprească înaintarea oștilor care amenințau de la sud de Mîkov⁵², al doilea, sub conducerea hatmanului Ieremia a fost îndreptat spre Nistru spre a opri joncțiunea tătarilor cu turcii, iar grosul oștirii sub conducerea sa personală s-a îndreptat spre Dunăre pentru a înfrunta pe turcii care trecuseră pe la Oblucița în nordul Dunării⁵³. Un raport ardelean ne arată că hatmanul a stat în calea tătarilor cu un corp de oștire numărînd 16—20.000 de oameni. Nu i-a putut opri și în fața dezastrului, împreună cu soția și copiii precum și cu unii boieri de frunte a fugit peste graniță⁵⁴.

Iată cum se pot lămuri aceste contradicții, Gorecki a scris istoria lui Ioan Vodă în anul 1575. Se pare că și-a cules cele mai multe din știri

⁴⁷ Căldătorii străini despre Țările Române, II, București, 1970, p. 402.

⁴⁸ v. Ilie Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice”, I, (1925) p. 196.

⁴⁹ M. Mignat, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à la paix de Belgrad en 1740*, vol. II, Paris, 1771, p. 212.

⁵⁰ Semnează un act din 9 august 1572, v. Ilie Minea, *op. cit.*, p. 309.

⁵¹ Cf. Sever Zotta, *O mistificare genealogică*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 437.

⁵² Pentru fuga marelui vornic Grumază peste hotare și pierderea actelor pentru satele Loești și Cucorești v. DIR. A, XVI, 3, p. 134.

⁵³ Hurmuzaki, II, 1, p. 706.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 695, 706, 713.

sale de la niște cazaci, care participaseră la lupta de la lacul Cahul și nu uitau să laude vitejia de care dăduseră ei dovadă acolo. Ei au putut să spună lui Gorecki că hatmanul este cel care a trădat pe domn. Se refereau însă la noul hatman al lui Petru Șchiopul, Slăvilă, Paprocki și după el și Gorecki, au pus totul pe seama lui Ieremia pe care primul l-a putut cunoaște în timpul călătoriei sale prin Moldova în anul 1572 ca staroste de Cernăuți și ca pircălab de Hotin. La Slăvilă, numit imediat de Petru Șchiopul, înaintea luptei de la lacul Cahul, în funcția de portar de Suceava și hatman se referă informația din raportul lui Ilagimas, în care se afirmă că mulți moldoveni trec la domnul cel nou și între ei chiar „supremus vaivodae moldaviensis belli ductor”⁵⁵.

Concluzia care se desprinde din această discuție este aceea că în vara anului 1574 a avut loc numai o singură trădare și anume aceea a boierilor amintiți de cronicarul Grigore Ureche.

INADVERTENCES CONCERNANT LES RECHERCHES SUR LE REGNE DE JEAN LE VAILLANT, PRINCE DE MOLDAVIE (1572–1574).

R e s u m é

Les recherches entreprises jusqu'à présent par les historiens roumains pour connaître les différents aspects du règne de Jean le Vaillant, prince de Moldavie, pendant les années 1572–1574, n'ont pas réussi à écarter encore les contradictions existantes dans sources sur ce sujet. Ils ne son pas arrivés à établir, par exemple, l'auteur de la trahison qui eut lieu pendant la lutte du lac Cahul et en quoi consiste cette trahison. Ce fait, si discuté dans les études sur le règne de Jean le Vaillant, constitue l'objet de ces recherches. Leur auteur, en utilisant des informations ignorées par d'autres historiens, vient d'établir que la fonction de hetman, c'est-à-dire de commandant de la garnison de chateau fort de Suceava et de la cavalerie moldave, a été détenue alors par Ieremia Matieșescu, fils du logothète Matiaș. Lors la guerre contre les otomans pendant l'été de 1574, il a été envoyé par le prince, avec un corps de 1300 guerriers pour empêcher l'armée otomane de passer le Danube. Avec toute la vaillance montrée par ses hommes, il n'a pas réussi arrêter l'invasion de l'ennemi en Moldavie. Les informations des chroniqueurs polonais Bartłomiej Paprocki et Léonard Gorecki, selon lesquelles il entama des négociations avec le commandant de l'armée turque et se laissa acheter pour 30000 pièces d'or sont fort discutables. D'après les témoignages d'autres sources il résulte que le commandant moldave accomplit là son devoir.

Il n'a pas pu trahir son pays pendant la lutte du lac de Cahul (11 Juin 1574) pour le simple motif qu'il accomplissait alors une autre mission. Il n'a pas participé à cette lutte parce qu'il était envoyé par le prince sur le Dnestre pour empêcher le passage des Tartares sur ce fleuve et leur jonction avec l'armée turque. La seule trahison qui se soit produite à Cahul fut celle des boyards Cosma Murgu, Bilăi et Slăvilă, tous récompensés par le nouveau prince, Pierre le Boileux, successeur de Jean, par des donations et de hautes charges après la défaite. Ieremia se sauva avec sa famille au-delà de la frontière du pays. Ses biens ont été confisqués par le nouveau prince.

⁵⁵ Cf. N. Iorga, Introd. la vol. Hurmuzaki XI, p. XXVI.

REFORMELE CU CARACTER ADMINISTRATIV DIN MOLDOVA ALE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

N. GRIGORAȘ

Constantin Mavrocordat, fiul domnitorului fanariot Nicolae Mavrocordat, s-a născut în Constantinopol (27 februarie 1711). A primit o educație aleasă și de copil a fost inițiat în treburile publice. Începând cu anul 1730, deci la vârsta de 19 ani, a fost ales domn al Țării Românești și a domnit de șase ori în Țara Românească și de patru ori în Moldova. Cea mai importantă domnie a lui din Țara Românească e aceea care a început la 27 noiembrie 1735 și s-a încheiat în septembrie 1741. În această domnie el a inițiat și aplicat o serie de reforme cu caracter administrativ și social, pe care le va aplica și în Moldova, în domnia cuprinsă între septembrie 1741 și iulie 1743.

1. Justiția

Și în perioada de timp dintre anii 1741–1832, organizarea și funcționarea justiției a fost în atenția deosebită a puterii centrale de stat, ca și asigurarea condițiilor de funcționare a instanțelor, care s-au înmulțit și pe parcurs au fost continuu completate și chiar reorganizate, pentru a corespunde cererilor și exigențelor populației și societății în continuă evoluție. Normele juridice au început să fie codificate, pentru a fi la îndemina membrilor instanțelor, iar judecătorii se numeau pe cât posibil, dintre oameni cu o cultură de specialitate și ca atare, s-a impus și salarizarea lor, pentru a-i opri să ia mită. Se observă în această epocă schimbări structurale în organizarea judecătorească ca să poată cuprinde și face față noilor forme de viață, de intervenție în neînțelegerile locuitorilor țării, ale acestora cu străinii, dintre proprietari și locuitorii de pe moșii, dintre orașe, mănăstiri, boieri și membri ai familiei domnitoare, în general de la delictе și pînă la crime.

Obiceiul pămîntului a rămas în vigoare avînd preponderență asupra oricărei pravili sau a oricărui cod de legi, iar cea mai înaltă instanță de judecată a țării, este cunoscută sub denumirea de Divan domnesc, al cărui președinte era domnul, ca și atunci cînd se numea Sfatul sau Consiliul domnesc. Și divanul, ca și Sfatul domnesc, se putea constitui în instanță și judeca acolo unde se afla domnul, nu numai în Capitală.

---

* Cap. din lucrarea *Instituții feudale din Moldova*, II, în manuscris.

Ce prevedea așezământul lui Constantin Mavrocordat cu privire la organizarea justiției, cum a încercat el s-o reformeze? Legea de bază ce guverna țara și cuprindea principalele norme juridice a rămas în continuare obiceiul pământului, care da însă posibilități de abuzuri, arbitrării și interpretări subiective, ce nu puteau de multe ori acorda judecata adecvată celor care o solicitau. Prin reorganizarea justiției, Constantin Mavrocordat, a voit să lichideze abuzurile posibile datorită normelor obiceiului, neprecise și prea generale, ca dreptatea să fie aceeași pentru toți, să aibă judecători corecți, imparțiali; dar oare unde puteau fi găsiți aceștia?

Potrivit așezământului publicat în *Mercure de France* (iulie 1742), pe care îl aprobasese încă la 7 februarie 1740, când domnea în Țara Românească, în articolul al V-lea, Constantin Mavrocordat s-a referit la boierii fără dregătorii, foarte numeroși, cărora le-a promis salarii, dacă s-ar fi ocupat cu rezolvarea nenumăratelor plângeri ale locuitorilor, adresate domnitorului¹. Pentru că mulți locuitori nu puteau veni în Iași, ca să-și caute dreptatea și fiindcă „căpeteniile districtelor“ nu aveau delegație și nici timp suficient să judece, Constantin Mavrocordat a numit judecători salariați, care aveau să împartă „săracilor dreptate“ și să-i ferească „de orice nedreptate și silă“². Totodată, a mai hotărât ca protopopii, care inspectau parohiile și se amestecau abuziv în pricinile dintre locuitori, și aveau pină și închisori proprii, în care închideau locuitorii, iar ca să-i elibereze încasau de la ei sume mari de bani, a hotărât ca să nu se mai dedea la asemenea acte³. Din septembrie 1741 și pînă în martie 1743, Constantin Mavrocordat a trimis numeroase circulare ispravnicilor, cu referire la organizarea nouă a justiției, despre atribuțiile lor, în materie judiciară, de felul cum să judece și despre procedură. Asemenea circulări cuprindeau indicații, care nu se găsesc în așezământ.

Aplicarea noilor reforme, din administrația de stat, în care se include și cea judecătorească s-a făcut în condiții nefavorabile, în special din cauza secetei, care a bîntuit țara între anii 1741—1743⁴. Domnul și-a menținut în continuare dreptul de a aprecia cum își îndeplineau obligațiile și atribuțiile în materie judiciară, dregătorii cu asemenea delegații, invitîndu-i continuu să „judece drept“. Dar ca aceștia să-și poată îndeplini corect atribuțiile trebuia să li se dea ajutoare noi, să li se reducă pe cît posibil numărul de procese pe care trebuiau să le judece. Pe cei care judecau „strîmb“, îi anunța că se expun unor pedepse grave, dacă nu-și schimbau comportarea.

Judecătorii principali din ținuturi au devenit ispravnicii, cu atribuții mărite și bine precizate, pentru ca locuitorii să nu mai fie nevoiți să se deplaseze în Capitală, pentru pricini care puteau fi judecate pe loc⁵. El a

¹ I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice“, an. II-III (1926—1928), p. 156.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 157.

⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseștele Moldovei și Valahiei*, (în continuare se va citi *Letopiseștele*), ed. a II-a, vol. III, București, 1872, p. 214.

⁵ Ion Neculce, *Letopiseștele țării Moldovei*, ed. a II-a, publ. de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 322 și 381—382.

urmărit ca la proces „dreptatea să nu se vîndă“, „iar servilor nu sila să le fie lege“⁶. La baza noii organizări judecătorești urma să stea controlul domnesc, procedura scrisă ca și consemnarea în scris a tuturor sentințelor, care urmau să fie nemijlocit comunicate celor judecați. Se urmărea astfel înlăturarea arbitrarului, care prevala atunci cînd se judeca după amintirile cuprinse în normele din obiceiul pămîntului. Din cauza aceasta a dispus ca hotărîrea și procedura să fie înscrise în cartea de judecată, care se redacta în două exemplare, cea care rămînea la judecătorie se înseria „la protocol“, iar cealaltă se da celui care cîștigase⁷. „În cartea de judecată“ trebuia să se însereze și cererea de deschidere a acțiunii, motivul, interogatoriul inculpatului, mărturiile și hotărîrea⁸.

Preocuparea principală a domnului a fost ca să se înlătore din practica instanțelor de judecată abuzul, favoritismul, mita, dreptatea să fie aceeași pentru toți, adică imparțială. În continuare, Constantin Mavrocordat a încercat să introducă o ordine în îndeplinirea actului de judecată prin fixarea unui termen la care împricinații urmau să se prezinte în fața instanței. Cel care nu se prezenta în termen, urma să fie adus cu forța și obligat să plătească o amendă⁹. Isprăvnicii aveau registre duble în care se copiau „cărțile de judecată“. Unul din registre se trimitea în fiecare lună la Iași, ca să se controleze felul cum s-au făcut judecățile, iar cealalt rămînea la isprăvnicie. Foile registrului trimis la Iași se pecetluiau, pentru a nu putea fi înlocuite.

Nici un judecător nu putea refuza să judece pe un împricinat care cerea aceasta, însă se pedepsea inculpatul citat, care nu se prezenta la termen¹⁰. Judecata făcută la ținuturi era cea principală, de fond, iar Divanul, care putea judeca și fondul, ca și boierii cei mari, de apel. Cînd se declara apel de către una din părți, trebuia înștiințată și cealaltă, care dacă nu voia să se prezinte era adusă cu forța¹¹. Isprăvnicii ținuturilor puteau judeca boieri, mazili, țărani, în orice pricină, în afară de cei care făcuseră morți de om. Îi puteau ancheta pe tilhari, după care îi trimiteau la Divan. Nici un ispravnic sau judecător nu puteau încasa amenzi fără a se fi încheiat judecată¹².

Cît privește reorganizarea instanțelor centrale, Constantin Mavrocordat a menținut Divanul ca instanță supremă, compus din domn, mitropolit, episcopii aflați în localitate, toți marii boieri dregători, boierii mazili și cei întimplători aflați în capitală, pînă la clucerul de arie¹³. În general, Divanul a rămas mai mult instanță de apel. Asemenea atribuții aveau în materie respectivă și marii dregători, care urmau să judece continuu, chiar la gazdele lor. Astfel marelui logofăt i-au rămas în atribuție judecarea pri-

⁶ Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români*, București, 1890, p. 314—315.

⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 294.

⁸ *Ibidem*, p. 242.

⁹ *Ibidem*, p. 226.

¹⁰ *Uricarul*, vol. IV, p. 396.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 226—227.

¹² *Uricarul*, loc. cit.

¹³ I. Minea, *op. cit.* p. 172.

cinilor de proprietate funciară, marilor vornici diferite pricini din Țara de jos, sau din cea de Sus, marele hatman pricinile în care erau părți țigani — robi și străinii, plingerile împotriva slujbașilor visterei în materie de impunere și încasări de dări, vel aga îi judeca pe orășeni, iararele spătar pe streinii¹⁴ care cereau să fie judecați.

Pentru a descongesciona lucrările Divanului, căruia i se adresau în medie cite o sută de plingeri pe zi, pe lângă marii boieri dregători, ca să asiste la judecăți și „să fie împreună la toate trebile, judecățile și sfaturile nelipsiți”¹⁵, Constantin Mavrocordat a mai numit trei judecători, în Iași, cu leafă de 50 lei pe lună. Domnul putea indica acestor judecători și ce fel de probe să ia în considerare. Documentele mai vechi de o sută de ani trebuiau excluse¹⁶. Constantin Mavrocordat a mai numit pe lângă Divan, 5–6 logofeți „de taină”, care-i citeau răvașele strinse de la jeluitori. Aceștia răspundeau la cererile locuitorilor; răspunsurile erau înscrise într-un registru special¹⁷. Între cei trei mari judecători numiți de Constantin Mavrocordat a fost și Ion Neculce¹⁸.

Constantin Mavrocordat tria plingerile adresate Divanului și le repar-tiza boierilor judecători din Iași sau ispravnicilor, și numai dacă unor impricinați nu le-ar fi convenit hotărârile acestora, se puteau adresa Divanului. Înainte de a repune asemenea procese pe rol, el însuși cerceta procedura, mărtu-riile și hotărîrea dată¹⁹. De aceea, s-a și scris că în timpul celei de-a doua domnii „ușile divanului erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea”. Acei boieri care spuneau cuvinte necuviincioase despre „prostime” erau batjocoriți și pedepsiți cu închisoarea²⁰. Divanurile lui țineau de dimineață și pînă la orele opt din zi. La judecăți se pricepea mai bine ca înaintașul său Grigore Ghica și chiar se „ispitea să să pui și împotriva boierilor unde socotea că giudecă strîmb”²¹.

Cu referire la reforma judecătorească a lui Constantin Mavrocordat, un cronicar grec, răsplătit probabil bine de domn, a notat că „în regimul cerțelor civile” prefera dreptatea „mai mult ca orice”, considerînd-o ca fiind „baza cea mai statornică a puterii”. Pentru aceasta domnitorul și-a propus ca regulă constantă „dreptatea și imparțialitatea”. Constantin Mavrocordat a dispus să se prelucreze pentru dregătorii din toată țara și „pentru judecătorii de toată ziua, definițiunile cazurilor speciale judecătorești aflate la tot felul de afaceri și dreptate și neslîrmbarea justiției în toate delușită pînă în fir, căci de aici înainte dreptatea la judecată să nu se mai vindă, iar servilor nu silă să le fie lege”²². El voia, ceea ce era imposibil pentru acea vreme, să facă dreptate tuturor, alîșîndu-se în special ca un apărător al celor obîduiți. Țelul lui a fost să creeze și să dispună de o justiție ne-

¹⁴ *Uricarul, loc. cit.*

¹⁵ *Letopiseșe, vol. III, p. 183. ; Ion Neculce, op. cit., p. 381.*

¹⁶ *Arh. St. București, Mss. nr. 522, f. 165 v — 166.*

¹⁷ *Letopiseșe, loc. cit., Ion Neculce, loc. cit.*

¹⁸ *N. Iorga, op. cit., p. 225. La 10 februarie 1742 Ion Neculce funcționa ca judecător.*

¹⁹ *Letopiseșe, vol. II, p. 183 și urm.*

²⁰ *Ibidem, vol. III, p. 201.*

²¹ *Ion Neculce, op. cit., p. 322.*

²² *Const. Erbiceanu, op. cit., p. 316—317.*

părtinitoare, deși i se imputa această atitudine de către boierime. Dispozițiile adresate ispravnicilor repetau mereu ca să fie cu mare dreptate săsarilor, să nu-i năpăstuiască cu nimic și nici să nu îngăduie altora așa ceva. Continuu erau avertizați că dacă nu s-ar fi conformat unor asemenea dispoziții, aveau să fie grav pedepsiți, deoarece, considera el, fusese trimis de Dumnezeu „într-acest pământ, ca să păzească pe săraci și să-i fie milă de dinși”²³. Aceasta i-a făcut pe țărani mai îndrăzneți, să nu mai rabde atitudinea îngimfată a boierimii și pentru orice credeau că-i supără se duceau cu plingeri la isprăvnicii și chiar la Divan.

Încercarea lui Constantin Mavrocordat de a reforma administrarea și organizarea judecătorească, cum aprecia prof. Ilie Minea, „nu s-a putut păstra, fiindcă nu s-a introdus și o anumită colecție de legi și nu s-a fixat procedura, care să se impună și să nu pară o vexațiune pentru o vreme, cind atita lume nu știa scrie, nici citi”²⁴.

Referindu-se la atribuțiile judecătorești ale dregătorilor publici, Constantin Mavrocordat a scris următoarele: „Așisderea înștiințăm și pentru giudecăți afară de cind cite o dată se va întâmpla să nu putem face Divan necontenit, în toate zilele va fi Divan precum, și pînă acum. Dar văzînd că pe zi cite o sută de jalbe viind și nu-i cu puțință să se isprăvească toate, și mai mult de cele mai de trebuință neurmîndu-le rîndul zăbovesc a se isprăvi fiind din cele o sută cele mai multe lucruri mici, nemergînd la rînduiții giudecători”.

„Giudecătorii au poruncă de a giudeca necontenit și la gazdele dumi-lorsale. Veliții boieri cu toți de lucruri mai mari. Vel logofătul de fiește-căruia, vel vornicul de Țara de Gios pe oamenii de ținuturile de gios, vel vornicul de Țara de Sus pe oamenii de ținuturile de sus, vel hatman pe ceata sa și pricini de giudecăți de țigani și pe străini, vel visternicul pe cei ce jeluese de slujbași și pricinile dăjdiilor precum hotărâsc ponturile, vel spătariul pe oamenii streini ce vor merge la d-lui, vel aga pe ȧrgoveți”²⁵. „Ispravnicii de ținuturi pe boieri și pe mazili și țărani ce sînt la ținutul său, de tot felul de giudecată, avînd puterea Divanului, afară numai de moarte de om, pe tilharii de furțișag să nu hotărască numai să cie sama și să-i trimită aici. Fiecare dintr-aceste giudecăți, mare, mică, carte de giudecată să se dea și toate să le pue în condică”²⁶.

Reforma judecătorească a lui Constantin Mavrocordat, deși s-ar părea că în general a fost primită cu interes, a început curînd să fie uitată, iar dispozițiile de aplicare trecute pe planul al doilea. Astfel, domnitorul Matei Ghica (iunie 1753 – februarie 1756) a reamintit locuitorilor că dacă nu vor găsi dreptate la ispravnici, împotriva abuzurilor subalternilor acestora, să vină la „Divanul domnesc”. Domnul va porunci să fie aduși de față și dovedindu-se că sînt „oameni răi”, îi va obliga să-i despăgubească dublu la valoarea bunurilor însușite, și în plus vor fi „pedepsiți cu pedeapsă domnească”. În schimb, și el a atras ispravnicilor atenția că trebuie „să

²³ *Ibidem*.

²⁴ I. Minea, *op. cit.* p. 247.

²⁵ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. IV, București, 1931, p. 106–107.

²⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 226; Ion Peretz, *op. cit.*, p. 107–108.

umble neîncelat prin ținuturi, să vegheze și asculte cu grijă pricinile“ locuitorilor și să le facă dreptate. Orice slujbaş, chiar ispravnic, dacă ar fi îndrăznit să facă rău sau nedreptate vreunui locuitor, acesta trebuia ca imediat, „fără sfială“, să „dea jalbă la Divan“, care rămânea „deschis pentru ca fiecare să-și găsească dreptate“²⁷.

Potrivit unui obicei, o perioadă îndelungată de timp toate cererile de deschideri de acțiuni în justiție se adresau domnitorului. Diecii domnești, dacă era cazul, întrebînd pe marele logofăt, care pentru cazuri mai complicate solicita părerea domnitorului, le repartiza ispravnicilor sau boierilor cu atribuții judecătorești. În caz că părțile nu erau mulțumite cu judecata acestora, boierul judecător sau ispravnicul respectiv redacta și înainta domnului, un raport. Asemenea pricini, ori se repartizau divanului, sau dacă pricina era minoră, se retrimitea instanței care o luase în considerare prima dată, sau dacă neccsita o anchetă prealabilă, se dau dispoziții în acest sens. Potrivit cererilor de deschideri de acțiuni, domnul fixa termenele la care părțile trebuiau să fie față sau porunceau dregătorilor locali să facă aceeași.

Deși „așezămîntul“ lui Constantin Mavrocordat preciza atribuțiile judecătorești ale marilor boieri, totuși de la caz la caz aceștia trebuiau să primească și o delegație domnească²⁸. Aplicarea hotărîrilor Divanului se făcea prin dispoziție domnească. Dacă una din părți nu voia să i se conformeze, se cerea intervenția domnului ca autoritățile competente să nu îngăduie încălcarea hotărîrii date, și chiar să dea publicitate cazului²⁹. Încheierea dezbaterilor oricărui proces era urmată de o „carte domnească“ de judecată, înmînată părții ce câștigase procesul, care cuprindea hotărîrea instanței și dispoziția de aplicare, de aducere la îndeplinire³⁰.

Fără a face procese, domnitorii căutau să aplaneze neînțelegerile dintre mănăstiri și săteni, încercînd, prin instrucțiuni, care aveau la bază justificările cuprinse în plingerile mănăstirilor. În cazurile în care mănăstirile nu dispuneau de întinderea de pămînt necesară sătenilor din unele sate, cînd aceștia se deplasau și munciau unde găseau pămînt, călugării le pretindeau totuși cîte o sumă de bani pentru lucrul ce ar fi trebuit să li-l presteze. Ispravnicii primeau dispoziții în sensul de a-i sprijini pe călugări ca să-și poată încasa banii și chiar restanțele pe anii în urmă. Dar dacă sătenii se opuneau, pretextînd că au altă situație juridică și socială, că dispuneau de mărturii, scrisori sau alte dovezi, în acest sens, ispravnicii urmau să le fixeze un termen pentru a fi judecați de Divan³¹.

Ispravnicii și judecătorii de ținuturi, de comun acord cu egumenii mănăstirilor, trebuiau să ia măsuri pe cale administrativă și judecătorească ca sătenii să nu fie „împotriviți și păgubitori“, nici violenți cu trimiși

27 *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1751*, ediție îngrijită de **Nelu Camariano** și **Adriana Camariano** — Cioran, București, 1965, p. 673.

28 „Ioan Neculce, Bulei inul Muzeului municipal din Iași“ (În continuare se va cita „Buletul“), fasc. 6 (1927—1928), p. 167—169.

29 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. 109.

30 *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 247, r.

31 T. Balan, *Documente bucovnene*, vol. IV, p. 207—208; Arh. St. Buc., *M-rele Răz.* XVIII/6.

mănăstirilor, să nu-i molesteze sau alunge, cisă-i ajute ca să-și poată încasa veniturile. Se menționa într-o asemenea dispoziție domnească, ca țăranii „împotrivitori” să fie chemați și anchetați, pentru ca să se poată constata „ce împotriviți fac și cu ce cap, cine îi sumește”. Dacă avea să se constate că „îmblă fără cale și sint împotrivi”, să le dea „poruncă cu înfricoșare”, ca să fie „plecați și să-și facă slujbă”, dar dacă vor continua să aibă aceleași comportări, ispravnicul și judecătorul urmau să-i judecească, fără judecată, ca pe niște „răi și gilcevnici” și să-i oblige la despăgubiri pentru compensarea pagubelor suferite de mănăstiri³². Din porunca domnească trimisă doar judecătorilor de ținut, fără să se fi recurs la vreo acțiune, sau dat vreo hotărîre judecătorească, sătenii care lucrau moșiile mănăstirii Socola trebuiau obligați să dea dijmă, să lucreze cele 12 zile pe an — șase vara și șase iarna — și să plătească cite un leu pe an. Împotrivitorii urmau să fie supuși și impliniți cu forța ca oponenți ai unei norme de drept în funcțiune³³.

În cazurile în care judecata se făcuse de delegați domnești, ca marii boieri dregători, de hotărîrea cărora cei reclamați nu voiau să țină seama, chiar dacă reclamantul era înarmat cu „carte domnească”, care cuprindea hotărîrea instanței și ordinul de executare, avizat, domnul porunea ispravnicilor, să convoace „de față” ambele părți și pe loc, să le „cerce pricina acolo cu foarte bună dreptate”. Hotărîrea lui trebuia dată „pe carte de judecată”³⁴. Și la plingerile înaintate de mănăstiri domnului, prin care cereau să li se facă dreptate împotriva sătenilor de pe moșii, care nu voiau să le dea venitul și nu le făceau podvoadele, iarăși ispravnicii trebuiau să-i „aducă de față” pe reclamați, și „să le ia sama, pentru ce nu-ș fac podvoadele și nu dau venitul moșiei”. Potrivit poruncii domnești ispravnicii aveau obligația de a-i forța pe asemenea săteni să dea venitul și să facă podvoadele obișnuite, dar „neodihnindu-se ... și s-ar cere la Divan să le dea zi de soroc”³⁵.

Cu „carte domnească”, la cererea oricărui egumen, mănăstirile erau îndreptățite să-și apere moșiile pe care le voiau unii săteni, care afirmau că sint ale lor, ca moșneni, și evident, în asemenea cazuri nu voiau să-și îndeplinească obligațiile în munci și de dijme, iar dacă ar fi protestat în continuare, urmau să se prezinte la Divan, cu documentele la data fixată de ispravnic³⁶.

În anumite situații, ca de exemplu aceea în care a fost implicată mănăstirea Pingărați, în aprilie 1773, era absolută nevoie de intervenția caimacamlor, pentru că intrase în conflict cu un grup de 20 de plăești și cu vătăjelul lor, care nu admiteau alți săteni să lucreze un loc de lingă mănăstire numit Tarcău, dar nici ei nu acceptau să dea mănăstirii cele cuvenite. S-a menționat anume că vătăjelul plăeștilor era „om dirz și semeț”, care a „sărit” la călugări „cu gilceavă și bătae”. Ispravnicii au fost

³² Arh. St. București, M-reă Neamț, VII/9 ; VII/10.

³³ N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, p. 437

³⁴ Arh. St. Buc., M-reă Bistrița, IX/10.

³⁵ *Ibidem*, Achiziții Noi, CCVII/8.

³⁶ *Ibidem*, M-reă Probota, I/26, I/29.

invitați categoric să-l cheme pe vătăjel, să-l supună „la toate” și să împlinească de la toți cite doi lei de casă, „ca să nu mai vie jalbă la Divan”³⁷. Cînd era cazul și marele serdar putea îndeplini aceeași sarcină, anunțîndu-i totodată pe cei în cauză să se înfățișeze la Divan³⁸. În general cînd Divanul judeca fără domn, și acest lucru devine obicei, hotărîrile, denumite anaforale, ca să poată fi aplicate, trebuiau întărite de domn; chiar hotărîrile boierilor delegați să judece trebuiau să aibă aceeași întărire³⁹.

Un îndelungat proces dintre mănăstirea Slatina și locuitorii satului Rădășeni, a fost dirijat de la centru, de domn, care a făcut cunoscut ispravnicilor cuprinsul plingerilor egumenilor, dar și ale locuitorilor, repetîndu-le de fiecare dată că „neodihnindu-se” cu judecata lor, să le pună „zi cu soroc”, ca să se „afli aici la Divan și o parte și alta și cu mărturii ce vor avea, ca să li se hotărască judecata”⁴⁰. Pentru încheierea acestui proces, Constantin Racoviță, la 28 octombrie 1750, a numit un complet de judecată format din trei boieri, care a dat dreptate mănăstirii⁴¹. Hotărîrea a fost întărită de domn⁴².

Peste doi ani, același domn a delegat alți doi boieri judecători pentru judecarea aceleiași neînțelegeri fiindcă sătenii n-au acceptat hotărîrea din 28 octombrie 1750. Din raportul lor înaintat domnului se observă că problemele ambelor părți erau de aceeași valoare, însă s-a dat cîștig de cauză mănăstirii. Pe baza hătărîrii acestor boieri judecători „denumită carte de judecată”, domnitorul Constantin Cehan Racoviță a pus următoarea rezoluție: „După hotărîrea boierilor giudecători ce arată printr-această carte de giudecată, găsind și domnia mea a fi cu cale, am întărit și cu a domnii mele pecete”⁴³. Iar peste încă 11 ani (29 octombrie 1763), timp în care hotărîrea amintită nu a putut fi aplicată, mănăstirea Slatina s-a plîns din nou domnitorului, care de data aceasta era Grigore Callimachi. Acesta n-a mai trimis procesul altei instanțe, ci a scris ispravnicilor, ca să „cheme pe acei oameni de față”, să cerceteze „și de vreme că nu urmează ei să dea adetiul moșiei”, să se „împlinească de la dinșii atît cit dau și alții de pe alte moșii”⁴⁴. Pentru că locuitorii nu s-au grăbit să se conformeze nici acestei hotărîri și cum ispravnicii se pare nu au dispus de forța necesară pentru a o putea impune, egumenul s-a adresat din nou domnitorului, plîngîndu-se că acei locuitori nu au lînut seama nici de „omul gospod” trimis la fața locului. A cerut din nou ca pricina să fie judecată „înaintea veliților boieri”, fiindcă „cu acești oameni multe judecăli în multe rînduri au avut mănăstirea și nici într-un chip nu vor să se supue”, și nici să respecte învoielile, ba mai mult încă, au reușit să obțină o hotărîre de ju-

³⁷ *Ibidem*, M-reă Plîngărați, III/149.

³⁸ Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607–1806)*, Iași, 1948, p. 99–100.

³⁹ *Ibidem*, p. 103–106.

⁴⁰ *Bibl. Acad.*, CLXXXVII/204.

⁴¹ *Uricarul*, vol. X, p. 184–185.

⁴² *Ibidem*, p. 185–188.

⁴³ *Arh. St. Buc.*, M-reă Slatina, VI/11.

⁴⁴ *Ibidem*, VI/14.

decăzută făcută de stolnicul Const. Kogălniceanu că sint „moșinași“. Mănăstirea a venit din nou la Divan, iar sătenii au fost aduși cu „om gospod“. Egumenul a cerut intervenția categorică a domnului, care convins de „dreptatea mănăstirii a pus următoarea rezoluție pe plîngerea egumenului: „Ceaș de aprozi, să-i chemi la dumnealor veliții boieri și să faci anafora“⁴⁵.

Delegați noi, să judece pricina au fost banul Constantin și medelnitserul Constantin Bașotă, care au dat iarăși ciștig de cauză mănăstirii⁴⁶. La 4 iunie 1765, Grigore al III-lea Ghica a întărit, o nouă judecată între ~~moșinași~~, dînd iarăși ciștig de cauză mănăstirii. De data aceasta, judecător a fost fostul mare pitar Manolachi⁴⁷. Fiindcă Rădășenii nu au acceptat nici această hotărîre, la 14 octombrie 1765 i-au judecat patru mari boieri dregători și anume, un mare logofăt, doi mari vornici și hatmanul Vasile Roset, care din nou au dat ciștig de cauză mănăstirii⁴⁸. Domnul a primit însă o altă plîngere de la mănăstire în decembrie 1767 în care, pe lîngă că se făcea reinformarea asupra judecăților avute, s-a subliniat că nu se rezolvase nimic⁴⁹. Călugării au reușit să obțină și o poruncă de la Grigore Callimachi (30 ianuarie 1768), luată după o rejudecare a cazului de mitropolit și de toți marii boieri, către ispravnicul de Suceava, ca după ultima judecată dintre mănăstire și Rădășeni, să ia de la aceștia toate documentele, să le rupă, să le dea în mina egumenului și să-i forțeze pe locuitorii amintiți să-și îndeplinească toate obligațiile⁵⁰.

Fără proces se pare, la 23 martie 1761, domnitorul a hotărît în conflictul dintre sătenii din Horlești și preotul iezuit, care-i amenința că dacă nu-i vor executa anumite munci și plăti o sumă de bani, îi va alunga din sat. Domnul a hotărît că preotul nu „poate să strămute oamenii birnici“ de pe moșie „fiind trăitori acolo și așezați de multă vreme“ și le-a fixat el suma de plată către preot, la un leu pe an⁵¹.

Un mare număr de procese, care au solicitat continuu intervenția domnilor, au fost și acelea de proprietate, în general, cu toate consecințele lor. Astfel, domnii acordau întăririle de stăpînire ale unor proprietăți celor ce obținuseră ciștig de cauză în instanțele de judecată⁵². De exemplu, Constantin Mavrocordat, la 19 ianuarie 1749, a dat unui reclamant, care ciștigase procesul, următoarea carte de judecată: „Avînd tu carte de giudecată de la altu domn și devreme ce de la Divanul ci-au avut înaintea noastră, n-au putut să dovedească, el rămînînd, să stăpînești tu, tot după carte ce ai de la giodecata de mai înainte, pentru aceea nu ți s-au dat altă carte de la noi. Să aibi voe să stăpînești moara după cartea ce ai de mai înainte“⁵³.

⁴⁵ *Ibidem*, VI/45.

⁴⁶ *Uricarul*, vol. X, p. 188—190 (10 mai 1764).

⁴⁷ *Ibidem* p. 191—193.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 193—196.

⁴⁹ Arh. St. Buc., M-reă Slatina, VI/46.

⁵⁰ *Ibidem*, mss. nr. 522, f. 195.

⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 109.

⁵² Arh. St. Iași, Anaforale, nr. 148, f. 40.

⁵³ *Ibidem*, VI/24.

2. *Reforma administrativă.* Prin reforma administrativă domnitorul Constantin Mavrocordat a urmărit să aibă un control eficient al întregii vieți publice și din cauza aceasta a încercat o reorganizare a ei, în sensul că a căutat să numească în fruntea instituțiilor locale oameni corespunzători și apoi să desființeze confuziile de atribuții dintre slujitorii instituțiilor centrale de stat și cele locale. În fruntea ținuturilor ispravniciei au luat locul pircălabilor. Importanța acestui act nu constă atât în schimbarea denumirii ce o purtau conducătorii ținuturilor, ci mai ales în fixarea clară a atribuțiilor încredințate. În ținuturile Suceava, Neamț, Roman, Bacău, Tecuci, Tutova, Vaslui, Fălciu, Soroca, Dorohoi, Ilirlău și Iași, a numit câte doi ispravnici, iar în Grecești, Codru și Cîrligătura câte unul⁵⁴. S-au păstrat însă vornicii de Cîmpulung, de Vrancea, pircălabul de Galați ca și staroștii de Cernăuți și Putna⁵⁵. De asemenea, Constantin Mavrocordat a separat administrația ținutului Soroca de a Lăpușnei și Orheiului, care formaseră o unitate separată, administrată de serdar⁵⁶.

Noii dregători locali au fost supuși continuu unei supravegheri personale a domnului, care îi întreba pe cei ce nu-i raportau la timp anumite întâmplări, pe care trebuia să le cunoască și le aflase de la alții, nu de la cei cu asemenea atribuție, astfel: „ce fel de dregători sinteți și ce grijă purtați, de ce nu ne-ați înștiințat”⁵⁷. Ispravnicii trebuiau să supravegheze ca locuitorii să nu fie supărați cu ceva⁵⁸. Chiar Constantin Mavrocordat, în deplasările sale prin țară, reamintea dregătorilor instrucțiunile date în acest sens, ca și locuitorilor care-l întâmpinau⁵⁹. Pedepse grele îi amenințau pe toți dregătorii, care s-ar fi comportat altfel⁶⁰, sau nu și-ar îndeplini sarcinile⁶¹, deși comportări abuzive avuseseră și dregători din apropierea curții domnești, cum recunoștea chiar domnitorul⁶².

Dregătorii locali ai puterii de stat aveau datorie de a explica, lămurii pe locuitori despre măsurile luate de domn, care a poruncit de mai multe ori ca să fie citite și explicate celor adunați în zile de tirg, pe la vămi, în biserici și chiar în sate⁶³. Constantin Mavrocordat făcea eforturi ca să citească rapoartele dregătorilor săi și să le răspundă, aprobându-i sau muștrindu-i. Astfel, la un raport al unui ispravnic de Suceava cu privire la abuzurile unor turci, i-a scris următoarele: „Pentru supărările ce fac turcii oamenilor, și-i bat și banii ce au dat oamenilor pe poame și pe altele îi plinesc de la dinșii îndoiți și întrei, și la porunca noastră nu să supun, și ne arăți că n-ai ce să le faci, că face ce le este voe, și nu poți să-i oprești — aceasta este blăstămăția ta : pentru ce să nu aperi pe oameni, și pentru

⁵⁴ Petru Rîșcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887, p. 80—81.

⁵⁵ I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București 1935, p. 45.

⁵⁶ I. Minea, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 222—223.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 227.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 228.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 280.

⁶¹ *Ibidem*, p. 281.

⁶² *Ibidem*, p. 228.

⁶³ *Ibidem*, p. 280.

ce să-i lași în voe lor, să facă ce le iese voe ? Sau, dacă nu poți tu și nu ești harnic de slujba aceasta, ca să aperi pe lăcuitori, să știu, să punem pe altul, carele va putea să stea împotriva lor și să apere pe oameni. Ne arăți că sînt în Bosancea vre-o 7—8 aldăi și pe aiurile, și numele lor nu le scrii anume ; ce turci sînt și de unde sînt și ce fel de răutăți au supărări au făcut ? Că iată și ceauș împărătesc am adus, cu care să le putem veni la hacul lor. Din vreme că noi în tot chipul sărîm ca să răsuflăm și să odihnim pe lăcuitori“⁶⁴.

În plus, domnul cerea ca toate rapoartele care i se trimiteau să fie scrise în limba română, mustrîndu-i pe cei care își scriau corespondența în limba greacă⁶⁵. Ispravnicii au mai primit instrucțiuni ca să nu se facă nici o „silă“, să nu fie obligați locuitorii ca să găzduiască pe oricine, fără voie sau chirie, să nu li se ia bani, gloabe, angării sau să pretindă a li se face clăci. Să oprească pe cei ce ar fi voit să ia din casele locuitorilor așternuturi, vase etc. pentru musafirii cazați.

Ispravnicii au primit instrucțiuni cu privire la străinii care voiau să se așeze în orașe și în sate, despre obligațiile proprietarilor de moșii și ale vecinilor, cu privire la zaherele, conace, podvezi de cară, cai de olac etc. etc. În ținuturi „nici un om gospod“, cu sau fără poruncă domnească, nu putea să intre fără voia ispravnicului. De asemenea, ispravnicii trebuiau să cerceteze dacă au „răspopi, ipodiaconi sau alți oameni fără dar, ce se poartă cu chip bisericesc“ și „să le dea pecuți“. La înlocuire, ispravnicul era obligat să lase „toate ... poruncile“ înlocuitorului. Egumenii mănăstirilor, boierii sau locuitorii nu aveau voe să-și vîndă moșiile turcilor. Ispravnicii au fost împuterniciți „ca să cerce a cui moșie se va afla că s-au vîndut turcilor să le oprească în sama domnească și venitul acelor moșii să fie a ispravnicilor“⁶⁶.

Prin reforma sa administrativă, bine intenționată, Constantin Mavrocordat a urmărit deci curmarea abuzurilor și desființarea suprapunerilor de atribuții și în special întărirea autorității ispravnicilor, reprezentanții principali ai puterii centrale în ținuturi.

S-a discutat și despre o reformă militară a lui Constantin Mavrocordat⁶⁷, care însă nu s-a făcut, fiindcă nu există o forță militară națională, care ar fi urmat să fie reorganizată.

3. *Reforma fiscală*. Constantin Mavrocordat și-a ales dregătorii principali și ispravnicii ținuturilor dintre boierii mari. Tuturor le-a fixat venituri speciale și le-a acordat scutiri de dări. Pe ceilalți privilegiați „carii n-au încăput la boieri și la ispravnicii ș-au fost cu boierii-vel sau feciori de boieri-vel, pe aceia i-au rînduit să-i puie pe rînd, pe toți, la slujbe. Și le-au ridicat dajdiile să nu dea nemică, nici ei nici feciorii lor“. Boierilor

⁶⁴ *Ibidem*, p. 289.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 290, 291.

⁶⁶ Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746—1946*, p. 57—62., Așezămîntul din martie 1743.

⁶⁷ I. C. Filitti, *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de fară în Principatele Române pînă la Regulamentul Organic*, București, 1930, p. 19, și urm.

mazili de categoria a doua le-a redus substanțial dările, scutind totodată de „dajde“ toate mănăstirile și preoții”⁶⁸.

„Și – relatează Ion Neculce – pe țară au scos mai întâi banii steagului, cite 105 parali de om, cele cinci parali să fie a boierilor ce or stringe banii, iar 100 parali să margă la visterie. Și au așezat să fie patru cive-turi într-un an. Cite 105 parali să dea tot omul căsar, iar holteii cei cu părinți să dea cite 55 parali. Și le-au dat peceti tuturor, tipărite anume, fețelor lor, numele și porecele. Și după ce s-au cisluit, le-au dat zlotașii izvoade, și la visterie le-au scris la condică”⁶⁹. Apoi „au făcut obicei, zlotașii pe oameni, pe țărani, să nu-i supere nemică. Ce dintr-acele cinci parali să-ș cumpere bucati, fin, ce le-or trebui. Și alte obicei rele, ce era mai înainte, niciunele de acele să nu fie, nici vâcărit, nici pogonărit, nici cunițe, nici adășaguri, nici jacuri de ciocoi să imble prin oameni mîncîndu-i”⁷⁰.

„Dat-au și strînsore mare, de cerca pe oameni, și pe unde îi afla îi bătea. Și pe vorniceii carii tăgăduiea pe oameni, de nu vrea să-i puie, îi da pre ulițe și-i trimitea la ocnă. Mai adevărit-au că, de i-a ieși somă bună, să poată rădica poroncile împărătești, a ridica boierilor mazili și mănăstirilor desetina și vâdrăritul... Dat-au și boierilor celor mari cite 50, 60 de oameni de scuteală, altora, boieri mazili, cite 20, cite 15, cite 5. Așijdere au dat și la giupînese sărace, ca de scuteală, cite 10, cite 15, careș după boierie”⁷¹.

Aceste sînt informațiile despre reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat date de un cronicar contemporan, care a colaborat cu el. Deci, și Constantin Mavrocordat a încasat în primul rînd banii steagului, cum obișnuise fiecare domn nou numit, iar în al doilea a fixat capitația la 105 parale de locuitor căsătorit, și la 55 parale pentru fiecare „holtei”, plătită în patru sferturi, după ce în prealabil întocmise un recensămînt fiscal. Totodată, a luat măsuri drastice împotriva evaziioniștilor ca și a dregătorilor locali, care se dedau la abuzuri. Evident că prin această măsură s-a ridicat numărul impozabililor. Pentru ca fiecare locuitor să știe cît arc de plătit a primit cite o fișă de impunere, înscrisă în condicile visteriei. Boierilor, ca să nu mai intervină la visterie pentru scutirea unor vecini, cum se practica pe atunci, le-a acordat un număr de scutelnici, adică primeau de la visterie valoarea dărilor acestora.

Constantin Mavrocordat a urmărit o așezare mai bună, mai ușoară a dărilor și a încercat să desființeze abuzurile slujbașilor publici, salarizîndu-i dintr-o sumă fixă, adausă la capitație. Evident, că dacă se respecta această măsură, ar fi urmat o serioasă reducere a totalului obligațiilor fiscale. Domnul a menținut însă toate celelalte dări în afară de vâcărit, cuniță, pogonărit și „adășaguri”⁷². Prin urmare, toți locuitorii țării au continuat să plătească desetină și gorștină, dări considerate ca cele mai grele, fiindcă afectau direct producția. Quantumul acestora se fixa de slujitorii visteriei, domnul avînd astfel posibilitatea de a solicita aparatul fiscal, alcătuit nu-

⁶⁸ I. Neculce, *op. cit.*, p. 381.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 382.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 383.

⁷² Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, Iași, 1857, p. 18.

mai din boieri și oamenii lor, să depună eforturi și să trimită visteriei cât mai mulți bani. Fiindcă de posibilitățile de plată ale visteriei depindea dacă ei și mănăstirile puteau fi scutite de desetină și vădrărit. Apăsarea fiscală nu s-a redus deși desetnicii încorecți erau uneori obligați să restituie întreitul sumelor încasate pe nedrept⁷³. Se da ca exemplu în acest sens un elucer din Roman învinuit că încasase mai mult de trei parale „de nume și două parale de leu“⁷⁴.

Ca oricare domn fanariot și Constantin Mavrocordat, deși venise în țară în jurul datei de 1 octombrie s-a grăbit să încaseze primul sfert în luna următoare, deoarece, pretindea el, haraciul ar fi trebuit plătit la 1 septembrie⁷⁵. Încercînd să curme abuzurile, care se făceau cu ocazia încasării taxelor de bunurile de consum, Constantin Mavrocordat a hotărît ca pîrcălabii să încaseze numai 20 potronici de car sau bute, fără cele două ocă de vin sau alte băuturi pe care le luau în plus⁷⁶. Ca să elimine situațiile neclare, ce puteau da naștere la arbitrariei și abuzuri, Constantin Mavrocordat a desființat deosebirile de impunere, la suma capitației, dintre satele cu vecini și cele de ruptoare, de la margine sau cele care aveau regimuri speciale⁷⁷. Totodată, a înștiințat pe slujitorii visteriei că întreaga lor activitate și comportare va fi supravegheată atent, iar cei care se dedau la abuzuri au fost amenințați cu destituirea și pierderea răsurii, dar celor cinstiți le-a promis o răsplată corespunzătoare⁷⁸.

Pentru a mări numărul impozabililor Constantin Mavrocordat a hotărît ca preoții și diaconii fără biserici și neștiutori de carte — care erau în număr mare — să fie puși la „bir cu țărani“, ca adică „să plătească și ei bir ca și altă țară“. Din cauza aceasta unii au început să învețe carte la bătrînețe⁷⁹. Cu toate eforturile depuse situația încasărilor visteriei nu s-au îmbunătățit repede. Bauer explică astfel situația: „Poate — se referă la Constantin Mavrocordat — primele sale intenții n-au fost de condamnat, se poate spune chiar mai mult că a făcut cîteva regulamente bune de finanțe în cursul primei sale domnii. Însă, în general, el n-a știut întrebuiința decît paliative în contra unor rele învechite ... Foarte departe de a se gîndi la ștergerea capitației, cel puțin la diminuarea și fixarea acesteia, încă mai puțin de a se gîndi să așeze greutatea principală a impozitului pe produsele și consumația țării, el augmentă capitația și abandonează celelalte venituri arendașilor după pilda înaintașilor săi“⁸⁰. De aceeași părere a fost și A. D. Xenopol⁸¹.

Preluînd domnia a doua în situația și cu obligațiile bănești cunoscute, Constantin Mavrocordat, ca și înaintașii săi, și-a menținut, în continuare,

⁷³ I. Minea, *op. cit.* p. 176.

⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.* p. 404.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 269.

⁷⁶ I. Neculce, *op. cit.* 386—387.

⁷⁷ I. Minea, *op. cit.*, p. 209.

⁷⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 217—218.

⁷⁹ Enachi Kogălniceanu, în *Letopiseșe*, III, p. 203—204.

⁸⁰ *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie publiés par M. B., Neufchatel*, 1789, p. 101.

⁸¹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, vol. VII, București, 1926, p. 97.

funcția administrativă în materie de organizare fiscală, ba mai mult încă, prin controlul exercitat permanent asupra aparatului fiscal, a rămas principalul contabil, agent de impunere și percepere al țării. Acest control susținut, agravat prin folosirea forței, a dus uneori la crize interne, cauzate de opoziția masei imposabile față de abuzurile de forță ale aparatului de stat, care acționa la ordinul domnului. În acest sens, ca și în perioada anterioară, puterea domnitorilor era cu adevărat nemărginită fiind susținută la nevoie, de forța Imperiului otoman. Ca exemplu amintim scrisoarea lui Constantin Mavrocordat, din 2 decembrie 1741, adresată locuitorilor din Cîmpulung, care se opuneau încasatorilor Visteriei și dregătorilor puterii centrale. După ce le-a atras atenția să nu se împotrivescă trimișilor săi, i-a avertizat că dacă se vor „sumeți” sau se vor împotrivi poruncilor sale, „iată domnia mea, ca să ieșim din păcat și aceasta vă arătăm, că celor nesupuși după toată dreptatea li să cade a le veni de hac, și atunci nu numai cu slujitorii de ai noștri, *ce și cu oștile împărătești vă vom pedepsi*, de vreme ce racoa împărătească să numără că sinteți, să cade să fiți supuși stăpînilor voștri, iar nu împotrivorii”⁸². Din scrisoarea amintită se vede clar slăbirea puterii centrale, a aparatului de represiune, deoarece domnii, în loc să ia măsuri împotriva celor nesupuși, duceau tratative cu ei.

Domnii fanarioți fiind în esență doar niște arendași ai veniturilor, era normal ca preocuparea lor cardinală să fie, dirijarea operațiilor de impunere, percepere și contabilizarea dărilor și totodată să-și însușească sumele, care rămîneau după plata haraciului și a celelalte plocioane făcute sultanului și dregătorilor săi. Între măsurile cu caracter de reformă ale lui Constantin Mavrocordat poate fi inclusă și anularea deosebirii dintre visterie și cămara domnească, deoarece toate veniturile provenite din dări sau taxe, urmau să fie strinse și contabilizate la un loc, nu distinct⁸³.

Constantin Mavrocordat a reformat și sistemul de impunere și percepere, cu intenția de a aduna cît mai mulți bani în visterie. Aștfel, în octombrie 1741, adresîndu-se boierilor, boiernașilor, mazililor, dregătorilor, vorniceilor, vătămănilor și tuturor celorlalți locuitori, pretexta că i-ar fi cerut introducerea și în Moldova și așezămîntului „dăjdiilor ce s-au făcut Țării Românești”, ca desființarea văcăritului și cuniței, care pricinuiseră țării „multă pagubă și stricăciune”, fiindcă locuitorii care nu puteau plăti aceste dări își vindeau sau își sacrificau vitele. Totodată, a hotărît desființarea pogonăritului, fiindcă din cauza acestei dări locuitorii își lăsau viile în părăgină. În locul acestor dări și a „dejdiei”, adică a birului, a introdus o dare anuală plătită în patru rate trimestriale. Urma deci ca fiecare locuitor „atît casnicii cît și holteii de vîrstă, slujitori, păstori, argați, slugi boierești” și alții, „chiar de se vor numi mazili, negustorași, curteni, căpitani” sau „oameni streini așezați în țară, au ruptașii cămării, au vornicii și vătămăni, sau ce om sau suflet va fi,“ să-și ia „pecetea” adică fișa de impunere și să fie cuprins „în foaia domnească de cislă”. Deci, cu „toții urmau să se puie la

⁸² N. Iorga, *op. cit.*, p. 323.

⁸³ I. Minea, *op. cit.*, p. 235.

cisla satului și să-și ia peceti pe fețele lor, afară de boierii mazili și negustorii ce vor fi în foaia domnească pecetluită”.

Armenilor și evreilor urma să li se dea „peceti deosebite” și să se cisluiască între ei, ca și cei care locuiau în jurul orașelor ce urmau, de asemenea să se cisluiască „între dinșii cu foaie domnească de cislă”, cei „risipiți” prin sate urmau să-și plătească pecetea personal, adică să nu fie cisluiți împreună cu satul. Dregătorii care ar fi dat peceti orbilor, șchiopilor, ciungilor sau altor locuitori, ce nu se puteau hrăni din munca lor, ca și holteilor neajunși la majorat, aveau să le restituie îndoit sumele încasate. Holteii majori, fără părinți, cu case proprii, urmau să fie cisluiți și „să plătească pe câte capete îi va ajunge cisla satului”, dar holteii „în vîrstă”, care trăiau la un loc cu părinții, nu puteau fi impuși la cisla satului mai mult decît cu 20 de parale, „de vreme ce casa celui cît îi vine după prilejul lor, se încarcă părinții lor la cislă”.

S-au înminat zlotașilor foi de cislă, cu pecete domnească, pentru toate satele. Cisla urma să se repartizeze „pe capetele oamenilor, pe dobitoace, pe vii, pe hrana omului și tot prilejul său, și fiecare cum îl va ajunge cisla, cu dreptatea să-și plătească dajdea sa”. Fiecare așezare rurală a primit cîte două foi de cislă, una semnată de zlotaș, vornicel sau vataman, se trimitea vistieriei. Zlotașii nu trebuiau să se amestece în operația de cisluire. Numai locuitorii singuri aveau să socotească bunurile fiecăruia dintre ei — în scris — urmînd ca fiecare să plătească după starea sa materială, fără vreun amestec din partea zlotașilor, vorniceilor, sau a vatamanilor, care dacă ar fi avut o astfel de comportare aveau să primească „mare certare”. Unde s-ar fi aflat așezați de la doi pînă la zece oameni, deosebiți de cei localnici, din orice „breaslă” ar fi făcut parte: curteni, căpitani, slujitori, „negustorași” etc. trebuiau încadrați și cisluiți cu satul cel mai apropiat și să plătească întreaga dare tot după numărul de „bucate” de care dispuneau.

Fiecare locuitor, dintr-un sat mare sau cătun, „adică lăturaș, prim-prejur toți în foaia domnească de cislă să se cisluiască”. Zlotașii urmau ca să „scrie osăbit în „tabla vistieriei” satul și osăbit cătunele, fiecare cu numele pămîntului, unde și pe ce moșie șede „iar locuitorii” acolo să-și dea dajdea, iar să nu șadă într-un sat și să-și dea dajdea în altul”. Împreună, vornicelul și vatamanul, urmau să dea zlotașilor numele locuitorilor plecați temporar din sat, alți casnici, cît și holtei, deoarece și aceștia trebuiau înscrși în foaia de cislă a satului, și cisluiți după „starea” lor materială. Pecetile unor asemenea locuitori rămîneau în păstrarea vorniceilor sau vatamanilor, care le înminau celor în cauză la întoarcerea în sat. Pecetile trebuiau scrise „pe fețele lor”, pentru ca la „cercătură”, călătorul găsit fără pecete sau „nescrisă pe fața lui”, să plătească dările împătrit iar vorniceii și vatamanii satelor să fie globiți și să suporte „mare certare”.

După operațiile de cisluire și împărțire a pecetilor urma „cercătura, cu mare tărie” și cine era găsit fără pecete nescrisă „pe fața lui” avea să plătească îndoit, iar vornicelul și vatamanul gloabă și să primească „mare pedeapsă”. Pedepsiți și amendați urmau să fie și locuitorii prinși că se mută dintr-un sat în altul. S-a interzis zlotașilor, vorniceilor sau vatamanilor să

incaseze, „după vechea practică“, banii dajdiei de la un om pentru altul, deoarece fiecare trebuia să plătească numai suma fixată la cîsla satului. Sub amenințarea unei amenzi de o întreită valoare a peceții, iar cine ar fi încasat mai mult de 106 parale de fiecare pecete urmau să restituie o sumă înzecită.

Referindu-se la cheltuielile slujbașilor și ale celorlați dregători ce se deplasau „prin țară cu trebi“, care obișnuit făceau multă „pagubă...săracilor“ și în felul acesta se „da îndămîna vorniceilor și vătămănilor de făcea mîncătură, cîsluind banii îndoiiți și întreiți pe săraci, care cheltuieli se ajungea cu dajdea lor ce o trăgea“. Pentru a se exclude asemenea situații fiecare dregător în deplasare, urma să plătească în bani, la prețul curent, „conacul“, care nu avea să mai fie pregălit de vornici sau de vatămani. Zlotașii, primeau, în schimb, „foaie iscălită“ pentru astfel de cheltuieli. Totodată, locuitorii nu mai erau obligați să facă clăci sau să aibă alte obligații pentru dregătorii ținuturilor: căpitani, vornici sau vatămani.

Zlotașii au primit instrucțiuni precise ca să „scrie la tablă satele, pe rînd, fiecare cu cătunul lui osăbit, cum vor veni, sat după sat, iar nu amestecat, un sat din sus, între cele din gios“ sau invers. Așa zisa „tablă“ trebuia scrisă pe o „coală de hirtie întregă și într-o față de coală două rînduri de nume...iar la marginea tabliei înscris fiecare sat și cătun și numele pămîntului și stăpînul moșiei, și cu suma de mădulare a fiecărui sat și cătun, osăbit, și cătunul de ce sat ține“. În „tabla“ care trebuia predată vistieriei, zlotașul urma să noteze numele locuitorului, porecla și numele tatălui, „după cum scria în foaia gospod de cislă“. Holteii care plăteau numai cîte 20 de parale trebuiau înscrise, după locuitorii căsătoriți. Răzeșii, care munceau și locuiau pe pămînturile lor, rămîneau pe „sama gospod“, deci nu erau supuși nimănui și nici nu trebuiau să lucreze sau să „clăcuiască“ cuiva. Zlotașul care nu avea să fie sîrguincios în slujbă și nici nu ar fi activat „cu dreptate“, iar la „cercătură“ i s-ar fi găsit „oameni fără de peceti sau cu peceti nescrise pe fețe“, avea să-și piardă răsura, lipsit de mila domnească și „dezlipit de slujba curții“, dar cei care și-ar fi făcut datoria aveau să se bucure de „osăbită milă domnească“⁸⁴.

Constantin Mavrocordat nu a încercat numaidecît să reformeze sistemul fiscal ci mai întîi a căutat să încaseze banii de care avea nevoie pentru întreținerea curții și plata datoriilor făcute cu ocazia numirii sale ca domnitor. Numai după aceasta, împreună cu boierii dregători principali, a căutat să înlocuiască vechiul sistem de impunere și percepere cu scopul evident de a sporî încasările vistieriei și nicidecum de a le reduce. Înainte de a lua complexul de măsuri necesare pentru aplicarea reformei, Constantin Mavrocordat s-a documentat asupra trecutului organizării fiscale din Moldova prin Ion Neculce, dar destul de tirziul. Înainte de 7 decembrie 1742, Ioan Neculce i-a prezentat domnitorului informațiile cerute care se refereau la cuantumul și numărul dărilor încasate de domnii anteriori, la „dăjdiele“, „angheriile“ și obiceiurile „ce au fost la domnii trecuți, și care domni au adaos dăjdiele și care le-au scăzut și ce boieri au fost îndemnători, ori la adaos,

⁸⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 215—218.

ori la scădere, ori la vreo dajde ce s-au adaos, de toate, de amănuntul“⁸⁵. La 19 decembrie, Ioan Neculce i-a raportat domnitorului, în scris, despre obiceiurile „bune sau proaste“, care au fost în țară și de care domni au fost introduse, dar numai despre „cile a ținut minte“ că „sint adevărate“ și despre cîte a „auzit den oameni bătrîni“. Nu a uitat însă să atragă atenția, ca un adevărat istoric, că „de aceli ce-am auzit, chizeș nu sint“⁸⁶.

Nu se cunosc măsurile de reorganizare a vistieriei ca și al aparatului care o deservea, luate de Constantin Mavrocordat. Probabil însă că aceasta nu l-a preocupat prea mult, fiindcă el personal le dirija întreaga activitate. Atenția lui s-a îndreptat mai întâi asupra personalului care trebuia să încaseze dările, ca și asupra celui care făcea operațiile de impunere. Ca măsură administrativă, Constantin Mavrocordat a hotărît ca ispravnicii să încaseze „răsura pe jumătate mai mult decît soțiile lor“⁸⁷ și „le-au rădicat dăjdiile hotărînd să nu dea nimic“, nici ei, „nici feciorii“, adică subalternii lor“⁸⁸. După instrucțiunile domnești, prima obligație a ispravnicilor a fost de a întocmi recensăminte fiscale, clare și detaliate, după care masa impozabilă să poată fi urmărită îndeaproape⁸⁹, iar „testamenturile și cărțile gospod pe unde se vor afla și nu vor fi înnoite“ de el să nu se țină seamă“. Acei zlotași care nu lucrau „cu luare aminte“, sau nu-și dau interesul, „din rinduiala curții domnești să va lipsi“⁹⁰. De asemenea, ispravnicii aveau îndatorirea de a-l informa pe domn despre „starea locuitorilor cum se află, cu ce bucurie au primit așezarea aceasta“, care, bănuia el, trebuia să le fi fost „plăcută, fiind de obște solos și tuturor cu dreptate“.

Dacă locuitorilor autohtoni, după efectuarea recensămîntului le-a fixat dările și cuantumul, (20 noiembrie 1741) a hotărît ca străinii să nu plătească nici o dare pînă în luna mai, după care urmau să fie impuși cu 105 parale „căsarii și holteii“ cei „de vîrstă, cu mustați, iar cu copilandrii“⁹¹. Înainte de 2 aprilie 1742, fiind informat că mulți streini, „din alte părți“, care au fost locuitori ai țării, au plecat din diferite motive, a hotărît că dacă s-ar fi întors să aibă „odihnă“, o perioadă de timp, după care urmau să plătească, în patru sferturi anuale, birul în valoare de 105 parale pentru casnici, holteii cu părinți cîte 55 parale, dar „numai cei ce vor fi de vîrstă, cu mustețe, aceia vor da, iar copilandrii, cei care n-au musteți, aceia nu vor da nimic, nici să vor număra“⁹².

Slujbașii visteriei au fost controlați îndeaproape, în întreaga lor activitate. Instrucțiunile care li se trimiteau erau în funcție de nevoile bănești ale visteriei, dar și de aplicarea noilor măsuri fiscale. Astfel, la 20 noiembrie 1741, Constantin Mavrocordat a scris zlotașilor că după ce au încasat

⁸⁵ *Ibidem*, p. 292. În scrisoarea sa domnul i-a cerut lui Ion Neculce „să-mi faci niști trătăji și să ni-i trimiți“.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 307.

⁸⁷ Ioan Canta, *Letopiseșul țării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat vv. (1741–1769)*, în *Letopiseșe*, vol. III, p. 183.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ N. Iorga, *op. cit.* p. 226 și urm.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 313–314.

⁹¹ *Ibidem*, p. 321.

⁹² *Ibidem*, vol. V, p. 105–106, nota 2.

și trimis visteriei „obicinuitul poclon al steagului“ venise timpul să se înceapă nu numai așezarea „locuitorilor cu patru sferturi pe an“, dar să și încaseze primul sfert, pentru lunile noiembrie, decembrie și ianuarie. După ce i-a îndemnat pe slujbași ca să explice locuitorilor birnici din toate satele principiile reformei sale, de „îndată“ să înceapă și încasarea banilor, fiindcă avea „trebuință de o somă de bani mai în grabă“. De aceea voia ca până la 10 decembrie să se încaseze cîte un leu și jumătate de la fiecare locuitor, și să fie trimiși la visterie, deoarece urma să-i expedieze la Țarigrad. Restul banilor trebuiau încasați în termen de 40 de zile „pentru ca să aibă și locuitorii vreme de odihnă și de răsuflare pînă la sfertul al doilea“.

Controlul sumelor încasate urma să se facă după verificarea fișelor de impunere. Totodată, avea să se cerceteze dacă nu au rămas locuitori impozabili fără peceti. Aceiași dregători mai trebuiau să încaseze „pecetile poclonului steagului“, și să oblige pe cei ce nu plătiseră prima dare, să le dea acum pe ambele, și în plus cîte zece lei pentru „osteneala zlotașilor“⁹³.

La 17 noiembrie 1741, adresindu-se locuitorilor, Constantin Mavrocordat îi informa despre ceea ce ei știau prea bine – că „jafurile, feliuri de feliuri“ întreceau valoarea dărilor. De aceea îi sfătuia să-și ia „peceti“, adică să „iasă la recensămînt“, altfel erau amenințați să plătescă dublu și cu valoarea sfertului al doilea, întreit. Cu această ocazie, personal, domnitorul, ceea ce arată încă odată preocuparea lui principală, a făcut cercetări în Iași unde a găsit numeroși locuitori „fără de peceti și cu peceti nescrisă pe fețele lor, carii după hotărîre au plătit indoit“⁹⁴. Constantin Mavrocordat gîndea să facă asemenea inspecții și pe afară, adică pre la toate ținuturile...cu boiernași osăbiți“, dar fiindu-i milă de locuitori și dorind să nu fie puși în situația de a plăti dublu, îi îndemna că dacă s-ar înscrie acum, adică și-ar lua „peceti la cercătura ce iaste să fie, să nu plătească întreit“. De aceea a mai prelungit termenul de înscriere cu 15 zile. Locuitorii aflați în asemenea situație trebuiau să plătească „cercătorilor“, pentru „ostineală“ doar 10 parale.

Domnitorul pretindea că locuitorii trebuiau să-i fie îndatorați, deoarece el putea încasa și văcărit...și altele ce erau rău obicinuite“, dar n-a făcut-o. Ca atare îi sfătuie să iasă „la boierii zlotași neașteptînd cercătura ce vrea să fie“, în schimb recalcitrării erau amenințați cu plata întreită, iar vorniceii și vatmanii cu pedepse grave. Constantin Mavrocordat nu accepta ca locuitorii satelor să nu primească în cislă pe cei „săraci“, și a afirmat că cislele lor nu se făceau „cu dreptate, puind capetele mai mult și asupra vitelor mai puțin“, și pentru că pe unii dintre constătenii lor, deși erau „de samă“, îi inscriau ca „bătrîni și nevolnici“, ca holtei, îi socoteau „numai pe cei cu mustăți“, încărcînd altfel pe săraci. Domnul i-a avertizat că le-a lăsat dreptul de cisluire numai pentru că îi considera cinstiți și drepți. A insistat însă că „și vitele precum s-a cădea“ să le facă „capete“, altfel va da poruncă „să se strice cislele“ și să fie pedepsiți „cei ce vor fi mai frunțași“. Deci, în sistemul de impunere prin cislă, după indi-

⁹³ *Ibidem*, vol. VI. p. 322.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 320.

cațiile domnului, prevala averea și nu persoana⁹⁵. În sensul acesta ne informează și Enachi Kogălniceanu care a consemnat în cronica sa că domnitorul Constantin Mavrocordat a numit ispravnici „scornind și alte multe, făcîndu pe țară ca să-și cisluiască, făcîndu 10 bucate un capu, fiecă bucate, și capul puîndu-l la fieștecare sfertu cîte un ortu, și meșteșugul era asemenea”⁹⁶ ...“.

Domnul urmărea atent întreaga activitate a dregătorilor fiscali locali, astfel că nu știm ce rol mai avea marele vistier. Nu este însă mai puțin adevărat că și aceștia îl solicitau mereu. Astfel la o întrebare a postelnicului Iordache, care îndeplinea funcția de „capuchehaie” de Hotin, la 28 octombrie 1741, cu referire la cererea lui Samsongi-Ali-aga de a i se da ca împrumut 10 pungi de bani, domnul i-a răspuns, nu motivînd că luase domia doar de 60 de zile, că trebuia urgent să trimită haraciul, că avea datorii și înșfîșit că „pînă acum nici 30 de pungi” nu putuse aduna, dar nici nu putea să lase neachitate „zaigilele și alte osebite atitea cheltuieli” ale unei domnii noi. Deci fiind într-o asemenea situație s-ar fi căzut să-l împrumute pașa pe el, după cum îl împrumutase la Țarigrad „atit maghistanii și stăpînii, cit și alți prieteni”, fiindcă cu banii împrumutați nu putuse „împlini soma gaigealilor și a cheltuielilor domniei nouă”. Pentru aceasta capuchehaiele lui de la Poartă erau supuse la diferite presiuni și amenințări.

Constantin Mavrocordat știa că nu era obiceiul ca domnii să împrumute cu bani pe pașii din jur, ci ei se împrumutau de la ei, „de vreme ce domnii avînd datorii, mult nu le da îndemîna a să neguțători cu zarafii”. Domnii trimiteau pașilor „abudieturi, plocioane”, dar nicidecum nu le-au dat bani cu împrumut, care bineînțeles că nu se mai restituiau. Dacă el l-ar fi împrumutat pe acest pașă nu avea să mai poată cere bani cu împrumut de la alți pași. Se înțelege deci că domnul se temea că, dacă i-ar da suma de bani cerută s-ar „face obicei”⁹⁷, adică s-ar transforma într-o obligație permanentă.

Grăbit să plătească la timp datoriile făcute la Constantinopol, Constantin Mavrocordat a poruncit slujitorilor săi, ca să nu mai trimită banii la visterie, ci direct la Galați, unde se găsea (octombrie 1741) delegatul, care avea să-i transporte și predea celor indicați⁹⁸. Unde a fost cazul, dacă nu peste tot, Constantin Mavrocordat a redus drastic numărul slujitorilor, care pentru serviciile făcute erau scutiți de dări. Protestele unor dregători locali sau cererile lor de a li se suplimenta numărul de subalterni necesar operațiunilor de urmărire și percepere, nu erau acceptate de domnitor.⁹⁹ Însuși domnul dădea personal instrucțiuni pentru activarea încasărilor și mustra pe zlotășii vinovați de deficiențele semnalate la perceperea dărilor¹⁰⁰.

Ioan Canta relatează că în anul 1742, „au venit de la Poartă multe havalele asupra țării”. Între acestea s-a cerut să se trimită 800 salahori la Vozia (Oceacov), la Constantinopol 150 care cu cîteva mii de chile de griu,

⁹⁵, p. 320—321.

⁹⁶ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, în *Letopisește*, vol. III, p. 203.

⁹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 269—270.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 305.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 345.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 343.

iar lui „casap bașa să se dea cîteva pungi de bani de au cumpărat oame-nii lui oi împărătești“. De asemenea, a trebuit să întrețină timp de două luni la Tighina pe cneazul Rumianțov, care trecea, împreună cu 3 000 de oameni, în solie la Poartă. Aceste „havalele“ au necesitat „mare somă de bani“ și de aceea domnul a fost nevoit să adauge la bir încă două sferturi anuale, deci șase în loc de patru¹⁰¹. Informația dată de cronicar e veridică în parte. Iată ce spuneau domnul în adresele trimise ispravnicilor săi: „ni-au orînduit și pre noi o somă de chereștea și 800 de salahori și 150 cară pentru lucrul cetății Vozia.

Vrînd să se țină de cuvînt, adică să-și respecte principiile reformei pe care le popularizase prin numeroase circulare trimise în toate localitățile țării, Constantin Mavrocordat a dispus ca obligațiile amintite să se plătească în bani. Apropiindu-se termenul fixat de turci, și neavînd bani, a poruncit să se încaseze sfertul înainte cu 20 de zile. Totuși, nu a uitat să promită că nu-și va schimba hotărîrea și de aceea a poruncit zloțașilor să încaseze pînă la 15 aprilie doar cîte un leu și jumătate de locuitor, fiindcă salahorii așteptau să fie plătiți înainte de a pleca la Vozia¹⁰². În schimb, sfertul următor urma să se încaseze la termen¹⁰³.

Pentru un demnitar turc și alaiul său, aflat în trecere prin Moldova (24 aprilie 1742), Constantin Mavrocordat a poruncit să se facă „izvod moldovenesc“ de toate cheltuielile, care s-a oprit la visterie. În plus, izvodul trebuia să cuprindă numărul de găini și curcani mîncăți de asemenea musafiri nedorîți, la prețul de 4 parale găina și 12 parale curcanul. Locuitorii au fost obligați să dea gratis finul și lemnele¹⁰⁴. Cînd se trimiteau banii de haraci și plocioanele la Țarigrad, domnul da instrucțiuni speciale cu privire la numărul oamenilor care formau escorta, plata lor, nelăsînd o asemenea sarcină pe seama altcuiva¹⁰⁵, deoarece le răspundea direct de sosirea la timp a haraciului în „haznaua“ turcească. În 1741 a venit în țară patriarhul Parthenie al Ierusalimului, care a cerut să fie ajutat, pentru a putea plăti datoriile Sf. Mormînt. Domnul și boierii au fost de acord ca să i se acorde ajutorul solicitat, dar pentru aceasta au „scos pe toată țara o dare nouă în valoare de un ort de fieștecare nume. Suma astfel încasată i-au dat-o patriarhului. În plus, și fiecare boier a contribuit cu cît „i-a dat mîna“¹⁰⁶.

Se constată deci că holteii au pus o serie de probleme atît slujbașilor locali ai vistieriei cît și domnului. În primul rînd s-ar părea că numărul lor a fost considerat prea mic. Astfel ne explicăm de ce unii zloțași i-au cerut domnului, nu visteriei, mai multe formulare de „peceti“. În același timp domnul a lăsat la latitudinea agenților locali cum să-i considere și încadreze pe cei ce fuseseră neînscrîși în registrele vistieriei. Constantin Mavrocordat a propus ca cei „mai cu puțință“, adică cu o stare materială mai bună și cu părinți să-i socoată între „căsari“, deși trebuiau să le dea

¹⁰¹ Ion Canta, *op. cit.*, în *Letopisește*, vol. III, p. 184.

¹⁰² N. Iorga, *op. cit.*, p. 354—355.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 357—358. Pentru plata aprovizionărilor vezi și p. 349.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 319.

¹⁰⁶ Enaki Kogălniceanu, în *Letopisește*, vol. III, p. 204.

„peceți“ de holtei, iar cu cei „mai săraci“ să facă cum vor crede „c-a fi mai drept și mai de folos“¹⁰⁷.

Zlotașilor li s-au dat instrucțiuni să grăbească încasarea sfertului, pentru ca țăranii să se poată apuca de lucrul pământului. Constantin Mavrocordat credea că din cauză că nu li se încasase acești bani la timp nu-și vor putea îndeplini lucrările agricole. Pentru țăranii neînscrși în catastifele visteriei, adică fără peceți, slujbașii locali ai fiscului au fost sfătuiți ca „după noua milă“ adică ușurările acordate, să facă „cercătura“ mai cu atenție. De la holteii găsiți neînscrși în catastifele visteriei, zlotașii urmau să încaseze „cite un leu“, precum și „banii dreپți ai peceții“, fără a le cere sfertul întâi și banii steagului. Sătenilor li s-a atras atenția că cislundu-și holteii, își vor face dreptate între ei și se vor putea apuca mai curind de lucrul pământului. Se reamintea apoi că de acum înainte zaherelele și conacele se vor plăti, deci nu vor mai fi suportate de ei, „dar ei aveau obligația ca să anunțe pe oamenii „dosiți între ei“ și pe zlotași ca să le dea „pecețile“ respective¹⁰⁸.

Banii sfertului – scria domnul la 12 februarie –, trebuiau încasați cît mai repede, deoarece în ziua de 5 martie urma să plece la Țarigrad marele comis ca să achite o parte din creditorii de la care împrumutase bani pentru plata pocloanelor și a bairamicului. În restul zilelor trimestrului, trebuia să se încaseze și trimită la visterie toate restanțele¹⁰⁹. La mai puțin de o săptămînă (18 februarie) a urmat o altă circulară domnească, prin care zlotașii erau muștrați că nu se grăbeau să încaseze banii „ca să aibă oamenii răsufulare pînă la mai“¹¹⁰, cînd trebuia să se înceapă încasarea sfertului următor. Dar, fiindcă la 1 martie nu sosiseră la visterie toți banii din ținuturi, domnul s-a adresat iarăși zlotașilor, cerîndu-le să se grăbească, reamintindu-le data plecării la Constantinopol a delegatului, ca să plinească „haznaua“¹¹¹. Fiîndcă nu sosiseră toți banii nici la 11 martie, deși se încheiaseră cele 40 de zile în care trebuise să „se facă istovul“, porunca domnească următoare le fixa data de 15 martie cînd zlotașii urmau să vină în capitală ca să dea „tablă și samă la visterie“¹¹².

Uneori domnul era obligat să intervină direct în neînțelegerile dintre cei trei sau patru zlotași ai unui ținut, care deși trebuiau să coopereze, nu se înțelegeau între ei și voiau să-și dea fiecare, separat „sama“ și „tablele“¹¹³. În urma reclamațiilor primite de la săteni se atrăgea atenția zlotașilor abuzivi, să se conformeze instrucțiunilor sale. Se citează că la 21 martie 1742 un zlotaș deosebise dintr-un sat 12 oameni „mai cu puțință“ de restul locuitorilor, ceea ce era interzis¹¹⁴. La începutul lunii aprilie a anului 1742, în timp ce se urmărea încasarea sfertului al treilea, domnul îi îndemna iarăși pe zlotași să se grăbească, avînd nevoie de bani ca să

¹⁰⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 337.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 331.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 336.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 337.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 341, 342.

¹¹² *Ibidem*, p. 344.

¹¹³ *Ibidem*, p. 346.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 347.

poată plăti salahorii și carele pentru transportul de materiale la Vozia, unde urmau să fie la Sf. Gheorghe, ca să poată începe lucrul. Deci pînă la 15 aprilie trebuiau să încaseze iarăși cite un leu și jumătate de la fiecare locuitor și să fie trimiși la visterie. Cu acești bani domnul avea să facă fașă altor „nevoi”. Ca să-i grăbească a trimis la fașa locului „zapcii” personali. Zlotașii nu trebuiau să aștepte încasarea întregii sume, ci „rînduri, rînduri”, adică îndată ce s-ar fi încasat o anumită sumă trebuiau s-o și, trimită la visterie. Termenul ultim pînă la care urma să fie încasați toți banii era de la 15 aprilie și în aceeași zi trebuiau trimiși la visterie cu omul domnesc ce aștepta lingă ei. „Și cînd banii aceștia vor sosi – scria domnul zlotașilor – și locuitorii de ceilalți bani s-or mai păsui, ca să dea mai pe încet”¹¹⁵. Dacă li s-ar fi poruncit să dea alte sume din ținut, chiar în acest timp, nu trebuiau să le scadă din aceasta, ci din restul care mai rămăsese de încasat.

Controlul domnesc asupra zlotașilor nu înceta, se transformase într-o preocupare permanentă. După cele amintite, la 5 mai Constantin Mavrocordat a scris din nou zlotașilor să facă „istovul sfertului” și să încaseze cite un leu ce mai rămăsese să dea fiecare locuitor. Le porunca să facă acest efort pentru ca „să aibă locuitorii răsufllare pînă la vremea sfertului al patrulea”, fiind acuma și toiul muncilor agricole¹¹⁶. Banii urmau să fie trimiși numai decît visteriei, deoarece avea multe trebuințe și „porunci” de îndeplinit și numai după aceea vor „da și unde s-a orînduit”¹¹⁷. Înainte de mijlocul lunii iulie Constantin Mavrocordat a scris iarăși zlotașilor că avea din nou „mare trebuință” de bani „pentru hacul salahorilor și carelor” de la Vozia. Banii urmau să fie trimiși la visterie „rînduri”, adică pe măsura încasărilor, iar pînă la 25 iulie trebuia făcut „istovul” sfertului¹¹⁸. Dar aproape imediat, la 22 ale aceleiași luni, zlotașilor însărcinați de data aceasta cu încasarea sfertului al patrulea, domnul le-a scris că i-a venit „călăraș de la Țarigrad”, cu scrisoare de la capuchehăi, prin care era înștiințată că „stăpîinii”, adică turcii, urmau să-i „facă mucarer”. Ca atare iarăși avea nevoie urgentă de o sumă de bani pe care s-o trimită la Țarigrad, fiindcă capuchehăile se aflau „în mare strîmtoare”. De aceea nu uita să le reamintească faptul că pînă la 25 iulie trebuiau să termine încasarea sfertului, și observa ca pînă la 22 iulie primise prea puțini bani, deci sub amenințarea pedepsei i-a îndemnat să se grăbească¹¹⁹. Nu totdeauna zlotașii erau obligați să trimită toți banii la visterie, ci uneori primeau poruncă să facă plăți pe loc din încasărilor efectuate. De exemplu, la 29 iulie 1742, zlotașii din ținutul Sucevei au primit dispoziție să plătească 1 280 lei fratelui domnesc Alexandru, lea fa pe trei luni, mai, iunie, iulie. Chitanța și cartea domnească avea să le servească drept acte justificative pentru a li se „ține seamă la visterie”¹²⁰. Scrisoarea lui Constantin

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 354.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 359–360.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 360.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 377–378.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 380.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 381.

Mavrocordat ne mai informează că membrii familiei sale aveau lefuri fixe, trimestriale plătite din dările încasate.

La început de trimestru, în special cel care începea la 1 august, zloțașii primeau instrucțiuni asupra impunerii celor așezați de curînd în țară și li se încheiasă „socoteala“. Urmău să-i înscrie „la tablă osăbit“, ca „oameni noi“, și totodată să trimită și domnului o listă iar pe urmă trebuiau să li se „facă peceti“. Tot la început de an fiscal, zloțașii erau obligați să schimbe pecetile tuturor „locuitorilor birnici“¹²¹. La 19 august domnul s-a referit în mod special la oamenii indicați de locuitori că nu sînt streini, ci localnici, care se deplasau din loc în loc, din ținut în ținut. Zloțașii aveau datoria ca să-i afle „că de acum de s-or și ridica zapise de la săteni“, nu le va crede. Domnul îi amenința că va „face cercătură cu mare tărie“ și dacă nu i va găsi în regulă va porni asupra lor cu toată „urgă“ și-i va obliga să plătească pentru ei. Se mai porunceă ca să ia zapise de la săteni „și toată gloaba ce s-au hotărit, adecă de omul fugit, și s-ar afla, cite 20 lei să luați, căci noi pentru acei ce-i veți arăta fugiți, de la dumneavoastră vom lua samă“¹²². La 7 decembrie domnul scria unui zloțaș că „sama fără de tablă nu se potrivește“. Chiar zloțașul raportase domnului că în unele sate împărțind pecetile aflase mai puțin oameni fugiți decît îi indicase alții. Arătîndu-i greșelile, domnul îi făcea observația că a luat în seamă numai spusele țăranilor, fără să fi făcut vreo „cercare sau încredințare“¹²³.

Înainte de terminarea trimestrului zloțașii primeau dispoziții despre sumele ce urmau să trimită la vistierie. Cei din Țara de Jos trimiteau banii încasați direct la Galați, de unde, cu cei sosiți de la Iași, erau îndreptați spre Constantinopol¹²⁴. Odată cu terminarea încasărilor, zloțașii trebuiau să trimită la vistierie restul de bani și „tabla“¹²⁵, după care urma să li se expedieze alta pentru sfertul următor¹²⁶. Făcînd excepție, erau și zloțași care nu înțelegeau instrucțiunile domnului și grăbeau încasarea „sferturilor“ înainte de termen. Astfel, la 9 decembrie 1742 un zloțaș l-a anunțat pe domn că terminase de încasat sfertul lui octombrie și acuma urma să-l încaseze și pe al lui noiembrie. „Noi știm – scria domnul – că sfertul lui noiembrie pînă acuma n-am scos, cum poți scrie d-ta aceasta ? Ce pe semne d-ta ai făcutu această greșală și spaimă între locuitori, căci noi știm că de cînd ai mers d-ta acolo, numai sfertul lui octombrie, ce s-au scos pentru mucarer ți-am poruncit de ai stîns, iar sfertul la noiembrie n-am scos. Ce d-ta trebuia cărțile domniei să le citești bine și să le înțelegi și să urmezi după cum îți poruncim“¹²⁷.

Din poruncile trimise zloțașilor referitoare la sfertul încasat în octombrie pentru mucarer, li se făcea cunoscut că primul sfert se percepuse în august. Venind timpul să încaseze sfertul al doilea, în noiembrie, dar l-a

¹²¹ *Ibidem*, p. 385.

¹²² *Ibidem*, p. 386–387.

¹²³ *Ibidem*, p. 395.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 401.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 404.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 404–405.

aminat pînă ce aveau să adune în întregime banii mucarerului. Deci, de acum înainte „după pecetile“ date locuitorilor trebuia să se treacă la încasarea sfertului al doilea. În același timp domnul cerea insistent informații despre numărul locuitorilor¹²⁸. Prin urmare zloțașii aveau ca sarcină principală predarea valorii integrale a dărilor, distribuirea „pecetilor“ și trimiterea la vistierie a unui „izvod“ în care să fie înscrise mai mulți locuitori impozabili decît în anul expirat. Înainte de a întocmi aceste lucrări, zloțașii erau avertizați că se va face „cercătură cu alte obraze și cu mai mare tărie“¹²⁹, adică un control mai exigent al boierilor mari.

Zloțașii erau obligați nu numai să împartă „pecetile fără hatîr“, dar să le și „îmbrace“ adică să le împartă pe toate, domnul fiind convins — prin aceasta căuta să le mărească zelul în îndeplinirea sarcinii — că nu le vor ajunge și că chiar îi vor mai cere¹³⁰. Cînd făceau împărțirea „pecetilor“, în special pentru holtei, zloțașii trebuiau să-și „deschidă ochii“, adică să fie deosebit de atenți „mai cercînd“, căci era posibil cu mulți „cu oarecare gînd de meșteșug, căsari fiind s-or fi răspuns holtei“. Evident însă că zloțașii, acolo unde ar fi greșit, celor dovediți a fi holtei, considerați însă anterior căsari, trebuiau să le schimbe pecetile¹³¹. Tot ei aveau obligația de a-i șterge din registre și lua pecetile celor care decedaseră¹³².

Constantin Mavrocordat a consemnat, în listă separată, numărul zloțașilor cu sfertul întii, împreună cu sumele care li se cuveneau din răsuri¹³³.

4. Domnul, agenții săi și noua organizare fiscală.

„Zapcii de zloțași sau pentru zloțași“. Tot din documentele referitoare la domnia a doua din Moldova a lui Constantin Mavrocordat aflăm despre existența unor inspectori fiscali sau similari cu aceștia, numiți *zapcii*, slujitori de încredere ai domnului, trimiși în ținuturi pe lingă zloțași. Ei trebuiau să cunoască ultimele dispoziții domnești în materie de impunere și percepere a dărilor. În prima din instrucțiunile cu care erau înarmați acești *zapcii*, din 19 octombrie 1741, se preciza că pentru acoperirea nevoilor vistieriei sumele care trebuiau plătite de locuitori s-au mărit, astfel că atît „căsarii“ cît și holteii trebuiau să dea — fiecare — 120 parale la sfert. Zapciul trimis la fața locului urma să „zapciiască“, adică să grăbească încasarea celor 60 parale „de căsariu și 50 parale de holtei“, pentru ca să sosească sfertul la vistierie „mai înainte“. Totodată, ei aveau îndatorirea de a sta lingă zloțași pînă avea să se încaseze diferența de pînă la 120 parale de fiecare om și, „rînduri pornind banii, către vistierie, cu tabla ținutului și cu toată suma banilor, făcînd istovul“ să se aducă la Iași¹³⁴. Deci *zapcii* nu se trimiteau permanent pe lingă zloțași, ci numai cînd se dau instrucțiuni noi referitoare la cuantumul dărilor și grăbirea încasării lor. Zloțașii depuneau eforturi și mai mari în îndeplinirea sarcinii lor, cînd erau

¹²⁸ *Ibidem*, p. 405—406.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 400—401.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 399.

¹³¹ *Ibidem*, p. 332.

¹³² *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 727.

¹³³ *N. Iorga, op. cit.*, p. 382.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 387. Data de lună — august — e greșită.

amenințați că domnul va trimite zapcii în ținut¹³⁵. În unele documente acești zapcii sînt denumiți și „oameni domnești”¹³⁶, ceea ce ar dovedi că nu făceau parte din personalul vistieriei, ci din cel executiv.

Cînd erau trimiși pe teren sarcina principală a zapciilor era să-i urmărească permanent pe zloțași în activitatea lor, și pe măsură ce se încasau banii să-i expedieze vistieriei¹³⁷. Numai zloțașii care-și îndeplineau la timp sarcinile erau înștiințați că nu aveau să fie supărați de zapcii¹³⁸. O dată cu instrucțiunile domnești, pe care le primeau, zloțașii făceau cunoștință și cu zapcii trimiși de la centru. Aceasta se întîmpla cînd domnul știa că nu vor soslă la timp, în vistierie, sumele de bani încasate¹³⁹. Cînd domnul avea nevoie presantă de bani, tot zapcii aveau și sarcina să „răpadă” vistieriei ce se putea¹⁴⁰. Dacă zapciul plecase în altă parte, și zloțașul nu-și îndeplinesc sarcina, domnul îl amenința cu „alt zapciu” și chiar cu „martulburare”¹⁴¹. Uneori se justifica trimiterea zapciilor în ținuturi deoarece trecuseră două „sorocuri”, timp în care zloțașii nu se conformaseră poruncilor¹⁴², sau de cînd nu trimiseră vistieriei sumele de bani cerute, deși termenul se apropia¹⁴³.

Domnul i-a spus zapciului trimis, la 11 august 1742, la „strîngătorii”, sfertului întăi, că avea urgentă nevoie de o sumă de bani pentru a o trimite la Constantinopol. Potrivit dispozițiilor lui urma să se dea „pecetluri” celor de la care încasaseră bani. Domnul mai fusese informat că „la sfertul trecut”, cînd poruncise zloțașilor ca să perceapă înainte de termen cite 20 parale de contribuabil, aceștia încasaseră de la unii chiar sfertul întreg¹⁴⁴. Unor zapcii li se fixau termene precise, cu număr de zile, în care trebuiau să-și îndeplinească misiunea. Cînd, înainte de 26 iunie 1742, sosise la Iași Cuciuc-Ceauș, pentru a încasa o sumă de bani destinată plății soldelor ienicerilor din Bender, domnul neavînd bani, a trimis zapcii în ținuturi, la zloțași, care trebuiau să vină cu banii în termen de zece zile¹⁴⁵.

Personal, zloțașii pe lingă care se trimiteau zapcii, le suportau cheltuielile de deplasare și întreținerea. Zapcii care nu reușiseră să-i facă mai activi pe zloțași erau avertizați la rîndul lor, că „le va trimite și alți zapcii și mai cu grele ciubote”¹⁴⁶. Erau și zapcii care nu-și îndeplineau misiunea. La 22 decembrie 1742 Constantin Mavrocordat a trimis zapcii în ținuturi cu misiunea de a lua „sama și tabla sfertului lui octombrie” și le-a dat ca exemplu pe zapciul ce fusese „trimis mai înainte”, care trebuia pus „în butuci” și trimis la Iași, deoarece nu se conformase poruncii sale¹⁴⁷. Ca să

¹³⁵ *Ibidem*, p. 336.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 337, 345.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 354.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 377—378, 395.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 378;.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 380.

¹⁴² *Ibidem*, p. 398.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 399.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 385.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 375.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 379.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 407.

facă față unor nevoi urgente de bani, domnul s-a văzut nevoit să trimită la zlotași chiar și „în olac“ „*copii de casă*“ cu porunca clară, ca pînă la o zi fixă să se afle la Iași cu banii ¹⁴⁸. Alteori domnul nu putea aștepta sosirea zapciului, sau trimiterea banilor de către acesta, și delega „*un copil de casă*“ ca să aducă banii imediat în vistierie ¹⁴⁹. La ținuturi, pe lingă zlotași sau zapcii, domnul mai trimitea și alți dregători denumiți în documente „oameni domnești“ ¹⁵⁰. Controlul permanent inițiat de domn asupra activității zlotașilor a trebuit să dea roade. Aceștia, urmăriți îndeaproape nu se puteau deda prea ușor la abuzuri sau la însușirea banilor încasați din dări. Totuși, sintem informați că domnul s-a văzut nevoit uneori să trimită „*copii de casă*“ chiar la unii foști zlotași, pentru a le lua vitele și alte bunuri, ce ar fi găsit pe lingă casele lor, și să le vîndă pentru a acoperi lipsurile la sumele de bani încasate și nepredate vistieriei ¹⁵¹.

La 15 ianuarie 1742, Ioniță, „copil în casa mică“ a fost delegat să însoțească pe Antohie Caragea, vornic de Botoșani – chemat probabil pentru a da seamă de mersul nesatisfăcător al încasării dărilor – și pînă la 7 februarie, să „plinească“ rămășița sfertului întii, din ținuturile Hirlău, Dorohoi și Botoșani. I se porunci acestui „copil de casă“ să încaseze toți banii, „și unde va fi rămășițe, să ia vite, să le vînză, și neîmplinind banii pîr la sorocul ce s-au pus, să-l ducă din nou la Iași“ ¹⁵², probabil pentru a-l pedepsi. „Copii de casă“ se trimiteau și la ispravnici ca să aducă cît mai repede la vistierie banii necesari acoperirii unor plăți, pentru care veniseră chiar turci, de care domnul voia să se scape cît mai curînt ¹⁵³. „Copii de casă“ erau delegați să se deplaseze în ținuturi ca să cerceteze, controleze de ce ispravnicii nu răspundeau urgent pentru bani. Cînd plecau cu asemenea misiuni, încasau ca „ciubote“ între 20 – 30 lei ¹⁵⁴, dar cînd li se da sarcina să încaseze dări de la turcii răi platnici copiii de casă trebuiau însoțiți de beșlii ¹⁵⁵, pentru a-și putea îndeplini misiunea.

Constantin Mavrocordat a avut însă surprize și cu unii copii de casă. Astfel, la 28 ianuarie 1742, a dat o carte unui „om gospod“ ca să aducă „la domnie“ pe copilul de casă Contantin Goian ca să dea seamă despre rămășițele desetinii și gorștinii adunată de el din ținutul Putnei și pe care nu le predase ¹⁵⁶. Un alt om „gospod“ a fost trimis, la 8 aprilie 1742, după Savin, copil de casă, după Bîrsan paharnicul și Gavril căpitanul, foști gorștinari la Vaslui, ca să încaseze de la fiecare cite 28 lei, bani cu care rămăseseră datori vistieriei din gorștina de la Vaslui ¹⁵⁷. Asemenea „oameni domnești“ se trimiteau ca „să aducă la domnie“ și pe țărani găsiți „fără peceți“ ¹⁵⁸.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 341–342.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 354.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 380.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 330.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 351.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 320.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 334.

¹⁵⁶ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 273, f. 691 v.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 764.

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 36 v.

Cele mai grave perturbări în perceperea dărilor le produceau schimbările de domiciliu ale țăranilor, de aceea domnul cerea slujitorilor săi ca să fie foarte atenți în această privință, adică să combată cu toate mijloacele asemenea tendințe, iar pribegii să fie aduși în satele din care pleaseră. Uneori domnul a ajuns în situația de a porunci agenților săi – probabil cînd numărul celor strămutați era prea mare – să încaseze toate dările de la cei rămași pe loc, ceea ce constituia un abuz major, pe care îl combatuse. La 28 august 1742, domnul mustra astfel pe unul din dregătorii săi cu următoarele cuvinte: „... adevărată somă de oameni vrei să ne arăți fugiți. Care, lingă atîta milă ce facem cu d-ta, cînd socoteam să ne arăți spor, d-ta atîta lipsă ne arăți, ce noi pentru cei fugiți am mai scris ... carii vor fi ieșiți din țară să-i scoți d-ta din tablă însă cercînd bine, căci mulți nu sînt ieșiți din țară, ce împlă din sat în sat și din ținut în ținut, mistuindu-se după obiceiul lor. Și de acum zapisă de la țărani nu vom mai primi, ce de la d-ta“¹⁵⁹.

Pe un alt slujbaş al vistieriei, care avea în administrare un ocol, domnul nemulțumit că-i trimisese numai 500 de lei din „atîta somă de bani“, îl întreba de ce face „sminteală“ și-l sfătuia să se intereseze cum se procedează în celelalte „ocoale“. Totodată, i-a poruncit ca să-i cerceteze pe cei strămutați, trimițîndu-i în ajutor patru slujitori, și pentru activarea încasărilor să-i cruțe numai pe cei veniți în țară de curînd¹⁶⁰.

Doi delegați domnești, cărora nu li se indică funcția, care însă operau în ținutul Sucevei, ca răspuns la un raport al lor, la 21 iulie 1742, domnul le adresa aspre observații. Mai întîi i-a întrebat cum este posibil ca dintr-un ținut ca acela să-i trimită numai 600 de lei, în timp ce din alte ținuturi i se trimiteau pungi; ca atare, le-a cerut toți banii, astfel avea să se „scirbească“ asupra lor¹⁶¹. Unuia din aceștia, care a scris domnului că-și va da toată silința, i-a răspuns, că „tabla va alege“. Referîndu-se la oamenii veniți cu peceti din alte ținuturi, domnul le porunceă să le ia banii și ei să se ducă la vistierie ca să arate cui au dat „acei trei lei“. Îi cerea „tablă fără zăbavă“, adică predarea întregii sume, dar îl oprea să ia 20 lei gloaba vorniceilor, promițîndu-i „alte mili“, adică răsplăți¹⁶².

Potrivit indicațiilor lui Constantin Mavrocordat, pe lingă zloțași, un rol deosebit în materie de percepere au avut și ispravnicii. Aceștia, fiind însă aglomerați cu sarcinile administrative și judecătorești, lăsau activarea încasării dărilor pe planul al doilea și datorită faptului că nu primeau nimic din răsuri, iar după dispozițiile lui Constantin Mavrocordat, nici nu-și puteau crea venituri, pe spinarea contribuabililor. Delăsarea sau inactivitatea ispravnicilor în materie de percepere a dărilor jena mult pe trimișii domnești. Așa se și explică măsura luată de domn, înainte de 9 noiembrie 1741, de a trimite copii de casă, cu misiunea de a-i informa despre ispravnicii care nu activau în materie fiscală, obligîndu-i chiar să plătească „ciubote“, în sumă care varia de la 20 la 30 lei¹⁶³.

¹⁵⁹ N. Iorga, op. cit., p. 389.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 396.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 379.

¹⁶² *Ibidem*, p. 293.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 320.

Totuşi, locuitorii care luaseră „peceţi“, deci fuseseră înscrisi în registrele fiscale, şi nu voiau să plătească — şi asemenea cazuri nu erau rare — trebuiau obligaţi de ispravnici să-şi respecte obligaţiile la care erau impuşi, în caz contrar li se sechestrău şi vindeau bunurile. Totodată, în cazuri urgente, când domnul avea nevoie presantă de bani, ispravnicii primeau ordine să rămână în ţinut, să sprijine activitatea de încasare mai ales când se cerea anticipat plata unei cote de dări, punînd la dispoziţia fiscului forţa de care dispuneau ¹⁶⁴. Ispravnicii erau folosiţi şi în cazuri mai urgente, când domnul era presat de turci ca să le dea anumite sume de bani. În acest sens este edificatoare adresa din 2 aprilie 1742 trimisă tuturor ispravnicilor din ţară, prin care domnul i-a înştiinţat că Poarta i-a cerut o sumă de bani cu care să se plătească soldele ienicerilor din Bender, şi neputînd-o acoperi cu „rămăşiţa sfertului al doilea“, mai ales că fusese nevoit să facă şi alte chelutii, a hotărît ca toţi ispravnicii să-i găsească în timp de o lună, cu împrumut şi cu o dobîndă de 10 lei de pungă, de la negustori şi „prieteni“, o sumă de bani. Sumele fixate pe ţinuturi erau : 500 lei de la Suceava, 1 000 lei de la Neamţ, 500 lei de la Roman, 500 lei de la Bacău, 1 500 lei de la Putna, 1 000 lei de la Tecuci, 1 000 lei de la Covurlui, 1 000 lei de la Tutova, 1 000 lei de la Vasului, 500 lei de la Fălciu, 1 000 lei de la Orhei, 500 lei de la Cernăuţi, 500 lei de la Cîrligătura, 1 000 lei de la Hîrlău — Dorohoi — Botoşani, 500 lei de la Iaşi şi 1 000 lei din oraşul Iaşi ¹⁶⁵.

Ispravnicii au fost instruiţi să găsească aceşti bani cît mai repede, de vreme ce „havalegii“ stătea în Iaşi şi chiar a trimis cite un copil de casă la fiecare din ei ca să aducă banii. Domnul i-a înştiinţat pe ispravnici că-şi vor putea lua aceşti bani din sfertul al treilea şi nici un accepta scuza că n-ar găsi suma cu o dobîndă atît de mare. Ispravnicii erau sfătuiţi să împrumute chiar de la negustori turci. În încheierea scrisorii, domnul îi avertiza că dacă îi vor face „sminteală“ îşi va face o „păreră“ rea despre ei ¹⁶⁶. Tot ispravnicii au primit instrucţiuni, la 15 iunie 1742, pentru ca domnul să nu mai fie pus în situaţia de a apela la împrumuturi particulare, cu dobînzii ridicate, să încaseze anticipat cite şase potronici de contribuabil pentru soldele ienicerilor din Bender. De restul sumei de pînă la 105 parale, contribuabilii, ca o compensaţie, aveau să fie păsuiţi. Cei 6 patronici incasaţi de la fiecare contribuabil trebuiau trimişi la vistierie în termen de zece zile ¹⁶⁷. Ispravnicii erau obligaţi să aducă la cunoştinţa tuturor locuitorilor din ţinut cuprinsul instrucţiunilor domneşti, care, trebuiau semnate de preoţi şi vorniceii, adevărindu-se astfel că s-au citit în sate, după care urma să fie restituite domnului ¹⁶⁸. De asemenea, tot ispravnicii erau obligaţi să cerceteze plîngerile locuitorilor năpăstuiţi cu orice „fel de angării“. Dacă le-ar fi constatat plîngerile juste trebuiau să-l anunţe pe domn şi să ia măsuri pentru despăgubirea celor lezaţi ¹⁶⁹. Tot ispravnicii aveau

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 370—371.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 351.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 370.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 280.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

la sarcină și adunarea zăharelei sau să-i sprijine cu autoritatea lor pe cei care primiseră o asemenea misiune¹⁷⁰, să raporteze despre activitatea slujnicilor vistieriei¹⁷¹ și evident să ia măsurile indicate după instrucțiuni, pentru activarea și grăbirea încasărilor, ca să ajungă la Țarigrad banii destinați turcilor și creditorilor¹⁷². Ispravnicii trebuiau să ia de la vatamanii zapise „de încredințare“ că toți locuitorii satului aveau peceti după care trimiteau vistieriei izvod, de cei prezenți cit și de cei fugiți sau decedați¹⁷³.

Și staroștii, ca dregători principali locali în ținuturile de graniță, aveau atribuții fiscale de bază, când în ținuturile lor nu erau trimiși zlotași. Astfel, starostele de Cernăuți era obligat să trimită vistieriei „tabla“ și toate sumele încasate, adică de valoarea sfertului, înainte de a se începe operațiile de încasare ale celui următor¹⁷⁴. Ajutoarele staroștilor, adică slujbașii fiscali subordonați, primeau o parte din răsuri, proporțională cu încasările făcute, indicată se pare chiar de domn. Domnul nu uita și cu asemenea ocazii să-i îndemne ca să „istovească cu un ceas mai devreme“ încasarea dărilor¹⁷⁵. Staroștii primeau de la domn indicații cum să contabilizeze sumele încasate peste cotele fixate¹⁷⁶. La 9 martie 1742 un staroste de Cernăuți era muștrat de domn, pentru că trimisese prea puțini bani vistieriei. „Măcar — scria domnul — că destulă jalobă arăți d-ta pentru ținutul acela... dar cu toate acestea te silește d-ta de mai trimite bani, căci mai puțini bani decât de la d-ta nici de la un ținut nu ne-au venit. Ce, cum zicem, te silește d-ta de trimite bani, căci trebuințele domniei mele te aveam. le știi d-ta“¹⁷⁷. În materie de percepere a dărilor staroștii aveau o situație mai grea decât ceilalți slujitori locali, fiindcă locuitorii din satele ținuturilor de margine se puteau deplasa mai ușor, puteau trece oricând peste graniță.

Înainte de 24 aprilie 1742, un staroste, de Putna raportase domnului că îi fugiseră vreo 60 de contribuabili peste graniță, dînd ca motiv începutul încasării sfertului înainte de termen. Domnul, care i-a cerut la data amintită toți banii, i-a răspuns că nu acesta ar fi fost motivul — adică al încasării sfertului cu 5—6 zile înaintea fugii locuitorilor din ținut. Măsura a fost luată — se scuza domnul — „pentru multe trebuinți“. Locuitorii trebuiau să știe că dacă nu se încasa sfertul acum, ei urmau să plătească pentru „care și salahori pe ținuturi“, în afară de sfert, și evident că astfel le-ar fi fost mult mai greu. Dar, susținea domnul, aceasta se obișnuia în ținuturile de margine, ai căror locuitori cînd treceau dincolo, cînd se reîntorceau. Tot cu ocazia aceasta domnul a dat aceluiași staroste și instrucțiuni despre felul cum să ridice și rețină „pecețile morților“¹⁷⁸. S-ar părea

¹⁷⁰ *Ibidem* p. 336.

¹⁷¹ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 573.

¹⁷² N. Iorga, *op. cit.*, p. 381.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 299.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 328—329.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 330.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 342.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 357.

că domnul n-a fost prea clar în instrucțiunile adresate acestui staroste, fiindcă le-a repetat, la 22 decembrie, 1742, scriindu-i următoarele : „Încă pînă acuma n-ai înțeles poronca“, că „ponturile pecetilor“ anului trecut — rămîn în vîigoare pentru acest an, în sensul că fiecare locuitor contribuabil, „unde va fi șederea lui, acolo să plătească“. Deci starostele era obligat să arate unde se mutase fiecare locuitor. Despre fugarii domnul pretindea că chiar „și prin păduri măcar că unii ca aceia se pot găsi ; și de n-am afla, atunci nimic și ne-am odihni la cît o fi, iară aflînd atunci om avea a vorovi cu d-ta“¹⁷⁹. Staroștii aveau voie să angajeze slujitori din oameni căsași, cărora le puteau ridica pecețile, adică să-i scutească de anumite dări¹⁸⁰.

Pîrcălabii, ca și ceilalți dregători fiscali au fost înștiințați de Constantin Mavrocordat, cu privire la plîngerile negustorilor de țară și ale celor streini, care treceau „piste hotar“, de la care încasau „mai mult decît se cuvenea“. De aceea, le-a poruncit să-și deschidă „ochii“ fiecare, și să se ferească „și afară din obiceiuri să nu ia de la nimeni nici un ou“. Dacă ar fi aflat că cineva luase chiar un ban „peste obicei“, un asemenea „călcător de poruncă“ avea să fîe pedepsit cu ulița și cu ocna“¹⁸¹. Și locuitorii au fost avizați ca să nu dea nimic în afară de obicei, iar dacă avea să li se ia cu forța trebuiau să se plîngă ispravnicilor, care primiseră instrucțiuni să-i facă cunoscut asemenea abuzuri și el avea să-i pedepsească pe acei pîrcălabi și slujbași. Pe lîngă expedierea banilor spre Constantinopol, pîrcălabul de Galați avea și sarcina de a contabiliza și adăuga sumele ce i-ar fi venit cam în același timp din alte ținuturi, ai căror ispravnici sau zlotași primiseră dispoziții în acest sens, pentru a putea ajunge mai repede la Constantinopol. Cheltuielile de transport urmau să li se țină în seamă¹⁸².

Un rol deosebit în perceperea dărilor, într-o anumită regiune a țării a avut marele serdar de Orhei, a cărui întreagă activitate era trasată și controlată, pas cu pas de către domn. Grija principală a serdarului, după cum îi porunca domnul, era de a trimite la vistierie banii toți încasați, la sfert, sau cel puțin „o sumă bună“¹⁸³. În al doilea rînd, trebuia să încadreze slujitorii care-i avea în subordine, nescuțiți de dări, în anumite cisle de sat. La 22 februarie 1742, Constantin Mavrocordat i-a scris vel serdarului Pavalache „pentru slujitorii de la vad, de la Jora de pe Nistru, ce serie ca să fie slujitori acolo precum au fost și mai înainte de paza marginii“. Acestuia i se dăduse un număr — socotit necesar — de umblători călărași, cît socotise domnul că-i sînt necesari. „Pentru rufeturile ce sînt acolo la acele ținuturi, aprozi, copii de casă, cociiari, călărași, pentru aceștia s-au scris numai copiilor den casă, ce a treci mai mult cisle lor peste 100 parale, ce li să ridice de la visterie, să-i cisluiască satele. Iar cisle călărașilor și aprozilor și cocierilor și altor rufeturi, ce a trece mai mult peste 100

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 747.

¹⁸¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 279—280.

¹⁸² *Ibidem*, p. 321—322.

¹⁸³ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 715 v.

parale să-și plătească ei, iar satele să nu se supere cu cîsla lor și să române ei mulțămîți cu aceasta¹⁸⁴.

Evident că în privința aplicării dispozițiilor domnești, în materie de impunere, se iveau deseori neînțelegeri, și domnul era nevoit să trimită instrucțiuni suplimentare. La 7 decembrie 1742, serdarului i se făcea cunoscut că nu se va mai grăbi încasarea sferturilor, ca înainte, cînd avusese cheltuieli neprevăzute cu soli și cetăți. Ca atare, îi trimisese peceți cu scădere, 100 parale pentru căsar și 50 parale, holteiul. Serdarul trebuia să-i înștiințeze pe locuitori că nu vor plăti mai mult de patru sferturi, și ca atare să nu se „mai spuie între dinșii voroave răsuflate“. Deci după ce le-a redus dajdea „de meștersuguri să se lase“. Probabil că acest serdar ceruse o reducere a dărilor, pe care nu știm cum o justificase. Domnul însă n-a voit să-i aprobe cererea, avertizîndu-l că dacă va insista, ar însemna „să cercăm un alt obraz“ — adică să-l înlocuiască — și chiar pedepsească „aflîndu-se mai mult de cercători“.

Serdarul era obligat să facă un „extracț“ din „tablă“¹⁸⁵, pentru sumele trimise la vistierie. De asemenea, serdarii ca și ispravnicii și pîrcălabii erau permanent presați de domn să grăbească strîngerea dărilor¹⁸⁶, iar la cererea lor de a li se mai prelungi termenele de percepere și depunere a încasărilor, domnul le răspundea obișnuit negativ¹⁸⁷. Încurcături aveau serdarii cu încasarea ușurului și alămului de la tătari, deși căutau să urmeze instrucțiunile domnești¹⁸⁸. După un ordin domnesc din 24 aprilie 1742 serdarului îi rămîneau numai ținuturile Lăpușna și Orhei, iar Soroca trecea sub administrația vel căpitanului de Soroca¹⁸⁹. Deci, căpitanii și vel căpitanii ajung adevărați slujbași fiscali în ținuturi, controlați direct de domn. Potrivit instrucțiunilor primite de vel căpitanul amintit, ținutul Soroca era „în sama lui“, iar „tabla“ ce avea s-o întocmească urma să fie deosebită de a Lăpușnei și Orheiului. El urma să ia numai rásurile de la Soroca, adică din sumele sferturilor încasate din acest ținut¹⁹⁰.

Vel căpitanul de Dorohoi primea, la 12 mai 1742, ordin domnesc referitor la un număr de oameni de prin sate, care „la sfertul al doilea s-au dosit și s-au făcut că sînt fugiți“. El trebuia să-i cerce, adică să facă un nou control „și să le ia banii peceților“ și „îndoială pentru osteneala zlotașilor“, să nu le încaseze sfertul al doilea, în schimb trebuiau să-i trimită la Iași¹⁹¹. Același căpitan primise înainte de 27 decembrie 1742 poruncă de la domn, ca să dea pecețile locuitorilor la locul unde ședeau, de aceea a înminat asemenea peceți și unor cîmpulungeni¹⁹². Ce raport era între acest căpitan și zlotași? Avea doar sarcina de a-i susține în activitatea lor. Poruncile domnești arată că ei dețineau atribuții fiscale largi. Astfel, fără a mai întreba organele fiscale locale, lua oameni din sate pentru „slujba

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 403—404.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 379.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 380.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 402.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 359.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 361.

¹⁹² *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 613 v

căpitaniei“, care bineînțeles se scuteau de cislă, iar cota lor se suporta de ceilalți locuitori. La plângerea acestora, domnul a dezaprobat măsura, indicînd clar că potrivit dispozițiilor date, ei trebuiau să strîngă numărul de călărași „pentru slujbă“ dintre „streini“ și nu din oamenii „de prin sate“¹⁹³.

Înainte de 8 decembrie vel căpitanul de Covurlui avusese sarcina să întocmească „tabla pentru sfertul mucarului“, dar nu reușise¹⁹⁴. În decembrie 1742, vel căpitanul de Tecuci propunea domnului să reducă dările unor locuitori, deoarece îi „trag în cea parte la slobozenii“ (nu știm la ce regiune se referă). Domnul n-a admis propunerea susținînd că „destul iaste mila ce am făcut“, cum se putea constata din peceteile date anume. Socoțind că locuitorii vor să plece nu atît din cauza dărilor cît a abuzurilor, i-a poruncit să se ferească „de jaf“, să-i ocrotească, să le facă dreptate cum se cade și „cercături“, ca să nu i se găsească „ceva“ în urmă — adică oameni neînscrîși și fără peceti¹⁹⁵. Aceiași căpitani aveau obligația de a da alte „peceti“ locuitorilor, care le pierduseră pe cele vechi¹⁹⁶.

Vel căpitani, ca cel de Codru, aveau datoria să oprească locuitorii, care voiau să se deplaseze sau să-i stabilească unde îi găsisă. Peceti nu avea voie însă să le dea fără a-l fi înștiințat în prealabil pe domn. De asemenea, nu aveau voie să-i oprească pe cei care veneau să-i ia la „urmă“. Totodată, cînd era cazul, putea amesteca la cislă pe locuitorii din două sate, probabil apropiate, care erau puțini la număr¹⁹⁷. Ceilalți dregători locali, dacă aveau de a face cu locuitorii plecați din ținutul Codrului, erau datori ca numaidecît să-l înștiințeze pe vel căpitan ca să nu-i așeze în alt loc și să le dea peceti¹⁹⁸. Că acești vel căpitani aveau și alte atribuțiuni, nu numai fiscale, constatăm dintr-o adresă domnească trimisă vel căpitanului de Soroca, Ilieș: „Plicul cu cărțile și răclița — scria domnul — ce-au adus împlătoria de la Liov și cu *tabla ciferetului*, cu izvod de oameni fugiți, cu morți, li-au adus, dar altă dată să nu mai amesteci trebile vistieriei... cu veștile la un loc, ce osăbit să scrii trebile vistierii“. Deci un asemenea vel căpitan trebuia să aibă grijă de încasarea sfertului, să întocmească „izvodul“ de oamenii fugiți, și bineînțeles să trimită banii, „tabla“ și izvoadele la vistierie¹⁹⁹, sau să se prezinte personal, cînd era cazul, ca să dea „samă“ de activitatea sa²⁰⁰.

Vel căpitani primeau confirmare de predarea banilor trimiși vistieriei iar uneori, indicații unde să-i trimită, de exemplu, la Galați de unde se expediau la Constantinopol, sau să plătească anumite lefi²⁰¹. Dar, fiindcă erau puțini căpitani ce puteau trimite o dată toți banii unui „sfert“, domnul îi îndemna să-și dea interesul și pentru rest, altfel se va „și scîrbi“

¹⁹³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 397.

¹⁹⁴ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 609.

¹⁹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 292.

¹⁹⁶ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 737.

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 586, v.

¹⁹⁸ *Ibidem*, f. 588 v.

¹⁹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 279.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 385.

²⁰¹ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 713 v — 714.

asupra lor ²⁰². Nu este însă mai puțin adevărat că uneori domnul nu voia să le aprobe unele plăți ²⁰³. Acești căpitani, potrivit poruncilor domnești trebuiau să-i „împlinească“ pe cei care încasaseră anumite sume de bani din ținut și nu le predaseră vistieriei ²⁰⁴, dar uneori se trimiteau aprozi ca să-i constrângă pe unii căpitani, să restituie vistieriei banii încasați și ne-predați — ca cel de Vaslui de exemplu — care la 11 februarie 1742 nu trimisese vistieriei suma de 50 lei și trei potronici noi, încasați din gorștină.

La 9 noiembrie, 1742, căpitani de Vaslui, Birlad și Puțeni, după instrucțiunile domnești, urmau să pregătească conacele pentru solul polon, care mergea la Țarigrad, precum și pîine, orz și celelalte, ce urmau să fie plătite cu banii dați din vistierie vistiericului Antohi Caragea, însoțitorul solului ²⁰⁵. „Și cu această carte — le scria domnul — să aveți volnicie ca să dați poruncă lăcuitoilor să le gătească și cu bani plătindu-li-să să le luai“ ²⁰⁶.

În materie de cheltuieli, care ar fi afectat veniturile vistieriei, domnul era deosebit de atent și făcea observații aspre. Astfel, la 12 februarie 1742 vel căpitanul de Codru era întrebat pentru ce a pus un „păzitor“ la temniță, un altul la menzil, și de ce a propus să se ridice pecețile beșliilor. Neadmițînd aceste măsuri a poruncit ca paza temniței și a menzifului să se facă cu rîndul de fălcieni, iar beșlii se vor trimite de la Iași, deci să nu fie recrutați de pe loc. I s-au dat dispoziții ca să ridice pecețile pe care le dăduse la șase „feciori slugi a căpitanului“, fiind munteni, iar pentru cei 244 lei dați ca leafă arnăuților, îl făcea direct răspunzător, și l-a avertizat că nu i se va da leafa pe lunile august, septembrie și octombrie, fiindcă avea „mansup“ ²⁰⁷. Cunoscîndu-l pe domn, vel căpitanul de Soroca i-a cerut aprobarea să recruteze slujitori pentru paza marginii și pentru alte servicii. Totuși, urmărind să se facă economii și în această direcție domnul i-a aprobat numai ridicarea a 20 de peceți, adică scutirea a douăzeci de oameni, cu care însă trebuia să mulțumească 40 de oameni. Le reducea deci acestora 50 parale la sfert. Pentru acești bani ei trebuiau să aibă cai și „să poarte grijă acolo la margine fără de nici o sminteală“ ²⁰⁸.

Alături de alți dregători, cu aprobarea domnului, căpitani trebuiau să adune caii slabi de la țimiruri, să-i trimită la Iași și în locul acestora, la valoare de 15 lei un cal, să li scadă din banii ce urmau să-i predea vistieriei ²⁰⁹. Căpitani erau însă controlați sau îndrumați de zloțași sau de boieri dregători, delegați de domn în acest scop. Într-o scrisoare din 9 noiembrie 1791 trimisă de domn stolnicului Vasile Sturza, căruia-i făcea observații de ce nu a mers singur la Greceni și a trimis pecețile și ponturile căpitanului de Greceni. El, stolnicul trebuia să fi mers acolo și să-i explice verbal căpitanului folosul lor. Din cauza acestei delăsări banii pe care trebuia să-i

²⁰² *Ibidem*, f. 722. Pentru vel căpitan de Dorohoi.

²⁰³ *Ibidem*, f. 710.

²⁰⁴ *Ibidem*, f. 33.

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 709.

²⁰⁶ *Ibidem*, f. 565 v.

²⁰⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 336—337.

²⁰⁸ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 794 v — 795.

²⁰⁹ *Ibidem*, f. 646.

trimită direct la Galaţi nu s-au putut încasa, şi a fost nevoit să-i acorde un alt soroc²¹⁰. Această scrisoare arată că toţi agenţii administraţiei locale erau controlaţi în întreaga lor activitate fiscală de domn şi dregătorii săi.

Pe lângă întregul aparat administrativ principal amintit, în ținuturi şi oraşe, operau şi vameşi, cămănari, bezmănari, mortasipi, folari, bouorari²¹¹ vistieri²¹² — probabil delegaţi speciali ai vistieriei — vornicii de oraşe²¹³, care puteau plăti şi lefuri din sumele încasate²¹⁴. Sarcini fiscale deosebite şi de răspundere adecvată aveau vorniceii satelor. Cei care nu-şi îndeplineau sarcinile după instrucţiunile domneşti erau amendaţi²¹⁵, apoi trimişi în „butuci“ la Iaşi, bunurile li se confiscau²¹⁶ sau erau închişi, „la ocnă“, pentru că nu scoaseră toţi oamenii la „peceţi“, sau pentru că li încadraseră pe unii în categorii neimpozabile²¹⁷.

Alături de aceştia dregătorii locali mai operau în ținuturi: gorştinarii, desetnicii, pogonarii, vădrarii etc. Sarcinile lor fiscale, ca şi ale celorlalţi, erau indicate de domn, iar activitatea lor urmărită îndeaproape. Astfel, în octombrie 1742, gorştinarii au fost invitaţi să încaseze „gorştina dreaptă“, adică pentru „zece bucate un leu“. Fiecare locuitor, în afară de boieri şi membrii clerului, care erau scutiţi, trebuia să plătească la locul lui. „Cio-banii holtei“ plăteau la un loc, adică în aceeaşi localitate cu stăpînii, iar cei însuraţi unde-şi aveau locuinţa. Evident că şi gorştinarii erau invitaţi să aducă de urgenţă banii la vistierie²¹⁸. O dispoziţie domnească, care a urmat aproape imediat, atrăgea atenţia gorştinarilor ca pînă la sfîrşitul lui octombrie să predea vistieriei jumătate din bani, iar la 20 noiembrie „să facă tot istovul“, deoarece avea de făcut plăţi la Constantinopol²¹⁹.

Gorştina se percepea pe ocoale, fiecare ocol fiind, în sama unui gorştinar — pe baza unei „table“²²⁰, similară se pare cu a sferturilor. Gorştinarii se recrutau dintre micii boiernaşi. De exemplu, înainte de 8 aprilie 1742 gorştinari de Vaslui fuseseră Savin — copil de casă — Bîrsan paharnic şi Gavril căpitan. Fiecare din ei rămăsese dator vistieriei cu cîte 28 de lei din gorştină. Domnul a dat ordin unui „om gospod“ ca să-i „împlinească“²²¹.

După dispoziţiile domneşti desetnicii încasau desetina pentru stupi şi „gorştina de mascuri“ de la mazili, de la „rufeturi şi bresle ce sînt de slujba curţii“ şi de la toţi țăranii, nu însă de la mănăstirile închinat la Ierusalim şi Muntele Atos, şi nici de la cei scutiţi de Constantin Mavrocordat. Instrucţiunile primite de desetnici prevedeau că desetina pentru stupi se va plăti acolo unde se aflau prisecile, iar pentru mascuri „unde va

²¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 318.

²¹¹ *Ibidem*, p. 279—290.

²¹² *Ibidem*, p. 330.

²¹³ *Ibidem*, p. 340.

²¹⁴ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 732.

²¹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 293.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 321.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 245.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 279.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 395.

²²⁰ *Ibidem*, p. 407.

²²¹ *Bibl. Acad.*, mss. nr. 237, f. 764.

fi șederea stăpînului“. Desetnicii trebuiau să predea jumătate din bani la 15 august, iar restul la sfîrșitul aceleiași luni. Locuitorilor cu stupi, care nu aveau sau nu voiau să plătească, urma să li se „bată“ stupii și vindă mierea. Proprietarii de stupi mai erau obligați să dea desetnicilor de mincare, piine, ouă, brînză, lapte, și „bucate de săc, ce să va tîmpla la locuitori și iarbă pentru cai; iar cu altele să nu fie supărați, cc, de le vor trebui alte bucate, să-și cumpere cu bani“²²².

La 29 iulie 1742 Constantin Mavrocordat a poruncit „pogonarilor de titiun de pe la ținuturi „ca să încaseze“ pogonăritul de titiun de pe la toți, după obicei, precum s-au luat și în alți ani“, dar i-a îndemnat ca de obicei, să strîngă banii cît de urgent „și să-i aducă la cămara gospod“²²³. Pe lingă pogonari erau și „boieri vădrari“, care încasau „banii vădrăritului“. Domnul le-a poruncit și acestora ca să grăbească perceperea acestei dări, nelăsînd pe nimeni să ridice vinul de la crame înainte de a plăti, în caz contrar puteau fi bănuiați de părtinire. Ca atare, domnul le-a atras atenția ca pînă la sfîrșitul lunii (adresa e din 8 octombrie) „negreșit să facă tot istovul banilor la vistierie“, fiindcă fuseseră prevăzuți în sumele ce trebuiau trimise la Constantinopol²²⁴. Încasarea vădrăritului era urmărită atent de domn, care porunea să fie trimiși la Iași cei care nu plătiseră toți banii²²⁵ și chiar să fie amendați și obligați să suporte ciubotele oamenilor trimiși să-i aducă²²⁶.

Se înțelege deci că domnitorul își pierdea majoritatea timpului redactînd instrucțiuni pentru slujbașii fiscalului. Probabil că în urma unui raport primit înainte de 8 octombrie 1741, Constantin Mavrocordat a poruncit să se sechestreze vitele și să se ia zăloage de la cei ce nu-și plătiseră „banii podurilor“ să fie vindute, și astfel să facă istov la vistierie“²²⁷. Se relatează, la 24 octombrie 1741, că marele vistier încredințase încasarea mortasipiei Galaților unei persoane. Domnul nu a fost de acord și a încredințat-o alteia²²⁸.

Ca și înaintașii săi, dacă nu se încasau toți banii din dări și Constantin Mavrocordat nu-și plătea slujbașii și îi trimitea să încaseze, în contul lefilor, rămășițele de dări. La 16 februarie 1742 slujitorii seimeni din curtea domnească au fost imputerniciți „a-și strînge rămășița ce s-au orînduit în lefile lor de cinci luni“. Puteau lua și zăloage, și să le vindă²²⁹. Își poate inchipui oricine la ce abuzuri se puteau deda asemenea oameni.

Încercările lui Constantin Mavrocordat de a ușura pe cît posibil sarcinile fiscale ale populației neprivilegiate, prin lichidarea abuzurilor administrative, a corupției dregătorilor și chiar a desființării unor dări, nu au fost acceptate și nici aplicate de domnitorii care i-au urmat. Chiar fratele

²²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 380—381.

²²³ *Ibidem*, p. 381.

²²⁴ *Ibidem*, p. 394—395.

²²⁵ *Ibidem*, p. 400.

²²⁶ *Ibidem*. Medelnicerul Carp, vădrar la Tecuci urma să plătească 10 lei ciubote, și să fie adus la Iași „plină mline seară“ (21 noiembrie 1742).

²²⁷ *Ibidem*, p. 311.

²²⁸ *Ibidem*, p. 315.

²²⁹ *Ibidem*, p. 337.

său Ioan, o figură sinistră în șirul domnilor fanarioți, avid de bani, de îndată ce a fost numit și instalat domn, în iunie 1743, nu numai că a reînființat vâcăritul dar l-a și ridicat „cu prisosință”²³⁰, locuitorii trebuind să plătească în timpul iernii câte doi lei și 30 bani de vită și 90 bani de vitel, „iar vara câte 50 parale de vită, una cu alta”²³¹. Enachi Kogălniceanu pretinde că în vremea acestui domn uneori se percepeau cîte 2–3 „vâcări-turi” pe an, fiindcă se încasa unul în ianuarie, al doilea în mai și ultimul în decembrie, astfel că darea se putea urca pînă la șapte lei și 45 bani de vită, „care era un mare greu țării”²³², adică locuitorilor. Ion Mavrocordat „au adaosu și ciferturile pe an, cîte 50 ciferturi și un rindu de cîte trei lei galbenul”²³³. Deși a sporit toate dările „au scos și gorștina cîte 11 pa-rale de oaie”²³⁴, și tot n-a putut plăti „datoriile domniei”, deoarece „căuta mai mult zefurile cu mese mari ... și noaptea umbla prin tîrgu cu veselii și cu jocuri” și „alte desfătări a lumii”²³⁵. De aceea și boierii „luase cu toții un mare obrazu și nu-l băgau în seamă și făceau ce le era voia lor”²³⁶. Evident că avînd un asemenea domn boierilor le „părea bine, căci mincau fieștecare, și aveau tot ridicături de la acest domn ... și de atunce au făcut bani toți boierii”, dar mai ales cei „ce ședeau la țară”²³⁷. Însă favoriții domnului, în special grecii, abuzau de situația lor „cît puteau și mincau rușfeturi destule, căzînd la boierii, că erau pieale ieftine”²³⁸.

Dar, fiindcă nu toți boierii se puteau căpătui din jaful patronat de acest domn, cei nemulțumiți au trecut în Polonia. Întrebați pentru ce au făcut aceasta au răspuns, pentru că „nu pot și ei a se îndulci de milele domnului”, că mulți s-au îmbogățit, în timp ce ei rămăseseră „de risul slugilor”. Ca să nu aibă încurcături domnul le-a promis și acestora „boierii”, „lefi și scutelnici”, și după cum menționează cronicarul „s-a ținut de cu-vînt”²³⁹, ceea ce nu se prea obișnuia din partea domnitorilor vremii. Totuși, dacă toți boierii au fost mulțumiți de veniturile acordate, cînd a fost mazilit, în mai 1747, Ioan Mavrocordat, „multe blăstămuri au luat de la săraci, pentru vâcăritu, alesu de la babele cele văduve, pînă una au azvirlit cu o piatră în el, în ziua în care au purces din Iași, dar n-a lovit decît ca-lul”²⁴⁰.

Cronicarii nu au exagerat cu nimic atunci cînd au scris despre exploatarea fiscală din timpul domniei lui Ioan Mavrocordat, fiindcă și nume-roase documente se referă la ea²⁴¹, față de mănăstiri a avut aceeași atitu-

²³⁰ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 19.

²³¹ *Ibidem*.

²³² Enachi Kogălniceanu, în *Letopiseșe*, vol. III, ed. a II-a, p. 205; Pentru aceasta vezi și Ion Caonta, în aceeași colecție, p. 185.

²³³ Ion Canta, *loc. cit.*, p. 185.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*.

²³⁶ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 205.

²³⁷ *Ibidem*, p. 206.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ *Ibidem*.

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 212.

²⁴¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 129.

dine ca și fratele său, adică le-a acordat scutiri sau reduceri consistente de dări²⁴². A. D. Xenopol l-a caracterizat pe Ioan Mavrocordat ca pe „unul din cele mai de rînd tipuri ale domnilor fanarioți. Lacom de avuție pe care se sălește a o dobîndi fără nici o măsură, cheltuitor al unor bani ciștigați fără muncă, petrecîndu-și domnia în orgii și desfrînări”²⁴³.

Urmașul lui Ioan Mavrocordat, Grigore II Matei Ghica, domn de această dată al Moldovei doar timp de circa 11 luni (mai 1747 – aprilie 1748), avînd datorii mari, și „mulți mîncători pe acea vreme la porțile țarcești”²⁴⁴, a încasat vîcărît „de vară” cîte 90 bani de vită, „peceți” de cîte patru lei, trei lei, doi lei și de cîte un leu”²⁴⁵, vîcărît de iarnă cîte doi lei de vită, plus răsura obișnuită²⁴⁶. Manolache Drăghici afirmă că pecețile le-a „împărțit pe stări . . ., după puterea omului”²⁴⁷. Evident că o asemenea redistribuire a sarcinilor fiscale anula sistemul de cislă. Grigore II Matei Ghica, a încasat în același timp gorștina, desetina și vădrăritul²⁴⁸. Pe lingă toate aceste obligații fiscale, populația Moldovei a avut de îndurat și o iarnă foarte grea, care a ținut pînă la 15 aprilie, timp în care au murit numeroase vite²⁴⁹.

După ce a stors din țară cît a putut, fiindcă venea și timpul mucarului, Grigore II Matei Ghica a cerut și obținut să fie mutat în Țara Românească, iar în Moldova i-a luat locul din nou Constantin Mavrocordat (aprilie 1738 – august 1749), care a dispus să se tipărească peceți pentru stupi, mascuri și pogoanele de tutun²⁵⁰, deci a venit cu o altă inovație fiscală. Deși nu a încasat vîcărît, totuși a sporit birul încasînd 12 sferturi pe an, deci cîte unul în fiecare lună, așa cum hotărîse Grigore II Matei Ghica²⁵¹. Consecvent, ca și în domnia a doua, Constantin Mavrocordat a scutit boierii, membrii clerului și pe turci, de gorștină²⁵². Ion Canta, care i-a judecat foarte aspru reforma fiscală din domnia a doua, afirmă că au „adausu mucararurile vistieriei împărătești și pocloanele pe la toate curțile, care toate acelea au rămas greutate țărilor și tot norodul îl blestema”²⁵³. Deci nu numai urmașii lui Constantin Mavrocordat ci chiar el a acceptat anularea reformelor sale, reținînd inovațiile lor fiscale.

Constantin Racoviță (31 august 1749 – 3 iulie 1753), înlocuitorul lui Constantin Mavrocordat, pretextînd că are multe cheltuieli, datorii etc. la Constantinopol, a încasat din nou vîcărît, cîte 92 parale de vită, „sferiturile de agiunsu, încă și indoite”, „cunița de vară la un leu, bani vechi, nu 20 parale”, apoi a arendat ocele, vămile și mortasipiile. Evident că

²⁴² Arh. St. Iași, XLVIII, p. 12–15; *Uricarul*, vol. VIII, p. 238–240.

²⁴³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p. 76.

²⁴⁴ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 212.

²⁴⁵ I. Canta, *op. cit.*, p. 186.

²⁴⁶ Enachi Kogălniceanu, *loc. cit.*

²⁴⁷ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 20.

²⁴⁸ Enachi Kogălniceanu, *loc. cit.*

²⁴⁹ Manolache Drăghici, *loc. cit.*

²⁵⁰ I. Minea, *op. cit.*, p. 234.

²⁵¹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 34.

²⁵² I. Minea, *loc. cit.*

²⁵³ I. Canta, *op. cit.*, p. 185.

aceste dări atât de numeroase și grele nu-i bucurau pe locuitori, fiindcă trebuiau să le plătească²⁵⁴. Pe lângă aceasta caimacamul său Iordache Stavarachi, care i-a ținut locul pînă la sosirea sa în țară, încasase vădrărit, desetina și „gorștina întreită”²⁵⁵. După cum și era de așteptat au izbucnit neînțelegeri grave între cele două categorii de exploataatori, favoriții domnului și boierii „de țară”. Aceștia din urmă pretindeau că cei dintii vor să-i „desbrace” și de aceea în loc să sprijine încasarea dărilor, au fugit peste granițe²⁵⁶. Domnul a reușit însă să-i împace făcându-le concesii.

În domnia dintre anii 1753 și 1756 Matei Ghica a mers pe urmele înaintașilor săi, deoarece, cum a scris un cronicar, a strîns „mulțime de averi, pentru că dările agiunsă a să călca una pe alta”²⁵⁷. Constantin Racoviță (1756–1757) cum s-a urcat pe tron a încasat numai decît cuniță și văcărit iarna, fiindcă nu ar fi putut să lupte cu alte dări ce erau”²⁵⁸, adică n-ar fi reușit să facă față cheltuielilor. Din cauza nemulțumirilor generale, și fiindcă încasase mulți bani, a desființat văcăritul²⁵⁹ și vădrăritul, care era, după cum se scrie în documentul din 20 august 1756, „lucru mai rău și fără nici o dreptate”, deoarece i se adăugase și „năpaste”²⁶⁰.

Domnii se schimbau destul de des dintr-o țară în alta, pentru a fi uitați un timp de populație din cauza abuzurilor și exploataării fiscale practicate. În general domnii fanarioți erau nu numai tutelați, dar chiar estorcați la rîndul lor de capuchehăi, adică de reprezentanții lor la Poartă, care hotărau sumele ce trebuiau trimise la Constantinopol²⁶¹. Membrii celor două familii domnești, care se înlocuiau destul de des în scaunele de la București și Iași, au fost Racovițeștii și Ghiculeștii. Astfel că la Iași, în locul lui Constantin Racoviță, în martie 1757, s-a instalat Scarlat Ghica, care, împreună cu favoriții săi, au apucat „treburile cu mare strășnicie și jăcuiri ... Rușfaturi și spucături nu se socoteau cîte luau toți în toate părțile, sferuri de dăjdii mai pe toate lunile și mai de mult ori îndoite”. Pe lângă aceasta domnul se ținea numai de plimbări și petreceri. Totuși, neajungîndu-i banii a încercat să reintroducă văcăritul, dar n-a avut timp fiindcă a fost mazilit și înlocuit cu Ioan Theodor Calimachi²⁶².

Dar, înainte ca Ioan Theodor Calimachi să preia tronul, o bună parte din Moldova a fost cumpărit jefuită, la mijlocul lunii septembrie 1758, de tătari, care au distrus toată recolta, au luat nenumărați robi și toate vitele găsite²⁶³. Așa dar noul domn nu putea găsi banii cu care să-și plătească

²⁵⁴ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 219–220.

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 219.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 221–222.

²⁵⁷ Manolache Drăghici, *loc. cit.*

²⁵⁸ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 230.

²⁵⁹ *Ibidem*; vezi și N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacov Putneanul*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an. XXXIV (1958), nr. 9–10, p. 791–811.

²⁶⁰ Arh. St. Iași, CLXIV/38; *Uricarul*, vol. II, p. 67–71.

²⁶¹ Vasile Mihordea, *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea 1749–1760. După corespondența de la „Secret du roi”*, București, 1937, p. 68.

²⁶² Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 232; I. Canta, *op. cit.*, p. 188.

²⁶³ Hurmuzaki, vol. IX₂, p. 42; N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, p. 62–5626.

contractate pentru cumpărarea tronului. Totodată, nimeni nu voia, să **primască** funcția de mare vistier fiindcă țara era „stricată”. Stavarachi **capuchehaia** domnului, care-l împrumutase cu banii necesari ca să poată cumpăra domnia, a venit în țară și a luat „toate trebile în mîna lui”, ca al doilea domn²⁶⁴. Numit vechil al vistieriei, nu titular, Stavarachi a reorganizat isprăvnicile și cu ajutorul zăpciilor a început să stoarcă bruma ce mai rămăsese în casele locuitorilor și chiar să impună mănăstirile, boierii, vîdavele boierilor și să reintroducă dările anulate etc.²⁶⁵. Aceste acțiuni au dat naștere la o răscoală populară, pusă la cale și de boieri, care a culminat cu alungarea din țară a lui Stavarachi²⁶⁶.

Nu se putea deci pune problema unei reduceri a dărilor fiindcă domnul și oamenii lui voiau să reintroducă vîcăritul. Din cauza opoziției boierilor, domnul și anturajul său au venit cu o inovație fiscală, cu o nouă dare numită ajutorință, însă pe „ogeacuri”, în sumă de 11 lei, 5,50 lei și 3 lei. După cum relatează cronicarul această „slujbă mai pe urmă le-au ieșitu mai bine decît vîcăritul, căci cuprindea două sîmi a vîcărîtului, și încă se ajungea, că o scotea o dată iarna și apoi vara și celelalte slujbe deosebite”²⁶⁷. Pentru că a ridicat excesiv dările cetățenilor poloni, care făceau comerț de vite și își pășunau vitele cumpărate în Moldova, domnul a fost numit la Poartă²⁶⁸. Grigore, fiul lui Ioan Theodor Callimachi, domn între anii 1761 – 1764 i-a urmat pe înaintașii săi în materie fiscală și împreună cu boierii a încasat „mulți bani din țară”, mai ales că, fiind tînăr, nu prea știa rîndul ca să cîrmuiască²⁶⁹.

La 29 martie 1764 și-a început domnia Grigore al III-lea Al. Ghica. El, ca și Constantin Mavrocordat, a încercat o serie de reforme fiscale. A cerut isprăvnicilor nou numiți să-i ocrotească pe țărani, să-i apere de abuzuri, să nu-i năpăstuiască, a menținut încasarea dărilor pe sferturi și a poruncit să se ceară permanent chitanțe pentru orice încasări, plăți sau cheltuieli și totodată a reintrodus cîsla²⁷⁰. Grigore al III-lea Al. Ghica a încercat să țină o riguroasă contabilitate a veniturilor și cheltuielilor statului și totodată s-ar părea că nu a sporit nici o dare, cum obișnuiseră înaintașii săi. Se știe că pînă la mazilire (2 februarie 1767) el a reorganizat și Academia domnească și a adus apă în Iași prin cîșmelele de la Golia și Sf. Spiridon²⁷¹. Cu toate acestea, în timpul domniei urmașului său, Grigore Calimachi (3 februarie 1767 – 14 iunie 1769), populația țării era foarte strîmtorată fiindcă domnul cheltuia mult și neavînd nici o autoritate boierii „mînceau toți și nu voiau ca să-l știe că le este domn”²⁷². Capuchehaia sa, postelnicul Nicolae Suțu zis Dracu, nemulțumindu-se cu venitul ce-l avea din țară, a oprit pînă la urmă și banii dați de turci pen-

²⁶⁴ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 234–236.

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 236.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 238 ; N. Iorga, *op. cit.*, vol. I-II, p. 565–567; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 798–800.

²⁶⁷ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 242–243.

²⁶⁸ N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 248–250.

²⁶⁹ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 244 ; I. Canta, *op. cit.*, p. 191.

²⁷⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 190–191.

²⁷¹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 30.

²⁷² Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 255.

tru cumpărarea zahcrelei necesară armatei ce se pregătea să înceapă războiul cu rușii (30 octombrie 1768). Pentru acest act turcii i-au condamnat pe ambii la moarte și executat prin strangulare (8 septembrie 1769)²⁷³.

În ianuarie 1768 Grigore Calimachi ar fi făcut și un „bine“, reducând groșina. După documentul domnesc, darea fiind exagerat de mare, la care se mai făceau obișnuit unele adaosuri, locuitorii nu mai creșteau oi. De această dare erau nemulțumiți și străinii, care-și pășunau oile în Moldova. Ca atare „fiindcă foarte se împuținase aceste bucate în țară“, Grigore Calimachi, a hotărât ca proprietarii de oi să plătească vistieriei numai cîte zece bani noi de oaie“²⁷⁴.

În plin război, în locul lui Grigore Calimachi, turcii l-au numit pe bătrînul fost domn Constantin Mavrocordat, care a ocupat tronul a IV-a oară, doar cîteva luni (29 iunie – 23 noiembrie 1769). Obligația principală a acestuia a fost de a aduna din Moldova provizii pentru armata turcească aflată în plină campanie. De data aceasta nu a putut să-i scutească nici pe boieri. Personal a făcut statistica satelor boierești și însoțit de slujitori și zapcii mergea prin sate și-i forța pe țărani și boieri să-i arate „gropile“ cu orz și grîu, pe care-l încărea și trimitea armatei și la „sarhaturi“²⁷⁵.

La sfîrșitul acestui război țările românești erau complet pustiite, jefuite, arse, astfel încît armatele rusești fuseseră nevoite să-și aducă provizii din Polonia. Ambele țări nu puteau contribui cu nimic la acoperirea cheltuielilor sau despăgubirilor de război. Tot acum a izbucnit și o epidemie de ciumă din cauza căreia a murit o bună parte din populația țării²⁷⁶ și datorită acestui fapt, prin articolul al XVI-lea din tratatul de la Kuciuk-Kainardji, s-a prevăzut ca Moldova și Țara Românească să fie scutite de plata haraciului timp de doi ani și de orice contribuție pentru acoperirea cheltuielilor de război. După expirarea celor doi ani Poarta nu trebuia să urce contribuțiile în bani ale țărilor române, iar pașii și guvernatorii turci nu aveau să mai pretindă alte contribuții în bani sau să le adauge pe cele obișnuite²⁷⁷.

În materie fiscală Grigore al III-lea Ghica, numit domn înainte ca trupele rusești să fi evacuat total țara, a introdus o reglementare precisă a veniturilor și salariilor tuturor dregătorilor centrali și locali ai aparatului de stat, a înființat o „condică“ a vistieriei în care s-au înscris veniturile boierilor și dregătorilor, ca mortasipia, pircălăbia, camăna etc. A anulat celelalte venituri acordate anterior mănăstirilor și altor persoane, considerîndu-le ca nedrepte și „asupritoare locuitorilor“. Fiecare boier trebuia ca de acum înainte să-și ia venitul fixat pe baza unei cărți domnești²⁷⁸.

Constantin Moruzi, care l-a înlocuit pe Grigore Ghica, după moartea sa tragică (1 octombrie 1777), a făcut o nouă repartizare a dărilor personale după numărul locuitorilor rămași, a delimitat ținuturile, și ținînd seama de

²⁷³ I. Canta, *op. cit.*, p. 192.

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 193; Arh. St. Iași, XIX-a/11; *Uricarul*, vol. I, ed. a II-a, p. 338–341.

²⁷⁵ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 263.

²⁷⁶ *Hurmuzaki*, Supl. I, p. 797, 822, și supl. III, p. 830.

²⁷⁷ Martens, I, p. 111–113.

²⁷⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 3.

luarea Bucovinei de austrieci, a redus gorștina, desetina și vădrăritul, căutînd în același timp să mențină pe lingă el pe cei mai cinstiți dregători ai timpului ²⁷⁹.

Pînă la semnarea tratatului de la Iași (9 ianuarie 1792) nu se cunosc noi măsuri fiscale. În orice caz țările noastre devenite teatru de luptă au avut mult de suferit. Noul domn Alexandru Moruzi după semnarea păcii de la Iași, a condus țara mai puțin de un an. Informat despre situația grea a țărilor noastre și din cauză că populația emigra în masă, sultanul le-a iertat restul tributului și a mai hotărît ca orice dregător turc, chiar vizirul, dacă ar fi intrat în Moldova să-și plătească întreținerea și deplasarea din banii proprii. Stringătorii de dări nu trebuiau să pretindă ceva în plus de la locuitori, care erau îndemnați să nu-și ascundă oile ci să le vîndă negustorilor delegați, la prețurile stabilite. Zahereaua trebuia plătită în bani, iar locuitorii să nu fie „încărcați”. Prin aceeași scrisoare, sultanul l-a sfătuit pe domn să încaseze de la locuitori dări potrivit cu starea lor materială a fiecăruia, și să nu fie îngreuiată, din diferite motive, unii în favoarea altora ²⁸⁰. Totuși acest domn, în timpul scurt în care a domnit, a fost prea ocupat doar cu verificarea socotelilor vistieriei pentru cheltuielile armatelor streine, care s-au luptat pe teritoriul Moldovei ²⁸¹. A încercat să se conformeze dispozițiilor sultanului, pentru a opri emigrația și ca locuitorii să se poată ocupa de muncile agricole ²⁸².

Realitatea este că domnii au continuat să încaseze de la locuitori cît puteau, gîndindu-se doar la interesele lor personale și ale stăpînilor lor. La fel procedau și boierii „Statul era — cum se exprima A. D. Xenopol — considerat pe atunci ca o ... companie de exploatare; poporul ca o turmă de oi de la care culegi roadele, fără ați da altă osteneală decît de a le lăsa să pască cîmpii” ²⁸³.

Trebuie reținut însă faptul că Alexandru Moruzi în domnia a doua (1802—1806) a încercat o reformă a sistemului fiscal al țării, pe care a aplicat-o în anul 1804. Mai întîi a cerut boierilor să-i întocmească un raport asupra organizării fiscale. La 16 noiembrie 1802 aceștia i-au înaintat, o anafora, intitulată „Pentru așezarea birului țării”, care, după părerea lor urma să fie fixat „după starea țării, de acum cu oareșcare îngreuiere, socotindu-se lipsirea cea cu totul a havalilelor numai spre ușurință”.

Ei au propus ca suma totală a dărilor ce ar fi urmat să se încaseze de la țărani, orășeni și ceilalți locuitori impuși, să se ridice la suma de 3 500 pungi, în afară de banii răsurilor, din care urmau să se plătească lefurile, plus rusumaturile și banii menzilorurilor. Au mai propus apoi ca, pentru „urșurarea locuitorilor” să nu mai fie obligați la facerea finului pentru menzil, iar surugii să fie plătiți din banii menzilorurilor. De la orice cheltuieli erau excluse veniturile doamnei și sumele încasate de la „țigani gospod”. Tot din cele 3 500 pungi trebuiau plătiți și scutelnicii, oprindu-se celelalte

²⁷⁹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 45—46.

²⁸⁰ *Uricarul*, vol. III, p. 131—144.

²⁸¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 337.

²⁸² Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 58.

²⁸³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 141.

asupritoare „chipuri a tuturor de obşte ce se vor afla în toate dregătoriile mari şi mici şi a tuturor slujitorilor“.

Boierii au mai propus să nu se pretindă locuitorilor alte sume de bani ce se încasau sub diferite denumiri ca : „grajdu domnesc, pentru untul împărătesc, pentru a vistieriei cheltuieli, şi în scurt pentru multe asemenea numiri izvodite din nou, în toată vremea, spre împilarea nărodului“. Totuşi şi această sumă de 3 500 pungi trebuia „să se îplinească cu toată chibzuirea şi de iznoavă alcătuire ce se va face prin sfatul obştesc, cum-pănindu-se a se lua din ţară după starea în care se va afla pământul în fieştecare an ... Iar cînd nu se va face contenirea tuturor havalelilor şi a izvodirilor celor răpitoare, atunce mai multă greutate să va pricinui ţării²⁸⁴.

Alexandru Moruzi a continuat să studieze situaţia, să se documenteze şi de abia peste doi ani, deci în iulie 1804, a emis, tot pe baza unei analize, documentul unei noi reforme fiscale²⁸⁵.

În concluzie, încercările lui Constantin Mavrocordat de a reorganiza întreaga administraţie de stat, voind în special să schimbe practica în justiţie şi abuzurile agenţilor fiscalului, să desfiinţeze abuzurile administrative, ale agenţilor fiscali în special, s-a constatat că în general, nu a reuşit în întreaga administraţie de stat au continuat să se practice abuzurile, corupţia şi arbitrariul. Situaţia locuitorilor neprivilegiaţi, în special a ţăranilor a rămas aceeaşi.

LES RÉFORMES ADMINISTRATIVES FAITES EN MOLDAVIE PAR CONSTANTIN MAVROCORDAT

R é s u m é

Dans le V-ème décennie du XVIII-ème siècle, les pays roumains étaient gouvernés par les éléments turco-phanariotes. En outre du paiement du tribut et des dons pour les dignitaires, les phanariotes étaient préoccupés de s'enrichir de plus en plus. À cette époque, le quantum des dettes des habitants non privilégiés envers l'État s'augmentait. La population — paysans et citadins — soumise aux abus administratifs, était forcée d'émigrer.

Les turques exigeaient des sommes de plus en plus grandes ; les paysans émigraient ou refusaient de payer. On cherchait des méthodes pour faire face à la situation.

Ce fut Constantin Mavrocordat, le premier prince phanariote qui a tenté de remédier cet état de choses. Il a réorganisé la justice et l'administration pour contrôler directement les dignitaires. Des hommes d'honneur ont été nommés pour diriger les institutions d'État. Une réorganisation du système des impôts a été tentée, mais sans résultats.

²⁸⁴ *Uricarul*, vol. I., p. 7—10 ; Arh. St. Iaşi, mss. nr. 48, p. 10 v—11.

²⁸⁵ *Uricarul*, vol. I, p. 14—20 şi 21—34 ; Arh. St. Iaşi, nr. 48, p. 12—19 şi 14—20.

GHEORGHE PANAITEANU-BARDASARE — DATE NOI ȘI PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA FONDAREA PINACOTECHII NAȚIONALE DIN IAȘI

MARIA PARADAISER

Ideea organizării unui muzeu de pictură și a unei școli de arte frumoase la Iași îl preocupa pe Gheorghe Panaiteanu-Bardasare încă de pe vremea cînd se afla la München. După cum ne relatează el însuși, în anul 1846 a primit de la Scarlat Vârnav — înflăcărat patriot român, student pe-atunci la Paris — catalogul unei colecții de tablouri flamande, olandeze, franceze, italiene și spaniole pe care acesta le cumpărase, la 20 decembrie 1845, în capitala Franței, cu prilejul licitării celebrei colecții de artă a marchizului Aguado de Las Marismas¹. O dată cu acest catalog, Scarlat Vârnav i-a trimis și o scrisoare, „... rugîndu-l să-i comunice ce trebuie să facă cu acele tablouri... la care epistolă, Panaiteanu i-a răspuns: să puie cu ele temelia fundamentală a unui muzeu de tablouri în capitala Moldovei, spre eterna sa memorie”². Conformindu-se, Vârnav donează în 1847, Epitropiei învățăturilor publice din Iași, colecția sa de artă, compusă din 15 picturi atribuite unor celebri maeștri europeni — ca Rubens, Murillo, Eustache Le Sueur, Philippe de Champaigne, Teniers ș.a. — „cu speranța că se va forma măcar cu încetul o galerie națională de tablouri”³. Acesta este primul demers eficient făcut de Gheorghe Panaiteanu-Bardasare în vederea organizării Muzeului de artă din Iași. Acțiunile sale pentru realizarea acestui țel vor dobîndi însă un caracter mult mai susținut și sistematic după ce va reveni în țară. Sosind la Iași, în luna iunie 1858, el se adresează, în repetate rînduri, Ministerului Instrucțiunii Publice cu „petițiuni” prin care solicită să fie angajat „la orice îi va pare (ministerului) capabel de a-l servi”⁴. La aceste „petițiuni”, al căror obiect pare indefinit la prima vedere, el anexează însă de fiecare dată și „hîrtii atîngătoare... despre muzeul de pictură și... despre înființarea unei școale în frumoase arte”, de fapt proiecte ale celor două instituții, pe care se oferea să le organizeze, „dacă Onoratul Minister se va pătrunde de necesitatea... lor și va avea încredere în micile (sale) cunoștințe, cum și în soliditatea carac-

¹ „Catalogue d'une collection de tableaux anciens des écoles Flamande, Hollandaise, Française, Italienne et Espagnole. Dependait de la succession de M. la Marquis de Las Marismas et dans la vente aura lieu par suit de son deces le vendredi 19 et Samedi 20 Decembre 1845, à une heure dans la galerie Rue Grange — Batelière Nr. 12, Paris „(Cf. Arhivele Statului București, Minist. Instr. Publ. și al Cultelor, ds. 426/1893. f. 113—114).

² Arh. St. București, Minist. Instr. Publ. și al Cultelor, ds. 426/1893. f. 114.

³ Arh. St. București, Fond Minist. Cult. și Instr. Publ. Moldova, ds. 262/1850, f. 1.

⁴ Arh. St. Iași, Fond 183, ds. 1/1859—1864, f. 9.

terului" său⁵. Pînă să fie angajat, vreme de doi ani el este nevoit să trăiască din pictură, din „practicarea fotografiei și a panotypiei”⁶ și chiar din împrumuturi. În 1859, spre exemplu, după ce declara într-o nouă petiție că își pune „... la dispoziția guvernului ale sale mijloace”, solicită Ministerului Instrucțiunii „să i se rînduiască un împrumut de 200 galbeni, cu condiția de a i se trage pe rînd din leafa ce i s-ar face ca profesor de pictură la institutele publice”⁷. Rezultă de aici că, pe de o parte, mijloacele sale de existență nu erau sigure deocamdată, iar pe de altă parte că Ministerul îi oferise totuși perspectiva unei viitoare angajări, nerealizabilă pentru moment deoarece vechile forme de învățămînt artistic organizate de Asachi se desființaseră, iar altele noi încă nu apăruseră. În aceeași situație se afla și Gheorghe Năstăseanu, fostul său coleg de la „clasul de zugrăvitură”, care, întorcîndu-se din străinătate, cam în același timp cu el, înainta, de asemenea, Ministerului Instrucțiunii Publice din Iași, proiecte „pentru formarea unui Muzeu național în arta picturii”⁸, tratînd totodată cu V. Alexandrescu-Urechia, șeful Secțiunii I din același minister, problema restaurării tablourilor donate de Scarlat Vârnav, care, datorită unor condiții de conservare cu totul necorespunzătoare, au suferit avarii atît de grave încît nu puteau să „compară într-o galerie publică fără a fi restaurate”⁹. Cu această ocazie și el solicita „Onorabilului Ministriu să binevoiască a-i anticipa o mică sumă de 20 galbeni, cerîndu-i-se cheltuieli neapărate la o asemenea întreprindere”¹⁰.

După Unirea Principatelor Române situația devenise favorabilă realizării proiectelor inițiate de Gheorghe Panaiteanu-Bardasare și Gheorghe

⁵ Idem.

⁶ Cf. Arh. St. Iași, Fond 183, ds. 1/1864, f. 256.

⁷ Cf. Eugen Pohonțu, „Începuturile vieții artistice moderne în Moldova”, Ed. Meridiane, Buc., 1976, p. 58.

⁸ Iată proiectul lui Gh. Năstăseanu:

„I. Singurul local la noi este Cabinetul de Istorie Naturală, acolo sînt saloane de o vastitate cerută pentru formarea unui muzeu, fiind că acel ce va fi însărcinat cu formarea galeriei va putea combina distanța și lumina cerută.

II. În Galeria Națională nu se vor primi decît tablouri originale de autori cu reputație, căcî primind mediocrități vom forma răul gust, vom introduce barocul purismului și ...manieratul; pentru tablourile sau copii făcute de către indigeni (adică de pictori români — n.n.M.P.) va fi o sală expre, fiind că nu-i cantitatea care subtilizează talentele ci stilul, metoda și meritul;.. Tablourile ce se află în gimnaziul nostru sînt cea mai mare parte clasice precum poate certifica specific și catalogul lor, cu toate însă ele nu pot compara într-o galerie publică fără a fi restaurate.

III. Portretul lui Mihai cel Mare, Ștefan și Vasile Vodă vor fi cele întîi care vor compara în galeria națională.

IV. Muzeul Național va fi consiniat unei persoane competente care persoană va depune o garanție la Onor Minister, nu mai puțin el va fi survelet de corpul membrilor Muzeului Național, cari membri vor fi recrutați și autorizați de Minister, ei vor fi dintre patrioții competenți în frumoasele arte și cu bine voluntăți pentru patria lor.

V. Un costode sau păzitorul Muzeului care să cunoască cel puțin limba franceză îngrijind și de buna curățenie a Muzeului care să fie vizibil de la 9 plină la 4 după ameeaze atît pentru admiratori, cît și pentru cei ce vor voi să copieze. G. Năstăseanu”, Cf. Arhivele Statului București, Fond Minist. Cult. și Instr. Publ. Moldova, ds. 518/1859, 5—6—7; Claudiu Paradais, „Valori ale picturii universale în Muzeul de artă din Iași”. Comitetul de cultură și educație socialistă al jud. Iași, 1972, pp. 23—25.

⁹ Cf. Arhivele Statului București, Fond Minist. Cult. și Instr. Publ. Moldova, ds. 518/1859, f. 6.

¹⁰ Idem, f. 27 (această scrisoare a lui Gh. Năstăseanu este datată: „1860, june 8 zile, Iași”).

Năstăseanu. În fruntea țării se aflau oameni luminați ca Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu, cel din urmă fiind pe-atunci prim-ministru și ministru ad-interim al Instrucțiunilor Publice, dar și un mare iubitor de artă, posesor al unei impresionante colecții de pictură universală și de artă românească veche. Sprijinind cu autoritatea sa propunerile celor doi pictori, ca și demersurile insistente și bine argumentate ale lui V. Alexandrescu-Urechia¹¹, concomitente și corelate în mod deliberat, probabil, cu ale primilor, Mihail Kogălniceanu convinge Adunarea legislativă a țării, în ședința din 30 iunie 1860, să voteze „înființarea unui muzeu de pictură, adăugind” în bugetul țării, la capitolul VI, sumele necesare „pentru remunerarea personalului acestuia” „compus din un director cu un salariu anual de 12.000 lei, un custode plătit cu un salariu anual de 2.400 lei și un servitor cu un salariu anual de 1.200 lei. S-a mai prevăzut, de asemenea, o sumă de 13.700 lei pentru cumpărarea de tablouri și încadrări cu rame”¹², hotărîndu-se totodată ca „Guvernul să însărcineze pe dl. Panaiteanu și dl. Năstăseanu cu compunerea de tablouri naționale” în vederea înzestrării viitoarei galerii¹³.

Pentru elaborarea proiectului de organizare a Muzeului, ca și pentru postul de director al acestuia a fost preferat Gheorghe Panaiteanu-Bardasare. Ca urmare, el este invitat în ziua de 27 iulie 1860 la Minister „în calitate de pictor român” pentru „a combina organizarea unui asemenea așezămînt”¹⁴. După propria-i relatare, „Proiectul pentru fundarea primului Muzeu de tablouri”, prezentat de el atunci, a primit aprobarea lui Mihail Kogălniceanu „fără modificare”¹⁵. Cîteva săptămîni mai tîrziu, la 20 august 1860, același înalt demnitar îl recomanda lui Alexandru Ioan Cuza pentru „postul de director al Muzeului... cu un salariu anual de 12.000 lei”¹⁶, recomandare în urma căreia se emite ordonanța domnească nr. 9223 din 29 august 1860, prin care „D-lui Baltasar Panaiteanu este întărit în postul de directore al Muzeului din Moldova cu speciale îndatoriri: de a restaura tabloanele actuale ale acestui muzeu, de a completa albumul național și de a preda deocamdată la școala de pictură și sculptură ce se va înființa”¹⁷.

¹¹ *Ibidem*, filele 1 ; 11 ; 23 ; 24—25.

¹² Cf. Arhivele Statului Iași, Fond 183, ds. 1/1871, f. 152.

¹³ Cf. V. Vasilovici, „Valori de artă românească. Achiziții din ultimele două decenii 1951—1970. Catalog, Muzeul de artă Iași, 1970, p. 12.

¹⁴ Cf. Arhivele Statului Iași, Fond 183, ds. 1/1859—1864, f. 52.

¹⁵ *Idem*, f. 256 (Din păcate nu se cunoaște acest proiect pentru a-l compara cu cel întocmit de Năstăseanu și pentru a vedea de ce a fost preferat al lui Gh. Panaiteanu).

¹⁶ Cf. Arhivele Statului București, Fond Minist. Cult. și Instr. Publ., Moldova, ds. 518/1859, f. 78.

¹⁷ *Idem*, f. 79 ; M. Kogălniceanu, „Prescriptum verbale”, rev. „Ateneul Român”, nr. 1 Iași, septembrie, 1860, p. 12. (Potrivit unor informații, pictorul avea de gînd să reproducă — în acest album — „17 portrete, 13 documente, 6 sigiluri și 8 scene istorice, care toate ar fi avut rostul lor în cunoașterea istoriei românilor”. Din aceeași sursă aflăm în detaliu tot ce urma să cuprindă «Albumul Național»:

„I. Portrete.

¹ Ion Ignatie ducele Valahiei — de pe o pictură originală în stilul bizantin din 1150.

² Matei Coroiu — de pe o calcografie a timpului.

³ Mihai Viteazu — calcografie de Sadeler, 1601. Adevăratul portret a lui Mihai aflat de N. Bălcescu în Biblioteca din Paris.

⁴ George Ștefan Răzvanul — calcografiat de Böner.

Considerându-l pe Panaiteanu mai indicat pentru funcția de director al Muzeului, probabil datorită firii sale ponderate, spiritului său metodic și tenacității de care era capabil, Mihail Kogălniceanu prețuia în același timp și talentul lui Gheorghe Năstăseanu, pe care nu-l putea lăsa în afara acțiunilor de ctitorire a unui asemenea așezământ. Lui i-a rezervat însă o altă misiune. Într-un „Prescriptum-verbale“ din 12 august 1860, el prevedea — la sugestia lui Panaiteanu, desigur — că „pe lângă Muzeul nou înființat . . . se va organiza un început de școală de pictură și sculptură“, pentru care, „spre a se putea forma modele . . . după tabloanele clasice, pe de o parte se va aduna o colecțiune de stampe și copii de statui în ipsos“, mai cu seamă după cele ale antichității grecești, „cum și un model de anatomie tot din ipsos, iar pe de altă parte, pentru copierea de tablouri clasice, se va trimite în Italia și pe la diferitele alte muzee pe D. G. Anastaseanu (= Năstăseanu), căruia i se va da un stipendiu

⁵ Vasile Lupu depins de Wosterweld și calcografiat de Hondius, 1651.

⁶ Maria, fiica lui Vasile Lupu și soția lui Ion Radziwill de pe o stampă a timpului din Theatrum Europeum.

⁷ Ștefan Georgizza, depins de Blouen și calcografiat de K. Bianchi.

⁸ Mihne Vodă, depins și calcografiat de E. Wideman, 1651.

⁹ Constantin Șerban Basarab, depins de Blouen și calcografiat de K. Bianchi, 1654.

¹⁰ Giorgie Grigore Ghica, depins de I. Toorcuvliet și calcografiat de G. Bouttatos Univer, 1664.

¹¹ Ion Giorgie Ghica, calcografiat de E. Meysens, 1663.

¹² Dimitrie Cantemir.

¹³ Constantin Brincoveanu.

¹⁴ Grigore Ghica bătrînul.

¹⁵ Neculau Mavrocordat.

¹⁶ Alexandru Calimach.

¹⁷ Daniel Apostolu.

II. Documente.

¹ Uricarul latinesc a lui Mircea, cu sigiliu.

² Asemene.

³ Uricarul lui Ștefan cel Mare, cu sigiliu.

⁴—⁵ Asemene.

⁶ Uricarul lui Bogdan fiul lui Ștefan, cu sigiliu.

⁷ Scrisoarea lui Ștefan Tomșa cu facsimile și sigiliu.

⁸ Facsimile a lui Despot Vodă, 1561.

⁹ Uricarul lui Petru cel Șchiop cu sigiliu, 1579.

¹⁰ Scrisoarea lui George Ghica din 1658, cu sigiliu și facsimile.

¹¹ Scrisoarea lui Ion Ștefan din 1639, cu facsimile.

¹² Asemene din 1665.

¹³ Uricul cu facsimile a lui Vasile Lupu.

III. Sigiluri.

¹—³ Sigiliu lui Mircea.

⁴—⁵ Sigiliu lui Ștefan cel Mare.

⁶ Sigiliu lui Petru Rareș.

IV. Scene istorice :

¹ Asediul Tîrgoviștei la 1595, de pe o calcografie a timpului.

² Bătălia de la Obertin de pe o calcografie a timpului.

³ Bătălia de la Wiszniawicki cu turcii și de la Chotin din 1673, de pe un relief de fildeș.

⁴ Bătălia de la Chotin, de pe o calcografie a timpului.

⁵—⁷ Detailurile acestei bătălii.

⁸ Prinderea lui Cloșca, de pe o calcografie a timpului“ (Cf. Ioan Bacila, „Pictori români din sec. XIX ; C. Petrescu — 1848 — G. Bardazar-Panaiteanu — 1860 — “, Universul literar nr. 20/1927, p. 316).

anual de 12.000 lei (subl.n.—M.P.), punindu-i-se îndatorirea a înfățișa guvernului atestate formale din partea autorităților competente locale pentru *intocmai copierea tabloanelor* de pe care va trimite guvernului copii¹⁸. În același „Prescriptum-verbale”, Mihail Kogălniceanu mai preciza, printre altele, că „Muzeul de pictură se va deschide în localul specialmente afectat pentru muzeu, bibliotecă și facultăți”, adică în palatul hatmanului Alecu Rosetti Roznovanu, cumpărat de stat încă din luna iulie 1860 — cu 18 000 de galbeni — tocmai pentru a servi acestui scop.

După plecarea lui Gheorghe Năstăseanu în Italia, pe la începutul lunii septembrie, în acțiunea de organizare a „Muzeului de pictură” și, mai apoi, a Școlii de arte frumoase, începe să apară tot mai frecvent numele pictorului Gheorghe Șiller, care va deveni de-acum încolo unul dintre colaboratorii permanenți ai lui Gheorghe Panaitescu-Bardasare. El studiase pictura la Veneția, timp de 15 ani (1840—1855), cu maestrul Natale Schiavoni, tatăl lui Giovanni și cu Felice Schiavoni, fiul celui dintîi și, bineînțeles, fratele celui de al doilea. A revenit la Iași cu trei ani înaintea lui Panaitescu, adică în 1855, fiind folosit de Ministerul Instrucțiunii Publice la diverse acțiuni cultural-artistice, fără să-l fi angajat în vreo slujbă de stat. Așa se face, că la 12 septembrie 1860, Panaitescu primește ordin de la Minister să ridice, *împreună cu Gheorghe Șiller*, toate lucrările de artă depozitate la Biblioteca școalelor, al cărei sediu era în localul fostei Academii Mihăilene, pentru a le pregăti în vederea inaugurării Muzeului. Au fost preluate cu acest prilej, la 18 septembrie 1860, „pe seama și răspunderea pictorului Panaitescu, ca director al Muzeului de pictură”, dar și pe semnătura lui Gheorghe Șiller, 28 de tablouri în ulei, 18 mulaje în ghips și 98 de litografii¹⁹. Din cele 28 de tablouri, 13 fuseseră adunate cu vremea, de Gheorghe Asachi, la Academia Mihăileană, iar 15 reprezentau colecția de pictură donată în 1847 de Scarlat Vârnav și care ajunsese la Epitropia din Iași — după multe vicisitudini — abia în 1850. Printre cele dintîi, remarcăm: „Isus binecuvîntînd” și „Răstignirea” de Giovanni Schiavoni, „Portretul pictorului Năstăseanu” de Gheorghe Lemeni, „Grigore Ghica Vodă” de Niccolo Livaditti, „Portretul lui Ștefan cel Mare” de Constantin Lecca și „Sacerdot” de Panaitescu însuși. Mult mai valoroase erau operele donate de Scarlat Vârnav, cuvenindu-se a fi relevate în mod deosebit: „Cezar primind

¹⁸ Cf. M. Kogălniceanu, „Prescriptum verbale”, rev. „Ateneul Român”, anul I nr. 1, Iași, septembrie 1860, pp. 13—14. (Întrucît în toate materialele bibliografice care se referă la această trimitere a lui Gh. Năstăseanu în Italia, se afirmă că el trebuia să execute copii după opere celebre, pentru a înzestra muzeul cu ele, este momentul să precizăm că potrivit acestui „Prescriptum verbale” semnat de M. Kogălniceanu, copiile erau destinate — ca modele — Școlii de pictură ce urma să se înființeze și nu muzeului. Precizarea se impune cu atît mai mult, cu cît în art. 2 al „Proiectului pentru formarea unui Muzeu Național în arta picturii” prezentat de Gh. Năstăseanu, la 21 iulie 1859, Ministerului Instrucțiunii Publice din Iași se prevedea deosebit de categoric: „În Galeria Națională nu se vor primi decît tablouri originale de autori cu reputație, căci primind mediocrități vom forma răul gust”. Tot la acest articol, Gh. Năstăseanu critica „Onorabilul Minister.. de la frații noștri valahi care stimulați de bunele lor voinți au fondat la București un Muzeu Național de toate soiurile (pentru studenții români — n.n. M.P.) astfel încît, crezînd că face bine, au făcut cel mai mare rău..” — Cf. Arhivele Statului București, Fond Minist. Cult. și Instr. Publ. Moldova, ds. 518/1859, f. 6).

¹⁹ Cf. Arhivele Statului București, Fond Minist. Cult. și Instr. Publ. Moldova, ds. 518/1859, filele 88—89.

capul lui Pompei“ atribuită atunci lui Rubens și acum lui Caravaggio, „Judith și Holofern“ de Pietro-Liberi, „Portret“ de Philippe de Champaigne, „Cafenea flamandă“ de Egbert van Heemskerk cel Tânăr, „Pieta“ și „Fecioara în extaz“ atribuite lui Murillo ș.a. „Pinzele acestea — relatea mai tirziu Panaiteanu — erau atît de deteriorate, încît nu se mai cunoștea nimic din subiectul lor! Salvarea... de o totală nimicire se datorește eminentului pictor și restaurator Gheorghe Șiller, carele a știut să le ridice aspectul lor cel frumos de astăzi“²⁰.

Pe la mijlocul lunii octombrie, Ministerul Instrucțiunii Publice adaugă la modesta colecție a noului Muzeu încă șase tablouri: „Cavaler în zale“ și „Portretul lui Alexandru Ioan Cuza“ de Gheorghe Năstăseanu, „Unirea Principatelor“ și „Ștefan cel Mare cu arcași“ de Theodor Aman, un portret al mitropolitului Veniamin Costache semnat de un oarecare A. Kauffmann și un portret anonim.

Dindu-și seama că tot ce adunase pînă aici constituia „o prea neînsemnată colecțiune pentru a merita pomposul titlu de Muzeu“, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare stăruie „prin neconținute rugăminți“ pe lângă prietenul său Costache Dasiade, avocat ieșean, izbutind „a-l îndupleca să dăruiască colecțiunea sa de 30 de tablouri noului Muzeu, însă sub condițiunea ca nici o dată să nu se strămute tablourile sale din Muzeul ieșean, mai ales în vederea deciziunii ce s-a luat atunci de a să strămuta reședința domnească din Iași la București“²¹. Pentru „asemenea lăudabilă faptă“, lui Costache Dasiade i s-au adus mulțumiri publice prin Decretul domnesc nr. 15.480, care a fost dat publicității „spre obștească apreteuire“²². Colecția sa de tablouri a intrat în patrimoniul Muzeului pe la mijlocul lunii octombrie, cele mai multe dintre lucrări fiind anonime și copii, sau de pictori cu totul obscuri. Cîteva însă — atribuite unor maeștri ca François Boucher, Angelica Kauffmann, Christian Dietrich, sau unor anonimi spanioli și olandezi din secolul al XVII-lea — sînt apreciate și astăzi pentru valoarea lor artistică.

Cu cele 64 de tablouri adunate pînă acum, ca și cu cele 98 de litografii și 18 mulaje s-a procedat la organizarea Muzeului, căruia i s-au rezervat — în imobilul amintit mai sus — trei saloane la etajul întii. Deschiderea a avut loc în ziua de 26 octombrie 1860, cînd s-a celebrat — în același local — și inaugurarea primei Universități moderne din țara noastră.

La solemnitate, al cărei început a fost anunțat cu 21 de lovituri de tun, au participat domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Consiliul de Miniștri în frunte cu Mihail Kogălniceanu, „domnii reprezentanți ai puterilor străine“, reprezentanți ai municipalității și ai corporațiilor, „deputațiunile de profesori și de magistrați districtuali“, membrii Societății de încurajare la învățătură, seminaristii de la Socola, două fanfare militare etc.²³.

²⁰ Cf. Arhivele Statului București, Minist. Instr. Publ., ds. 426/1893, filele 159—160.

²¹ *Idem*, f. 161.

²² Cf. Arhivele Statului București, Fond Mlnist. Cult. și Instr. Publ. Moldova, ds. 518/1859, filele 98—99; 133—135 și 138.

²³ Programul festivităților a fost întocmit de M. Kogălniceanu și a fost publicat sub formă de afiș. Un asemenea afiș se păstrează la Muzeul literaturii din Iași. Vezi și Claudiu Paradais, op. cit., p. 5—6.

Patrimoniul Muzeului continua să fie totuși destul de precar și trebuia dezvoltat pentru a consolida însăși poziția instituției. Întrucât fondurile destinate achizițiilor erau neînsemnate, Gheorghe Panaiteanu se vede silit să apeleze tot la generozitatea colecționarilor. După cum ne relatează el însuși, „aflind că marele patriot și amator de arte... Costache Negri posedă o frumoasă galerie de tablouri vechi originale, a insistat cu toată căldura pe lângă dînsul, care venise atunci la Iași de la Constantinopol, unde era ambasador... să o pună vremelnicește în noul Muzeu ieșean. D-l Negri, judecînd că tablourile sale ar fi de mare utilitate pentru junimea studioasă, a consimțit la propunerea făcută” imputernicindu-l pe Panaiteanu „a ridica tablourile de la domiciliul profesorului Nicolae Ionescu²⁴ și a le depune în zisul Muzeu... ceea ce s-a și făcut... la 7 aprilie 1861, contra unei adeverințe de primire”²⁵. Colecția lui Costache Negri, compusă din 39 de tablouri, cuprinde piese cu atribuirii dintre cele mai ilustre: Van Dyck, Nicolas Poussin, Tintoretto, Veronese, Salvator Rosa, Carlo Dolci, Giulio Romano, Francesco Solimena, Guido Reni, Jan Horemans cel Bătrîn, Jan Both etc. Depuse „vremelnicește” inițial, aceste lucrări au fost cumpărate ulterior de către stat și incluse definitiv în patrimoniul Muzeului, la 10 iulie 1874, în urma unor îndelungate tratative purtate de Gheorghe Panaiteanu cu Costache Negri, cu Mihail Kogălniceanu, cu generalul Christian Tell, cu Titu Maiorescu și cu alte personalități ale vieții social-culturale, care s-au perindat prin funcții de răspundere în acest interval de timp. Subliniem însă că obiectul acestor tratative complicate nu l-a constituit nici pe departe prețul la care trebuiau cumpărate lucrările, ci numai căile de achiziționare a lor; Costache Negri, care spunea că, „... înainte de a fi negustor de tablouri”, el consideră că „Statul are alte nevoi mult mai însemnate, unde să-și verse banii”, refuza categoric, după expresia lui Mihail Kogălniceanu, „a trece prin purgatoriul formalităților guvernamentale și parlamentare... mai ales cînd la mijloc” era „o donațiune mai mult decît o vinzare”²⁶. Într-adevăr, evaluate de Gheorghe Panaiteanu și Gheorghe Șiller la suma de 114.115 lei, cu mențiunea „după starea actuală a țării”, Costache Negri a consimțit, în cele din urmă, să cedeze tablourile cu mai puțin de jumătate din evaluarea inițială, care și așa era derizorie, nereprezentînd — după opinia de versat colecționar a lui Mihail Kogălniceanu — nici măcar costul unei singure opere din cele 39. Asemenea lui Costache Dasiade, Costache Negri și-a cedat și el colecția tot cu clauza „ca tablourile să rămîie neclintite totdeauna în Iași”²⁷.

Potrivit unei situații întocmite de Gheorghe Panaiteanu-Bardasare în 1880, după 20 de ani de existență, patrimoniul Muzeului însuma 184 de tablouri românești și străine, cele mai multe dintre ele fiind donate de colecționari particulari. Pe lângă cei amintiți pînă acum, în situația respectivă mai figurează ca donatori — cu una sau mai multe lucrări — Iancu Fătu, Ion Aivas, Theodor Codrescu, Iordachi Beldiman, principesa Adela Moruzi,

²⁴ Vezi cat. nr. 15. Cf. M. Paradaiser, „Cat. Gh. Panaiteanu-Bardasare” cat. 15.

²⁵ Cf. Arhivele Statului București, Minist. Instr. Publ., ds. 426/1893, f. 164.

²⁶ Cf. A. D. Atanasu, „Colecția Costache Negri în Pinacoteca din Iași”, rev. „Arhiva”, anul XVIII, nr. 1, 2, 3 și 4 din 1907, pp. 119—120.

²⁷ Idem, pp. 113—114.

domnișoara Diamandescu Alexandrina, Iancu M. Codrescu ș.a. Cel din urmă, de pildă, „a hărăzit Muzeului 18 tablouri, din care însă – preciza Panaiteanu – șapte diverse reproduceri”²⁸.

Mișcat de ofrandele acestor colecționari, directorul instituției făcea, la 7 iunie 1880, următoarea propunere către Minister: „Pinacotheca de aici, aproape în totalitatea ei fiind compusă din donațiuni oferite de cetățeni patrioți și generoși, s-ar cuveni din partea locului competent a li se face un semn de recunoștință prin care s-ar deștepta și mai mult simțul dărnicii străbune. Spre a se îndeplini această datorie . . . , subsemnatul au fost și este de părere a se introduce așa-numita „Carte de aur” în care să se scrie cu litere mari aurite numele donatorilor și tot în același timp să se zugrăvească portretele lor de către cei mai eminenti dintre junii pictori de aici, pentru ca astfel să se perpetueze memoria inimilor generoase generațiilor viitoare. Această măsură va produce desigur fructele cele mai salutare, atât pentru dotarea și prosperarea acestei Pinacoteci lipsită de fonduri, cât și pentru încurajarea artelor indigene care în momentul de față nu puțin suferă de nepăsarea publicului nostru ieșean”²⁹.

Cartea de aur a donatorilor, așa cum a preconizat-o el, nu s-a întocmit niciodată, iar portretele acestora – cu două-trei excepții realizate mult mai târziu – nici ele n-au fost zugrăvite vreodată. Cu toate acestea, donațiile n-au stănat, iar patrimoniul Muzeului a continuat să crească atât pe calea arhivelor, cât și prin unele achiziții efectuate de stat. În categoria celor din urmă intră o serie de lucrări executate de pictori români ca Emanoil Bardasare, Constantin Lecca, Gheorghe Panaiteanu, Constantin Stahi, Theodor Aman, Nicolae Grigorescu și chiar Ion Andreescu.

Pînă la 15 octombrie 1892, cînd se retrăgea la pensie, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare izbutise să colecționeze 214 lucrări de artă românească și străină. Instituția prinsese rădăcini adînci în viața culturală a orașului, devenind un focar de educație estetică și civică pentru public, un nucleu luminos în jurul căruia începuse să graviteze întreaga mișcare plastică din Moldova.

GHEORGHE PANAITÉANU-BARDASARE – NOUVELLES DONNÉES ET ÉCLAIRCISSEMENT SUR LA FONDATION DE LA PINACOTHÈQUE DE IASSY

R é s u m é

L'idée de l'organisation d'un musée de peinture et d'une école des beaux arts à Iassy, préoccupait Gheorghe Panaiteanu-Bardasare depuis la période quand il se trouvait à München. D'après ses déclarations, en 1846 il avait reçu de la part de Scarlat Vârnăv, ardent patriote

²⁸ Cf. Arhivele Statului Iași, Fond 183, ds. 3/1880, f. 83.

²⁹ Idem, f. 158. (În 1901, luînd în primire direcția Pinacotecii și a Școlii de bele-arte din Iași, Emanoil P. Bardasare dădea la casare o așa numită „Carte de aur a donatorilor” pe care o prelua de la antecesorul său C. D. Stahi. Credem că aceasta nu putea fi decît un concept al „Cărții de aur” pe care o proiectase Gh. Panaiteanu, pentru că dacă aceasta ar fi fost realizată așa cum o gădise primul director al celor două instituții, casarea ei nu ar fi avut nici o justificare. Cf. Arhivele Statului Iași, Fond 183, ds. 7/1901, f. 10; Emilia Armeanu, „Din istoricul Pinacotecii din Iași” S.C.I.A. Seria Arta plastică, Tom. 13, nr. 2, 1966, p. 265.

moldave, alors étudiant à Paris, le catalogue d'une collection des tableaux flamands, hollandais, français, italiens et espagnols. Celui-ci les avaient achetés le 20 décembre 1845, dans la capitale de la France, à l'occasion de l'enchère de la célèbre collection d'art, du marquis Aguado de Las Marismas. En même temps, avec le catalogue, Scarlat Vârnav lui a envoyé une lettre „... en le priant de lui communiquer ce qu'il doit faire avec ces tableaux...”, Panaiteanu lui a répondu : qu'il mette les fondements d'un musée des tableaux dans la capitale Moldave, en vue de sa impérissable mémoire“. Conformément à ces recommandations, Vârnav fait donation en 1847 au Conseil d'administration de l'enseignement public de Iassy, sa collection d'art, composée de 15 peintures attribués aux célèbres peintres européens comme : Rubens, Murillo, Eustache Le Sueur, Philippe de Champaigne, Teniers ecc. „dans l'espoir de se constituer petit à petit une galerie nationale des tableaux“. C'est la première démarche efficiente faite par Gheorghe Panaiteanu-Bardasare, en vue de l'organisation du musée d'art de Iassy. Ses actions pour réaliser ce but acquerront toute fois un caractère plus constant et systématique après son retour dans son pays. Il a sollicité plusieurs fois au Ministère de l'Instruction Publique de lui confier l'organisation d'un musée de peinture et d'une école de beaux arts à Iassy, en présentant les projets de ces deux institutions.

Après l'Union des Principautés, les circonstances deviennent favorables pour la réalisation des projet initiés par Gheorghe Panaiteanu-Bardasare. Dans la séance de l'Assemblée Legislative du 30 juin 1860 l'on a voté pour la création d'un musée de peinture, en ajoutant dans le budget du pays, les sommes nécessaires pour la fondation. Le 29 août 1860, par l'ordonnance princière nr. 9223 Gheorghe Panaiteanu-Bardasare est nommé comme directeur du musée et le 12 septembre 1860 reçoit l'ordre du Ministère de ramasser toutes les ouvrages d'arts déposés à la Bibliothèque des écoles, collection qui sera complété ultérieurement avec la donation de l'avocat Costache Dasiade, composé de 30 travaux d'arts. Avec les 64 tableaux, 98 lithographies et 18 moulages, on a procédé à l'organisation du musée, qui a été installé dans les trois pièces de l'immeuble du „hatman“ Alecu Rosetti Roznovanu. L'inauguration a eu lieu le 26 octobre 1860, quand on a fêté également, l'inauguration, dans le même édifice, de la première Université moderne de notre pays.

Au patrimoine initial sont ajoutés ultérieurement les répartitions, faites par le Ministère, la collection du Costache Negri, ainsi que les donations faites par Iancu Fătu, Alecu Donici, Ion Aivas, Teodor et Iancu Codrescu, Ion Beldiman ecc. Vers le 15 octobre 1892, quand Gheorghe Panaiteanu-Bardasare passait à la retraite, il avait réussi de rassembler 214 ouvrages d'arts roumains et étrangers. Cette institution avait pris des profondes racines dans la vie culturelle de la ville, devenant un important facteur d'éducation esthétique et civique pour le public, un noyau autour duquel avait commencé se dérouler le mouvement de l'art plastique de la Moldavie

TRADIȚIILE DEMOCRATICE ALE PRESEI IEȘENE : ZIARUL „TRIBUNA“ (1918)

ION AGRIGOROAI EI

La sfârșitul anului 1916, în urma ocupării Olteniei, Munteniei și Dobrogei de către trupele Puterilor Centrale, o parte a populației, cea mai mare parte a cercurilor conducătoare, armata și principalele instituții s-au retras în Moldova. Orașul Iași a devenit, în aceste condiții grele, timp de aproximativ doi ani, capitala țării și – așa cum s-a spus – „orașul rezistenței pînă la capăt“ și „leagănul celei de-a doua uniri“. S-a trecut la refacerea potențialului militar și la alte măsuri menite să contribuie la întărirea capacității de apărare a țării. În legătură cu aceasta și cu noua fază, holăritoare, a luptei pentru realizarea dezideratului național, cercuri tot mai largi ale opiniei publice românești s-au pronunțat pentru elaborarea imediată a reformelor democratice, luate în discuție și în preajma războiului. Răspunzînd unor necesități obiective ale societății românești, în condițiile eflervescenței revoluționare din interior, parlamentul ce-și desfășura activitatea la Iași a votat, în iunie 1917, modificarea Constituției, introducîndu-se principiul exproprierii marii proprietăți și al votului universal¹. Chiar dacă prin modificarea articolelor 19, 57 și 67 din Constituție au fost numai recunoscute aceste principii pe baza cărora urmau a fi întocmite legi detaliate, faptul și-a avut importanța sa, oferind cadrul juridic pentru elaborarea reformelor agrară și electorală în perioada 1918 – 1921.

În cadrul dezbaterilor aprinse din parlament și a frământărilor din viața politică prilejuite de modificarea Constituției, s-a creat la Iași, la sfârșitul lunii aprilie, Partidul muncii. Manifestat mai mult ca o grupare sau o tendință în viața politică, și mai puțin ca un partid în sensul deplin al cuvîntului, Partidul muncii a avut o anumită semnificație în epocă. Programul său cuprindea revendicări cu un larg caracter burghezo-democratic ; noua grupare, dîncare făceau parte G. Diamandi, Grigore Iunian, dr. N. Lupu, Mihail Macavei, Mihai Carp, Gr. Trancu-Iași ș.a.², a desfășurat o activitate deosebită în parlament, cerînd, în cadrul proiectelor de legi proprii, reforme mai largi decît cele propuse de guvern, în mai 1917³.

¹ Vezi, pe larg, Ion Agrigoroaiel, *Problema reformelor agrară și electorală din România între anii 1916 și 1918* în „Cercetări istorice“, VI, Iași, 1975, p. 179 și urm. ; *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908–1921*, Editura politică, București, 1967, *passim*.

² Arhivele statului București, fond Parlament, dosar 1810/1916–1917, f. 41.

³ Eufrosina Popescu, *Crearea Partidului muncii-și activitatea sa în parlamentul din Iași (mai-iunie 1917)*, în „Studii“, nr. 5, 1972, p. 1017 și urm. ; Ioan Agrigoroaiel, *Programul și orientarea Partidului muncii din 1917–1918*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, Istorie“, fasc. 2, 1973, p. 222 și urm.

După activitatea intensă a partidului muncii în perioada aprilie-iunie 1917, a urmat, din motive asupra cărora nu ne oprim aici, o oarecare întrerupere a ei și o nouă intensificare, o dată cu apariția la Iași, la 1 martie 1918, a organului său de presă, ziarul „Tribuna”⁴. Numeroase articole l-au avut ca autor pe profesorul ieșean de la Liceul Internat, Mihai Carp, intelectual cu largi vederi democratice, cunoscut ca unul dintre cei mai activi membri ai grupului de la revista „Viața românească”, din perioada anterioară primului război mondial.

În afară de reprezentanții Partidului muncii, la „Tribuna” au colaborat și alți oameni politici și intelectuali democrați, precum și fruntași ai mișcării socialiste ieșene. Și faptul își are explicația sa. Pe de o parte, toți aceștia aveau, **pînă** la un punct, așa cum se va vedea, preocupări comune și o orientare comună **izvorită** din poziția general-democratică; pe de altă parte, condițiile grele în care **își desfășura** activitatea mișcarea muncitorească și socialistă în timpul războiului, **au determinat-o** să folosească toate posibilitățile care i se ofereau pentru a-și exprima poziția, pentru a-și face cunoscute cerințele sale. În ansamblul său, cu unele limite și inconsecvențe, ziarul „Tribuna” a fost într-adevăr o tribună democratică, înscriindu-se în seria extrem de bogată a publicațiilor ieșene promoatoare a ideilor înnoitoare, a aspirațiilor maselor largi populare.

În ziarul „Tribuna” au apărut numeroase articole, în care se explica poziția Partidului muncii din perioada aprilie-iunie 1917, în problema reformelor agrare și electorală, se reafirma această poziție democratică, combătându-se totodată măsurile preconizate sau inițiate de guvernul conservator Marghiloman (format la câteva zile după apariția primului număr al ziarului), tendința sa de a restringe reformele înscrise în Constituție⁵. La îndeplinirea unui an de la depunerea în Cameră, în 1917, a proiectului de reformă agrară întocmit de Partidul muncii, Mihai Carp publica articolul *Desființarea latifundiilor*⁶, care reproducea fragmente din acel proiect și preciza poziția față de guvernul Marghiloman: „Privim azi cu rezervă și temere făgăduiala lipsită de precizie a adversarilor de odinioară ai reformelor democratice”. Desființarea proprietății latifundiare era considerată ca o *necesitate de stat* și orice reformă agrară trebuie să plece de la această bază⁷.

M. Carp combătea din nou, așa cum o făcuse și în parlament cu un an mai înainte, pe cei care încercau să limiteze reforma agrară, sub pretextul că ar lovi în interesele economice ale statului, prin consecințele negative asupra producției agricole⁸. În condițiile istorice concrete din timpul și de la sfîrșitul războiului, apărarea marii proprietăți, avînd la bază acest criteriu (așa cum încerca, în mod deosebit, C. Garoflid) avea un caracter reacționar. În articolul *Între mica și marea proprietate*, M. Carp arăta că împroprietărirea țărănimii pe baza unei largi exproprieri, „făcute în contul marii proprietăți și cu desființa-

⁴ Colecția ziarului „Tribuna” din Iași (1 martie 1918 — sfîrșitul lui decembrie 1918) se află la Biblioteca Academiei R. S. România. Ziarul apărea zilnic.

⁵ O *rectificare*, în „Tribuna”, 20 aprilie 1918.

⁶ „Tribuna”, 6 mai 1918.

⁷ *Ibidem*.

⁸ M. Carp, *Proprietatea mică și finanțele statului*, în „Tribuna”, 24 mai 1918.

rea proprietății funciare (latifundiare – I.A.), nu numai că nu va micșora producția agricolă și veniturile statului, dar unită cu buna organizare a muncii agricole, prin obști conduse de agronomi, va spori producția și va contribui la înflorirea generală a țării⁹. Pauperismul țăranului se explică prin aceea că țăranul „este încătușat de formidabila putere a proprietății mari și înăbușit de proprietatea latifundiară, care nu poate trăi decât cu condiția ca să ruineze gospodăria țăranului”¹⁰. M. Carp combătea afirmațiile unor membri ai guvernului Marghiloman, care încercau să evite reforma sub pretextul că nu era pământ suficient pentru a improproprietări pe toți țărani. El venea cu date concrete în spiritul ideii că există suprafața cultivabilă necesară pentru a se improproprietări țărani fără pământ sau cu pământ puțin, astfel ca media micii gospodării să fie de cel puțin 5 ha¹¹.

Ziarul „Tribuna” considera că nu este permis a se ocroti proprietatea latifundiară, care are consecințe grave asupra situației țărănimii: „*Cînd proprietatea mare ajunge să înăbușe mica și mijlocia proprietate și să facă din țărani și din proprietarii de mijloc o clasă fără nici o însemnătate politică și socială, atunci proprietatea mare se cheamă latifundiară*”. Și de aici, concluzia că reforma agrară trebuie să aibă ca punct de plecare desființarea latifundiilor¹². „Tribuna” scotea la iveală scopurile urmărite prin adoptarea, de către guvernul Al. Marghiloman, a unor măsuri ca legea obligativității muncii și a culturilor agricole și legea arendărilor obligatorii¹³. Articolul *Improprietărirea fără expropriere* arăta că Partidul conservator a acceptat, în sfîrșit, principiul exproprierii, „dar cu rezerva mintală că nu va fi nevoie de aplicarea lui: proprietarii înșiși vor da țăranilor pămîntul de care aceștia au nevoie, fără violență și fără constrîngere, prin o lege care va îndemna pe proprietarii mari să arendeze pămîntul țăranilor”. Așadar, ne găsim din nou la soluțiunea prin bunăvoința marilor proprietari. Aceasta reprezintă un pas înapoi față de modificarea Constituției din 1917, o încercare de reîntoarcere, aprecia ziarul, la o legislație asemănătoare celei de după 1907, încercare, însă, care nu are sorți de izbîndă¹⁴.

În articolul *Arendările obligatorii*, M. Carp observa, în mod just: „Ca un corolar al legii obligativității muncilor agricole, guvernul proiectează să vie cu o lege a obligativității arendării unei părți din moșiiile proprietarilor la țărani”. Scopul legii arendării obligatorii este de a înlesni aminarea improproprietării țăranilor¹⁵. La sfîrșitul lui august 1918, același autor a publicat un ciclu de 4 articole¹⁶, intitulat *În chestia agrară: Făgăduieli și realizare, Menținerea*

⁹ „Tribuna”, 27 iunie 1918.

¹⁰ M. Carp, *Proletariatul agricol și pauperismul*, în „Tribuna” 29 iunie 1918.

¹¹ Ibidem, *În chestia agrară*, în „Tribuna”, 28 iunie 1918. În *Modalitățile improproprietării* („Tribuna”, 2 iunie 1918) M. Carp arată că soluția totului uniform de 5 ha, cerută anterior de Partidul muncii, mai poate fi discutată, că pot interveni unele particularități de relief (șes, deal, munte). Vezi și M. Carp, *Proletariatul agricol și pauperismul*, în loc. cit.

¹² *Dar proprietatea latifundiară* în „Tribuna”, 20 iunie 1918.

¹³ Despre aceste măsuri, vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908–1921*, Editura politică, București, 1967, p. 219–220.

¹⁴ „Tribuna”, 25 iunie 1918.

¹⁵ „Tribuna”, 22 iunie 1918. M. Carp combătea preocuparea guvernului de a înființa, prin lege, o clasă de țărani proprietari mijlocii, „un fel de burghezie a satelor, termen întrebuințat chiar” (*Crearea proprietății mijlocii, țărănești*, în „Tribuna”, 30 iunie 1918).

¹⁶ „Tribuna”, numerele din 22–25 august 1918.

exploatării latifundiare, Legiferarea de astăzi, Tot legiferarea de astăzi. Era precizată, și cu acest prilej, poziția Partidului muncii în chestiunea reformelor, în raport cu situația din 1917: „Dar dacă reformele liberale, așa cum le vedem în comparație cu proiectul depus acum în Cameră, și încă ne-au făcut să ducem în contra lor o luptă violentă în camera din 1917, — ușor se poate înțelege cum putem privi opera ce ni se prezintă acum ca o legiferare menită să vie în ajutorul țărănimii”¹⁷. Prin legea arendării obligatorii se nesocotea textul Constituției modificate; „desigur — scria M. Carp că — primul lucru pe care-l urmărește legea arendării obligatorii este acela de a amina rezolvarea largă a problemei agrare”¹⁸.

Ziarul „Tribuna” a dus o campanie susținută împotriva lui Al. Marghiloman care încerca, prin introducerea așa-ziselor „temperamente”, să limiteze dreptul de vot la știutorii de carte, să introducă votul plural pentru anumite categorii de cetățeni. Într-un articol, în parte cenzurat, se arăta că expresia lui Al. Marghiloman, „sufragiul universal cu oarecare temperament”, rostită în cadrul unei cuvântări la Birlad, înseamnă „prin urmare, trăiască „sistemul cenzitar””¹⁹. M. Carp, în articolul intitulat sugestiv *Vot universal*, reproducea fragmentele respective din proiectul de reformă electorală propus de Partidul muncii în mai 1917. El arăta că votul universal, acceptat în 1917, revine în discuția publică și că „procesul a fost redeschis” prin formula „votul universal cu temperament”, care reprezintă o reînviere a poziției conservatoare, un pas înapoi față de Constituția din 1917: „Ei bine, ideea conservatoare, absentă din Cameră la discuția și votarea reformelor constituționale din mai și iunie 1917 (de fapt, mai puțin prezentă la problema electorală decît la cea agrară — I.A.), își cere astăzi drepturile ei”²⁰. Într-un alt articol, M. Carp dezvoltă unele încercări repetate ale conservatorilor de a limita, într-un fel sau altul, dreptul de vot: „De la primele «oarecare temperamente» ale d-lui Marghiloman, trecînd prin enunțarea «Iașului» (organ de presă conservator — I.A.) că „sistemul cenzitar este încă un sistem care dă mai multă garanție de ordine”, s-a ajuns în sferele guvernamentale, după cît se pare, la ideea unui compromis, în care știința de carte ar avea rolul principal”. Autorul sublinia și faptul că statul era deja vinovat față de neștiutorii de carte și că nu trebuie să mai săvîrșească încă o nedreptate, prin înlăturarea lor de la acest drept. Apoi, îngrădirea votului universal nu mai era posibilă deoarece el fusese înscris în Constituție și era cerut de întreaga țară. Votul universal, egal, direct, obligatoriu — scria M. Carp — este o necesitate a timpului²¹.

Problema a fost reluată și dezbătută pe larg într-un ciclu de 6 articole, intitulat (reluîndu-se expresia lui Al. Marghiloman), „*Votul universal cu temperament*”²², semnate de C. Ionescu-Olt: *Capacitatea ca criteriu al electoratului, Avera și dreptul de vot, Abuzurile sistemului cenzitar, Vîrsta și dreptul*

¹⁷ M. Carp, *Făgăduieli și realizare*, în „Tribuna”, 22 august 1918.

¹⁸ Idem, *Menținerea exploatării latifundiare*, în „Tribuna”, 23 august 1918.

¹⁹ *Reforme conservatoare*, în „Tribuna”, 20 mai 1918.

²⁰ M. Carp, *Votul universal*, în „Tribuna”, 23 mai 1918.

²¹ Idem, *Integritatea votului universal*, în „Tribuna”, 6 iunie 1918.

²² „Tribuna”, numerele din 17—22 iunie 1918.

de vot (I), *Vîrsta și dreptul de vot* (II), *Familia și dreptul de vot*. Autorul combătea aceste „criterii“ și sublinia că nici titlurile universitare, nici vîrsta, nici calitatea de familist nu trebuie să atragă votul suplimentar; se avea în vedere și reducerea majoratului electoral sub 21 de ani, cu specificarea ca, pentru alegerile comunale și districtuale, vîrsta să fie mai mică decît pentru cele parlamentare.

Ziarul „Tribuna“ se pronunța pentru democratizarea țării ca o necesitate a dezvoltării societății românești. Editorialul ziarului din 16 aprilie 1918 (semnat *Tribuna*) exprima o adevărată profesiune de credință, în acest sens: „Avem datoria față de noi înșine și de ideea democratică, ai cărei credincioși sintem, să ajutăm din toate puterile democrația născîndă a acestei țări“, instituțiile democratice fiind o cerință „irezistibilă a timpului“. Se preciza apoi ce înțelegea „Tribuna“ prin această democrație: „Democrația e domnia legilor, e regimul libertății de gîndire și de acțiune, e potrivnică privilegiilor și abuzurilor sub orice formă. Vom cere și vom lupta ca democratismul să pătrundă în toate instituțiile și în toate conștiințele“²³. Era vorba – și precizarea este absolut necesară – de democratizarea societății existente, fără a se trece de marginile impuse de esența sa burgheză. Sînt evidente și anumite influențe ale mișcării socialiste, dar nu era înțeles – aspect asupra căruia revenim mai jos – rolul muncitorimii în transformarea societății.

La sfîrșitul lunii noiembrie 1918, „Tribuna“ aprecia foarte bine că acordarea votului universal²⁴ nu înseamnă, implicit și „triumful desăvîrșit al democrației“. Votul universal, care trebuie aplicat imediat, nu este un scop în sine, ci un mijloc. Este nevoie, așa cum se precizează chiar din titlul articolului, de organizarea forțelor democratice: „Pentru ca puterea să fie cu adevărat în mina poporului, trebuie ca aceasta să fie luminat și organizat în vederea luptei politice“²⁵.

„Tribuna“ a cerut ca masele populare să-și poată trimite reprezentanții lor în parlament, a protestat în mai multe rînduri împotriva introducerii cenzurii (numeroase numere ale ziarului au apărut cenzurate)²⁶, a dezvăluit situația grea a poporului și a publicat știri despre acțiunile muncitorimii.

Realizarea reformelor în țara noastră era privită în contextul general al procesului de democratizare, care se manifesta pe plan internațional, în urma revoluției din Rusia, apreciată, în iulie 1918, ca „faptul dominant al epocii actuale“²⁷.

Muncitorimea de pretutindeni a căpătat „conștiința forței sale“, mișcarea grevistă a cuprins toate țările, ceea ce ne arată că prestigiul vechilor forme și principii este adînc zdruncinat. „Din această trezire a forței latente, pe de

²³ *Imperativul zilei*, în „Tribuna“, 18 aprilie 1918.

²⁴ La 14 noiembrie 1918, a fost dat, la Iași, decretul-lege nr. 3402, referitor la alegerile pentru Adunarea Deputaților și Senat, care prevedea votul, obștesc, obligator, egal, direct și secret pentru toți cetățenii majori. Decretul-lege a fost publicat în „Monitorul oficial“, nr. 191 din 16 noiembrie 1918.

²⁵ *Organizarea democrației*, în „Tribuna“ 22 noiembrie 1918.

²⁶ Vezi articole ca *Libertatea presei și cenzura și Libertatea presei, Libertatea politică*, în „Tribuna“ din 21 mai 1918; *Din retele presei noastre și Presa noastră*, în „Tribuna“, 5 și respectiv, 6 octombrie 1918 ș.a.

²⁷ M. Carp, *Către noi forme de viață*, în „Tribuna“, 23 iulie 1918.

o parte – sublinia M. Carp – și din zdruncinarea concepțiilor de ieri, formele politice de mine se desemnează ca o evoluție grăbită spre stînga, către trecerea puterii și conducerii în stat asupra celor ce alcătuiesc marea armată a muncii. Democrația e în mersul ei triumfal”²⁸.

Subliniindu-se amploarea și semnificația acestui proces care se manifesta în întreaga Europă (revoluția rusă, „democratizarea Germaniei”, „însemnatele schimbări pe care să se producă în Imperiul habsburgilor”), era exagerat, uneori, rolul factorilor externi. Evenimentele din România, prefacerile înnoitoare care se anunțau erau privite, mai mult, ca un import de democrație și, mai puțin, ca o parte integrantă a acestui proces general²⁹.

Ziarul „Tribuna” s-a pronunțat pentru dezvoltarea industriei naționale în vederea limitării importului, pentru valorificarea superioară a bogățiilor țării, precum și pentru creșterea ponderii capitalului românesc³⁰. Refacerea economică era concepută ca o acțiune organizată pe alte temeuri decît cele din trecut³¹. Opera de refacere și dezvoltare a economiei era legată de democratizarea țării, de îmbunătățirea situației maselor și de acordarea drepturilor și libertăților politice „În primul rînd – se scria într-un articol din „Tribuna” – refacerea e necesar să pornească de la clasa socială care a fost obijduită de război [...] E clasa nevoiașă a țăranilor și muncitorilor, care au dat armata și acum sînt cheați să dea producția țării. Îi trebuie pămînt și posibilitate de muncă [...]. Îi mai trebuie și libertatea de a-și spune cuvîntul în alcătuirea socială”³².

S-a mai arătat necesitatea creării ministerului muncii și, în cadrul lui, a consiliului superior al muncii în condițiile creșterii rolului statului în organizarea și îndrumarea muncii; de asemenea, „e nevoie de o legislație unitară a muncii în toate ramurile, e nevoie de o altă direcție și de alte măsuri în materie de pregătire profesională, de mutualitate și de credit; e nevoie de imediate măsuri în materie de prevedere și igienă socială”³³. În legătură cu acest aspect, într-un alt articol, se arata că s-a făcut foarte puțin în ce privește birourile de plasare, cooperativele de producție și consum ale meseriașilor, în ce privește spitalele, policlinicile, sanatoriile pentru meseriași³⁴.

Către sfîrșitul anului 1918, în condițiile realizării dezideratului național, „Tribuna” a subliniat rolul maselor populare în realizarea marelui act. În articolul *Cine a făcut Unirea?*, scoțindu-se în evidență rolul important al păturilor de jos, al țăranimii și muncitorimii, erau contestate pretențiile exclusiviste, fie ale liberarilor, fie ale margilomaniștilor, de a fi realizat Unirea din 1918. „Da, toată lumea de aici a contribuit la încheierea Unirii, iar de

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Spre democrație*, în „Tribuna”, 20 septembrie 1918.

³⁰ Gr. Trancu – Iași, *Industria noastră*, în „Tribuna”, 12 aprilie 1918.

³¹ *Pozitiv*, în „Tribuna”, 6 martie 1918.

³² *Refacere*, în „Tribuna”, 1 aprilie, 1918.

³³ C. Ionescu-Olt, *Casa centrală a meseriilor*, în „Tribuna”, 3 mai 1918. Același autor, în articolul *Problema financiară* („Tribuna”, 1 mai 1918) scria: „Noi cerem introducerea imediată a impozitului progresiv pe venit; sporirea taxelor succesorale și reducerea gradelor succesibililor în linie colaterală; taxarea obiectelor de lux, a beneficiilor excepționale procurate de război și a produselor exportate [...]. Cerem apoi revizuirea averilor, făcute chiar indirect, pe socoteala statului sau prin exploatarea statului”.

³⁴ Ion P. Condeescu, *Organizarea meseriilor*, în „Tribuna”, 25 mai 1918.

peste granițele de ieri, întreaga suflare românească”³⁵. Și în legătură cu acest eveniment, s-a arătat, o dată în plus, necesitatea transformării vechii României într-o Românie nouă, „clădită pe mai multă dreptate socială, pe mai multă grijă a binelui general, pe mai multă iubire și solidaritate națională”³⁶. Cu toate bunele intenții, care nu pot fi contestate, sînt evidente aici limitele democratismului promovat de Partidul muncii și de organul său de presă, „Tribuna”, democratism utopic în unele privințe și care se lovea de limitele sale burgheze.

Ideea unirii intelectualilor cu muncitorii și țăranii era des subliniată în ziarul „Tribuna”. „Este de datoria intelectualilor acestei țări, se scria chiar în primul număr al ziarului „Tribuna”, să-și pună toate puterile lor în slujba unirii tuturor categoriilor muncii — de la orașe și de la sate — într-o mare și puternică organizație politică”³⁷, care, se înțelege, trebuia să fie Partidul muncii. M. Carp, acorda un mare rol intelectualității în opera de ridicare a maselor. Intelectualii trebuie să acționeze pentru îmbunătățirea stării celor de jos, ei trebuie să fie „cimentul care să unească masa cea mare de la sate cu muncitorimea de la orașe și, în același timp, creierul care să coordoneze mișcările pe drumul de la capătul căruia stă mintuirea neamului [. . .]. Datoria intelectualilor este să se puie în fruntea mișcării pentru uniunea tuturor democraților”³⁸. M. Carp, ca și alți oameni politici ai vremii, atribuia intelectualității rolul conducător în opera de democratizare a societății. Plecîndu-se de la exagerarea factorului cultural și moral în transformarea societății, se vorbea de intelectualitate în general, fără a se discuta interesele unor categorii de intelectuali, orientările existente în sinul lor etc. De altfel, articolul lui M. Carp a primit un răspuns imediat din partea mișcării socialiste. Zaharia Tănase, fruntaș socialist din Iași, a publicat, tot în „Tribuna”, articolul *Pentru intelectualii mari la suflet*, cu subtitlul *În legătură cu articolul lui M. Carp, „Datoria intelectualilor”*³⁹. Expunînd punctul de vedere socialist, Zaharia Tănase preciza că numeroși intelectuali observă nedreptățile existente, dezvăluie cauzele lor, dar se limitează numai la o activitate critică, fără a acționa energic. Intelectualii sînt chemați să propage cultura în rîndul muncitorilor, să-i lumineze și să-i instruiască. El sublinia că, numai prin clasa muncitoare, intelectualitatea poate impune înfăptuirea ideilor mari politico-sociale, pe care le preconizează. Zaharia Tănase revenea, într-un alt articol, asupra acestei probleme. Opera de ridicare, sub toate raporturile, a clasei muncitoare trebuie să înceapă de la muncitorii conștienți de necesitatea unirii lor. La această operă este nevoie și de concursul „intelectualilor mari la suflet și la minte”⁴⁰.

Tot în „Tribuna” a publicat Zaharia Tănase, la începutul lunii octombrie, trei articole referitoare la abuzurile comise de autorități față de presa democratică a vremii⁴¹.

³⁵ „Tribuna”, 4 decembrie 1918.

³⁶ *Unirea*, în „Tribuna”, 30 noiembrie 1918.

³⁷ *Partidul muncii. Ce este de făcut?*, în „Tribuna”, 1 martie 1918.

³⁸ M. Carp, *Datoria intelectualilor*, în „Tribuna”, 15 august.

³⁹ „Tribuna”, 31 august 1918.

⁴⁰ *Pentru muncitorii conștienți*, în „Tribuna”, 5 septembrie.

⁴¹ *Presa fărăi mele* („Tribuna”, 3 octombrie 1918), *Din retele preselor noastre* (5 octombrie 1918) și *Presa noastră* (6 octombrie 1918).

Ziarul „Tribuna“ a fost preocupat de soarta celor mulți. În paginile sale a fost dezvăluită situația grea, din timpul războiului, a muncitorilor, a țăranilor, a funcționarilor, a învățătorilor și profesorilor etc. Au apărut numeroase articole privind situația muncitorilor din diferite ramuri, conflictele de muncă și programele de revendicări, starea asigurărilor sociale etc. Pot fi amintite aici informațiile privind situația grea a muncitorilor de la C.F.R.⁴², a tipografilor⁴³, a muncitorilor din industria lemnului⁴⁴, a meseriașilor⁴⁵ etc. Au apărut, în „Tribuna“, date despre grevele muncitorimii (în special a ceferiștilor din Iași, Pașcani, Galați)⁴⁶, despre doleanțele muncitorilor sondori⁴⁷, despre *Memoriul întregului personal inferior C.F.R. de la Mișcare*⁴⁸ etc. Alte articole cereau drepturi politice pentru femei⁴⁹ (în special, dreptul la vot), tratau problema foametei, cerându-se măsuri imediate împotriva speculanților⁵⁰, se ocupau cu starea sanitară precară a populației⁵¹, cu problema chirilor⁵², cu situația grea a funcționarilor⁵³, a cadrelor didactice⁵⁴, se ridicau împotriva analfabetismului⁵⁵ etc.

Prezentind aspecte ale situației maselor populare, pronunțându-se pentru „triumful democrației în această țară“, pentru o activitate comună a tuturor celor ce muncesc, ziarul „Tribuna“, situându-se pe o poziție burgheză și-a exprimat dezacordul cu lupta revoluționară. Democrația largă pe care o doreau ei nu trebuia să depășească marginile existente. Din această cauză era combătută ideea cuceririi puterii de către clasa muncitoare și se încerca a se canaliza nemulțumirile maselor numai pe căile legale de acțiune, „pentru a evita convulsunile sociale“⁵⁶.

⁴² „Tribuna“, 1 martie 1918.

⁴³ *Ibidem*, 10 martie 1918.

⁴⁴ *Ibidem*, 9 martie 1918.

⁴⁵ *Ibidem*, 23 martie 1918.

⁴⁶ *Ibidem*, „Tribuna“, 9 iunie 1918. M. Carp se ridică împotriva destituirii unor lucrători ceferiști din Iași, Pașcani și alte localități ca „instigatori“ ai grevei de la C.F.R., arătând că trebuie analizate cauzele mai adânci ale acestor acțiuni (*Instigatorii*, în „Tribuna“, 1 septembrie 1918 și *În chestia lucrătorilor de la C.F.R.*, în „Tribuna“, 12 august 1918).

⁴⁷ *Ibidem*, 29 martie 1918.

⁴⁸ *Ibidem*, 30 martie 1918.

⁴⁹ *Drepturile femeilor*, în „Tribuna“, 26 iunie 1919 și 3 iulie 1918.

⁵⁰ *Urcarea prețurilor și măsurile excepționale*, în „Tribuna“ 30 iunie 1918 ; *Contra speculei*, în „Tribuna“, 2 iulie 1918 ; *Patronii infomelării* (1 octombrie 1918) ; *Infometatorii* (4 octombrie 1918), *Problema pînii* (11 octombrie 1918) ; *Problema alimentară* (21 octombrie 1918).

⁵¹ *Sifilisul și pelagra fac ravagii*, în „Tribuna“, 17 august 1918 ; *Primejdia tuberculozel* (19 august 1918) ș.a.

⁵² Un ciclu de articole de C. Ionescu-Olt, *Problema chirilor*, în „Tribuna“, numerele din 1, 2 și 3 iulie 1918.

⁵³ *Traiul funcționarilor*, în „Tribuna“, 24 iunie 1918 ; *Lemne pentru funcționari* (9 iulie 1918) ; *Situațiunea funcționarilor statului* (18 iulie 1918).

⁵⁴ M. Carp, *Situația materială a corpului didactic*, în „Tribuna“, 15 septembrie 1918.

⁵⁵ *Împotriva analfabetismului*, în „Tribuna“, 7 iulie 1918.

⁵⁶ C. Ionescu-Olt, *Conștiința populară și vechile partide politice*, în „Tribuna“, 15 iunie 1918 ; M. Carp, *Un pas greșit* (13 noiembrie 1918).

În condiții de care nu ne ocupăm aici⁵⁷, la sfârșitul anului 1918, Partidul muncii se destramă⁵⁸. În ultima lună de apariție⁵⁹, în ziarul „Tribuna“ de la Iași au publicat articole și reprezentanți ai noii grupări politice cu orientare democratică, *Partidul muncitor* sau *Partidul țărănesc și muncitor*, în frunte cu Paul Bujor, C. I. Parhon, Ion Borcea, N. Costăchescu ș.a.⁶⁰. Încă din vara anului 1918, prof. univ. Paul Bujor publica în „Tribuna“ mai multe articole în care se pronunța pentru adânci reforme economice și politice, pentru lărgirea dreptului de vot, împrăștierea țărănimii, pentru egalitatea deplină a cetățenilor, indiferent de naționalitate⁶¹. În decembrie 1918, în „Tribuna“ apar articole semnate de fruntași ai noii grupări politice, în care sînt expuse puncte programatice, se fac referiri la orientarea organizației etc. „O samă de oameni — seria prof. univ. N. Costăchescu — am pornit să grupăm tot ce vom găsi în țară; curat, dornic de bine, pentru a începe în comun acțiunea de educare cetățenească a maselor muncitoare de la orașe și sate [...]. Nu o grupare universitară ci un partid al muncitorilor intelectuali și manuali din România, — care-și extinde acțiunea în tot cuprinsul vechi și nou al țării”⁶². Se vorbea, apoi, despre necesitatea intrării în viața constituțională⁶³, a luptei împotriva oligarhiei liberale, pentru „schimbarea radicală a orînduiei interne”⁶⁴, o „regenerare sănătoasă”, ce trebuie să aibă la bază „o concepție socială” și nu „concepția individualistă” asupra transformării societății⁶⁵.

Noua grupare politică ieșeană era sincer interesată în ridicarea maselor populare. Fără a fi un partid socialist (așa cum îl apreciau unii), Partidul muncitor era influențat (ne gândim în special la Paul Bujor și C. I. Parhon) de ideile general-democratice ale mișcării socialiste și privea cu simpatie mișcarea muncitorească. Și după fuziunea cu Partidul țărănesc creat la București⁶⁶, gruparea de la Iași se va situa în aripa de stînga a acestui partid și, apoi, a Partidului național-țărănesc⁶⁷. Ziarul „Tribuna“ a fost folosit, în

⁵⁷ Vezi I. Agrigoroaiei, *Programul și orientarea Partidului muncii...*, p. 244—245.

⁵⁸ Gruparea condusă de Gr. Trancu-Iași, aflată la sfârșitul anului 1918 sub influența directă a Ligii poporului, a scos la Galați, începînd cu 1 decembrie 1918, ziarul săptămînal „Tribuna”, cu subtitlul *Ziarul Partidului muncii. Ediția Galați*. Începînd cu nr. 14 din 25 februarie 1919, subtitlul se modifică: *Ziarul Partidului muncii. Organizația Galați și Brăila*. Își încetează apariția către sfîrșitul lui noiembrie 1919.

⁵⁹ În numărul din 25 decembrie 1918 al „Tribunei”, se anunță suspendarea temporară a apariției „în vederea reînnoirii tipografiei și a reorganizării ziarului”. În legătură cu dezorganizarea Partidului muncii, ziarul și-a încetat, probabil, apariția cu acest număr.

⁶⁰ I. Agrigoroaiei, *Programul și orientarea Partidului muncii...*, p. 247—248.

⁶¹ Paul Bujor, *Discuțiuni. În chestia reformelor*, în „Tribuna”; 16 iunie 1918; idem *Discuțiuni. Chestia evrească și reforma administrativă în legătură cu reforma agrară și politică*, în „Tribuna”, 21 iunie 1918.

⁶² N. Costăchescu, *Vorbe și fapte*, în „Tribuna”, 21 decembrie 1918.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Ion Borcea, *Noua orînduială*, în „Tribuna”, 13 decembrie 1918.

⁶⁵ Paul Bujor: *Starea de drept și starea de fapt din țara noastră* (articol cenzurat, în mare parte), în „Tribuna”, 19 decembrie 1918; idem, *Constituția și aplicarea ei*, în „Tribuna”, 24 decembrie 1918.

⁶⁶ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1919—1926)*, Editura Litera, București, 1975, p. 19—20.

⁶⁷ Vezi I. Agrigoroaiei, *Mișcarea democratică și socialistă din orașul Iași în preajma creării P.C.R.*, în „Cercetări istorice”, II, Iași, 1971, p. 209.

decembrie 1918, de conducătorii Partidului muncitor, pentru a face cunoscută opiniei publice orientarea democratică a noii grupări politice.

Apariția ziarului „Tribuna” la Iași, în legătură cu activitatea Partidului muncii și a altor forțe democratice, exprima starea de spirit care cuprinsese părți largi ale societății românești nemulțumite de greutățile războiului și interesate vital în reforme largi, democratice. Fără a ne fi propus aici o analiză exhaustivă a tuturor problemelor cuprinse în paginile ziarului, în cele aproape zece luni de apariție, chiar și numai aspectele luate de noi în discuție evidențiază poziția democratică a publicației. Ziarul „Tribuna” din 1918 ocupă un loc semnificativ în evoluția generală a presei democratice din orașul Iași. Tradițiile democratice ieșene vor fi considerabil îmbogățite prin activitatea unor ziare și reviste din anii următori primului război mondial. Presa democratică și antifascistă ieșeană din perioada interbelică a ocupat un loc remarcabil în cadrul presei românești cu o astfel de orientare⁶⁸.

DES TRADITIONS DÉMOCRATIQUES DE LA PRESSE DE IASSY : LE JOURNAL „TRIBUNA” (1918)

R é s u m é

Le journal „Tribuna” parut à Iassy, du 1-er mars au 25 décembre 1918, en tant qu'organe de presse du Parti du Travail, groupement politique à coloris démocratique, créé en avril 1917. Excepté les représentants du Parti du Travail, dont, en premier lieu, le professeur Mihai Carp, à la „Tribuna” collaborèrent également d'autres hommes politiques et intellectuels de prestige à vues démocratiques, de même que des dirigeants du mouvement socialiste. Le Journal demanda une réforme agraire radicale, une réforme électorale démocratique, tout en combattant les mesures du gouvernement conservateur Al. Marghiloman qui contrevenaient à la Constitution modifiée en 1917. En soulignant le rôle des masses populaires dans la réalisation du grand acte national — le parachèvement de l'union d'état — „Tribuna” relevait la nécessité de transformations démocratiques qui pussent contribuer à améliorer la situation du peuple. A la fin de l'année 1918, „Tribuna” publia aussi des articles d'un nouveau groupement politique, intitulé Le Parti Ouvrier.

Malgré sa brève existence et ses limites dans la compréhension des voies de transformation de la société roumaine, le journal „Tribuna” occupe une place significative dans l'évolution générale de la presse démocratique de Iassy.

⁶⁸ A. Karețchi, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1968 ; capitolul *Intellectualitatea ieșeană — o prezență activă în presa democratică, antifascistă a vremii*, în Gh. I. Ioniță, A. Karețchi, *Intellectualii ieșeni în lupta antifascistă*, Iași, 1971, p. 207 și urm.

DIN ACTIVITATEA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN PRIMII ANI DUPĂ CONSTITUIRE

AUREL LOGHIN

Crescut din solul fertil al faptelor glorioase ale poporului român, strins legat de masele populare care, stînd stavilă de milenii tuturor năvălirilor, au constituit permanența noastră pe aceste pămînturi, Partidul Comunist Român s-a afirmat cu putere încă de la constituire în viața politică a României. „Crearea Partidului Comunist Român pe baza ideologiei marxist-leniniste — se subliniază în Programul P. C. R. — a marcat o etapă nouă, superioară, atît pe plan politic și ideologic, cît și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră¹.

Clasele dominante din România, simțind pericolul pe care-l reprezenta partidul comunist pentru dominația lor de clasă, au luat, de la început, cele mai teroriste măsuri, care au mers pînă la arestarea delegaților unui întreg congres, fapt nemaiîntîlnit în lume.

Situația creată după arestarea delegaților la Congresul de constituire, condițiile potrivnice desfășurării oricăror activități, rezultat al măsurilor represive luate de aparatul de stat burghez, au impus partidului comunist o serie de acțiuni rapide și hotărîte pentru realizarea conducerii organizate a clasei muncitoare și a întregului popor în lupta împotriva asupririi sociale. Pentru aceasta, principala sarcină care stătea în primii ani de după constituire în fața partidului de tip nou — Partidul Socialist Comunist, cum s-a numit scurt timp după constituire — era lupta pentru *consolidarea politică și organizatorică a rîndurilor sale*, pentru atragerea și organizarea maselor în lupta revoluționară.

Arestarea delegaților la Congresul din mai 1921 a împiedicat alegerea organelor centrale și adoptarea rezoluțiilor în problemele de deosebită însemnătate discutate acum. Faptul nu a putut însă zădărnici hotărîrea congresiștilor de a lua măsurile necesare pentru continuarea activității revoluționare. Intitulate secțiune socialistă, organizațiile partidului comunist din Galați,

---

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 40.

Braşov, Cîmpina ş.a. desfăşurau o asiduă activitate revoluţionară, la care participau, pe lângă comunişti şi militanţi socialişti-centrişti. La Iaşi, prin crearea unui consiliu provizoriu, constituit din comunişti şi socialişti, partidul comunist se afirma în viaţa politică locală².

În luna septembrie, în înţelegere cu cei arestaţi, s-a ajuns la constituirea la Bucureşti a unui comitet de partid ilegal, cu misiunea de a reorganiza partidul pe baze legale³. În luna decembrie 1921, se alcătuieşte Comitetul provizoriu al secţiunii Bucureşti, compus din C. Ivănuş, M. Pauker şi N. Simulescu-Militaru. Tot în acest timp, cei trei militanţi, împreună cu M. Macavei, L. D. Pătrăşcanu şi un activist neidentificat, cu numele conspirativ de Leontiev⁴, au alcătuit Comitetul Executiv Provizoriu care a condus munca partidului pînă la cel de al doilea Congres.

Realizarea consolidării politice şi organizatorice a partidului impunea, mai întîi, reconstituirea organizaţiilor sale legale, clarificarea politico-organizatorică a poziţiei faţă de alte curente din mişcarea muncitorească, reapariţia ziarului „Socialismul“, suspendat o dată cu arestarea delegaţilor la Congres, reorganizarea sindicatelor pe baze revoluţionare, crearea organizaţiei comuniste de tineret, intensificarea acţiunii pentru deşurarea înscenării judiciare şi pentru amnistie politică, militară şi agrară.

Înfruntînd persecuţiile şi regimul de teroare al inchişorii, comuniştii şi-au organizat astfel activitatea încît să asigure, înainte de toate, reapariţia ziarului „Socialismul“ prin care să se poată realiza legătura cu masele. Faptul era cu atît mai imperios, cu cît ziarul „Tineretul socialist“, care, înfruntînd cenzura, dusese o serioasă campanie de susţinere a luptei partidului, nu mai putea face faţă obligaţiilor mereu crescînde ale muncii de partid.

Cu toată împotrivirea aparatului represiv, comuniştii au făcut ca la 14 decembrie 1921 să reapară ziarul „Socialismul“, marcîndu-se astfel, prin nr. 88, continuarea apariţiei lui. În articolul intitulat: *Am reapărut*, deşi cenzurat, se arată că „ziarul „Socialismul“, reapare pentru a grupa şi ordona în jurul lui toată muncitorimea conştientă de interesele ei de clasă, pentru a îndruma şi îndemna pînă şi în secţiunile cele mai îndepărtate, acţiunea de organizare şi de educare a proletariatului, pînă cînd sute de mii de muncitori vor intra în syndicate şi apoi în acţiunile politice ale partidului comunist“⁵.

În etapa respectivă, reorganizarea sindicatelor pe baze revoluţionare şi unificarea mişcărilor sindicale reprezentau unul dintre obiectivele principale în activitatea partidului comunist.

² A se vedea pe larg Marin C. Stănescu, *Secţiunea P.C.R. Iaşi în perioada anilor 1921-1924*, Virgil Smîrcea, *Lupta revoluţionară a organizaţiei P.C.R. Bucureşti în anii 1921-1924*, Florian Tănăsescu, *Activitatea revoluţionară a comuniştilor din Oltenia între anii 1921-1924*, în „Anale de istorie“ nr. 4/1972.

³ M. C. Stănescu, *Mişcarea muncitorească*.. p. 53.

⁴ *Ibidem*, p. 51.

⁵ „Socialismul“ nr. 88, din 14 decembrie 1921.

Lovită prin înăbușirea grevei din anul 1920, mișcarea sindicală trebuia refăcută pe baze revoluționare. Aceasta cu atât mai mult cu cât cercurile guvernante, prin „legea sindicatelor profesionale” din 1921, denumită după autorul ei „Legea Trancu-Iași”, care prevedea un sistem încâlcit de „acte, dovezi, aprobări, modificări, sentințe, apeluri, recursuri, termene” etc. etc., îngreuiau mult posibilitatea organizării. Dar, în pofida acestei situații, influența comuniștilor în rândurile sindicatelor creștea, fapt evidențiat de încercările de unificare a sindicatelor, ce s-au făcut la Conferința de la Ploiești (iunie 1920) și la Congresul de la Brașov (octombrie 1921), unitatea organizatorică a sindicatelor realizându-se la Congresul de la Sibiu (iunie 1922).

Paralel cu munca de organizare a sindicatelor, pentru atragerea lor de partea luptei revoluționare, partidul desfășura o vastă acțiune pentru propria-i organizare. În acest scop, comuniștii au folosit condițiile pe care burghezia a fost nevoită să le acorde în perioada alegerilor din 1922, când a trebuit să suprimе cenzura și starea de asediu. În noile condiții, conducerea provizorie a partidului a hotărât participarea la această campanie electorală. Acțiunea nu urmărea obținerea locurilor în parlament, ci noi posibilități de organizare, pentru atragerea maselor în înlăptuirea obiectivelor sale imediate. Astfel, conducerea provizorie, elaborind o serie de instrucțiuni ce au fost trimise apoi în întreaga țară, cerea „înființarea nucleelor comuniste”⁶ în fabrici, pe diferite proprietăți rurale, în garnizoane etc.

Folosind ziarul ca pe o tribună de afirmare a dezideratelor proprii, partidul comunist, în manifestul electoral din 17 februarie 1922⁷, afirmându-se ca un partid de luptă, ca un partid de acțiune cerea voturile tuturor acelor care nu așteaptă scăparea de la nimeni, ci care, prin propria lor putere, vor să izbîndească. „*Partidul socialist-comunist*, pe toți cei pe cari îi cheamă la vot, îi cheamă în același timp la luptă”⁸.

O serie de libertăți, îngăduite în campania electorală, au fost folosite de partid pentru realizarea obiectivelor urmărite. Astfel, partidul a organizat mari întruniri, desfășurate în lunile februarie, martie ale anului 1922. Întrunirile, care se succed într-un număr impresionat, exprimă peste tot entuziasmul miilor de participanți.

Întrunirile organizate de partid în diferite cartiere¹⁰ ale Bucureștiului, în sălile „Grivița”, „Eforia”, „Dacia”, unde s-au adunat mii de muncitori¹¹, precum și în țară la Iași, Ploiești, Cîmpina etc., au demonstrat adeziunea

⁶ „Tineretul Socialist” nr. 8, din 25 septembrie 1921.

⁷ Prin nuclee trebuie înțelese grupele de partid compuse din 5—10 membri. Acestea s-au constituit însă mai târziu, în anii 1923, 1924, forma de organizare predominantă, în primii ani de activitate, constituind-o organizațiile de partid pe cartier.

⁸ Un alt manifest electoral a fost publicat la 27 februarie 1922.

⁹ *Documente de istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, Editura politică, București, 1970, p. 147.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 50, dosar nr. 1, f. 244, 246.

¹¹ *Loc. cit.*, f. 241, 242.

impresionantă a muncitorilor și a diferitor cetățeni la programul de luptă al comuniștilor.

Partidul a trecut, totodată, la anumite măsuri privind organizațiile sale. Prin Comitetul executiv provizoriu al secțiunii București s-a convocat, la 12 februarie 1922, o adunare generală la care s-a hotărît cooptarea în comitet a delegaților din toată țara, ceea ce exprimă un vădit pas spre centralizarea activității. Alte puncte majore ale adunării priveau precizarea sarcinilor activității concrete, pe grupuri, urmărindu-se *întărirea nucleului de partid* ca organizație pe care trebuia să se bazeze întreaga activitate. S-a insistat, de asemenea, asupra dezvoltării criticii și autocriticii ca metodă de lucru, asupra *întăririi democrației interne de partid*, asupra centralismului democratic. La începutul lunii martie, partidul și-a expus programul său de acțiune, cu privire la organizarea pe care o vedea bazată pe o disciplină severă, pe realizarea frontului unit al proletariatului.

Conștient de rolul tineretului ca sprijin important în lupta sa, partidul a acordat o însemnătate aparte problemelor organizării și atragerii lui în lupta împotriva claselor dominante.

Situat de la bun început pe poziții revoluționare¹², scoțind un ziar al său în condițiile cînd mișcării muncitorești i se luase, după arestarea delegațiilor la Congres, orice posibilitate de presă, tineretul și-a atras o îndrituită apreciere, într-un document de partid intitulat *Către tineretul muncitor din România*. Se sublinia, cu acest prilej, că, „într-o vreme cînd cuvîntul „organizare“ este o crimă împotriva siguranței statului, într-o asemenea vreme de neagră teroare scoaterea unui ziar socialist care să proclame cu hotărîre idealul nostru revoluționar este o faptă de înalt curaj, care va rămîne neuitată în istoria mișcării muncitorești din România”¹³.

Reorganizată pe baze legale în vara anului 1921, mișcarea revoluționară de tineret, condusă de un comitet provizoriu, a acționat cu hotărîre pentru consolidarea sa organizatorică, pentru apărarea intereselor specifice ale tineretului, pentru crearea unei organizații revoluționare, unice de tineret în România.

Ponderea tot mai mare pe care o avea tineretul în mișcarea comunistă a dus la extinderea muncii de atragere în rîndurile tineretului comunist a unui mare număr de muncitori, a tinerilor studioși, unde partidul organizează grupe de studenți, și în care, așa cum se arată în apelul tinerilor închiși la Jilava, se manifestă „o sete neînbătută de ideal, doarme o putere generoasă de luptă și de sacrificiu”¹⁴.

Aceste acțiuni, la care se adaugă conferințele organizațiilor tineretului din vechiul regat, cu invitați din celelalte provincii ale țării, au pregătit conferința care s-a ținut la București, la 19–20 martie 1922. Avînd ca pro-

¹² Uniunea Tineretului Socialist din România a primit, în anul 1924, denumirea oficială de Uniunea Tineretului Comunist. Odată cu ilegalizarea Partidului Comunist a fost ilegalizată și Uniunea Tineretului Comunist.

¹³ *Documente...* p. 109.

¹⁴ *Ibidem*, p. 110.

blemă centrală reorganizarea și unificarea mișcării tineretului pe principiile revoluționar-comuniste, precum și pregătirea congresului unde urma să se voteze statutele organizațiilor de tineret, Conferința a lansat un apel către muncitorimea tină din România, chemind-o la reorganizare. S-a creat astfel organizația revoluționară unică de tineret din România.

Elaborând un regulament de organizare a tineretului socialist din România, instrucțiuni pentru activitatea membrilor cercurilor locale și comitetelor locale, organizația revoluționară de tineret, îndrumată și ajutată de partid, și-a sporit în scurt timp rindurile. La numai un an de la reparația ziarului „Tineretul Socialist”, numărul membrilor organizației revoluționare de tineret crescuse de peste 30 ori¹⁵. Aceste succese au făcut ca burghezia să-și îndrepte persecuțiile împotriva tineretului. Dar, diferitele măsuri prin care se încerca să-l îndepărteze de partid, să-l dezorienteze, nu au reușit. Tineretul revoluționar a mers tot mai unit, în toate marile sale acțiuni, alături de partid.

Noile succese ale activității revoluționare a partidului și tineretului, numeroasele acțiuni ale maselor largi populare, la care s-a adăugat și protestul a numeroși oameni de bună credință, au presat guvernul liberal să promită judecarea procesului delegaților arestați cu prilejul Congresului de constituire.

Cu toate protestele, cu toate argumentele avocaților, care demonstau că acest proces nu trebuie judecat de către justiția militară, guvernul liberal, pentru a fi mai sigur, a încredințat totuși acest proces justiției militare¹⁶.

Început la 23 ianuarie 1922, procesul este denumit de ziarul „Socialismul” pentru semnificația sa „procesul între clasa muncitoare și oligarhia stăpinitoare”. El s-a desfășurat în sala cercului subofiterilor din str. Uranus (Dealul Spirii), cu ușile închise, în condiții de incredibilă teroare, care a mers pînă la maltratarea acuzaților în sala de ședințe.

Prin atitudinea fermă, prin justețea cauzei și argumentelor, care dezvăluiau regimul de injustiție și opresiune al burgheziei, comuniștii au demascat învinuirile și falsurile folosite împotriva lor.

Deși nu voia să se recunoască înfrînt, guvernul a fost nevoit, în fața presiunii maselor muncitoare, a opiniei publice interne și internaționale, să acorde amnistia, ceea ce reprezenta o victorie a comuniștilor asupra guvernului liberal, care încenase procesul.

Cu toate că, în urma amnistiei, care elibera peste 200 de luptători comuniști, în temniță mai rămîneau 44 de comuniști, condamnați la ani grei de închisoare, procesul din Dealul Spirii, soldat cu un adevărat eșec pentru cercurile guvernante, a constituit una din marile victorii din istoria partidului.

Succesele obținute, care demonstau durabilitatea principiilor comuniste, puterea de organizare și influența lor asupra maselor, au sporit represiunile cercurilor guvernante. Astfel, partidul a întâmpinat serioase împotriviri din partea Ministerului de interne în convocarea conferinței ce urma să se țină legal în martie sau aprilie 1922, imperios necesară activității de organizare și consolidare. Piedicile priveau exclusiv partidul comunist, deoarece, după alegeri, guvernul interzisese din nou adunările publice, admise

¹⁵ „Tineretul Socialist” nr. 31, din februarie 1922.

¹⁶ *Documente...* p. 127.

însă tacit celorlalte partide¹⁷. Ziarul „Socialismul” arăta că guvernul liberal, încercînd să oprească dreptul de întrunire al comuniștilor, se temea de cuvîntul lor, deoarece știa bine că „Partidul Socialist Comunist este singurul care, chiar după alegeri, cheamă muncitorii la discuția publică a situației politice”¹⁸.

În ciuda manevrelor de tot felul, răspunzînd noii convocări, delegați din toată țara sosesc la București, hotărîți să țină conferința și fără aprobarea guvernului. Adunați acasă la Mihail Macavei, membru al conducerii provizorii a partidului, așteptînd aprobarea guvernului, ei erau hotărîți ca, în caz că nu vor obține autorizația, să țină conferința în secret. Erau reprezentanți ai secțiilor din București, Cluj, Iași, Ploiești, Turnu Severin, Constanța, Craiova, Buzău ș.a. precum și un reprezentant al tineretului.

Tergiversînd problema aprobării, pînă în ziua conferinței, guvernul, nerăspunzînd nici afirmativ nici negativ, interzicea, în fapt, ținerea ei. Ziarul „Socialismul” dezvăluie manevra, arătînd că „guvernul, după ce prin șicane mărunte ne-a silit să amînăm cu o zi și jumătate conferința, ne-a interzis în ultimul moment ținerea ei. Astfel, guvernul vrea să desființeze cu mijloace *pașnice* partidul nostru”¹⁹. Conferința are loc însă, așa cum conveniseră, de la început delegații, într-o casă particulară. Cu acest prilej s-a hotărît ca actuala conducere provizorie să-și ducă munca pînă la o viitoare conferință mai larg reprezentată, pentru care trebuiau începute pregătirile. Tot acum, Comitetul Executiv Provizoriu a primit misiunea să publice un document prin care să se arate maselor țelurile de luptă ale comuniștilor.

Desfășurarea lucrărilor conferinței demonstra încă o dată respectarea fermă a hotărîrilor Congresului din mai 1921, necesitatea disciplinei de partid.

În activitatea desfășurată de P.C.R. pentru consolidarea sa politică și organizatorică, sărbătorirea zilei de 1 Mai a anului 1922 a constituit o nouă și puternică acțiune de masă, condusă de partid. Cu toate că siguranța dăduse ordin să nu se admită manifestații cu lozinci socialiste sau cu steaguri roșii pe străzile orașului, comuniștii au chemat masele să participe la manifestația de 1 Mai sub lozinca „pentru opt ore de muncă, intrarea guvernului în legalitate și pace cu toate popoarele”²⁰. Partidul chema, astfel, proletariatul român să sărbătorească ziua de 1 Mai, manifestînd pentru organizare în sindicatele unite ale întregii țări, pentru că numai unirea reprezintă o forță pe care nimeni nu o va putea înfrînge²¹. Participanții la manifestații urmau să demonstreze, de 1 Mai, de asemenea, sub lozinca *Libertate pentru închîși noștri, amnistie generală pentru toți deținuții politici civili și militari*²², ajutorarea celor închîși.

Acțiune de largi proporții, care cerea spirit de inițiativă, perseverență și fermitate, lupta partidului pentru continuă sa întărire organizatorică a impus inițierea și constituirea grupelor de propagandiști în diferite centre

¹⁷ „Socialismul” nr. 139, din 7 aprilie 1922.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 141, din 14 aprilie 1922.

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 50, dosar 33, fila 31.

²¹ *Documente...* p. 208.

²² *Ibidem*.

muncitorești. În munca de consolidare organizatorică și de clarificare ideologică s-au distins cunoscuții activiști ai partidului Gheorghe Cristescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Timotei Marin, Al. Dăbrogeanu-Gherea, D. Fabian, G. M. Vasilescu, N. Popescu-Doreanu și mulți alții. Prestigiul și influența partidului se poate observa din măsurile luate de directorul general al siguranței, care a dispus trimiterea unor telegrame cifrate în toată țara, pentru a opri orice întruniri la care ar urma să ia parte comuniștii eliberați în urma amnistiei²³.

Paralel cu activitatea desfășurată în centrele industriale, comuniștii duceau munca de lămurire și atragere a maselor țărănești, fapt sesizat de siguranță, care informa că în fiecare duminică, sărbătoare și în zilele cind vin țărani la Obor, comuniștii se postează la barierele orașului și distribuie gratuit sătenilor, care vin sau pleacă din București, numere vechi din ziarul „Socialismul” care se ocupă de chestiunea agrară și de altele care îi interesează²⁴.

Partidul duce, în aceeași perioadă, o intensă activitate în rindurile intelectualilor, căroră le recomandă să intre în învățământ sau în diferite servicii publice, pentru a influența aceste categorii sociale²⁵. O atenție aparte s-a acordat și tineretului studențesc a cărui reorganizare s-a realizat printr-o întrunire publică ce a avut loc la București²⁶.

În sindicate, comuniștii, intensifică munca de recrutare a noi membri, care să ducă lupta hotărâtă pentru recunoașterea revendicărilor muncitorimii. Comuniștii desfășoară, tot acum, o activitate febrilă în rindurile celor mai diverse categorii sociale.

În fața succeselor obținute în acțiunea de atragere a maselor pentru cauza revoluționară, se simțea nevoia convocării unei conferințe sau consfătuiri care să analizeze rezultatele pe țărîmul organizării, problemele legate de unitatea partidului și sarcinile de viitor în aceste domenii.

Știind că această consfătuire nu va fi autorizată de guvern, conducerea provizorie a hotărât, de la bun început, să se desfășoare conspirativ, într-o casă particulară, fapt realizat la începutul lunii iulie 1922, la București. Pentru a deruta siguranța s-a convenit ca data să fie anunțată aproximativ.

După consfătuire, care a contribuit la lămurirea unor probleme de tactică, s-a trecut la o și mai intensă muncă de organizare, la întărirea organizațiilor locale, la pregătirea unei conferințe pe țară, care urma să discute problemele construcției de partid și să aprobe statutul, să orienteze prin noi măsuri munca de atragere a maselor la lupta împotriva claselor dominante. Astfel, în vederea pregătirii acestei conferințe, comuniștii și-au consolidat organizațiile de partid din București, unde, în luna iulie 1922 existau 36 grupe în diferite cartiere și străzi ca : Grivița, Grand, Matache Măcelaru, Filantropia, Văcărești, Cărămidari, Șerban Vodă, Băneasa, Caracaș, Sfintii Apostoli etc.²⁷ și din întreaga țară, prin întărirea nucleelor de partid, în special în centrele muncitorești din Valea Prahovei. Aici, partidul comunist se bucura de o mare influență la Cimpina, Băicoi, Buștenari, Țîntea, Moreni etc.²⁸. Partidul Comu-

²³ Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 50, dosar nr. 33, f. 78.

²⁴ Loc. cit., Colecția nr. 50, dosar nr. 1, f. 377.

²⁵ Loc. cit., Colecția nr. 50, dosar nr. 33, f. 275.

²⁶ Ibidem, f. 86.

²⁷ Ibidem, f. 125.

²⁸ Ibidem, dosar nr. 4628, f. 316.

nist Român a trecut, în același timp, la organizarea în toate provinciile a cursurilor teoretice de pregătire ideologică, conferințe cu teme de economie politică marxistă etc.

Îngrijorată de creșterea prestigiului partidului comunist, siguranța notează acțiunile comuniștilor: „toți capii nuclelor au înființat grupe în provincie și activează foarte mult. Ploieștiul și Valea Prahovei are grupe formate. Craiova, Turnu Severin, Brăila, Galați merg mână în mână cu cei din București... În Transilvania merge foarte bine cu formarea grupelor”²⁹, iar cu privire la Galați se arată că „mișcarea muncitorească gălățeană a fost considerată de centrul comunist din București ca cea mai importantă din țară și, pentru intensificarea propagandei, centrul trimite aici pe cei mai populari fruntași comuniști”³⁰.

Continuând acțiunea de consolidare organizatorică, partidul comunist a înregistrat succese în întreaga țară, alăturându-i-se organizații importante ca acelea de la Iași, Tg. Mureș, Brașov, Cluj ș.a. La 14 mai 1922, organizația de la Iași arată adeziunea față de partid declarând că „Iașul muncitoresc, cu sufletul împăcat are convingerea că în Țara Românească nu există decît un singur partid muncitoresc puternic, singurul reprezentant al proletariatului, Partidul Comunist”³¹.

În perioada iulie-septembrie 1922, alte realizări ale partidului consolidează pozițiile sale: atragerea muncitorilor în activitatea revoluționară din cadrul sindicatelor, influențarea și atragerea diverselor asociații artistice, sportive și culturale³² de partea aspirațiilor de dreptate și libertate socială promovate de comuniști.

În ciuda acțiunilor guvernului liberal, care, deși, nu avusese curajul să ilegalizeze Partidul Comunist, folosisese autoritățile în subordine pentru a împiedica orice activitate comunistă, partidul a reușit să-și strângă rîndurile, să creeze în toată țara puternice organizații, să editeze un ziar prin care să se adreseze maselor, să ducă o luptă susținută pentru revoluționarea sindicatelor, pentru atragerea tineretului în activitatea revoluționară.

Partidul Comunist a reușit astfel, datorită apărării intereselor maselor muncitoare să ciștige stima și încrederea acestora. Folosind principiile marxist-leniniste, legile de dezvoltare a societății, comuniștii au demonstrat întregului popor că singura cale dreaptă pentru îmbunătățirea situației celor ce muncesc este lupta deschisă împotriva claselor dominante.

Activitatea desfășurată de P.C.R. în primii ani după constituire apare pregnant expresivă pentru capacitatea Partidului Comunist de a fi știut să organizeze multiple acțiuni menite să asigure legăturile sale cu masele. Partidul a acționat acum pentru constituirea și întărirea organizațiilor sale care aveau să sprijine procesul de educare ideologică a membrilor de partid, a izbutit, cu toate piedicile ivite, să organizeze acțiuni importante, conferințe și consfătuiri în care s-au trasat programe imediate de acțiune, pentru formarea frontului unic, pentru organizarea tineretului etc.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 35, f. 132.

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 42, f. 4–5.

³¹ „Iașul socialist” nr. 149, din 21 mai 1922.

³² Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 50, dosar nr. 1217, f. 11.

Partidul a reușit acum să desfășoare o intensă activitate în mijlocul țărănimii, intelectualității, precum și a altor păături sociale, să atragă diferite asociații cu caracter democratic de partea sa, să demaște farsa judiciară din Dealul Spirii și să obțină amnistia.

În aceste condiții, Congresul al II-lea al P.C.R. din anul 1922, a abordat printre problemele principale, întărirea rindurilor sale și atragerea maselor în lupta revoluționară. Alte probleme ridicate la Congres, cit și activitatea desfășurată ulterior exprimau o nouă etapă a maturizării ideologice și politice a Partidului Comunist Român și a clasei noastre muncitoare.

Succesele obținute de P.C.R., adesea cu imense sacrificii, în procesul consolidării politice și organizatorice, în lupta împotriva asupririi sociale au plasat Partidul Comunist Român în ansamblul vieții politice postbelice ca pe un partid de avangardă, un partid unit, cu largă sferă de activitate în întreaga țară. Acest fapt a înruiat importante mutații în constelația de partide și grupări politice, destul de numeroase, a determinat polarizarea în jurul partidului comunist a elementelor democratice, progresiste, interesate vital în transformări structurale.

Spunându-și cu autoritate cuvîntul în toate problemele vieții politice românești postbelice, Partidul Comunist Român s-a dovedit a fi principala forță capabilă să antreneze și să conducă masele muncitoare, precum și alte păături sociale în lupta împotriva claselor dominante. Continuator al nobilelor tradiții revoluționare ale clasei muncitoare, ale poporului nostru, „Partidul Comunist Român, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, s-a indentificat întru totul cu năzuințele întregii națiuni, fiind primul partid politic din România care și-a făcut un titlu de onoare din lupta pentru dezvoltarea economico-socială a țării, pentru întărirea independenței și suveranității naționale, pentru o viață mai bună și îmbelșugată a întregului popor”³¹.

Acționînd hotărît împotriva asupririi, dînd dovezi de înalt patriotism, Partidul Comunist Român și-a dobîndit stîmă și încrederea datorită identificării sale cu interesele celor ce muncesc, legăturilor sale tot mai strînse cu clasa muncitoare, cu destinul patriei.

L'ACTIVITÉ DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN DANS SES PREMIÈRES ANNÉES APRÈS SA CRÉATION

R é s u m é

Le Parti Communiste Roumain s'était constitué par la transformation du Parti Socialiste, pendant le Congrès de mai 1921.

Vers la fin des travaux du Congrès, les autorités bourgeoises de la Roumanie avaient arrêté abusivement les participants. Le Parti a continué d'exister sous le nom de Parti Communiste Socialiste. Dans des conditions difficiles, le Parti Communiste Socialiste avait réorganisé son activité sur des nouvelles bases, et peu de temps plus tard, il a réussi s'imposer comme la force politique d'avantgarde.

³¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1974, p. 102.

L'arrestation des participants au Congrès eut lieu avant que ceux-ci puissent élire l'organ central et adopter le statut.

Dans des conditions données, on a créé un Comité Central Exécutif Provisoire pour diriger son activité, jusqu'au II-ème Congrès (Octobre 1922).

L'auteur discute en détail les difficultés de cette époque, les obstacles créés par les autorités, c'est pourquoi l'activité organisatrice est devenue très difficile. On ajoutait aussi la manque d'expérience, dans les conditions d'une nouvelle orientation.

Le Parti a réussi réorganiser l'activité de la jeunesse et des syndicats en imprimant à ceux deux organisations de masse une direction révolutionnaire fondée sur l'enseignement marxiste-léniniste.

Le Parti Communiste avait activé pour la création des nouvelles organisations et pour leur consolidation. On a intensifié aussi le travail idéologique parmi les membres du Parti et on a élargi son activité en usines, parmi les paysans, intellectuels et autre catégorie de citoyens.

Après le II-ème Congrès durant lequel on avait élu le Comité Central et s'est adopté son Statut, l'activité du Parti Communiste Roumain s'intensifie, ses actes dénotent une maturité idéologique remarquable.

L'activité du Parti Communiste Roumain s'inscrit dans le contexte social-économique de La Roumanie.

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI CADRULUI JURIDIC AL SINDICALISMULUI ÎN ROMÂNIA (1921 – 1924)

EM. BOLD ȘI T. RĂȚOI

În istoria socială a României interbelice, un capitol care oferă un larg cimp de cercetare este acela care se referă la sindicalism. Se poate spune că, pe acest teren, istoriografia marxistă românească a studiat cu atenție anumite aspecte ale situației sindicalismului în perioada dată, și, fără a ajunge la o sinteză de proporții, a avut rezultate notabile. Un element asupra căruia ni se pare că există mai puțină lumină în istoriografia noastră actuală este cel privitor la cadrul juridic al sindicalismului. Deși sînt cîteva studii și lucrări¹ care conțin opinii ce nu pot fi eludate, în legătură cu legea sindicatelor profesionale din 26 martie 1921 și legea persoanelor juridice din 6 februarie 1924, totuși nu este de omis faptul că opiniile de care am amintit nu sînt considerații de natură să vizeze evoluția sindicatelor, în funcție de cadrul lor juridic, ci conțin mai mult referiri tangențiale. Iată de ce, ne-am propus ca păreriile ce vor fi exprimate în cele ce urmează, neîndoios nu pentru a suplini întru totul această lacună, să fie direcționate de constatarea că în legătură cu cadrul juridic al sindicalismului, recte legislația care-l stabilește, sînt încă multe laturi demne de a fi reliefate. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive a problemei, considerăm că pentru legislația care în perioada interbelică a urmărit concretizarea, în limite burgheze, este adevărat, a coloanei vertebrale a mișcării asociative din România, dintre toate elementele pasibile de cercetare, o evaluare corectă și, pe cît posibil, de ansamblu a sa, este de utilitate indubitabilă. Vizăm, prin urmare, o astfel de analiză, pornind de la premiza că o evaluare are avantajul de a grupa în jurul său o serie de aspecte importante și că oferă o bună explicație uneia din cauzele esențiale care au determinat ca evoluția sindicatelor din România să străbată un anumit curs.

În România burgheză, cadrul juridic al sindicalismului, cu toate laturile sale pozitive și cu toate marile lui lipsuri a fost stabilit și, respectiv, amendat prin două legi : *Legea sindicatelor profesionale* din mai 1921 și *Legea persoanelor juridice* din februarie 1924. Situate în timp, una față de cealaltă,

---

¹ D. Șandru, *Contribuții la cunoașterea legislației românești în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, 5, 1968, p. 161 ș.u. ; D. V. Firoiu, *Legislația privind conflictele de muncă*, în „Anale de istorie”, 4, 1966, p. 50 ; M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921–1924*, Edit. politică, București, 1971, p. 30–31 ; Ilie Ceaușescu, N. Pctreanu și colab., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864–1944*. Edit. științifică, București, 1972, p. 90–97 și 114–116.

la o distanță foarte scurtă, cele două legi prezintă, așa cum se va vedea, mari deosebiri. Subliniem că aceste deosebiri ni se par demne de relevat, încă de la început, întrucât în ele își găsește originea evoluția mișcării sindicale pe un anumit făgaș, după primul război mondial. Incontestabil că influența celor două legi asupra sindicalismului a fost diferită. Faptul este pe deplin explicabil. Legile menționate au fost adoptate în condiții diferite, au constituit obiectul preocupărilor unor guverne diferite și, mai ales, au răspuns unor necesități și scopuri diferite.

Având semnificația de primă încercare importantă de reglementare a activității sindicale în România, proiectul legii asociațiilor profesionale² a fost prezentat parlamentului în martie 1921 și adoptat în mai același an. Avea ca autori pe Gr. Trancu-Iași, ministrul muncii în guvernul Averescu și pe D. R. Ioanițescu, raportor³.

În concepția autorilor legii din 20 mai 1921, sindicatul era o asociație cu caracter pur profesional; el era precis delimitat în raport cu asociațiile de ajutorare și cu organizațiile politice sau religioase, având atribuții legate exclusiv de apărarea intereselor profesionale ale membrilor. Sindicatul trebuia, potrivit legii, să se înscrie riguros tendinței de apărare a legalității burgheze⁴ (art. 1). Proclamând libertatea de a face parte, de a nu face parte, sau de a înceta de a face parte dintr-o asociație profesională, articolul 2 recunoștea dreptul de asociere „tuturor persoanelor fizice sau morale care exercită aceeași profesie, profesii similare sau conexe”, profesiunilor libere, lucrătorilor salariați ai statului, județelor sau comunelor și altor servicii publice. Funcționarilor publici le era rezervat un tratament separat, urmînd ca pentru ei să fie elaborat un statut de asociere special⁵. Alte prevederi determinau ca prin modul de elaborare legea să despartă libertatea de asociere de exercitarea drepturilor politice. Orice persoană, în funcție de principiile și preferințele sale politice, deși membră a sindicatului, putea să desfășoare o activitate politică compatibilă cu interesele oricărui partid, dar numai și numai în interiorul partidului respectiv⁶. Altminteri, libertatea de asociere nu era afectată, în anumite limite, de naționalitate, vîrstă și sex⁷. Era prohibit, în schimb, accesul unor persoane de altă naționalitate spre organele de conducere ale asociației. Din acest motiv, ca și pentru scoaterea sindicatelor de sub influența socialiştilor și comuniștilor, legea stabilea că puteau beneficia de calitatea de conducători al asociației numai persoanele care aveau cetățenie română, erau majore, cu plenitudinea drepturilor civile, care au exercitat profesiunea în mod real cel puțin un an înaintea alegerii și care nu suferiseră vreo condamnare pentru crimă sau alte infracțiuni⁸. Foarte importante pentru economia legii erau

² Conform afirmațiilor lui D. R. Ioanițescu, proiectul de lege a asociațiilor profesionale nu reprezenta o creație exclusivă a lui Gr. Trancu-Iași. Acesta prelua *ad literam* proiectul depus de „Blocul Federației”, în sesiunea ordinară din octombrie 1920 (v. „Monitorul oficial” nr. 48, Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea ordinară prelungită 1920—1921, ședința din 28 feb. 1921, p. 965).

³ *Idem*, p. 981.

⁴ *Idem*, p. 998.

⁵ *Idem*, p. 981.

⁶ *Idem*, p. 999.

⁷ *Idem*, p. 981.

⁸ *Idem*, p. 984—985.

dispozițiile privitoare la acordarea personalității juridice. Asociațiile puteau obține capacitatea juridică doar prin îndeplinirea unui minim de forme. Această condiție rezulta, potrivit expunerii de motive a legii, din avantajele mari ce le căpăta asociația profesională cu capacitate juridică, avantaje care, rău canalizate, puteau „constitui un adevărat pericol social”⁹. De aceea, articolele 7–15 conțineau o serie de prevederi, relativ ușoare, ce trebuiau satisfăcute și care priveau: actele necesare asociației ce se constituia, statutele, tabelele cu administratorii, conducătorii și membrii asociației, procedura ce trebuia urmată pentru acordarea personalității juridice, precum și posibilitățile de recurs în cazul unei încheieri nefavorabile¹⁰. Se stipula, de asemenea, prin art. 16, că orice schimbare de statut, personal de administrație sau de conducere trebuia anunțată, situație în care se relua procedura de la înscriere¹¹. La rândul lor, art. 25–30 prevedeau în detaliu avantajele ce rezultau din calitatea de persoană juridică, menționându-se că asociațiile profesionale fără această calitate, în mod automat, nu puteau beneficia de ele¹². Un alt aspect important al legii, dizolvarea asociațiilor profesionale, era dezvoltat la art. 41–47. Legea prevedea, pe de o parte, posibilitatea unei dizolvări voluntare, hotărâtă de adunarea generală a asociației; pe de altă parte, în cazul în care sindicatul, potrivit viziunii legii, era întemeiat „pe o cauză, ori în vederea unui obiect ilicit, contrar legilor țării, bunelor moravuri sau ordinii publice”, dizolvarea era dictată de instanțele judiciare¹³. La art. 59–63, legea conținea prevederi referitoare la înființarea uniunilor, federațiilor și grupărilor de asociații profesionale¹⁴.

Elaborată din cu totul alte motive decât legea sindicatelor profesionale, Legea persoanelor juridice a fost prezentată în parlament în februarie 1924 și adoptată în aceeași lună, în a 6-a zi a sa, avind ca autori pe G. G. Mirzescu, ministrul justiției în guvernul liberal și pe M. Djuvara, raportor. Noua măsură a guvernului liberal nu era o măsură specială, relativă doar la sindicate. Ea cuprindea în sfera sa și asociații de altă natură, fiind întemeiată pe noua Constituție din 1923 al cărui articol 29 statua că „dreptul de asociere liberă nu implică în sine dreptul de a crea persoane juridice. Condițiunile în care se acordă personalitate juridică se vor stabili prin lege specială”¹⁵. Sindicatelor, ca organizații ce se constituiau prin inițiativă particulară, erau considerate persoane juridice de drept privat. Ca atare, modul în care ele cădeau sub incidența legii reclama o influență directă a acesteia asupra lor, în sensul că actul recunoașterii presupunea în mod necesar o autoritate înlocuitoare a statului, spre deosebire de cazul persoanelor juridice de drept public care luau ființă prin lege¹⁶. Măsura din 6 februarie a guvernului liberal prevedea

⁹ *Idem*, p. 999–1000.

¹⁰ *Idem*, p. 982–983.

¹¹ *Idem*.

¹² *Idem*, p. 986–987.

¹³ *Idem*, p. 989–990.

¹⁴ *Idem*, p. 992–993.

¹⁵ *Idem* nr. 46, Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea ordinară prelungită, 1923–1924, p. 1295.

¹⁶ *Idem*, p. 1293.

că autoritatea necesară recunoașterii trebuia să fie tribunalul. De asemenea, se stipula că decizia acestuia se putea da numai după ce se cerea avizul ministerului în competența căruia intra scopul asociației și în urma stabilirii concluziilor ministerului public cu privire la statute, acte constitutive, alegerea organelor de direcție și administrație și scop¹⁷. Procedura aceasta, evident anevoioasă, era legată de interpretarea în conformitate cu care înregistrarea persoanelor juridice nu putea fi „o simplă formalitate, ci o cercetare judecătorească a condițiilor cerute de lege”¹⁸. Maniera relevantă nu își găsea similar în nici o legislație străină. Sub aceleași prevederi intrau și sindicatele deja existente la data promulgării legii persoanelor juridice, în baza altor măsuri legislative. Art. 2 stipula că pentru a fi recunoscute asemenea asociații erau obligate ca, în termen de 6 luni, să pună la dispoziția grefei tribunalului de care aparțineau toate datele referitoare la : administrația lor principală, titlul, statute, acte constitutive și alte informații necesare¹⁹. Persoanele juridice astfel constituite și recunoscute puteau beneficia de toate drepturile ce concureau la realizarea scopului lor în limite legale. Baza stabilirii drepturilor era teoria specialității, în funcție de scopul asociației. Legea recunoștea însă, că toată această delimitare a specialității în funcție de scop era o chestiune delicată pe care nu o rezolvase decît în mică măsură. De aceea, în fața unei asemenea dificultăți, întregul rol de adaptare la necesitățile sociale și juridice revenea jurisprudenței care, în fiecare speță, „avea libertatea de a decide în mod concret ce anume intra în specialitatea unei persoane juridice”²⁰, cu alte cuvinte, ce drepturi îi reveneau. Mai departe, exercitarea drepturilor era, la rîndul său, grevată de alți factori ca, de pildă, condiția constituirii organelor de direcție. Activitatea lor, riguros supravegheată, era considerată însăși activitatea persoanei juridice. Prevenirea eventualelor agitații fiind un scop esențial, legea stabilea că adunarea generală, ca organ de conducere a sindicatului, nu se putea convoca în condițiile expresiei voinței a mai puțin de 1/5 din numărul membrilor asociației. Frațiunea de 1/5 nu se putea micșora, ceea ce nu era valabil și pentru situația inversă²¹. Statul își rezerva un drept de control a asociațiilor în așa fel încît, ele să se administreze și să-și îndeplinească menirea în conformitate cu statutele și cu actele administrative și, în același timp, să nu lucreze împotriva bunelor moravuri, ordinii publice și siguranței sale²². În mod concret, organele care îndeplineau acest rol erau ministerul competent și Comisia superioară a persoanelor juridice. Relativ la controlul exercitat și pe baza lui, legea stabilea (art. 53) și cazurile de dizolvare a sindicatelor. Aceasta putea fi : dizolvarea prin decizia asociației, de plin drept și dizolvare prin judecată. Al treilea caz, care din rațiuni lesne de înțeles este și cel mai important, se baza pe art. 26 care prevedea că „în cazuri urgente”, cînd se putea constata că o persoană juridică își desfășura „activitatea împotriva bunelor moravuri, ordinii publice și siguranței statului, Consiliul de miniștri, cu avizul Comisiei superioare a persoanelor juridice”,

¹⁷ *Idem*, p. 1318—1319.

¹⁸ *Idem*, p. 1295.

¹⁹ *Idem*, p. 1318.

²⁰ *Idem*, p. 1298.

²¹ *Idem*, p. 1304.

²² *Idem*, p. 1321.

era în măsură să interzică „funcționarea persoanei juridice pînă la intrarea ei în lege”²³. În asemenea situații, după cum însuși legiuitorul mărturisește, nu mai putea fi vorba de o cercetare a unor obiective înscrise în statut, ci „de sancțiuni exemplare, de penalități exemplare care să servească nu numai la represiunea, dar și la prevenirea delictelor sau crimelor”²⁴. Toate cîte au fost subliniate pînă aici erau prevederi cărora trebuiau să se conformeze atît asociațiile profesionale ce urmau să se înființeze în baza legii persoanelor juridice, cît și cele existente în baza legii sindicatelor profesionale din mai 1921. Anticipativ, se poate spune că aceasta din urmă își restringea sfera. Înaintea oricăror considerații pe care le generează această afirmație, este necesar însă, o apreciere asupra celor două legi sub aspectul contextului în care au fost elaborate, al necesităților din care au izvorit și, mai ales, sub acela al urmărilor lor.

Pornind de la aceste puncte de reper, prima constatare care se impune ar fi diferența de context și necesități. Între ele, pentru fiecare lege în parte, nu poate trage o linie de demarcație precisă și de aceea trebuie privite în conexiunea lor.

Este un fapt de necontestat, că dincolo de interesele politice de partid, legea sindicatelor profesionale a fost consecința unor imperative ale vremii. Așa cum se știe, în fața României imediat postbelice stăteau spre a fi rezolvate mari probleme, ce reclamau o multitudine de măsuri. Eforturile națiunii trebuiau îndreptate spre realizarea deplină a unității, spre rezolvarea unor importante probleme economice, specifice sfîrșitului războiului ca și structurii economiei românești și, în aceeași măsură, spre asanarea profilului social al țării de rămășițele sale, în așa fel încît, România să-și facă o intrare demnă în contemporaneitate. În sumul de măsuri generate, după cum se vede obiectiv, și luate, între anumite limite, de clasele conducătoare în acești ani, se înscrie și promulgarea legii sindicatelor. La timpul respectiv, clasele conducătoare, guvernul Averescu mai ales, care-i era autor, și-au pus mari speranțe în ea. Pentru că, mai întîi, legea era considerată ca o importantă posibilitate ce putea fi întrebuințată în refacerea și consolidarea economică a țării. Expunerea sa de motive preciza că „dezvoltarea tehnică, perfecționarea utilajului, sporirea producției prin bunăvoința lucrătorilor și punerea la adăpost prin conveniențele create de perfecționarea tehnică, fixarea condițiilor de muncă prin regulamente de atelier sau prin convenții colective, prin înălțurarea concurenței patronale și uvriere, toate aceste probleme serioase ale vieții industriale sînt în căderea asociațiilor profesionale care sînt chemate a le soluționa”²⁵. Evident, la acest capitol, interesul economic al claselor conducătoare este indubitabil. În al doilea rînd, legea era preconizată ca o importantă măsură de ordin social. În condițiile în care în peisajul mișcării asociative nu era nici o reglementare legislativă notabilă, măsura guvernului Averescu venea să suplinească o lacună. Era aceasta o măsură de prevedere

²³ *Idem*, p. 1324.

²⁴ *Idem*, p. 1302.

²⁵ Toma Riconte, *Mișcarea sindicală. Sindicalismul reformist. Sindicalismul revoluționar*, Edit. „Curierul juridic”, București, 1940, p. 100 ; v. și „Monitorul oficial”, nr. 48, Dezbăt. Adun. Deput., sesiunea ordinară 1920—1921, p. 995.

socială, izvorită din cerințele vremii, un reflex al creșterii deosebite a rezistenței și a tendinței solidarizării forțelor muncitorești. Firește, peste acestea nu se putea trece cu ușurință²⁶. Fără îndoială, sînt alte motive care au determinat, ca, în concepția guvernului Averescu, legea sindicatelor să aibă o importanță aparte. Avem în vedere în primul rînd necesitatea unificării legislative a statului întreg²⁷ și în al doilea rînd, ideea cu circulație în epocă, conform căreia, reglementarea dreptului de asociere trebuia să constituie o bază pentru viitoarele măsuri sociale²⁸. Apreciată deci, din aceste puncte de vedere, legea sindicatelor are nu numai o semnificație particulară, rezultată din reglementarea unui drept recunoscut îndeobște ca natural al clasei muncitoare, dar și o semnificație care se înscrie în planul mai larg al procesului de modernizare a statului român. Privind-o din același unghi, se poate afirma că și legea persoanelor juridice urmărește un scop asemănător așa cum încearcă să convingă legiuitorul. Nu se poate contesta că legea persoanelor juridice a urmărit, ca și legea sindicatelor, acest țel. Numai că, nu acesta a fost elementul esențial al promulgării legii, ci limitarea pe căi juridice a dezvoltării mișcării asociative.

În acest sens, legea persoanelor juridice, față de legea sindicatelor din 1921, vine cu o gamă întreagă de schimbări, privind procedura necesară la recunoașterea persoanei juridice, precum și alte aspecte pe care ea le incumbă. În parlament, discutarea acestor probleme a trezit în rîndurile opoziției o reacție deosebită. Amploarea discuțiilor a fost cu alit mai mare, cu cît, guvernul liberal a încercat să-și treacă „opera” foarte repede și cît mai discret cu putință. Ministrul justiției, G. G. Mîrzescu, a refuzat să acorde deputaților, din opoziție bine reprezentați de D. R. Ioanițescu și dr. N. Lupu, un termen minim de studiere detaliată a legii și acest lucru a făcut ca ea să fie adoptată fără obișnuita discuție generală²⁹. Este și motivul pentru care, la discuția pe articole, deputații au atacat cu vehemență dispozițiile vexatorii ale legii persoanelor juridice, dispoziții avînd drept scop substituirea dispozițiilor similare din legea sindicatelor.

Înainte de toate, legea liberalilor a mărit mult imixtiunea puterii administrative în recunoașterea persoanelor juridice. Coroborat cu Constituția țării și cu legea sindicatelor profesionale, acest fapt apare ca nejustificat. Pentru că, dacă se ia în considerare că acestea două recunoșteau dreptul muncitorilor „de a se constitui în mod liber în syndicate profesionale, fără a avea nevoie de vreo prealabilă autorizare”, concluzia care se degajă este că orice intervenție a autorității administrative era exclusă, așa cum era valabil pentru oricare legislație democrat-burgheză străină³⁰. În legea persoanelor juridice, deși se stabilea, prin art. 1, că asociațiile profesionale erau

²⁶ „Monitorul oficial” nr. 72, Dezbat. Adun. Deput., ședința din 25 martie 1921, p. 1453—1454.

²⁷ *Idem*, nr. 48, sesiunea ordinară 1920—1921, p. 997.

²⁸ *Idem*, p. 965—966; v. și G. Strat, *Evoluția dreptului de asociațiune în România*, Tip. Rom. Unite, București, f. a., p. 11.

²⁹ „Monitorul oficial” nr. 46, Dezbat. Adun. Deput., sesiunea ordinară prelungită, 1923—1924, p. 1342. De altfel, membrii Senatului au refuzat discutarea proiectului legii.

³⁰ Arh. statului București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 228/1927, f. 9—17.

persoane juridice de drept privat, ceea ce după principiile de drept însemna reducerea la minimum a imixtiunii administrativului în viața persoanelor juridice, totuși, o serie de dispoziții prevăzute de art. 3, 10, 15, 53, 89 și mai ales în 26 puneau sindicatul, încă de la formarea sa, sub incidența puterii administrative. După cum sublinia I. I. Mirescu, președintele Confederației Generale a Muncii, într-un memoriu privitor la legea persoanelor juridice și înaintat ministrului justiției, „începînd cu avizul ministerului competent (art. 1) și sfîrșind cu dizolvarea pe cale de decizie a puterii executive (art. 53)“, nu se putea „face un pas fără voia și știrea autorității“³¹. Însemna că, pe o cale lăaturalnică, se instituia tutela administrativă în materie sindicală, ceea ce era incompatibil cu dreptul însuși de liberă asociere profesională.

În strînsă legătură cu lărgirea prerogativelor administrativului și ca o expresie a acestei lărgiri, era îngreunarea formalităților presupuse de recunoaștere. Axul acestei tendințe consta în mutarea atribuțiilor rezultate din actul de recunoaștere, de la judecătoria de ocol, organul pe care legea sindicatelor profesionale îl desemna în acest scop, la tribunal. Se viza ca recunoașterea să nu mai fie o cercetare relativ sumară a obiectului sindicatului, o înregistrare pur și simplu ca în condițiile legii sindicatelor ci, o cercetare scrupuloasă a măsurii în care erau respectate dispozițiile de ordine publică. În urma legii din 1921, simpla vizare a statutelor sindicatelor și înscrierea lor în registrul special de către judecătorul de ocol investeau asociațiile cu capacitate juridică³². Lipsurile proprii vechi proceduri de recunoaștere a persoanelor juridice, prin votul parlamentului, din punctul de vedere al asociațiilor profesionale, erau suplinite de fapt, acum, prin legea Trancu-Iași. La 6 februarie 1924, guvernul liberal înlocuind dispozițiile legii sindicatelor stabilea o procedură mult mai greoaie. Pentru a căpăta personalitate juridică, syndicatele trebuiau să aibă o decizie motivată a tribunalului în teritoriul căruia se aflau, în timp ce, uniunilor le era necesară decizia curții de apel respectivă. La deciziile tribunalului acordat, în prealabil, avizul Ministerului muncii, iar în cazul uniunilor, avizul Comisiei superioare a persoanelor juridice de pe lingă Ministerul justiției. În ambele cazuri era nevoie de concluziile Ministerului public (de interne). Procedura mai presupunea și o serie de cheltuieli pentru acte, un minimum de 20 de membri asociați, ca și un patrimoniu care să acopere, materialemente, cel puțin parțial scopul pentru care sindicatul se înființa³³. Este observabil, credem, că în locul formalităților relativ simple³⁴ din legea sindicatelor care, după opinia îndreptățită a lui I. I. Mirescu corespundeau în bună măsură însăși gradului de cultură al clasei muncitoare din România, făcînd în acest fel accesibil spiritul sindicalizării, legea persoanelor juridice înșcria un sistem complicat, greoi și chiar costisitor³⁵. El permitea nenumărate subterfugii, un tratament discriminatoriu pentru asociație în

³¹ *Idem*.

³² G. Strat, *op. cit.*, p. 12.

³³ Toma Riconte, *op. cit.*, p. 103 ; G. Tașcă, *Politica socială a României. (Legislația muncitorească)*, București, 1940, p. 104 ; D. R. Ioanîtescu, *Partidele politice și politica socială*, în vol. *Un deceniu de politică socială românească*, Tip. Rom. Unite, București, 1930, p. 62—63.

³⁴ C. Titel-Petrescu, *Clasa muncitoare și politica socială*, în vol. *Un deceniu...*, p. 126.

³⁵ Arh. statului București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 228/1927, f. 9—17.

raport cu ministerul public, ceea ce făcea ca în actul recunoașterii, rolul decisiv să-l aibă ministerul. Așa cum remarca Grigore Iunian, în cadrul dezbaterilor din Adunarea Deputaților pe marginea legii, sindicatul, partea cea mai interesată în fond pentru a fi legalizată, nu avea decît în cazuri rare dreptul de a-și apăra interesele, dar și atunci numai dacă era întrebă³⁶. Documentele relevă cu pregnanță cum, invariabil, filiera recunoașterii începea la poliția sau siguranța statului unde, nu de puține ori, avizul favorabil era refuzat³⁷.

În afară de formalitățile greoaie amintite, legea personajelor juridice prezintă și alte particularități. De o mare importanță este aceea, conform căreia legalizarea sindicatelor trebuia să se facă în funcție de o serie de condiții precis subsumate necesității respectării ordinii publice. La prima vedere, sub acest raport, legea din 6 februarie 1924 nu se deosebea de cea precedentă. Ambele se bazau pe una din cerințele Tratatului de pace de la Versailles și anume acea cerință prevăzută de art. 427 și care stipula recunoașterea dreptului de asociere numai în condițiile respectării ordinii publice³⁸. Deosebirea provenea din marea întindere pe care noțiunea de ordine publică o căpăta în cadrul legii Mircescu. Mai mult de 2/3 din ea erau consacrate definirii ordinii publice, fără a se preciza care a fost criteriul călăuzitor³⁹. Asociată cu dreptul de control al statului asupra existenței și funcționării sindicatelor, această extensiune neobișnuită a ordinii publice atribuia legii persoanelor juridice, mai ales dacă se ia în considerare și modul de exercitare a controlului, caracterul unei măsuri represive. Este un adevăr că inspectorii ministerului competent care beneficiau de atribuțiile exercitării acestui control răstălmăceau în limite foarte largi litera legii. Adesea activitatea sindicatelor era supravegheată începîndu-se cu modalitatea constringerii și terminîndu-se cu dizolvarea.

În privința dizolvării, legea persoanelor juridice aducea modificări esențiale. Astfel, față de legea asociațiilor profesionale care proclama amănunțit două posibilități de dizolvare — statutară și judiciară — măsura liberalilor îmbogățea sfera dizolvării cu încă două feluri — de plin drept și prin decizia puterii executive. Primul fel avea în vedere situațiile în care numărul membrilor asociațiilor scădeau sub minimum. În acest punct, legea era extrem de dezavantajoasă întrucît situațiile de scădere a numărului de membri sub minimum erau foarte dese, datorită caracterului sezonier al muncii, persecuțiilor patronale, polițienești sau șomajului, iar reînființarea sindicatului presupunea formalitățile cunoscute⁴⁰. Al doilea caz era la fel de dezavantajos

³⁶ „Monitorul oficial” nr. 46, Dezbat. Adun. Deput., sesiunea ordinară, 1923—1924, p. 1375.

³⁷ Arh. Ministerului sănătății, Fond Ministerul muncii, dos. nr. 530/1936, f. 7; dos. nr. 587/1936, f. 4; dos. nr. 154/1935, f. 24; dos. nr. 584/1936, f. 8.

³⁸ Arh. statului București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 228/1927, f. 9—17.

³⁹ „Monitorul oficial”, nr. 46, Dezbat. Adun. Deput., sesiunea ordinară 1923—1924, p. 1381.

⁴⁰ Arh. statului București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 228/1927, f. 17.

pentru că, în baza art. 26, considerat de Gr. Iunian cheia întregii legi⁴¹, și la recomandarea Comisiei superioare a persoanelor juridice, în împrejurări declarate urgente, puterea executivă beneficia obligatoriu de atribuția de a interveni și suspenda sau dizolva persoanele juridice. Era o situație în care legea făcea loc arbitrarului administrativ mai mult decât în oricare alt punct al său, determinind chiar ca dizolvarea judiciară să devină oarecum inoperantă⁴². Originea acestui fapt consta în aceea că, privind o varietate de asociații, ce puteau desfășura activități de tot felul, de unde și restricțiile exagerate prevăzute, legea persoanelor juridice se întindea în perimetrul unei alte legi, speciale și se repercuta negativ asupra sindicatelor, amenințându-le în însăși existența lor⁴³.

Cu prevederile sale, care au fost doar în linii generale prezentate și caracterizate, legea persoanelor juridice, ca și legea sindicatelor, și-a pus profund amprenta asupra cadrului juridic al sindicatelor. Așa după cum se va constata, între ele se interpune numai o perioadă de numai de trei ani. În aprecierea mai exactă a celor două legi, perioada aceasta scurtă devine extrem de sugestivă mai ales dacă se iau în considerare consecințele lor în planul mișcării sindicale românești.

Fără îndoială, în substanța sa, legea sindicatelor este o lege burgheză. Acest caracter ce respiră din întreaga ei economie, este ilustrat cu pregnanță de anumite capitole care privesc, de pildă, controlul activității sindicale, penalitățile sau dizolvarea. Tot atât de adevărat este și faptul că, referitor la libertatea sindicală, legea era insuficientă⁴⁴, permițind, în limite ce nu se pot contesta, ca agenții de poliție să intervină și să controleze modul de desfășurare a adunărilor sau chiar să le suspende, susținându-și cu motivații facile. Dealtfel, după cum se știe, interpretarea și aplicarea legilor în alt spirit decât acela existent pe hirtie erau dominante ale legalității burgheze și, se subînțelege că de la această regulă, legea sindicatelor nu făcea excepție. Totuși, așa cum am mai subliniat, ea a răspuns unor necesități indiscutabile, proprii procesului de dezvoltare a României postbelice⁴⁵, după cum, în aceeași măsură, a răspuns și intereselor politice ale claselor conducătoare. Legea sindicatelor a fost o măsură care, încercind să pună de acord cu epoca, a reprezentat totuși, un exemplu tipic de politică sinteză a măsurilor represive cu măsurile de concesi. Momentul însuși, când această lege a fost promulgată, este, din acest punct de vedere, revelator. După ce mișcarea muncitorească își dovedise marile potențe, deși fusese înăbușită greva generală din octom-

⁴¹ „Monitorul oficial” nr. 46, Dezbat. Adun. Deput., sesiunea ordinară 1923–1924, p. 1379.

⁴² Arh. statului București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 228/1927, f. 9–17.

⁴³ *Idem*.

⁴⁴ I. I. Mirescu, *Sindicatelor muncitorești și legislația muncii*, București Edit. ziarului „Socialismul”, 1926, p. 24–25.

⁴⁵ Unii autori burghezi, cum este I. Lărgeanu, considerau că acest mod de reglementare a situației sindicatelor nu era corespunzător realităților românești. I. Lărgeanu vedea în legea sindicatelor și chiar în legea persoanelor juridice produse aparținând influenței anglo-franceze. El era partizanul sistemului corporatist (I. Lărgeanu, *Organizarea profesională a României. Cadru, origine, dezvoltarea istorică și stadiul actual. Confinul și coordonarea*, București, „Lupta”, 1943, p. 23.

brie 1920, și după ce în septembrie 1920 printr-o măsură respresivă guvernul Averescu legiferase reglementarea conflictelor de muncă, punind – după expresia lui G. Strat – la adăpost viața economică a statului de orice surpriză sau încercare de grevă generală, același guvern printr-o măsură mai concesivă, recte legea sindicatelor, crea cadrul juridic al sindicalismului, dându-i, în bună măsură, un curs nou⁴⁶. Consecință a principiului libertății de asociere nou statuat, breslele și corporațiile, adică organisme care marceau pînă acum în ochii oficialităților asocierea, erau desființate, rămînînd să mai funcționeze numai ca organe de asigurare pînă la înființarea Caselor de asigurări⁴⁷. În cadrul aceluiași flux de natură concesivă se inscriau și prevederile din lege în conformitate cu care sindicatele cu capacitate juridică beneficiau de o serie de drepturi: de a sta în justiție ca parte principală sau alăturată, de a avea patrimoniu și a dobîndi orice avere, mobilă sau imobilă, cu titlul gratuit sau oneros, de a constitui așezăminte cu caracter economic sau cultural, de a încheia contravenții colective de muncă, de a desemna delegați în toate comisiile de legiferare sau de a veghea, de acord cu organele oficiale ale statului, la respectarea regulamentelor și legilor muncii⁴⁸. Multe din aceste drepturi, chiar dacă nu au fost întrutotul aplicate, erau recunoscute pentru prima oară, ca expresii ale creșterii mișcării muncitorești din România în anii de avînt revoluționar. Cel mai important era dreptul de a lua parte, în anumite condiții, la tratativele de împăciuire în conflictele de muncă. Așa cum se știe, legea conflictelor de muncă, în mod indirect, desființa organizațiile muncitorești prin nerecunoașterea reprezentanților acestora în soluționarea conflictelor dintre patroni și muncitori⁴⁹. Legea sindicatelor suprima de fapt articolul cu pricina din legea conflictelor, hotărînd că reprezentanții sindicatului reclamant, nu numai că puteau lua parte la tranșarea conflictelor ivite între muncitorii organizați și patronii lor, dar erau chiar obligați la aceasta de lege⁵⁰. Dealtfel, o atare stipulație reieșea aproape inevitabil din însăși promulgarea legii. Concepută ca o importantă măsură pe linia realizării așa-numitei „armonii sociale”, legea sindicatelor, pentru a fi aplicată, trebuia în mod obligatoriu să beneficieze de instrumentele necesare. Acestea erau: contractul colectiv, procedura aplanării conflictelor de muncă, instituirea împăciuirii și arbitrajului. La rîndul lor, datorită unui raport de interdependențe, generat de întregul eșafodaj al armoniei sociale, ele nu puteau funcționa fără existența unor sindicate în plenitudinea acelor drepturi pe care le putea conferi legalitatea burgheză. Iată de ce, valorificînd și situația că mișcarea muncitorească începuse să intre în reflux, dar și pentru a pune în aplicare irealizabilul lor plan de pace socială, clasele conducătoare au considerat că o măsură bazată pe o mai mare larghețe, era mai oportună

⁴⁶ G. Strat, *op. cit.* p. 10.

⁴⁷ *Organizațiile profesionale la începutul anului 1926*, Inst. de arte grafice „Eminescu”, București, 1927, p. 7.

⁴⁸ Toate aceste drepturi sînt subliniate de majoritatea autorilor care se ocupă special sau tangențial de chestiunea sindicală (v. G. Strat, *op. cit.*, p. 15–16; Toma Riconte, *op. cit.*, p. 102; A. D. Donea, *Ministerul muncii. Culegere de date cu caracter istoric, referitoare la anii 1920–1931*, Manuscris, în Arhiva Ministerului sănătății, Fondul Ministerul Muncii, p. 58 etc.

⁴⁹ *Documente din istoria Partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România, Mai 1921 – august 1929*, Edit. politică, București, 1970, p. 52–53.

⁵⁰ *Idem*.

deci continuarea politicii tradiționale antimuncitorești. Pe această bază, folosind art. 34 din legea sindicatelor, care anula dispozițiile potrivnice din legea conflictelor de muncă, multe organizații sindicale, muncitorești și patronale, au participat la soluționarea a numeroase conflicte de muncă și nu de puține ori, intervenția lor a adus cîștig de cauză muncitorilor⁵¹. Fără îndoială, cel mai mare cîștig pe care muncitorimea l-a obținut prin legea din 1921, a fost înscrierea însăși a dreptului de asociere într-un text legislativ special. Era o mare cucerire a clasei muncitoare în planul luptei sociale, cu toate limitele legii din 1921 și cu toată aplicarea sa defectuoasă. Un autor burghez, G. Tașcă, aprecia că dreptul de asociere în forma lui din 1921 era prea larg. „Dreptul acordat lucrătorilor salariați ai statului – spunea el – de a se constitui în sindicate profesionale întocmai ca acei din întreprinderile private este, după părerea noastră, partea slabă și vulnerabilă a legii din 1921”⁵². Pornind de aici, el considera că legea persoanelor juridice, în mare parte, a fost determinată „de această asimilare a lucrătorilor din întreprinderile statului cu cei din întreprinderile private”⁵³. Aprecierile acestea sînt, evident, eronate. Legea persoanelor juridice a fost dată nu pentru că legea sindicatelor venea cu o prea mare extindere a dreptului de asociere, situația funcționarilor publici fiind elocventă, cît mai ales datorită faptului că muncitorii, interpretînd adecvat spiritul legii din mai 1921, au căutat s-o folosească pentru a face din sindicate organizații puternice în lupta contra exploatării. În acest context, spunea C. Titel-Petrescu, cînd mișcarea organizatorică luase avînt, clasele guvernante, neliniștite, au trecut la aplicarea „formalismului juridic al constituirii sindicatelor prin legea persoanelor juridice”⁵⁴. În ansamblu, efectele legii sindicatelor au fost pozitive. Datele cantitative relevă că după greva generală din 1920, cînd au înregistrat o bruscă scădere a numărului de membri, sindicatele au început să reparcurgă un drum ascendent. În preajma grevei generale, numărul muncitorilor organizați atinsese cifra de aproximativ 250.000⁵⁵. Conform documentelor P.C.R., în 1923, cînd sindicatele din România s-au despărțit în două curente, în total existau 52.000 sindicalizați, din care 32.500 aparțineau ramurii unitariste, iar restul de 19.500, sindicatelor amsterdamiste⁵⁶. Pe lângă muncitorii organizați, mai existau 512.000 muncitori neorganizați, în industria mare și mică, plus 1.165.000 țărani și alte profesioniști⁵⁷. Din examinarea cifrelor se observă că procentul muncitorilor organizați abia atingea 8–9% din numărul total al proletarilor din industria mare și mică și abia 3% din totalul tuturor categoriilor de muncitori

⁵¹ *Organizațiile profesionale la începutul anului 1926.. p. 32.*

⁵² G. Tașcă, *op. cit.*, p. 93–94.

⁵³ *Idem.* Cu o explicație mai substanțială și în altă formă, concluzia menționată o trage G. Tașcă și într-o conferință intitulată *Regimul muncii*, ținută la 8 februarie 1926 la Institutul social din București (Arh. statului București, oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 223/1926, f. 7).

⁵⁴ C. Titel-Petrescu, *op. cit.*, p. 126.

⁵⁵ G. Vlădescu-Răcoasa, *Mișcarea sindicală și sindicalismul român*, în „Independența economică”, nr. 1, ianuarie 1935, p. 24.

⁵⁶ *Documente din istoria Partidului comunist.. p. 618–620.*

⁵⁷ *Idem.*

și de profesioniști. Tot pentru anul 1923, statisticile oficiale dau la iveală cifre mai ridicate :

- 11 uniuni patronale cu 14.573 membri
- 17 uniuni muncitorești cu 59.743 membri
- 94 sindicate patronale neafiliate cu 9385 membri
- 93 sindicate muncitorești neafiliate cu 18.463 membri
- 23 sindicate mixte cu 3.802 membri

În total erau 238 asociații cu 105.766 membri, din care 23.758 patroni, 78.206 muncitori și 3.802 membri ai organizațiilor mixte⁵⁸. Deși aceste date nu sînt suficient de revelatoare, întrucît le lipsesc baza de raportare pentru anii 1921 și 1922, totuși este sigur că, după 1920, mișcarea sindicală progresase. O anchetă făcută în 1923 (publicată în 1924) relevă că muncitorii în urma înțelegerii posibilităților de luptă oferite de sindicate, chiar în condițiile respectării legalității burgheze au început să se apropie tot mai mult de ele⁵⁹. Același lucru este confirmat și de o declarație din 10 februarie 1927 a lui N. Romanescu în Senat, declarație conform căreia, între 1921 și 1924, mișcarea sindicală românească a fost „admirabilă“, înregistrînd o continuă creștere⁶⁰.

În 1926, autoritățile au publicat rezultatele unei a doua anchete (efectuată la sfîrșitul anului 1925), anchetă extrem de sugestivă sub aspectul urmărilor schimbărilor survenite în reglementarea legislativă a activității sindicale. Comparînd datele anchetei de la sfîrșitul anului 1923 cu cele ale anchetei din 1925, dat fiind că au la origine aceeași sursă, se poate constata că numărul membrilor sindicalizați a scăzut la patroni cu 341 (1%), iar la muncitori cu 26.854 (34%)⁶¹. Menționăm că datele referitoare la sfîrșitul anului 1925 aveau în vedere, în egală măsură, toate organizațiile profesionale, indiferent dacă ele obținuseră capacitatea juridică în baza legii din 6 februarie sau în baza altora. Așadar, mișcarea sindicală înregistra după 1924 o nouă perioadă de regres. Căutînd să aplice cauzele unei astfel de situații, broșura care publica rezultatele anchetei ținea să precizeze, de la început, că nu legea persoanelor juridice era „cauza cea mai importantă a lîncezirii organizării profesionale“⁶². În ierarhizarea factorilor determinanți ai regresului mișcării sindicale românești se încerca impunerea ideii că, pe primul plan, s-ar situa : insuficienta pătrundere a spiritului de organizare profesională în rîndurile muncitorilor, situația economică generală și amestecul politicului în chestiunile profesionale. În ultimă instanță, se recunoștea și faptul că, presupunînd condiții mai numeroase pentru legalizare, legea persoanelor juridice a fost, totuși, o cauză care a ținut

⁵⁸ Grigore Tranco-Jassy, *La législation sociale en Roumanie*, Bucarest, Institut d'Arts graphiques, „Eminescu“, 1926, p. 43 ; „Buletinul muncii Cooperației și Asigurărilor sociale“, VI, nr. 3—4—5, martie, aprilie, mai, 1925, p. 179 ; Idem, V, nr. 9, septembrie, 1924, p. 261—262 ; După G. Vlădescu-Răcoasa, în 1923, numai Consiliul general al sindicatelor amsterdameze avea afiliați 36.854, număr care în 1924 va scădea la 33.362, în 1925, la 33.093, în 1926 la 30.784, în 1927 la 27.134, iar în 1928, după modificarea legii persoanelor juridice, numărul a crescut la 28.872 (G. Vlădescu-Răcoasa, *op. cit.*, p. 25).

⁵⁹ *Organizațiile profesionale la începutul anului 1926..* p. 10.

⁶⁰ „Monitorul oficial“ nr. 29, Dezbăt. Senatului, 25 febr. 1927, ședința din 10 febr., p. 563. N. Romanescu oferă și date numerice care corespund în linii generale, cu cele oficiale.

⁶¹ *Organizațiile profesionale la începutul anului 1926..* p. 26.

⁶² Idem, p. 28.

În loc mișcarea de sindicalizare. Evident, ordinea acestor factori trebuie schimbată. Mai întâi, este lipsită de suport afirmația, potrivit căreia, în rîndurile muncitorimii nu a existat un spirit de solidarizare. Altminteri, nu s-ar fi justificat nici crearea cadrului juridic al sindicalismului, după cum nu s-ar explica nici nivelul numeric atins de mișcarea sindicală românească în 1920. În al doilea rînd, se impune de precizat că situația economică generală nu a reprezentat un factor care să greveze, în limite adînci, procesul de asociere profesională. În România, perioada dintre anii 1922 – 1928, datorită nivelului de dezvoltare a economiei, a venit cu forme economice specifice. Astfel, deși capitalismul a înregistrat o evoluție ascendentă, aceasta nu a generat o stare de prosperitate economică atît de mare, încît, repercutată pe plan social, să poată produce un reflux general și profund în mișcarea muncitorească. Condițiile generale, inclusiv cele economice ale perioadei amintite, cu toate că nu au adus mișcării muncitorești cotele sale înalte de manifestare specifice anilor 1918 – 1921, au permis totuși, mai ales politicește, parcurgerea unui neconținut proces de creștere cantitativă și calitativă. În acești ani, P.C.R. a desfășurat o activitate bogată pe toate planurile, inclusiv pe frontul sindical și tot în acești ani, guvernul liberal a dus o politică antimuncitorească expresiv concretizată în ilegalizarea activității comuniștilor și în elaborarea legii persoanelor juridice. Prin urmare, dacă după 1924 mișcarea sindicală traversa un moment mai greu pentru existența sa, acest lucru nu trebuie pus în imediată legătură cu starea economică. În aceeași măsură, nu poate fi invocat nici factorul „politic” în sindicate. În general, cînd vorbeau despre politica în sindicate, oficialitățile se refereau la activitatea comuniștilor, membri sindicaliști. De obicei, se urmărea impunerea aserțiunii după care, datorită comuniștilor, în sindicate a fost introdusă confuzia și din acest motiv muncitorii neorganizati nu le mai priveau cu încredere. În realitate, lucrurile stăteau altfel. Considerăm că, dacă este necesar să se vorbească de o influență negativă a activității politice asupra sindicatelor, acest fapt nu poate fi făcut decît punînd-o în legătură cu actul sciziunii lor în două curențe. Sciziunea a avut, în adevăr, consecințe nedorite asupra sindicalismului din România, dar ea nu s-a datorat exclusiv activității politice, ci și altor elemente, care, integrîndu-se ariei largi a principiilor directoare ale celor două curențe, s-au înscris în același context de jenare a dezvoltării mișcării sindicale.

După opinia noastră, orice explicație care își propune să stabilească, fie și în linii generale, factorii care au determinat regresul asocierii după 1924, nu poate porni decît de la legea persoanelor juridice. Ne sprijinim afirmația nu numai pe raportarea strict teoretică la care am procedat ceva mai înainte, sau pe datele cantitative menționate, dar și pe documente care atestă veridic modul în care această lege a fost aplicată.

Informații demne de crezare, furnizate de Arhivele Ministerului sănătății – Fondul Ministerul muncii și Ocrotirilor sociale, demonstrează că legea persoanelor juridice, ca urmare a multiplelor posibilități pe care ea le punea la îndemîna organelor administrative, a fost de foarte multe ori încălcată. Luînd, de exemplu, anul 1924 ca punct despărțitor, se poate constata că după acest an cazurile de neacordare a personalității juridice sindicatelor, de imixtiune în treburile lor interne sau de dizolvare sînt mult mai numeroase

decit în perioada anterioară⁶³. Cele mai dese motive invocate erau : neîndeplinirea formalităților la constituire, statutele neconforme cu legile țării, activitate comunistă trecută sau prezentă a membrilor sindicatelor ⁶⁴ etc. Este interesant de subliniat că în 1925, cu ocazia anchetei menționate, s-a constatat că uniuni și organizații sindicale numeroase nu mai funcționau de mult timp (e drept, atît datorită legii persoanelor juridice, cit și legii sindicatelor), sau așteptau să fie dizolvate din incapacitatea de a se conforma dispozițiilor riguroase ale legii⁶⁵. Adesea, chiar și cheltuielile bănești necesare recunoașterii împiedicau sindicalizarea, dat fiind că asociațiile erau în imposibilitate de a le acoperi. Într-un memoriu adresat ministrului muncii în iunie 1926 muncitorii din Brașov arătau că pentru legalizarea actelor și proceselor verbale ocazionate de înființare, syndicatele trebuiau să plătească 2.000 – 2.500 lei, în timp ce pentru publicarea lor, sau a modificărilor de direcțiuni în Monitorul oficial cca 1000 – 1500 lei, ceea ce – spuneau ei – era o adevărată „jertfă” pentru syndicate⁶⁶. Judecînd-o în ansamblu, este cert că legea persoanelor juridice prezenta marile defecte de a rămîne extrem de zgîrcită tocmai în punctele care priveau trinitatea vitală a existenței sindicatelor, adică constituirea, supravegherea și dizolvarea. Guvernul liberal aduce, prin aceasta, o gravă atingere dreptului de liberă sindicalizare și comitea, după expresia lui G. Strat, o indiscutabilă „ineleganță juridică”⁶⁷. Trei ani mai tîrziu, expresie a efectelor negative ale măsurii liberale în planul mișcării sindicale, legea persoanelor juridice era modificată, cînd unele dintre dispozițiile sale restrictive, respectiv cele privitoare la procedură, erau în oarecare măsură atenuate⁶⁸.

Concluzia care se desprinde, pe marginea tuturor celor arătate, este aceea că evoluția mișcării sindicale din România a fost în mare măsură influențată de cadrul său juridic. Reglementat prin două legi, deosebite sensibil în substanța prevederilor lor, cadrul juridic a făcut ca mișcarea sindicală românească să parcurgă un drum anevoios. Astfel, folosindu-se dispozițiile mai ale legii sindicatelor, ea a reușit să străbată relativ mai repede drumul redresării după anul 1920, pentru ca, obligată apoi să suporte prevederile restrictive ale legii persoanelor juridice, să intre într-un moment mai dificil, agravat și de actul sciziunii în două curente din septembrie 1923. Este neîndoielnic, în ansamblul lor, legile care se referă la dreptul de asociere a reprezentat pentru clasele dominante mijloace importante de acțiune împotriva masei lor. Burghesia românească a căutat să-și consolideze și mai mult pozițiile cîștigate, făurind în acest scop o diversitate de legi, inclusiv cele ale asocierii.

⁶³ Arh. Ministerului sănătății, Fond Ministerul muncii, dos. nr. 527, 530, 539, 560, 577, 584, 585, 586, 598, 629, 634/1936.

⁶⁴ Idem.

⁶⁵ *Organizațiile profesionale la începutul anului 1926*.. p. 13.

⁶⁶ Arh. statului București, Oficiul de studii sociale și relații internaționale, dos. nr. 223/1926, f. 4 ; v. și I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 25.

⁶⁷ G. Strat, *op. cit.*, p. 16–17.

⁶⁸ A. D. Donea, *op. cit.*, p. 59 ; D. Sandru, *op. cit.*, p. 176.

CONSIDERATIONS SUR L'ÉVOLUTION DU CADRE JURIDIQUE DU SYNDICALISME EN ROUMANIE (1921—1924)

R é s u m é

L'article s'occupe d'un aspect moins étudié par l'historiographie roumaine, concernant le mouvement syndical, c'est à dire de son cadre juridique. On mentionne que, dans la Roumanie bourgeoise, le cadre juridique du syndicalisme, avec tous les côtés positifs et ses grands défauts a été établi et respectivement amendé par deux lois : la loi de syndicats professionnels de mai 1921 et la loi des personnes juridiques de février 1924. L'idée central de l'article est que l'évolution du mouvement syndical en Roumanie a été influencée en grande mesure par son cadre juridique. Reglementé par deux lois qui, même situés en temps l'une de l'autre à un court interval, présentaient quand même des grandes différences, cela a fait que le mouvement syndical roumain ait parcouru un chemin difficile. C'est pour cela, qu'en employant les dispositions plus larges de la loi des syndicats qui, imposée par les exigences de l'époque cherchait à les satisfaire, restant en même temps une mesure bourgeoise tipique concessive, le mouvement syndical a réussi à parcourir relativement vite le chemin du redressement après 1920.

Après, obligé de supporter les prévisions restrictives de la loi des personnes juridiques il a passé par un moment plus difficile, aggravé aussi par la scission en deux courants, en septembre 1923. L'article souligne que dans leur ensemble, les lois qui se rapportent au droit d'association ont représenté pour les classes dominantes des moyens importants d'action contre les masses.

La bourgeoisie roumaine a cherché à consolider de plus en plus les positions gagnées promulguant à ce but une diversité de lois, y compris celles de l'association.

CONFRUNTĂRI ÎNTRE PRINCIPALELE CONCEPȚII SOCIAL-POLITICE BURGHEZE DIN PERIOADA INTERBELICĂ A ROMÂNIEI CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA ACESTEIA

NATALIA SIMION

În contextul profundelor mutații săvârșite în configurația geografică politică și socială a lumii după primul război mondial, au loc și în România adinci transformări atât în domeniul economiei în ansamblul ei cât și pe plan social cultural. Viața politică cunoaște, de asemenea, o intensă desfășurare

Perioada imediat următoare încetării războiului, aduce țării noastre rezolvarea, în limitele societății de atunci, a unor probleme cu largi implicații economice, sociale și politice cum ar fi chestiunea agrară, votul universal și altele ; probleme care confruntase puternic și perioada antebelică. Legiferarea votului universal și aplicarea reformei agrare au dus la o modificare importantă a structurii social-politice a țării.

Relevind profundele transformări care au avut loc pe plan internațional după primul război mondial, Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism subliniază că „au loc și în țara noastră schimbări profunde în dezvoltarea economică și socială, se naște o vie efervescență politică, în centrul căreia un rol tot mai important joacă clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății”¹.

Prefacerile care au avut loc în structurile social-politice românești au determinat mutații substanțiale în viața spirituală. Perioada interbelică a României cunoaște o amplă și profundă confruntare de idei. Principala distincție a acestei confruntări ideologice o constituie opoziția ireductibilă dintre doctrina marxistă și doctrinele burgheze. Lupta dintre aceste două orientări diametral opuse se ducea în jurul unor concepte sociologice importante ca cel de evoluție, revoluție, reformă, proprietate, luptă de clasă, stat, definirea rolului social al clasei muncitoare și al burgheziei în etapa istorică respectivă ș.a.².

Marxismul, răspândit sistematic în țara noastră începând cu deceniul al optălea și al nouălea al secolului trecut, se afirma tot mai susținut în perioada interbelică în numeroase publicații progresiste, exprimând poziția clasei muncitoare în confruntările de idei care au avut loc în această epocă. Influența

---

¹ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. p.l., Buc., 1975, p. 39.

² Z. Ornea, „Tradiționalism” și „evoluție” în sociologia burgheză românească, în *Lupta de clasă*, nr. 4/1966, p. 55.

pe care o exercita marxismul asupra maselor și prestigiul de care se bucura în această perioadă nu mai puteau fi negate nici de sociologii și economiștii de formație burgheză cu deosebită reputație în epocă. Astfel, sociologi și economiști burghezi de seamă ca Șt. Zeletin, M. Manoilescu, I. N. Angelescu, C. Stere, V. Madgearu, G. Tașcă, H. Mladenatz și alții, au studiat, într-un mod sau altul, dintr-un motiv sau altul, marxismul, fie din sursă directă, fie din surse indirecte în forma denaturată a revizionismului sau a reformismului burghez³.

Interpretarea doctrinei marxiste constituia o preocupare pentru numeroși economiști și sociologi burghezi din perioada interbelică a României. Aceștia și-au dat seama că în preocupările lor de a justifica și a consolida orinduirea capitalistă nu puteau să nu țină seama și să nu cunoască doctrina marxistă cu care urmau să se confrunte. Unii teoreticieni burghezi din această perioadă, au respins în totalitate doctrina marxistă denigrind-o, alții admiteau unele teze, încercând să demonstreze valoarea lor teoretică și metodologică. Dar, admitând unele teze ale marxismului ei respingeau altele, de importanță fundamentală, cu caracter revoluționar ca, spre exemplu, teza privitoare la lupta de clasă. Găsim adesea la teoreticieni ca Șt. Zeletin sau M. Manoilescu, încercări de a utiliza teze și concepte marxiste, denaturându-le sensul și conținutul, pentru a apăra interesele burgheziei.

Concluziile la care au ajuns teoreticienii burghezi, care s-au folosit de marxism, nu au fost aceleași în aprecierea situației economice și social-politice a României, a prezentului și viitorului ei pe plan economic și social-politic. Astfel, în vreme ce V. Madgearu aprecia România ca avînd o structură specific agrară, în care rolul hotărîtor sub raport social-economic trebuia să-l joace țărănimia, Șt. Zeletin absolutiza caracterul capitalist al evoluției țării noastre. După părerea lui Zeletin capitalismul nu-și încheiase în România cariera sa revoluționară. Mai mult decît atît el identifica înseși destinele țării cu cele ale burgheziei naționale. În acest sens scria : „la noi soarta țării se identifică cu soarta burgheziei naționale : dezvoltarea capitalismului înseamnă creșterea forței și avuției naționale, înăbușirea capitalismului ar însemna îndrumarea către mizerie și barbarie”⁴.

Pornind de la acest punct de vedere eronat, Șt. Zeletin conchidea că problemele care se ridicau în perioada interbelică pentru dezvoltarea României erau de natură revoluționară și nu revoluționară proletară. Prin intermediul unor astfel de speculații „teoretice”, el urmărea să însuflețască maselor populare o atitudine pasivă, sau de sprijinire a politicii duse de oligarhia liberală și reprezentantul ei politic Partidul liberal.

Odată cu dispariția din viața politică a țării a Partidului conservator, care pînă la primul război mondial fusese unul din cele două mari partide, care alterna la „rotativa guvernamentală”, economistul amintit considera că a dispărut și opoziția politică, așa încît burghezia industrială a rămas singura clasă stăpînitoare. „Așadar, scria Zeletin, Marea Finanță Română nu are în prezent împotrivă nici o forță reală. Dușmanii ei naturali, proleta-

³ N. Ivanciu, *Doctrina marxistă și teoriile unor economiști burghezi-români*, în *Probleme economice*, nr. 7, 1967, p. 31.

⁴ Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Buc., 1925, p. 52.

riatul și agrarianismul, sînt neexistenți la noi”⁵. Locul partidului conservator va fi luat însă de noile formațiuni politice burgheze ca Partidul Țărănesc, Partidul Poporului etc. Astfel, în locul contradicției dintre Partidul liberal și Partidul conservator, apare o nouă contradicție mai puternică între Partidul liberal și partidele noi și îndeosebi Partidul național-țărănesc.

Teoreticienii burghezi din această perioadă, dintre care unii cu realizări valoroase în cercetările de specialitate, cu receptivitate la unele cerințe obiective ale timpului, nu au reușit să depășească orizontul clasei din care făceau parte; nu puteau elabora teorii generale care să corespundă cerințelor obiective de dezvoltare ale țării pe calea transformărilor revoluționare ale societății.

În România, confruntarea de idei din perioada interbelică a evidențiat faptul că doctrina marxistă, pentru care milita P.C.R. a fost singura orientare ideologică care a exprimat în mod consecvent interesele clasei muncitoare și ale tuturor maselor populare, reușind să descifreze mecanismul social-economic al țării și să elaboreze un program de luptă care să ducă la prefaceri revoluționare în concordanță cu legitatea istorică.

Doctrinile social-politice burgheze cele mai cunoscute în perioada interbelică au fost doctrina conservatoare, doctrina liberalismului și neoliberalismului, doctrina țărănistă și doctrina solidarismului social-economic. Caracterul eterogen al acestor doctrine evidențiază contradicțiile din sinul claselor dominante, ca expresie edificatoare a multitudinii și diversității pestrice a intereselor de grup.

Încercînd să dea consistență ideii conservatoare privind dezvoltarea societății românești, apologeții acestei doctrine porneau „de la principiul, conservării neamului și al datinilor” susținînd că această idee, a conservării „a fost cea mai veche în politica neamului românesc și s-a făptuit spre apărarea legii și a moșiei”⁶, adică a proprietății moșierești.

Deși într-un evident proces de descompunere, partidul conservator încearcă să supraviețuiască prin puținii politicieni ce-i mai rămăseseră devotați. Caracterizînd doctrina conservatoare, V. Madgearu constata că ea avea ca idee de bază credința „în existența unei ierarhii naturale și întrucît forțele sociale veneau să strîmbe această ierarhie naturală, conservatorismul devenea sceptic asupra viitorului social, era pesimist, nega fără să afirme nimic”⁷.

Recunoașterea, la un moment dat, a imposibilității menținerii statu-quo-ului în ceea ce privește problema agrară, este un element comun la toți partizanii doctrinei conservatoare. Dar o soluție burgheză radicală, în această problemă, în condițiile de atunci ale României, nu putea fi dată nici de burghezie, cu atît mai puțin putea fi dată de moșierime – care manifesta o grijă deosebită pentru menținerea și consolidarea marii proprietăți.

Relevînd deosebirea dintre doctrina conservatoare și cea liberală, I. Gh. Duca afirma în mod just că prima este o doctrină a rezistenței, în vreme ce a doua e o doctrină de progres. Astfel – remarcă el – „una trage

⁵ St. Zeletin, *Neoliberalismul*, Buc., 1927, p. 174.

⁶ *Partidele istorice și partidul conservator democrat*, 1908, p. 4.

⁷ V. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinile partidelor țărăniste*, Buc., 1924, p. 66.

înainte, cealaltă înapoi. Așa încît fiecare pas în dezvoltarea socială reprezintă o izbîndă pentru liberalism și o înfrîngere pentru conservatorism”⁸.

Liberalismul a apărut în perioada luptei dusă de burghezie împotriva feudalismului. Această doctrină a servit burgheziei ca armă ideologică la demascarea caracterului perimat al instituțiilor feudale și la afirmarea noilor instituții progresiste, democrat burgheze. Cu ajutorul liberalismului burghezia și-a prezentat interesele ei ca fiind expresia intereselor întregii societăți interesată în realizarea progresului și a unei prosperități generale. Într-adevăr, în perioada respectivă, doctrina liberală răspundea – în parte – unor cerințe social-istorice obiective progresiste în raport cu orînduilele feudale. Liberalismul în evoluția sa istorică a fost în concordanță cu schimbările survenite în politica burgheziei, ale cărei interese le-a slujit întotdeauna. Pe măsură ce clasa muncitoare condusă de partidul său marxist se manifestă ca o forță politică cu un program ideologic înaintat, liberalismul este constrins să-și dezvăluie adevăratul substrat, să-și arate caracterul de doctrină burgheză. Astfel, prin om, prin individ, această doctrină înțelegea în primul rînd burghezul, proprietarul mijloacelor de producție. Dealtfel categoria de bază a liberalismului era proprietatea privată. Definind doctrina liberală, I. Gh. Duca releva tocmai însemnătatea acestei categorii. În acest sens el scrie că liberalismul se rezumă la formula „progresul sub toate formele în cadrul însă al concepției proprietății individuale”⁹.

I. Gh. Duca, referindu-se la deosebirea dintre doctrina liberală și cea socialistă, face o apreciere realistă, arătînd că diferența dintre acestea constă în faptul că cea liberală concepe progresul social numai în cadrul proprietății individuale, pe cînd cea socialistă consideră că progresul nu se poate realiza decît prin desființarea proprietății individuale.

Semnificativ ni se pare și caracterizarea pe care fruntașul liberal o face doctrinei socialiste : „Trebuie să mărturisesc că oricare ar fi simțămintele noastre față de socialism un omagiu i se cuvine. Socialismul e o doctrină sinceră și lămurită. Ea nu se pune la adăpostul abilităților trecătoare spre a-și ascunde adevăratele gînduri, ea nu întreține echivocuri ca să poată cîștiga foloase de pe urma lor. Ea afirmă răspicat pe față, uneori cu brutalitate întotdeauna sus și tare credințele ei. Cu doctrina socialistă lupta e deschisă și nu ascunsă, știi că poți fi învingător sau învins, dar știi că nu vei fi atras nici cu flori otrăvite, nici lovit cu pumnalul pe la spate”¹⁰.

Doctrina liberală „summa summarum”, preconizează că individul trebuie să dispună de o libertate deplină, de o libertate omniprezentă în raporturile cu societatea, cu statul și că, în orice caz, această libertate ținută de către liberaliști este în afara unui determinism de ordin politic, de ordin social¹¹. Ca principii de bază ale liberalismului se impun neamestecul statului în viața economică și mărginirea rolului său numai la păstrarea și conservarea libertății individului, la asigurarea așadar, a drepturilor și libertăților acestuia.

⁸ I. Gh. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, Buc., 1924, p. 103.

⁹ I. Gh. Duca, *op. cit.*, p. 103.

¹⁰ *Ibidem*, p. 107.

¹¹ Marin Voiculescu, *Istoria doctrinelor politice*, Buc., 1970, p. 302.

Libertatea individului pe care o propovăduiau doctrinarii liberalismului nu se putea obține independent sau prin contrapunere față de exigențele sociale, ci dimpotrivă, tocmai în concordanță cu acestea și cu interesele societății burgheze. Concordanța intereselor individ-societate trebuie să se realizeze nu în afara sau împotriva interesului social, a interesului general sau a interesului individual, ci în concordanță de interese obiective, dintre individ și societate, dintre cerințele cu caracter particular și cele cu caracter general.

Doctrina liberală concepea însă societatea în chip atomic, ea considera numai individul ca unitate socială. Prețuirea excesivă a individului, cultul personalității umane este – scria M. Manoilescu – „trăsătura esențială și caracteristică a liberalismului. Caracteristica sa originală și originară este și rămâne cultul individualității”¹².

Într-adevăr, liberalismul din secolul nostru și deosebi din perioada de după primul război mondial, spre deosebire de cel din secolul trecut, cuprinde o serie de elemente noi de exemplu creșterea intervenției statului în economie, dar după opțiunile ideologilor liberaliști acesta trebuia ferit de acaparare, ori de unde ar fi venit ea, de sus sau de jos.

Subscriind la această idee, M. Manoilescu afirma că „liberalismul a suferit încercări teribile care îi dictează imperios înnoirea și regenerarea. Neoliberalismul este liberalismul regenerat al vremii noastre”¹³. Această reprimerare doctrinară, echivala în fond cu recomandarea de adaptare a teoriilor burgheze pentru promovarea și apărarea intereselor burgheziei în condițiile crizei generale a capitalismului.

Necesitatea regenerării într-o postură deosebită a ideologiei liberale și a politicii Partidului liberal era evidentă în noile condiții din România postbelică. Astfel, eforturile tendințelor transformatoare s-au obiectivat în cunoscuta doctrină neoliberală reprezentată de St. Zeletin, M. Manoilescu, Vintilă Brătianu, V. Slăvescu, I. Angelescu, I. Gh. Duca și alții. „Neoliberalismul – susține St. Zeletin – este urmarea firească a dezvoltării capitalismului: el își ia naștere din legile de evoluție ale acestuia. Baza sa economică este supremația Marii Finanțe, care poartă numele obișnuit de imperialism financiar”¹⁴. Unii doctrinari ai neoliberalismului ca Șt. Zeletin, I. Gh. Duca, Vintilă Brătianu, încercau să acrediteze ideea că burghezia nu-și încheiase rolul ei istoric, nu-și epuizase încă resursele revoluționare, în consecință îi revenea misiunea de a rezolva problemele fundamentale care se puneau țării spre rezolvare. În acest sens Șt. Zeletin susținea că viitorul în România aparținea oligarhiei financiare și partidului care o reprezenta, Partidul liberal, și că supremația mării finanțe care nu putea fi desființată de nici o activitate politică, „va dispărea de la sine”, atunci când „își va îndeplini rolul ei istoric de a dezvolta și organiza producția națională”¹⁵. În acea epocă, marca finanță română, pretindea el, nu avea împotriva sa „nici o forță reală. Dușmanii ei naturali, proletariatul și agrariarismul sînt inexistenți la noi, iar grupările

¹² M. Manoilescu, *Neoliberalismul*, în *Doctrinile partidelor politice*, Buc., 1924, p. 142.

¹³ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 144.

¹⁴ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, p. 81.

¹⁵ Șt. Zeletin, *Burghezia română*., p. 166.

politice ce i se opun nu au nici o rădăcină în societatea noastră¹⁶. Astfel, în ceea ce privește țărănimea, declara Zeletin, nu se știe care va fi rolul ei în viitor, dar în prezent ea este „ca forță socială politică, inexistentă și că în toate societățile pe care le cunoaștem pînă acum, a fost tot astfel“. Mai mult, teoreticianul neoliberalismului considera țărănimea o masă haotică care „n-a stăpînit niciodată ci întotdeauna a avut nevoie de un stăpîn“¹⁷. Zeletin credea liniștit, că țărănimea noastră „s-ar putea ridica cu atît mai puțin împotriva burgheziei, cu cît interesele ei sînt strîns legate de procesul de dezvoltare a capitalismului național“¹⁸. În ceea ce privește proletariatul, el recunoștea că acesta era în contradicție de neîmpăcat cu orînduirea capitalistă, dar considera că la noi proletariatul era abia în formare. Concepțiile doctrinarilor neoliberali, care făceau apologia fățișă a marelui capital, nu s-au bucurat de receptivitate din partea maselor.

Partidele susceptibile de a reprezenta la noi spiritul neoliberal, erau, după opinia lui M. Manoilescu, Partidul liberal și Partidul național-democrat și mai ales Partidul poporului. El își exprima convingerea că ideile neolibérale „pot fi susținute de fracțiuni importante din toate clasele sociale și că pot servi de bază unui mare partid politic din România“¹⁹.

Astfel, se susținea, firește, din scopuri propagandistice de partid, că această doctrină este împotriva oricărei opresiuni a individului sau a claselor, ori de unde ar veni acestea, din partea capitalismului sau din partea unor puteri cu tendințe asemănătoare cu ale capitalismului. Aceasta se motiva prin argumentul că neoliberalismul la noi nu se sprijinea pe o singură clasă ci pe toate clasele sociale și în mod deosebit pe țărănime. Astfel, s-a afirmat că împroprietărirea țăranilor începută de liberali și realizată de Partidul poporului „este o operă prin existență neoliberală“²⁰.

M. Manoilescu declara că recunoaște realitatea claselor sociale și consideră chiar că „reprezentarea exactă a claselor sociale în alcătuirea puterii publice este necesară pentru a se ajunge la formula unui echilibru social, sincer și sănătos“. În consecință se preciza că neoliberalismul tinde spre statornicirea unui echilibru social realizabil chipurile printr-o reprezentare sinceră a forțelor sociale. Se urmărea nu realizarea unei armonii sociale, („armonia socială fiind după opinia unor teoreticieni neoliberali, mai curînd un deziderat ne-politic decît unul politic), ci echilibrul social... În ce privește lupta de clasă se preciza că neoliberalismul o combate cu hotărîre deoarece „tinde la dominația de către o singură clasă a statului, care aparține tuturor“²¹. Neoliberalismul încerca să fundamenteze teza că lupta de clasă la noi nu avea o bază obiectivă, în consecință că măsurile represive împotriva maselor erau justificate.

¹⁶ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, p. 174.

¹⁷ *Ibidem*, p. 173.

¹⁸ Șt. Zeletin, *Burghezia română*, p. 166.

¹⁹ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 158.

²⁰ *Ibidem*, p. 159.

²¹ *Ibidem*, p. 147.

Neoliberalismul promova intervenția statului în economie într-un cadru limitat, care să sprijine inițiativa privată și să rezolve problemele legate de menținerea capitalismului pe care acesta nu le putea rezolva.

Neoliberalismul susținea ideea valorificării bogățiilor solului și subsolului prin industrializarea țării, sprijinind astfel îndeosebi interesele economice ale burgheziei industriale și financiare. În ceea ce privește promovarea ideii dezvoltării „prin noi înșine” aceasta avea semnificația susținerii cu precădere a intereselor capitalului național și admiterea participării capitalului străin numai în măsura în care nu atingeau interesele capitalului autohton²².

Cu toate acestea, doctrina neoliberală a fost lipsită de o structură unitară. În cadrul ei se disting mai multe nuanțe, dintre care mai clar elaborate sînt două — una reprezentată mai ales de I. N. Angelescu, mai ponderată în apologie, conținînd și unele elemente realiste, și cealaltă fățiș apologetică, avînd ca exponent îndeosebi pe Șt. Zeletin. În acest sens, N. Kallos scria caracterizînd liberalismul și neoliberalismul contemporan: „ideologia politică care exprimă interesele burgheziei nemonopoliste, ale burgheziei mijlocii și mici nu mai reprezintă o simplă apologie a stărilor de lucruri existente în lumea capitalului. Lucrările și concepțiile multora dintre ideologii, politicienii și publiciștii care se încadrează în diferitele curente ale liberalismului și neoliberalismului burghez contemporan conțin, mai mult sau mai puțin, elemente critice la adresa capitalismului monopolist de stat, a practicii și ideologiei lui politice”²³.

Spre deosebire de doctrinele la care ne-am referit, doctrina solidarismului nu apare ca expresia unui partid politic cu această titulatură, ci ca o doctrină care, urmărind satisfacerea ideii de justiție umană, a unor condiții de funcționare optimă a societății a putut astfel, cuceri programele unor partide cu denumiri diferite.

Reprezentantul tipic al solidarismului pe plan internațional este Léon Bourgeois. Idei ale acestei doctrine se întîlnesc și la teoreticieni mai vechi ca Charles Gide și Charles Rist.

Preocupări legate de această doctrină găsim și în cadrul gîndirii filosofice și social-politice din țara noastră îndeosebi în perioada interbelică. Referindu-se la originea acestei doctrine, într-una din prelegerile organizate adesea de către Institutul social român intitulată „Solidarismul politic”, Mihai Popovici, susținea că solidarismul politic este de o vîrstă cu omenirea, că acesta ar manifesta în toate ideea solidarității. Astfel, solidarismul era considerat a fi constituit izvorul statului, al națiunii și al societății²⁴.

La noi solidarismul avea ca teoretician de bază pe I. N. Angelescu. Variantă a reformismului burghez, doctrina sa preconiza realizarea pe plan mondial al solidarismului între popoare, iar pe plan intern solidarismul între clase²⁵. Doctrina solidarismului pornea de la premisa falsă că statul burghez se afla deasupra claselor și avea astfel posibilitatea de a realiza echilibrul între forțele economice și clasele sociale.

²² *Istoria doctrinelor economice*, Ed. did., și ped., Buc., 1970, p. 508.

²³ N. Kallos, *Conștiința politică*, Ed. pol., Buc., 1968, p. 92.

²⁴ Vezi M. Popovici, *Solidarismul politic*, în *Doctrinile partidelor politice*, Buc., 1924.

²⁵ *Istoria doctrinelor economice*, p. 509.

Statul burghez, departe de a realiza acest deziderat — după cum a demonstrat realitatea —, a fost întotdeauna un instrument în mâinile burgheziei, utilizat în interesul ei de clasă. Acest lucru era evident chiar și pentru teoreticianul solidarismului de la noi I. N. Angelescu, care, angajat în apărarea pozițiilor burgheziei, preconiza unele concesii pentru clasa muncitoare, în ideea desigur, ca burghezia să nu piardă totul.

Solidarismul se vroia o doctrină „capabilă” să realizeze armonia socială între clase, să elimine deci conflictele sociale, prin restringerea, pe de o parte, a libertății de acțiune și la rigoare chiar a proprietății private și, pe de altă parte, prin îmbunătățirea condițiilor de viață ale maselor și atenuarea spiritului revoluționar al acestora, mai ales al proletariatului.

Doctrina solidarismului, nu a revoluționat gândirea social-politică, ci a rămas doar un cuvânt de efect la întrunirile politice și o verigă în lanțul doctrinelor social politice.

Diversitatea curenților de idei din câmpul cultural-politic al României interbelice axate pe un fond de căutări incerte reflecta multitudinea relațiilor materiale, politice și a instituțiilor de partid care, pe deasupra diversității aparente polariza, în fapt, opoziția celor două grupări fundamentale ale burgheziei românești. Acestei stări de lucruri i se potrivesc, credem, cuvintele lui K. Marx: „Oligarhia nu se eternizează deținând în permanență puterea în una și aceeași mină, ci lăsând puterea să cadă alternativ dintr-o mină pentru a o înșfăca cu cealaltă”²⁶.

Ideologia burgheză reprezentativă de la noi s-a orientat dual spre ceea ce pe bună dreptate a fost desemnat prin termenii „tradiționalism” și „evoluție”²⁷.

Dacă doctrinele expuse mai sus se pot integra foarte bine sub titulatura „evolutivă”, sub cea de tradiționalism se înscrie doctrina țărănistă. Elaborată în condițiile importanțelor prefaceri social-politice din țara noastră de după primul război mondial, îndeosebi de către V. Madgearu, C. Stere, Ernest Ene ș.a., doctrina țărănistă, se considera a fi o doctrină a țărănimii. În realitate — așa cum în mod just s-a apreciat — ea „interpreta interesele acesteia prin prisma proprietarului, și a burghezului și lega soarta țărănimii de cea a regimului burghezo-moșieresc”²⁸.

Țărănismul nu va dezvolta idei și teze tradiționalist-ortodoxiste, dar era principial antiindustrialist, pledând cu argumente sociologice — pentru făurirea unui organism economico-social de tip agrar, bazat pe economia familială a micii agriculturi, industria trebuind să fie redusă, în general, la aceea de prelucrare a produselor agrare”²⁹.

Doctrina țărănistă tindea să fundamenteze din punct de vedere teoretic rolul important al Partidului țărănesc și al țărănimii înstărite, în viața politică a țării, ca o clasă independentă, chemată să realizeze transformarea societății. În acest sens, V. Madgearu considera că partidele țărănești și partidele socialiste au același ideal social, transformarea ordinii sociale, deosebindu-se de

²⁶ K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 11, Ed. pol., Buc., 1961, p. 381.

²⁷ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 55—70.

²⁸ *Istoria doctrinelor economice*, p. 495.

²⁹ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 63.

partidele liberale și conservatoare care militau pentru menținerea ordinii existente. Teoreticianul țărănist aprecia că ar exista granițe de netrecut între oraș supus influențelor capitaliste și sat — considerat necapitalist și afirma că țărănimia se poate apăra de tendințele exploatare ale industriei capitaliste, limitate la sfera circulației, prin intermediul cooperăției. V. Madgearu conchidea că „tendința naturală de evoluție a agriculturii, care corespunde cu necesitățile progresului, mină cu o forță elementară spre dominația exploatareii mici”³⁰.

Țărănismul susținea cu tărie legitimitatea micii gospodării țărănești, încercând să „dovedească” valențele sale, trăinicia și perspectivele ei deosebite de dezvoltare și, se înțelege, își propunea să dovedească implicit șubrezenia marii producții în agricultură.

Afirmatiile susținute ale țărănismului privitoare la viitorul și trăinicia micii proprietăți își aveau originea în evoluarea numai a sectorului țărănesc din agricultura țării noastre, creat în urma reformei agrare din 1921. Pornindu-se de la această realitate social-economică, „s-a emis ipoteza aprig susținută că stabilitatea îi este deplin asigurată, excluzându-se aproape fenomenul diferențierii și polarizării în cadrul acestui sector”³¹.

Într-adevăr, doctrinarii țărănismului susțineau că pot fi evitate cauzele principale ale pulverizării pământurilor țărănești, succesiunea și creșterea numerică a populației, care aveau drept consecință proletarizarea țărănimii. Astfel, doctrinarul principal al țărănismului, V. Madgearu, credea că „prin intensificarea muncii țărănești mărima lotului economic, care îngăduie o exploatare rațională, s-a coborât astfel încît nici parcelarea prin succesiune n-a dus la proletarizare decît numai în anumite regiuni muntoase și deluroase, unde, dată fiind înmulțirea păturii țărănești, imposibilitatea ca parcelarea să continue la infinit și intensificarea muncii avînd limitele sale, plusul de populație a fost absorbit treptat de alte ocupații, care aveau nevoie de brațe de muncă”³². Dimpotrivă, susținea mai tirziu teoreticianul menționat, se constata o tendință opusă în loc de concentrarea exploatareilor în agricultură. Realitatea contradictorie a economiei noastre rurale a infirmat unilateralitatea acestei teze a doctrinei țărăniste.

Agricultura mică, de tip familial, care se practica la noi, nu și-a putut demonstra superioritatea în raport cu marea agricultură de tip capitalist.

Era evident faptul că țăranul mic proprietar, pentru apărarea acestei proprietăți, pentru a nu se proletariza, muncea din greu cu întreaga familie, limitîndu-și cu severitate cheltuielile numai la mijloacele de strictă subsistență. Supraviețuirea micii proprietăți era o consecință a supramuncii și a reducerii la minimum a cheltuielilor micului producător și a familiei sale. Referindu-se la acest fenomen, Lenin releva că se trece sub tăcere faptul, „pe care numai niște oameni de rea credință sau ignoranți îl pot îngădui că, țărani cu gospodării mici muncesc peste puterile lor și că ei consumă prea puțin”³³, că situația se poate schimba prin unirea țărănimii muncitoare cu clasa muncii-

³⁰ V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, Buc., 1936, p. 36.

³¹ Z. Ornea, *Țărănismul* — studiu sociologic, Buc., 1969, p. 184.

³² V. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, p. 69.

³³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 5, Buc., Ed. pol., 1964, p. 187.

toare în lupta revoluționară desfășurată de aceasta împotriva întregii societăți capitaliste. Evident că numai cu greu se putea contesta adevărul că evoluția agriculturii noastre ducea către o progresivă diferențiere și proletarizare în rindurile țărănimii. V. Madgearu identifica singura posibilitate a progresului în dezvoltarea producției naționale, în mica agricultură țărănească, tinzând să rezerve în felul acesta României situația unei țări agrare. El susținea, dealtfel, că țara noastră este prin structura populației sale un stat agrar țărănesc, determinat să rămână astfel, să nu poată deveni un stat industrial, prin însăși condițiile naturale de existență, după opinia sa, baza existenței noastre ca stat era agricultura: „sîntem, orice am zice, și orice am face un stat de țărani“. Producția mică apreciată a fi viabilă și superioară în agricultură, ar fi împiedicat — după V. Madgearu — proletarizarea țărănimii prezisă de Marx. V. Madgearu nu vedea faptul că micul producător în condițiile dezvoltării capitalismului ajunge în situația de dependență față de capital și afirma că această dependență se putea evita prin crearea unei rețele de cooperative. De aici necesitatea „de organizare de cooperative de desfacere în comun în fiecare sat, unite în federale, și de o organizație centrală pentru comercializarea cerealelor, înlăuntrul și în afară, la care să participe cooperativele și syndicatele agricole, împreună cu statul“³⁴. Cooperativele ar fi reușit — aprecia V. Madgearu — să garanteze, între altele, o organizare optimă a desfacerii produselor agricole și, prin înlăturarea intermediarilor, ar fi adus țărănimii întregul preț al produselor sale. Crearea unei rețele cooperatiste, apare deci, ca și una din soluțiile salvatoare pentru proprietatea parcelată. Țărănismul s-a constituit pe o apreciere eronată a structurilor economice și sociale românești existente și mai ales pe o înțelegere falsă a dinamicii acestora. În consecință, el nu putea să indice o cale viabilă de dezvoltare a României.

Teza dezvoltării necapitaliste a agriculturii românești, dominată de mica gospodărie țărănească, precum și teza superiorității și trăinicieii acestei gospodării ocupă un loc de seamă în doctrina țărănistă.

Teoreticienii țărăniști au ajuns la asemenea constatări pornind de la aprecierea eronată a ponderii relațiilor de producție capitaliste în agricultură, precum și a sectoarelor capitaliste din industrie, transporturi, bănci, comerț etc. Astfel s-a ajuns la concluzia neștiințifică că țara noastră în perioada interbelică nu ar fi avut o structură capitalistă, ci o structură specifică agrară-țărănească, impunând spre rezolvare probleme deosebite de cele ale țărilor capitaliste și care, firește, necesitau și soluții corespunzătoare. Țărănismul era decretat „ca soluția unică a tuturor problemelor esențiale ale societății noastre. Lucrul acesta nu trebuie să mire pe nimeni — sublinia un lider țărănist. Tot ce s-a clădit și s-a încercat pînă astăzi la noi pe baza altor categorii sociale și altor concepțiuni politice, a fost șubred și incomplet, chiar cînd a fost bine intenționat“³⁵.

Țărănismul era considerat ca avînd menirea de a transforma radical nu numai viața țărănimii, ci, implicit și cea a întregii națiuni, de a schimba fundamental și coordonatele problemei muncitorești de la orașe. În consecință

³⁴ V. Madgearu, *Țărănismul*, Buc., 1921, p. 23.

³⁵ P. Suci, *Politica muncitorească*, în *Școala de la Cîmpulung*, Buc., 1935, p. 120.

se impunea, susțineau teoreticienii țărăniști, revizuirea de către liderii proletariului a bazelor luptei duse de ei „pentru că țărănismul substituie astăzi la noi cadrului internațional al proletariului un cadru social destul de larg în care acesta să intre, și un cadru național destul de pur pentru ca să se poată sufletește transforma”³⁶. După această opinie, evident eronată rezultă că țărănismul putea să devină un instrument de rezolvare și a problemei muncitorești.

Analiza riguroasă a condițiilor materiale de existență și a proceselor obiective din sfera relațiilor de producție și a structurii sociale constituiau temeiurile obiective ale intereselor comune ale clasei muncitoare și ale țărănimii muncitoare. Dar rezolvarea radicală a problemelor cu care țărănimea era confruntată, eliberarea ei de exploatare, în primul rînd, nu puteau fi înfăptuite decît în lupta comună cu clasa muncitoare, sub conducerea acesteia. „Demascînd manevrele și diversiunile pe plan ideologic ale claselor dominante, P.C.R. releva că prin aceasta se urmărea în primul rînd împiedicarea făuririi alianței muncitorești-țărănești”³⁷.

Pornind de la analiza situației social-economice și politice din țara noastră, Congresul al V-lea al P.C.R. a stabilit sarcinile și forțele motrice ale revoluției, precizînd că România se găsea în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, a cărei sarcină consta în înlăturarea prin forță a puterii de stat burgheze și în instaurarea dictaturii revoluționar-democratice a proletariului și a țărănimii. Documentele Congresului subliniau că „hegemonul acestei revoluții poate să fie numai proletariatul, care se sprijină la țară pe elementele proletare și semiproletare, duce cu sine ca aliat păturile sărace și principalele pături mijloace ale țărănimii și care se luptă cu burghezia sătească (chiaburimea) pentru conducerea maselor fundamentale ale țărănimii”³⁸. Această importantă concluzie a Congresului al V-lea al P.C.R. privitoare la necesitatea prefacerilor revoluționare din țara noastră la rolul clasei muncitoare în aceste prefaceri evidențiază caracterul eronat al tezelor doctrinei țărăniste conform căroră țărănimea avea capacitatea de a acționa independent, ea fiind chemată să îndeplinească „un rol determinant în opera de transformare socială a țărilor din răsăritul Europei în epoca istorică deschisă de războiul mondial”³⁹.

Teoreticienii țărănismului susțineau această teză pornind de la cunoscuta idee că structura organică a țărilor capitaliste din apusul Europei ar fi fost deosebită de aceea a statelor agrare din răsărit. La baza acestei structuri organice diferite ar fi stat îndeosebi „factori naturali și istorici”. În consecință se afirma că „soluțiile practice la care vrea să ajungă marxismul, nu pot fi identice pentru toată lumea”. Astfel se recunoștea că „societatea capitalistă din apus prezintă în ea însăși toate posibilitățile tehnice-obiective și subiective, de realizare a societății socialiste de mîine”, dar se conchidea că „nu tot astfel stau lucrurile cu societățile agrariene din răsărit”⁴⁰. Se susținea că în răsărit

³⁶ A. Boldur, *Monografia istorică a salului*, în *Școala de la Cîmpulung*, Buc., 1935, p. 120.

³⁷ Cf. *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, Buc., 1969, p. 184.

³⁸ *Documente din istoria P.C.R. 1925—1933*, vol. III, ESPLP, Buc., 1956, p. 253.

³⁹ V. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, p. 81.

⁴⁰ Sterian Dumbravă, *Marxism și țărănism*, în „Stînga” din 4 dec. 1932, p. 6.

procesul de evoluție ar fi fost cu totul deosebit, ca urmare și procesul de revoluție, de transformare trebuia să fie altul. Se opina că nu considerente de alt ordin, ci numai particularitățile specifice din țările agrare duc la această concluzie. Este semnificativă aprecierea că „aceasta nu înseamnă că ele exclud marxismul“, ci, dimpotrivă, le apropie o serie de afinități economice și sociale, evidențiindu-se ca obiectiv comun lupta împotriva capitalismului anarhic și hrăpăreț. Mai mult, se tindea chiar la prezentarea țărănismului drept „o extindere“ sau „o completare și adaptare a marxismului la realitățile de viață socială din țările agricole – realități oarecum neglijate de K. Marx în viltorea preocupărilor sale în contra capitalismului occidental“⁴¹.

Aceeași opinie de apropiere a țărănismului de socialism o împărtășea și Mihai Ralea. El afirma că „țărănismul alături de socialism este o doctrină completă“⁴², cu deosebirea doar că socialismul este o doctrină universală, în vreme ce țărănismul urmînd să țină seama de specificul național nu putea fi egal în timp și spațiu cu acesta. Țărănismul era considerat că „explica și dădea un răspuns la toate problemele puse nu numai în România ci și în toate țările cu structură agricolă“.

În același spirit se exprima și filosoful P. P. Negulescu care afirma că la noi mulți consideră că „țărănismul este o imitație a marxismului, pentru uzul celor ce voesc să facă „politică muncitorească“, ca să nu zicem socialism sadea, în țara noastră lipsită de proletariat industrial“⁴³. Astfel, după opinia acestora rolul țărănimii, la noi, echivala cu acela al proletariatului din țările industriale. Se preciza însă că țărănismul manifesta anumite rezerve în ce privește soluțiile de viitor preconizate de Marx, deoarece ele ar fi fost „deduse dintr-o lume care-i este străină: lumea burgheziei occidentale“⁴⁴, el vizînd o organizare social-economică proprie realităților noastre prin intermediul cooperăției.

Evident, deosebirea dintre modul de transformare a societății, așa cum îl preconiza și înțelegea marxismul, față de țărănism, era radicală. Astfel, în vreme ce clasa muncitoare milita pentru înlăturarea orînduirii sociale existente și pentru construirea socialismului, țărănismul postula ideea irealizabilă, firește, a construirii în cadrele orînduirii capitaliste a unei societăți mai drepte și mai bune.

Ziarul „Dreptatea“, organ al P.N.T., afirma că mișcarea socialistă a contribuit la răspîndirea în lumea satului românesc a preocupărilor de ordin social și că începuturile acestei mișcări au favorizat crearea unei atmosfere prielnice ideilor țărăniste. Astfel, țărănismul la începuturile sale s-ar fi situat – conchidea ziarul amintit – „între cele două doctrine importante, pentru a îmbrăca într-o nouă haină societatea românească, pe de o parte, doctrina liberală – o nuanță specifică – „național liberală“ – pe de altă parte doctrina socială, cu toate gamele sale, începînd de la socialismul romantic, al

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² M. Ralea, *Naționalism și țărănism*, în *Școala de la Cîmpulung*, 1935, p. 95.

⁴³ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Ed. Cult. Națională, Buc., 1926, p. 170.

⁴⁴ „Stînga“ din 4 decembrie 1932, p. 6.

lui Fourier, pînă la marxismul ortodox al lui Kautsky, adoptat și propagat la noi de spiritul fin al lui Dobrogeanu Gherca⁴⁵.

Țărănismul era prezentat în această publicație, drept „o mișcare a clasei țărănești în lupta împotriva întregului sistem de exploatare și dominație economică și politică a societății capitaliste”⁴⁶. În realitate, țărănismul nu a fost, în esență sa, anticapitalist, așa cum nici Partidul țărănesc nu a fost un partid anticapitalist. Doctrina țărănistă și-a trădat îndeosebi caracterul de clasă, de apărătoare mai ales a intereselor burgheziei satelor noastre, cînd a devenit doctrină oficială.

Doctrinile social-politice din România interbelică, elaborate și susținute de ideologii claselor dominante au făcut fără excepție apologia capitalismului, cu deosebirea că unele o făceau direct, fățiș, ca neoliberalismul, altele în chip voalat, prin diversiuni ideologice, ca teoria statului țărănesc⁴⁷.

Aceste doctrine erau neștiințifice și unilaterale, străine de spiritul înțelegerii adevăratelor raporturi ale dinamicii economice și social-politice din țara noastră. Totuși, nu trebuie neglijat faptul că unele dintre doctrinele social-politice burgheze din perioada interbelică, cu tot caracterul lor neștiințific și retrograd detașează, pe alocuri, o receptare a elementelor noului.

În acest din urmă sens, este necesar, firește, evidențierea unor contribuții și nu dizolvarea lor în limitele acestor doctrine aflate în contradicție cu legitatea istorică. Este simptomatic modul truchiat de abordare a problemei pe care se aflau, într-o falsă opoziție, dar reală, teoreticienii Șt. Zeletin și V. Madgearu. Discuția se pune ca o antiteză între „cultură” și „civilizație”, raport a cărui dialectică era surprinsă, împotriva tuturilor exagerărilor, de Eugen Lovinescu. „Conflictul se reduce în fond la lipsa de sincronism dintre prefacerea revoluționară a instituțiilor și a condițiilor de viață socială a poporului nostru și prefacerea înceată și evolutivă a sufletului românesc. În loc ca această lipsă de sincronism atât de firească să-și fi găsit o justificare, cel puțin în mințile cugetătorilor și cercetătorilor științifici ridicat prin cultură la posibilități de reflecție obiectivă, ea s-a prefăcut într-o armă de luptă împotriva mersului, irevocabil, al evoluției sociale”⁴⁸.

Ideologii claselor dominante din această perioadă procedează la o revizuire a arsenalului lor ideologic, în conformitate cu noile cerințe ale apărării capitalismului, elaborează și teorii noi care urmăreau același scop. Evident, opoziția de idei, pe care au instituit-o mai cu seamă ideologii neoliberalismului și cei ai țărănismului, era una de partid în interiorul claselor dominante cu totul formală, legată de perspectiva burgheză a națiunii române. O evaluare critică, tinzînd să acorde prioritate uneia sau alteia dintre aceste ideologii, nu ar putea fi adecvate realității complexe și contradictorii pe care o proba sub raport economic, social-politic și istoric România interbelică.

Opoziția, în limitele sociologiei și ideologiei burgheze, era, în fond, una de înlocuire din timp în timp, a unei poziții unilaterale, cu o altă poziție unilaterală. Astfel, „evoluționismul progresiv” al neoliberalismului

⁴⁵ „Dreptatea” din 20 decembrie 1935.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Istoria gîndirii sociale și filosofice în România*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1964, p. 414.

⁴⁸ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol II, Buc., 1926, p. 211.

echivala cu un optimism și un pozitivism elementar în condițiile unei țări agrare, slab dezvoltate din punct de vedere industrial, după cum „tradiționalismul țărănist“ însemna o ignorare susținută a forțelor revoluționare pe care capitalismul industrial de la noi le generase, o profesiune de izolare din cursul real al dezvoltării capitaliste a Europei.

Pe acest fond de căutări incerte, de incapacitate politică a claselor aflate la putere, numai Partidul Comunist Român înarmat cu ideologia clasei muncitoare, partid marxist înaintat, s-a dovedit a fi o forță politică menită să generalizeze, să discearnă esențialul în legicul din viața socială, să militeze pentru înfăptuirea transformărilor revoluționare menite să deschidă calea făuririi unei societăți noi, societatea socialistă.

CONFRONTATIONS ENTRE LES PRINCIPALES CONCEPTIONS SOCIALE—POLITIQUES BOURGEOISES DE L'EPOQUE D'ENTRE LES DEUX GUERRES, SUR LE DEVELOPPEMENT DE LA ROUMANIE

R é s u m é

La présente étude met en évidence que les profondes transformations qui ont eu lieu dans les structures socio-politiques roumaines dans l'entre-deux-guerres ont provoqué des mutations importantes dans la vie spirituelle. Cette période se caractérise par un ample débat d'idées. Le trait principal de celui-ci est représenté par l'opposition irréductible entre la doctrine marxiste et les doctrines bourgeoises.

La lutte entre ces orientations totalement opposées concernait certains concepts sociologiques importants comme celui d'évolution, de révolution, réforme, propriété, lutte de classe, état, ainsi que le rôle social de la classe ouvrière et de la bourgeoisie dans l'étape historique mentionnée, etc.

On montre dans le travail que l'idéologie bourgeoise s'est doublement orientée vers ce qu'on désigne à juste titre par les termes traditionalisme et „évolution“.

L'opposition, dans le cadre de la sociologie et de l'idéologie bourgeoise, consistait au fond dans un remplacement de temps en temps d'une position unilatérale par une autre position similaire.

Ainsi, „l'évolutionisme, progressif“ du néo-libéralisme équivalait à un optimisme déconcertant et à un positivisme élémentaire dans les conditions d'un pays agraire, faiblement développé du point de vue industriel, tandis que le „traditionalisme du parti paysan“ signifiait une ignorance systématique des forces révolutionnaires que le capitalisme industriel de notre pays avait générées, un isolement du cours réel du développement capitaliste de l'Europe.

Le marxisme s'affirme de plus en plus dans de nombreuses publications progressistes, en exprimant la position de la classe ouvrière dans les luttes d'idées de cette époque.

Sur ce fond d'hisitantes recherches, d'incapacité politique des classes se trouvant au pouvoir, seul le Parti Communiste Roumain, grâce à la doctrine marxiste-leniniste, étalt la force politique capable de généralisation, de découverte de l'essentiel, du necessaire dans la vie sociale, de militer pour l'accomplissement des transformations revolutionnals qui devaient ouvrir, la voie à l'edification d'une société nouvelle, la société socialiste.

DIN ISTORICUL PINACOTECII IEȘENE : CONTRIBUȚIA LUI ȘTEFAN DIMITRESCU LA DEZVOLTAREA VIEȚII ARTISTICE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

GETA PASCAL

Personalitate marcantă a culturii românești de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, Ștefan Dimitrescu a fost, pe lângă un mare creator, unul din acei oameni de cultură care și-au înțeles epoca, desfășurându-și activitatea conform cerințelor ei de progres.

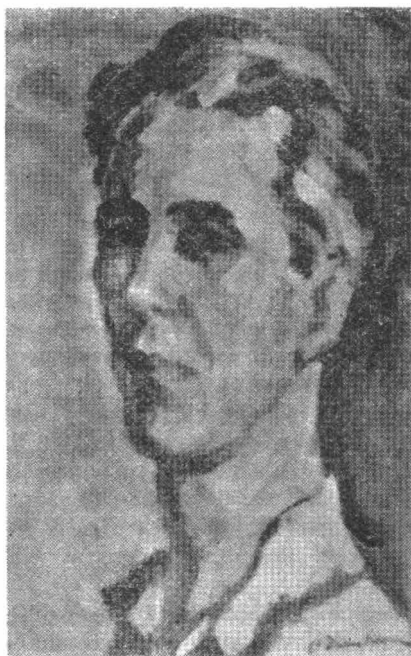
În aprecierea aportului pictorului Ștefan Dimitrescu la dezvoltarea artei și culturii românești, trebuie luat în considerație și un aspect al activității sale, destul de sumar cunoscut, acela de profesor și conducător de școală și pinacotecă. Animat de sentimente patriotice ca și înaintașii săi Panaiteanu, Stahi, Bardasare, Popovici, Ștefan Dimitrescu este acela care, prin acțiunile întreprinse, grăbește procesul de modernizare al vieții ieșene în perioada interbelică.

Crearea unui prielnic climat dezvoltării plasticii ieșene în spațiul cultural interbelic a fost determinat de trei coordonate : afirmarea unei întregi promoții de personalități artistice având comun crezul în valorile specifice ale artei naționale ; constituirea criticii de artă ca o disciplină de sine stătătoare, aptă de a-și demonstra semnificația în planul larg al culturii ; crearea unui public amator de artă, receptiv la sugestiile frumosului, dornic de a înțelege adevăratele valori. Aceasta a fost o etapă hotărâtoare pentru promovarea unor concepții artistice evolute și a unor creatori de elită, între care, un loc de seamă ocupă Ștefan Dimitrescu. Alături de contemporanii săi, Șirato, Tonitza, Han, el s-a manifestat în domeniul criticii de artă, dînd dovadă nu numai de pricepere profesională dar și de cea mai largă înțelegere a fenomenului artistic și de rolul acestuia în societate. Concepțiile sale asupra artei sînt cu atît mai importante pentru educarea gustului public și a afirmării adevăratelor valori, cu cît au apărut într-o perioadă cînd curente estetizante importante, se succedau și se demodau cu mare repeziciune. Ștefan Dimitrescu a luat atitudine împotriva celor care abdicau de la calitățile artei noastre, pentru împrumuturi sau imitații, pe care le denumeste „diletantism modernist“, considerînd lipsite de demnitate concesiile făcute gustului îndoielnic, prin acele producții fără calități artistice pe care le etichetează drept „copilării de vitrină negustorească“ sau „firmă de bragagerie de bilci“¹.

---

¹ Ștefan Dimitrescu : *Cronica plastică. Salonul Oficial 1927*. „Sinteza“ nr. 3/1927.

Prin acordarea unui loc de cinste în creația sa compoziției tematică el a dat un exemplu prețios celor ce se lăsau atrași exclusiv de peisaje și naturi moarte. În cronică asupra Salonului Oficial din 1927 elogiază faptul că „omul e reprezentat în majoritatea lucrărilor, față de alte expoziții, în care unii

artiști prezintă ... veșnic natură moartă cu vas, mere, carte ... natură moartă prea umplută cu vopsele și totuși ... goală². Stridențele și asperitățile îl supără, apreciind cromatismul discret și desenul simplificat. „Mă emoționează culoarea și sint pasionat de formă ; cînd o văd pe una mi se pare că-mi scapă cealaltă, caut încontinuu să le prind și să le mărit³, este confesiunea artistului aspirînd spre armonie. În articolele sale critice a subliniat în nenumărate rînduri influența pozitivă a creației populare asupra artei culte arătînd că „de la arta neagră ca și de la toate artele populare, modernul nu poate căpăta decît o mare lecție de sinceritate⁴. Ștefan Dimitrescu a înțeles sensul operei și valoarea clasicilor picturii românești. Pe Ștefan Luchian îl definește ca cel mai mare colorist al nostru „un iluminat, o inteligență vie, tovarășa unei sensibilități divine“, iar creația lui Nicolae Grigorescu pe care o apropie de lirismul pocziei lui Alecsandri o numește „un poem ademenitor al naturii, un miraj neîntrecut în cîmpul picturii românești⁵.

² *Ibidem*.

³ Ion Massoff : *Convorbire cu pictorul Ștefan Dimitrescu* (interviu) „Rampa“, 16 ianuarie 1925.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ștefan Dimitrescu : *Luchian*. „Universul literar“, nr. 27/1926.

Aceste reflecții asupra artei care concordă deplin cu opera sa sînt spicuiți din publicațiile vremii la care artistul a colaborat sporadic. Astfel îl găsim în 1922 făcînd cronică săptămînală la „Flacăra“, apoi în 1927 la revista „Sinteza“, ea însăși cu o viață efemeră. În Iași a publicat la „Lumea“, iar cu un an înainte morții a făcut parte din redacția revistei „Pagini Moldovene“. Alături de acestea, de o mare importanță pentru conturarea concepțiilor critice ale artistului, sînt interviurile luate de Petru Comarnescu, Ion Massoff, Francisc Șirato și alții, care au fost publicate în ziarele timpului. Multitudinea preocupărilor în anii puțini de care s-a bucurat, nu i-au permis o activitate amplă în domeniul criticii, altfel Ștefan Dimitrescu ar fi devenit și în acest domeniu o adevărată autoritate.

Concepțiile critice ale lui Ștefan Dimitrescu își găsesc expresia în activitatea de organizator și animator al unor asociații artistice ale timpului care, prin statutul sau programul lor, corespund noilor cerințe ale epocii.

La întoarcerea de pe front, în 1918, — unde a fost mobilizat la Marele Cartier General —, mișcarea plastică din țară era reprezentată de societatea „Tinerimea artistică“, „Bastion al artei academice, romantico-idilice“⁶. Ea nu mai corespundea noilor idealuri ale unor creatori, de aceea, dorind să se elibereze de tutela Tinerimii artistice, ei creează o asociație, de avangardă pentru acea epocă, denumită „Arta Română“. Ștefan Dimitrescu, impunîndu-se ca pictor matur, cu celebra compoziție „Morții de la Cașin“, devine membru fondator al asociației, semnînd la 9 martie 1918, în locuința sa din Iași „documentul de înfrățire al grupului Arta Română, alături de C. Ressu, N. N. Tonitza I. Theodorescu Sion, Traian Cornescu, Francisc Șirato, Theodor Pallady, Iosif Iser, Cornel Medrea, Oscar Han“⁷. Programul societății nou înființate era de a realiza o artă ancorată în realitate, străbătută de umanitate și orientată spre un specific autohton. Prima acțiune a Artei Române a fost organizarea unei expoziții în Iași la 18 aprilie 1918. După un timp societatea este transferată la București, unde, prin expozițiile din 1923 — 1924, își întărește și mai mult prestigiul, impunîndu-se țării întregi. Expoziția din 1924 aduce un spor calitativ artistic, prin efortul unor pictori de a prezenta lucrări dintre cele mai valoroase. „Cina“, expusă de Ștefan Dimitrescu este o demonstrație a aplicării statutului asociației în creația acestora, prin realizarea unor opere purtătoare de mesaj umanist și de specific național. Arta Română, a constituit, așa cum afirma O. W. Cisek în 1928 „societatea care de la 1917 începea a deveni reprezentativă prin cele mai de seamă eforturi pe tărîmul creației adevărate“⁸. Desființată temporar, este reanimată în 1927, dar Ștefan Dimitrescu nu mai figurează printre membrii societății, intrucît, cu un an înainte, împreună cu N. Tonitza, Fr. Șirato, O. Han formează „Grupul celor patru“ asociație care a jucat un rol însemnat în promovarea unei arte de prestigiu, timp de șapte ani; expozițiile acestui grup au constituit un exemplu de atitudine cetățenească, de probitate profesională și de înțelegere a rolului artei în societate. Grupul nu și-a alcătuit un anume program; pe cei patru i-a unit o con-

⁶ Petre Oprea: *Societăți artistice bucureștene (societatea Arta Română, 1918—1928)*. București 1969.

⁷ Barbu Brezeianu: *Gruparea Arta română*, „S.C.I.A.“, nr. 1/1964.

⁸ Oscar Waller Cisek: *Arta română*. Eseuri și cronici plastice, București 1967.

cepție comună despre artă precum și o caldă prietenie. Numitorul comun al operei lor este conținutul general uman și viziunea lor plastică modernă. Expozițiile acestui grup au fost adevărate sărbători plastice pentru public. Moartea neașteptată a pictorului Ștefan Dimitrescu pune capăt Grupului celor patru, care rămâne în istoria picturii noastre ca o generoasă constelație.

Mergind pe aceleași deziderate ale artei, Ștefan Dimitrescu înființează în 1932 „Asociația Generală a Artiștilor Moldoveni” organizând la Iași și prima expoziție, în atelierele Academiei de arte frumoase. Ca președinte al asociației, Dimitrescu instituie un regulament în care se arată că „scopul acestei asociații este stringerea rindurilor artiștilor în vederea promovării mișcării artelor plastice și a dezvoltării gustului pentru artă a publicului nostru”⁹.

Prin aceste acțiuni artistul se dovedește unul din cei mai de seamă animatori ai vieții artistice românești din prima jumătate a secolului nostru.

În aprecierea aportului pictorului Ștefan Dimitrescu la dezvoltarea artei și culturii românești trebuie luat în considerație și un alt aspect al activității sale, destul de sumar cunoscut, acela de profesor, rector și director de muzeu. Experiența câștigă în tinerețe ca profesor la liceul din Alexandria, iar apoi în București la liceul „Gheorghe Lazăr” și „Spiru Haret”, este fructificată în 1927, când, obținând prin concurs catedra de peisaj¹⁰, își începe apostolatul la Școala de arte frumoase din Iași. Învățămintul de la Iași, supus canoanelor academiste, câștigă prin profesorul Ștefan Dimitrescu pe unul din luptătorii de frunte pentru o artă realistă, viguroasă și personală, pentru o artă legată de specificul poporului român. El aduce în învățământ calitățile esențiale ale personalității sale: dragostea pentru muncă, pentru disciplină și mai ales marea sa pasiune pentru oameni. „De pe urma activității sale pedagogice – spunea Francisc Șirato – au apărut pe arena plasticii românești o seamă de talente bine pregătite... Omenia lui se manifesta sub toate formele, mai cu seamă era activă în domeniul plastic, de aceea profesoratul era un cîmp numai bine potrivit nevoii sale de împărtășire”¹¹. Între elevii săi se număra Nutzi Acontz, Aurel Băeșu, Otto Briesse, Victor Mihailescu-Craiu, Mihai Cămăruș, Călin Alupi, Nicolae Popa, Leandru Popovici ș.a., unii dintre aceștia fiind astăzi nume de prestigiu ale picturii noastre. Deviza sa permanentă față în față cu elevii, era: „Munca tenace plină de răspundere va trebui să fie rodul unei observații proprii urmărită cu tot sufletul și cu toată atenția”¹².

De numirea lui Ștefan Dimitrescu în 1929, ca director al Școlii de belle – arte în locul Gheorghe Popovici¹³, se leagă procesul de modernizare a

⁹ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase. Fond 183, dosar 1932, fila 122: expoziția deschisă în sălile școlii de arte frumoase între 25 decembrie 1932 – 15 ian. 1933. Șt. Dimitrescu în programul expoziției se arată că „după această primă colaborare vom continua programul, nostru care prevede, ca pe lângă Iași să organizăm expoziții și în celelalte principale centre din Moldova”.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Francisc Șirato: *Ștefan Dimitrescu*. „Universul literar”, 5 mai 1940.

¹² *Cuvînt de deschidere a cursurilor anului școlar 1929*, apărut în „Lumea” din 18 octombrie 1929.

¹³ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 13/1929 fila 1: prin decizia nr. 55507/1928, Ștefan Dimitrescu este numit director al școlii de arte frumoase și al pinacotecii din Iași, în locul lui Gheorghe Popovici, a cărui delegație încetează la 1 ian. 1929.

învățământului artistic ieșean, pe care l-a condus după principiul „lumină în ateliere, lumină pe pinzele studenților, cât mai multă lumină”¹⁴.

Dacă la Școala de arte frumoase din București, sub conducerea lui Camil Ressu au servit învățământul artiști de prestigiu ca D. Paciurea, Fr. Șirato, Jean Al. Steriadi, N. Dărăscu, C. Medrea, O. Han, care au contribuit prin ideile lor avansate la crearea unui învățământ modern, nu același lucru putem spune despre Iași, unde, în aceeași perioadă, activau profesorii V. Costin, A. D. Atanasiu, A. Naum, I. Mateescu, I. Cosmovici¹⁵, nume destul de obscure în arta noastră, și mai avansatul Octav Băncilă cu care a avut mai mult animozități, datorate opțiunii studenților pentru lecțiile de pictură ale lui Ștefan Dimitrescu. În acest context meritul necontestat în crearea unui climat prielnic dezvoltării unui învățământ conform cerințelor epocii, îi revine lui Ștefan Dimitrescu, care, prin acțiunile întreprinse, a creat un adevărat reviriment în școala ieșeană. El a acordat o mare atenție largirii orizontului cultural al studenților și, pentru a le cîștiga acestora cât mai multe drepturi, îi reunește în „Societatea clevilor Școlii de belle – arte”¹⁶. Dorind să organizeze excursii, conferințe și biblioteci, pe care le consideră strict necesare în formarea omului de cultură și neprimind fonduri din partea autorităților, apelează la instituțiile locale, solicitînd în acest scop, beneficiile unor reprezentații teatrale și cinematografice precum și locuri gratuite în favoarea studenților lipsiți de mijloace¹⁷. Ca viitorii artiști să cunoască marile valori ale trecutului, el cere Ministerului, prin nenumărate petiții, călătorii gratuite pentru studenți în scopul „vizitării muzeelor de artă, a monumentelor publice și a expozițiilor de artă din capitală, în interesul îmbogățirii cunoștințelor artistice”¹⁸. În același scop organizează la sediul școlii un ciclu de conferințe pe teme de istorie și estetică, susținute de conferențieri din Iași și București¹⁹.

Artistul nu a uitat grelele condiții în care și-a terminat studiile, de aceea, este mereu preocupat de a obține ajutoare pentru studenții nevoiași, cerînd sprijinul și încurajarea talentelor artistice și literare, ceea ce va însemna „un adevărat stimulent pentru cei mai distinși studenți ai noștri, complet lipsiți de mijloace”²⁰. În aceeași direcție, de încurajare și promovare a talentelor autentice a reușit să obțină de la Ministerul de Finanțe, acordarea bursei de perfecționare pe anul 1932, Academiei de Arte Frumoase din Iași, concursul fiind cîștigat de fostul student Nicolae Popa, pe atunci profesor suplinitor la liceul din Bacău²¹.

¹⁴ *Cupînt de deschidere a cursurilor anului școlar 1929*. „Lumea” 18 octombrie 1929.

¹⁵ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 13/1929, fila 9 ; *gradații* ale profesorilor școlii de arte frumoase.

¹⁶ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 14/1929, fila 125.

¹⁷ Cinematograful Elisabeta din Iași oferă școlii de belle-arte, beneficiile unor spectacole, „în favoarea studenților lipsiți de mijloace” ; Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 10/1931, fila 327.

¹⁸ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, fila 238.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 14/1929, fila 102.

²⁰ Șt. Dimitrescu solicită primarului Iașului o parte din fondul cultural al orașului, ca ajutor pentru studenții săraci : Arh. St. Iași, fond 183, ds. 10/1931 fila 319.

²¹ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 1932, fila 4. Din corespondența purtată între Șt. Dimitrescu și Nicolae Popa care studia la Paris (corespondență aflată în arhiva Margaretei Weinbeg Dimitrescu, fiica artistului) reiese sprijinul material și moral oferit de profesor fostului său student.

Unei școli moderne de artă, așa cum o vedea artistul Ștefan Dimitrescu, îi erau necesare noi catedre de „gravură, desen și colorit“, pe care le solicită în dese rânduri, dar eforturile sale se lovesc mereu de conformismul forurilor tutelare.

Din arhiva Școlii de belle – arte reiese meritul deosebit pe care directorul ei l-a avut în trecerea școlii de arte din Iași la rangul de academie. În anul 1930 Ministerul Instrucțiunii Publice a instituit o comisie pentru întocmirea unui proiect de lege în scopul reorganizării și funcționării școlilor de arte frumoase din țară, comisie din care făceau parte Ștefan Dimitrescu și Camil Ressu directorii școlilor din Iași și București, Francisc Șirato, Oscar Han, Tudor Vianu, Busuiocanu și Dem. Z. Picișeanu – directorul artelor de atunci²². În urma aplicării acestui proiect de lege, Școala de arte din Iași nu este trecută în rîndul institutelor superioare. Ștefan Dimitrescu, cu conștiința sa de luptător care nu cunoaște capitulara, întocmește un memoriu semnat și de ceilalți profesori, către Nicolae Iorga ministrul instrucțiunii – în care susține asimilarea școlii de belle – arte din Iași la învățămîntul superior, pe baza unor argumente logice și perfect întemeiate: la Iași este cea mai veche școală de artă din țară iar profesorii ei sînt numiți prin concurs, licența acestora fiind echivalentă cu cea universitară. Datorită intervențiilor sale prompte și pline de discernămint școala de artă din Iași intră în drepturile ei legale, Monitorul oficial din 17 iulie 1931 anunțînd transformarea ei în academie. Contribuția și meritul lui Nicolae Iorga în acest act sînt arătate în scrisoarea de mulțumire trimisă marelui cărturar de către Ștefan Dimitrescu și ceilalți profesori ieșeni, în care prezintă „omagiile și recunoștința lor marelui român și ilustrului profesor Nicolae Iorga, care înțelegînd înaintea tuturor rolul important al artelor în civilizație, a ridicat școala noastră la rangul de instituție superioară, de cultură artistică, așa cum îi este menirea“²³. Ca rector, și-a impus ideile lui înaintate despre ceea ce înseamnă un învățămînt modern, ce rol trebuie să aibă o școală superioară de artă în formarea viitorilor creatori. Memoriul adresat Ministerului pentru scoaterea la concurs a catedrei de artă decorativă,²⁴ este un autentic manifest în favoarea unei arte realiste, fără împrumuturi, cu un profund caracter autohton, „... în domeniul artelor decorative sîntem tributari străinilor din cauza pregătirii meșteșugărești insuficiente și a ignorării criminale a surselor noastre de inspirație națională ... mai în vechime la umbra mănăstirilor și a marilor noștri ctitori a înflorit arta făcută de mîini anonime, de zugravi bisericești și meșteri cu cunoștințe temeinice în aurărit, vestmintărit, în sculptura în lemn și piatră precum și în tipăriturile și ilustrațiile de cărți cu atît mai mult acum, cînd invazia străinilor cu marfă de tarabă ne cotropesc și denaturează însușirile minunate ale poporului nostru ... școala din Iași merită și trebuie să aibă, dacă nu o secție completă, practică de arte decorative cum ar necesita pe viitor, cel puțin un bun profesor de învățămînt practic pentru decorativă, pentru gravură

§ ²² Comisie întocmită prin decizia nr. 272/1930 (Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 27/1930, fila 18).

²³ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 10/1931, fila 251.

²⁴ Catedra de artă decorativă neavînd profesor titular, a fost suplinită de pictorul Octav Băncilă.

și ilustrații²⁵. Concursul se desfășoară în spiritul exigenței proprii președintelui Ștefan Dimitrescu, astfel că, comisia de examinare avînd ca membru pe Cecilia Cuțescu Storek și Camil Ressu, numesc doar ca suplinitor al catedrei pe pictorul Troteanu²⁶, urmînd ca, prin Monitorul Oficial, să se anunțe un nou concurs pentru ocuparea definitivă a catedrei de artă decorativă.

Meritele lui Ștefan Dimitrescu în modernizarea școlii sînt atît mai mari, cu cît răspunde de destinele ei într-o perioadă grea financiară, de reducere a bugetului afectat școlilor, de reducere a catedrelor, a numărului profesorilor. Atunci cînd s-a impus aplicarea acestor măsuri la Iași, rectorul, cu energie, curaj și spirit de răspundere a arătat Ministerului că nu poate face nici un fel de reduceri întrucît școala ieșeană deja se află în inferioritate în ce privește numărul catedrelor și a mijloacelor materiale: „toate instituțiile de cultură superioară din țara noastră au fost înzestrate cu tot ce trebuie pentru a-și îndeplini menirea lor, academia noastră a rămas așa cum era mai înainte, cu un buget cu totul necorespunzător. Fără catedre absolut trebuitoare cum ar fi cea de gravură, desen și cea de pedagogie, totuși, Academia de Arte Frumoase de la Iași a întreținut o activitate artistică și didactică neîntreruptă și a făcut toate sacrificiile pentru a-și îndeplini datoria”²⁷. În aceste condițiuni precare Ștefan Dimitrescu reușește totuși să obțină înființarea unei catedre de pedagogie, insistînd pe lângă profesorul Mihai Ralea „a preda în mod gratuit pînă la înscrierea cursului în bugetul Ministerului”²⁸.

În dorința de a ridica învățămîntul pe o treaptă superioară care să creeze condițiile afirmării adevăratelor talente, „rectorul magnific” și-ar fi continuat acțiunea de înnoire a școlii de arte de la Iași, dacă nu l-ar fi surprins moartea numai la șase ani de activitate didactică și doi ani de conducător al academiei.

În ultimii ani de viață, a îndrumat și Pinacoteca ieșeană, pe drumul avansat al muzeelor europene, ca director al ei.

Nouă, astăzi, ne este hărăzit să ne prețuim înaintașul pentru străduința neobosită de a reorganiza și îmbogăți pinacoteca cu opere de artă dintre cele mai valoroase. Animat de aceleași sentimente patriotice ca și precursorii săi — Panaiteanu, Stahi, Bardasare, Popovici — Ștefan Dimitrescu este director onorific al muzeului, ducînd o adevărată luptă — cunoscută din nenumărate memorii pentru obținerea unui buget de întreținere a acestei colecții cu care „s-ar mîndri țările cele mai civilizate”. Memoriile sale vorbesc de situația vitregă a Pinacotecii de la Iași, care „... se află într-o situație jalnică, fără fonduri, clădirea necesitînd reparații radicale”. Ca adevărat înaintaș al epocii noastre, se arată mereu preocupat de conservarea valoroasei colecții arătînd necesitatea unor „instalații moderne de calorifer pen-

²⁵ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 10/1931, fila 207; memorii adresat Ministerului la 23 iunie 1931.

²⁶ Dintr-o listă cu mulți candidați pentru catedra de artă decorativă de la Iași, sînt selecționați pentru curs pictorii P. Iorgulescu, Yor, Otto Briesse, A. Troteanu, P. A. Constantinescu.

²⁷ Arhivele Statului Iași, Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 1933, fila 273.

²⁸ Arhivele Statului Iași, Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 1932, fila 69.

tru păstrarea în timpul iernii a temperaturii normale²⁹. Insistențele sale nu sînt inutile, astfel că, în februarie 1933, se încheie reparațiile generale de la Pinacoteca Națională din Iași³⁰.

Spirit modern cunoscînd valoarea autentică a operelor de artă pe care le deține Iașul, se preocupă de popularizarea lor chiar și peste hotare. În 1931 trimite Institutului Internațional de cooperare intelectuală din Paris, catalogul Pinacotecii din 1925, alături de o serie de date referitoare la înființarea Pinacotecii Naționale din Iași³¹. De asemenea, pentru a face cunoscută școala de artă ieșeană și pictorii locali, ia legătura cu consulul S.U.A. din București ca, prin World Fellowship Congres, aceștia să poarte corespondență și schimb de lucrări cu pictorii străini³².

Lui Ștefan Dimitrescu i se datorește îmbogățirea muzeului ieșean cu lucrări reprezentative ale unor pictori moderni, într-o perioadă cînd, după însăși afirmația sa, „artiști români sînt slab reprezentați în colecțiile Ministerului, fără vreun criteriu anumit”³³. Din depozitele Ateneului și ale Muzeului Kalinderu, obține transferarea la Iași a opt lucrări de Nicolae Grigorescu și a 52 lucrări semnate de artiști ca Gh. Petrașcu, N. Tonitza, C. Ressu, Jean Steriadi, Elena Popcea, I. Theodorescu-Sion, Fr. Șirato, D. Ghiață, N. Dărăscu, Lucian Grigorescu ș.a.³⁴.

În dorința de a fi reprezentate cit mai bine marile noastre personalități, în Pinacoteca ieșeană, achiziționează 14 lucrări în desen și ulei de Gheorghe Asachi, din perioada studiilor sale la Roma, lucrări deosebit de importante pentru cunoașterea activității de pictor a acestui mare cărturar pe care-l definește ca „primul român inițiat în cultura artelor plastice în străinătate și ... primul îndrumător al culturii artistice și întemeietor al Pinacotecii din Iași”³⁵. Multe din operele aduse în muzeul ieșean prin intervenția neobosită a lui Ștefan Dimitrescu sînt și acum expunate de bază în colecția noastră.

Ne apare astăzi deosebit de importantă lupta pe care a dus-o artistul Ștefan Dimitrescu pentru reorganizarea învălămîntului pe trepte moderne, pentru crearea unor condiții mai bune, de studiu, de viață și de manifestare viitorilor artiști, pentru formarea unei pinacotei la nivelul celor din Europa. Cînd n-a găsit înțelegere n-a capitulat, acest creator de elită dovedind o autentică conștiință de luptător.

²⁹ Ștefan Dimitrescu împreună cu Jean Steriadi alcătuiesc inventarul pinacotecii ieșene cu evaluarea operelor de artă. Trimis Ministerului Artelor, acest inventar este însoțit de un memoriu în care solicită fonduri pentru reparații.

³⁰ În acești ani sediul pinacotecii era în vechea clădire a Academiei Mihăilene, astăzi demolată.

³¹ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond 183, dosar 10/1931, fila 312, 313; primul catalog tipărit al pinacotecii ieșene este redactat în 1925 de Octav Mînar.

³² Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase, fond. 183, dosar 10/1931, fila 313.

³³ Ștefan Dimitrescu „Boabe de grlu”, nr. 3—4/1932. *Pinacoteca națională din Iași* (titlatură căpătată din anul 1865).

³⁴ Decizie de transfer nr. 238/1929 a Ministerului Cultelor și Artelor.

³⁵ Arh. St. Iași. Academia de Arte Frumoase. Fond 183, dosar 14/1929, fila 237.

DE L'HISTOIRE DE LA PINACOTHÈQUE DE IASSY : LA CONTRIBUTION DE ȘTEFAN DIMITRESCO AU DÉVELOPPEMENT DE LA VIE ARTISTIQUE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

R é s u m é

Personnalité marquante de l'époque d'entre les deux guerres mondiales, Ștefan Dimitresco a déployé au long de sa courte vie une prodigieuse activité de créateur, critique d'art, professeur, recteur et directeur de la Pinacothèque.

Il a organisé et animé les associations artistiques : „Astra Română” (1918), „Le groupe des quatre” (1926), „L'Association Générale des Artists moldaviens” (1932), dont le statut et le programme étaient conforme aux exigences de l'époque.

En 1927, il occupe par concurs le chaire de professeur à L'école de Belle-arts de Iassy. La nomination du professeur Ștefan Dimitresco — un des militants pour un art réaliste, vigoureux, spécifique national — a été un profit pour l'enseignement académiste jassyot.

En 1929 a été nommé le directeur de l'école de Belle-arts, puis en 1931, recteur de l'Académie. Ce fut le commencement du processus de modernisation de l'enseignement d'art de Iassy. Il a accordé un intérêt particulier à la formation intellectuelle des étudiantes ; il a aussi stimulé les talents authentiques.

Dans les dernières années de sa vie, le directeur de la Pinacothèque s'est préoccupé de l'enrichissement du patrimoine avec des œuvres de Nicolae Grigoresco, Gh. Petrașco, Nicolae Tonitza, Dimitrie Ghiață, Lucian Grigoresco. La problème de la conservation de cette valeurs collection l'a aussi intéressé.

Ștefan Dimitresco a été un véritable animateur de la vie artistique de Iassy.

EVOLUȚIA EVENIMENTELOR POLITICE ȘI MILITARE INTERNAȚIONALE (1940 – 1944) ȘI ECOUL LOR ÎN OPINIA PUBLICĂ DIN ROMÂNIA

DUMITRU TUȚU

Schimbările intervenite în raportul de forțe pe plan internațional, în raporturile economice, politice și militare între state au avut adânci influențe asupra stărilor de fapt din România. Extinderea fronturilor și a zonelor de operații în vara anului 1940, a creat în mod firesc o stare de surescitare în opinia publică românească. Viața economică primea în fiecare zi noi lovituri, relațiile de schimb externe ale României se reduceau la câteva state și anume la Germania, Italia, și țările vecine ca Ungaria, Bulgaria, Grecia, Turcia etc. Forțele reacționare interne, fasciste și prohitleriste care întrețineau o permanentă atmosferă de intimidări, derută și defetism au militat în mod activ pe linia susținerii intereselor politice și economice ale Germaniei în România și instaurarea unui guvern prohitlerist, care să desprindă România din contextul ei economic, diplomatic și politic tradițional și s-o integreze în sfera economică, politică și militară a Germaniei hitleriste.

Forțele reacționare fasciste au prezentat „perspectiva unui protectorat german, fățiș sau indirect ca o adevărată binefacere pentru viitorul României”¹.

Așa zisa coloană a cincea în România era alcătuită din fasciști, elemente reacționare provenite din toate partidele politice burgheze, politicieni ratați, ziariști verosi etc., toți aceștia dornici de afirmare și îmbogățire rapidă, s-au pus în slujba politicii Germaniei hitleriste.

Instaurarea dictaturii militare-gardiste în septembrie 1940 a fost atît urmarea evoluției situației externe și anume, a creșterii puterii militare și politice a Germaniei naziste care, în mod brutal a intervenit în treburile interne ale României, cît și a acțiunii forțelor fasciste, reacționare interne, a căror activitate s-a întetit odată cu victoriile puterilor Axei.

Intimidate de rapida prăbușire militară a celor două puteri occidentale – Anglia și Franța – de zgomotul asurzitor al tancurilor germane, care călcau sub șenile independența multor state din Europa, cercurile politice burgheze românești, care legaseră destinele politicii externe a României de Anglia și Franța, au cedat în fața presiunilor guvernului hitlerist și grupărilor fasciste interne. Instaurarea regimului de dictatură militară-fascistă în conjunctura situației internaționale din vara anului 1940, a satisfăcut vîrfurile cele mai

---

¹ Arhivele Statului, București, fond documentar dosar 229, vol. 31, „Buletinul informativ al Comandamentului Corpului de jandarmi din 13 iunie 1940”.

reacționare ale burgheziei române, care considerau soluționată criza politică în care intrase regimul burghez, sperind în același timp într-o colaborare economică eficientă cu cel de-al treilea Reich. Prin ocuparea Europei centrale și vestice, Germania hitleristă ajunsese să controleze, fie direct, fie indirect piața Europei centrale, vestice și de sud-est, sufocînd în acest fel comerțul românesc.

Partidul Comunist Român, forța politică cea mai înaintată a societății românești, a luptat, cu ani în urmă, împotriva fascismului intern și extern a militat permanent, înfrunzînd rigorile regimului de teroare, pentru coalizarea, tuturor forțelor patriotice, antihitleriste într-un front larg de luptă antifascistă. Cu toate acestea, forțele democratice n-au putut zădărnici instaurarea dictaturii militare-legionare în România. Se ridică totuși în mod firesc o întrebare și anume: Oare situația internă din țară a determinat instaurarea dictaturii militaro-gardiste în septembrie 1940, sau alți factori? Fără a aprofunda această problemă, care face obiectul altor studii, ne rezumăm numai la afirmația, că în evenimentele din România anului 1940, factorul extern a jucat un rol primordial. Forțelor interne, fasciste, reacționare s-au activizat și au acționat sub impulsul și scutul Germaniei hitleriste.

Intrarea trupelor naziste în România în octombrie 1940, a însemnat încălcarea suveranității naționale a statului român, instaurarea dominației politice și militare a Germaniei hitleriste asupra României. Scopul acestor trupe care să asigure petrolul românesc pentru alimentarea mașinii de război hitleriste și menținerea la cîrma țării a unui guvern prohitlerist². Atît cadrele de comandă ale armatei române, cît și masa militarilor au privit cu ostilitate prezența unităților germane în România, considerîndu-le trupe de ocupație. Nici nu intrase în țară întreaga divizie germană, că marele stat major român a fost nevoit să dea un ordin circular în care se arăta printre altele că se încearcă să se creeze „o atmosferă defavorabilă în legătură cu prezența misiunii militare germane în țară la noi. Astfel se urmărește a provoca conflicte, se încearcă a se denigra armata germană, se încearcă prin toate mijloacele să se creeze și să se dezvolte în sinul populației civile și în rîndurile armatei noastre, sentimente ostile, de ură chiar contra elementelor germane”³. În continuare organul suprem al armatei române invita ofițerii, subofițerii și trupa „să înconjoare cu toată atenția pe camarazii lor germani să caute ca în orice ocazie să-i ferească de conflicte”⁴. În ciuda acestor „sfaturi” în rîndurile armatei române s-a dezvoltat continuu ostilitatea față de ocupanții hitleriști. În ședința Consiliului de Miniștri din 24 octombrie 1940, Ion Antonescu reproșa enervat că „ofițerii germani salută și ai noștri nu răspund”⁵. În această perioadă activau în armată numeroși comuniști care au influențat și stimulat

² D.G.F.P. seria D, vol. XI, doc. nr. 84, Raportul OKW WF st/JW 33.298; 40gK Chefsache, din 20 septembrie 1940, privind hotărîrea lui Hitler în problema misiunii militare germane în România.

³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 61, dos. 6112, fila 44, ord. circular al M.St.M. din 24 octombrie 1940.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dos. 8 210, fila 49. Ședința Consiliului de Miniștri din 24 octombrie 1940.

starea de spirit a militarilor. Din datele informative pe care le deținem, în octombrie 1940, erau concentrați comuniști sau uteciști în 18 unități militare⁶.

Într-un manifest adresat, în luna octombrie 1940, muncitorilor, țăranilor, femeilor, tineretului, soldaților, Partidului Comunist Român a demascat rolul de ocupant al armatei hitleriste în România și a chemat la lupta „pentru izgonirea guvernului de slugi ale Axei și a hoardelor hitleriste cotropitoare”⁷.

În plină teroare legionară, a avut loc la începutul lunii noiembrie 1940 o demonstrație care a cuprins muncitori, țărani și alți oameni ai muncii, mobilizați de organizația București a P.C.R. care au manifestat în piața Obor, împotriva scumpetei, a alimentării mașinii de război naziste, pentru alungarea trupelor hitleriste din România, având ca lozincă de luptă: „Jos fascismul !”, „Jos teroarea !”, „Afară cu armata de ocupație !”.

Prezența trupelor hitleriste, secătuirea economică a României, teroarea singeroasă a regimului legionar, au întîmpinat rezistența tot mai hotărîtă a oamenilor muncii din țara noastră. „Cu cît crește numărul soldaților germani în România, cu atît crește și ura populației contra Germaniei”⁸ consemna un buletin informativ din 12 noiembrie 1940 al Marelui stat major român. O dare de seamă a serviciului de spionaj german din România din martie 1941 arată că „clica ofițerească se consideră superioară și se arată dușmănoasă germanilor. Populația orășenească, este de asemenea, dușmănoasă”⁹.

La 28 octombrie 1940 Italia fascistă a atacat Grecia, fostă aliată a României în cadrul Înțelegerii Balcanice¹⁰, care s-a autodizolvat înainte de a intra în acțiune.

În primăvara anului 1941, Hitler a urmărit să lichideze orice obstacol ce îi stătea în cale în cotropirea Peninsulei Balcanice. După multe ezitări guvernul iugoslav a aderat la 25 martie 1941 la pactul tripartit, fapt ce a dezlănțuit în Iugoslavia o puternică demonstrație populară. La 27 martie 1941 guvernul care semnase pactul a fost înlăturat și înlocuit cu un altul în frunte cu generalul Dușan Simovici.

Poporul român a primit cu simpatie acțiunile maselor populare din țara vecină. La sfîrșitul lunii martie (23—31) membrii ambasadei iugoslave din România au primit scrisori de felicitare și încurajare, iar soțiile lor au primit buchete de flori ca semn al solidarității cu lupta poporului iugoslav. Numeroși oameni de știință, oameni politici au mers la legația iugoslavă și au semnat în cartea de oaspeți, exprimîndu-și în acest fel simpatia față de cauza poporului iugoslav. Au avut loc manifestații în sprijinul luptei antihitleriste a Iugoslaviei. Guvernul antonescian a fost nevoit să închidă

⁶ Idem, fond 1, dos. 241, fila 458.

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 242, fila 228, Manifest C.C. al P.C.R. din octombrie 1940.

⁸ Arhiva M.F.A. — M.St.M. dosat 17/19, 1941/1942.

⁹ P. A. Ausw Amt Bonn Inland II g Akten betreffend Berichte und Meldungen ziir Lage Rumänien (Dare de seamă asupra stării de spirit din România din 21 martie 1941).

¹⁰ La 28 septembrie 1940 ministerul de externe legionar Sturdza declara: „Sîntem cu Axa, sîntem cu Axa pînă la capăt. Este evident că orice alte legăminte politice, îndepărtate sau regionale, au căzut de la sine”.

facultatea de drept a universității din București și Academia Comercială din cauza manifestațiilor antihitleriste și proiugoslave ale studenților.

La 6 aprilie 1941 s-a declanșat agresiunea puterilor Axei împotriva Iugoslaviei și Greciei. Sub presiunea copleșitoare a numeroaselor unități germane și italiene, bine înarmate și instruite, eroica rezistență a armatelor grecești și iugoslave a fost înfrântă.

România n-a intervenit în conflictul din Balcani. Dictatura militară fascistă a permis însă ca de pe teritoriul țării noastre să decoleze avioane germane care au bombardat localitățile iugoslave, iar corpul 41 hitlerist a atacat Iugoslavia din partea sud-vestică a Banatului românesc.

Politica de neintervenție a României în timpul crizei iugoslave și a agresiunii hitleriste nu poate fi contestată. Dar nici nu se poate trece cu vederea faptul că guvernul antonescian a permis ca de pe teritoriul României poporul iugoslav să fie atacat de trupele hitleriste și avioane germane. Totodată, sentimentele de prietenie și simpatie pe care poporul român le purta față de poporul iugoslav, victimă a unei agresiuni nu numai germane, dar și maghiare-bulgare s-au manifestat din plin în timpul acestei tragedii. Cîteva exemple sînt elocvente. Un bombardier iugoslav s-a prăbușit lângă Cîmpulung-Muscel. Toți membrii echipajului au fost găsiți morți. Nouă cadavre carbonizate au fost înmormintate cu onoruri militare de către sâtenii din comuna Cîndești. „În biserica satului plină pînă la refuz — povestește reprezentantul Iugoslaviei prezent la ceremonie — după oficierea serviciului funerar, preotul local, un român a ținut următoarea predică, la care am asistat și eu : „Jur că noi, adică fiecare om din acest sat și eu, preotul lor, vom veghea cu devotament asupra rămășițelor acestor iluștri luptători. Ei au căzut pentru apărarea patriei lor. Ei au murit din cauza acestui dușman nefast al omenirii care se numește Adolf Hitler... Vom pune flori pe aceste morminte pînă la victoria acelorora de partea cărora stă dreptatea. Apoi dacă astfel le va fi dorința, rămășițele acestor oameni care le-au fost scumpi, vor fi transportați în propria lor țară eliberată și iubită”¹¹. Un alt bombardier iugoslav s-a prăbușit lângă Constanța, la Marea Neagră. Pilotul a murit, iar toți membrii echipajului au fost grav răniți. Deși Constanța era plină de trupe germane, pilotul mort a fost înmormintat cu onorurile militare cuvenite. La procesiunea militară au participat toți ofițerii regimentului de cavalerie din Constanța precum și ofițerii din alte unități staționați în această garnizoană. „Colonelul Dumitru Adrian comandantul regimentului de cavalerie a fost tras la răspundere pentru această demonstrație și scos la pensie”¹².

O parte din prizonierii iugoslavi, au fost aduși de către hitleriști în România. Populația i-a primit cu simpatie și cu riscul vieții le-a acordat ajutoare materiale. Militarii hitleriști, care au escortat convoaiele de prizonieri au încercat în mod brutal și violent, să oprească oamenii muncii din România să acorde sprijin unor oameni care au luptat să-și apere independența națională. Cu această ocazie hitleriștii nu s-au dat înlături de la crime. Au împușcat muncitorii români care au îndrăznit să se apropie de prizonieri pentru a le

¹¹ K. St. Pavlowitsch *Jugoslavia and Romania in 1941* în „*Journal of Central European Affairs*” nr. 4, pag. 465.

¹² *Ibidem*, p. 466.

stinde un pahar cu apă sau un pachețel cu mâncare. Diplomatul iugoslav se vestește în lucrarea amintită un moment deosebit de semnificativ care atestă solidaritatea maselor de oameni ai muncii din România cu lupta poporului iugoslav, poziția lor antifascistă și antirăzboinică. „Odată un grup de prizonieri trecea prin orașul Giurgiu de pe malul Dunării, un soldat român văzându-i în ce stare erau, s-a năpustit într-o brutărie, a scos din buzunar toți banii pe care îi avea și i-a spus brutarului „Ia repede banii aceștia și dă-mi piine pe ei“. „Ce vreți să faceți cu atîta piine“ ? a întrebat brutarul. Brutarul privind pe fereastră a văzut o coloană lungă de ofițeri și soldați iugoslavi mișcându-se încet pe drum. Fără nici o șovăire a alergat în stradă și a început să le împartă tot stocul lui de piine, proaspăt scoasă. În curînd s-au alăturat și alți cetățeni și formînd un lanț, au trecut repede piinile din mină în mină pînă la cei din coloană. Coloana de prizonieri a ajuns la o oprire într-o piață, acolo s-a produs un întreg haos. Un subofițer german s-a postat în fața soldatului român care a dezlănțuit toată înfrîngerea și l-a lovit cu cravașa. În apărarea soldatului a venit imediat un ofițer român care l-a pleznit pe obraz pe plutonierul neamț, fapt în urma căruia a început o luptă între germani și români“¹³.

Această atitudine manifestată în diverse ocazii atestă, fără tăgadă poziția antifascistă a poporului român, a cărui rezistență s-a dezvoltat continuu în anii războiului antisovietic.

În bătălia din fața Moscovei, din toamna anului 1941, mitul invincibilității armatei germane se înmormînta, încrederea în forța militară a Germaniei hitleriste era zdruncinată. Mișcarea de rezistență în România cîștiga noi aderenți. Se făceau presiuni pentru retragerea și celor două corpuri de armată rămase pe front : (Corpul de Cavalerie și corpul de vînători de munte). Dar, la 29 decembrie 1941, printr-o nouă scrisoare, Hitler îi solicita lui Antonescu noi divizii românești pentru frontul antisovietic.

Refuzul generalului Iosif Iacobici șef al Marelui stat major de a executa ordinul lui Antonescu cu privire la trimiterea pe front a 15 divizii române, precum și măsurile inițiate ulterior de alte cadre superioare ale armatei, de a împiedica participarea armatei române la război demonstrau nepopularitatea războiului antisovietic, precum și criza în care intra regimul antonescian. „România liberă“ organ al comitetului regional al P.C.R. Banat, în numărul său din 16 februarie 1942 susține că „După demiterea lui Brauchitsch din postul de comandant de căpetanie al armatei germane de uscat, după moartea misterioasă a lui Reichenau și înlăturarea, prin mijloace veritabil hitleriste, a unei serii întregi de comandanți militari de frunte, iată începutul procesului de descompunere și în virfurile armatei române. Generalul Iacobici, precum și generalii Tătăranu, Pălăngeanu și Mazarini au înaintat demisia“¹⁴. Iar în numărul din 20 martie 1942, „România liberă“ sesiza că „ofițerii superiori români patrioți încep să-și dea seama de gestul criminal al lui Antonescu, care a vîndut floarea neamului românesc drept carne de tun, scopurilor banditești ale lui Hitler și demisionează din ce în ce mai mulți“¹⁵.

¹³ Idem, p. 46.

¹⁴ „România liberă“ din 16 februarie 1942.

¹⁵ „România liberă“ din 20 martie 1942.

Organul de partid a urmărit cu perseverență evoluția evenimentelor pe plan extern și intern, precum și deplasările ce aveau loc în raportul de forțe pe plan intern, informându-și cilitorii în mod realist, indemnându-i totodată la activitatea intensă în vederea creării unui front de luptă comun.

În ciuda terorii aspre, comuniștii editau și difuzau manifeste prin care chemau la luptă împotriva trimeriei de noi trupe pe front. În broșura editată în iunie 1942, intitulată „Un an de război și 22 de luni de guvernare trădătoare”, Comitetul Central al P.C.R. indemnă la unirea tuturor forțelor naționale de luptă „pentru salvarea armatei, prin retragerea ei”¹⁶ de pe front.

Nu s-a putut împiedica trimiterea în vara anului 1942 a încă 14 divizii pe frontul antisovietic¹⁷. Dar aceste divizii erau incomplete, organizate numai pe șase batalioane de infanterie. Aceasta ca urmare a acțiunii ofițerilor și generalilor patrioți din conducerea M.St.M. Se cunoaște că în anul 1942 au fost încorporate 2 contingente (1942–1943), fiecare regiment de infanterie a primit cîte 2000 de oameni pentru a-i instrui și pregăti pentru front, așa cum hotărîse Antonescu. Regimentele de infanterie erau organizate pe cîte trei batalioane. Dar în cadrul Marelui stat major s-a stabilit ca regimentele de infanterie echipate pentru front să plece numai cîte 2 batalioane, al căror efectiv să fie alcătuit din 75 recruți și 25% cotingente mai vechi, oameni sub 30 de ani. În acest fel, jumătate din efectivele de recruți rămîneau în țară. Ca urmare a acestui fapt, în vara anului 1942, Marele stat major a propus trimiterea la vatră a contingentului 1943, motivînd că astfel erau redați agriculturii 90 000 de oameni¹⁸. Aceasta era și o măsură de camuflare a rezervelor de oameni reținute de privirile hitleriștilor care cereau neîncetat carne de tun pentru front.

Cu ocazia luptelor din colul Donului și Stepa Kalmucă, sute și mii de soldați și ofițeri au declarat răspicat că ar „lupta mai dirz împotriva germanilor decît împotriva rușilor”¹⁹.

Comandantul hitlerist a trecut la represalii împotriva militarilor români pentru a-i forța să continue un război în care nu erau interesați. La 23 noiembrie 1942, în plină ofensivă sovietică, misiunea militară germană în România îi comunica șefului Marelui stat major, că generalul locotenent baron Weichs, comandantul grupului de armate „B” a dat un ordin care avea următorul conținut: „Contrar ordinelor date de mine, sint în curs mișcări ce seamănă a fugă, ale unor soldați români din regiunea Bokonskaya în direcția sud-vest. În consecință ordon: orice mișcare de fugă se va împiedica fără cruțare, la caz de nevoie făcîndu-se uz de arme. Soldații români, ce vor fi găsiți fără armă, echipament și ordin de serviciu, retrăgîndu-se spre vest, vor fi arestați și intermuțiați”²⁰.

Comandamentele germane au tratat militarii români cu neîncredere și în mod brutal. Numeroși ostași și ofițeri au fost dezarmați și insultați de către hitleriști. În ziua de 23 noiembrie 1942, un grup aproximativ de 30 soldați români au fost adunați în gara Marosowskaja și dezarmați de hitleriști, iar în

¹⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 22/1942.

¹⁷ A.I.S.I.S.P. fond XIII, dosar 1400, *Considerații asupra bătăliel din colul Donului, noiembrie 1942*, general de armată Petre Dumitrescu (martie 1945).

¹⁸ Arhiva M.F.A. — M.St.M., fond 948, dosar 581, f. 864, 865.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 335, filele 61, 428.

²⁰ Deutsche Zentral Archiv, fond Misiunea militară germană în România (D.H.M.) dos. 41, adresa nr. 1686/42 din 23 XI 1942 — a Misiunii militare germane în România.

„patele gării se găseau un alt grup de „soldați români dezarmați de germani și amenințați cu împușcarea”²¹. În ziua de 24 noiembrie 1942, un ofițer german a executat „mai mulți ostași români din Regimentul 83 infanterie”²². De asemenea, o serie de mari unități și „chiar corpuri de armată române au fost trecute sub comandamente de armată germane”²³.

Prin asemenea măsuri, naștiții încercau să forțeze armata română să continue războiul în adâncimea teritoriului Uniunii Sovietice, care îi era străin intereselor sale naționale. Cu acest prilej, guvernul antonescian a pedepsit și schimbat din funcții generali și ofițeri superiori învinuiți că nu s-au supus ordinelor comandamentului german s-au au părăsit pozițiile de luptă fără aprobare²⁴.

Comuniștii au demascat teroarea dezlănțuită de hitleriști împotriva armatei române de pe front. În articolul „Teroarea hitleristă împotriva tuturor patrioților, fără deosebire de partid” din 20 decembrie 1942, publicat în Buletinul Uniunii Patrioților erau îndemnați ostași și ofițeri „să nu accepte să fie duși la moarte pentru o cauză pierdută și antiromânească”²⁵.

În prima jumătate a anului 1943 s-au depus eforturi susținute pentru a salva trupele de pe front. Generalul Dumitrescu Petre, unul dintre generalii de încredere ai lui Antonescu, arată în memoriul său întocmit în 1945 că de la începutul anului 1943, Armatei a 3-a, pe care o comanda, îi mai rămăseseră 164.258, din care au fost aduși în țară, evacuați ca răniți sau bolnavi circa 100 000 de oameni, aproape 2/3 din efectiv²⁶. Iar generalul Ilie Șteflea, fostul șef al Marelui stat major român în memoriul său din 15 martie 1945, susține că fost evacuați de pe front în prima jumătate a anului 1943 circa 135.000 de ostași²⁶.

Succesele obținute de armatele engleze în nordul Africii, victoria de la El Alamein (octombrie — noiembrie 1942) și debarcarea trupelor anglo-americe în nord-vestul Africii în prima jumătate a lunii noiembrie 1942 au influențat starea de spirit din România. „În România, operațiile victorioase ale anglo-americanilor în Africa au avut efectul unei lovituri de măciucă pe capul trădătorilor criminali fasciști” se arăta într-un articol din Buletinul Uniunii Patrioților din 22 noiembrie 1942. Ofensiva sovietică de la Stalingrad, începută la 19 noiembrie 1942 și finalizată cu o răsunătoare victorie în februarie 1943, a adâncit criza care măcina regimul fascist, a stimulat lupta forțelor patriotice de eliberare.

Cu toate că regimul de teroare în țară s-a înăsprit, mii de patrioți erau aruncați în lagăre și închisori, rezistența antifascistă cuprindea în sfera sa noi și noi luptători. „În ultimul timp—se arată în „România liberă” nr. 1—organ al C.C. al P.C.R. — se poate constata un fapt îmbucurător ca și în

²¹ Arhiva M.F.A. — M.St.M., dosar 202/1942. Raportul Armatei a 3-a române nr. 28137 din 27 noiembrie 1942.

²² Idem, dosar 486, dosar special, fila 11.

²³ Idem, dosar 1456, fila 214.

²⁴ Idem. Vezi Raportul Armatei a 3-a române nr. 507 din 1 mai 1943 referitor la Colonelul Grama Nicolae, Memoriul Generalului C. Trestoreanu înlocuit de la comanda Diviziei a 7-a; interogatoriul luat maiorului D. Pietraru și alții.

²⁵ „Buletin al Uniunii Patrioților N.” 17 din 20 decembrie 1942.

²⁶ A.I.S.I.S.P., fond XII, dosar 1400, lucrarea citată.

²⁷ Arhiva M.F.A. — M.St.M., dosar nr. 309, fila 216.

domeniul spiritual, în țara noastră începe tot mai mult o resurrecție antihitleristă... victoriile aliaților în Africa de nord și ale armatelor pe frontul de Est asupra hoardelor hitleriste nu mai lasă nici o îndoială în ce privește de partea cui va fi victoria finală²⁸.

Și organele de represiune ale dictaturii antonesciene au sesizat influența mersului războiului asupra stării de spirit din România — „Muncitorimea din Capitală se arată preocupată de evenimentele externe și sociale — sesiza direcția generală a poliției. Mersul războiului este urmărit cu atenție și întorsătura ce a luat a pus în discuție probleme sociale. Se vorbește de noua ordine ce va veni și în această privință aproape toți muncitorii sînt de acord că vor dispărea dictaturile și va veni regimul de adevărată democrație²⁹”.

Cotitura în ceea ce privește mersul războiului a fost sesizată și de unele cadre militare apropiate lui Antonescu. De pildă, generalul Dumitrescu Petre susține în memoriul său că pînă la începutul iernii 1942, Germania părea neînvinsă dar: „Bătălia Volgii reprezenta pe frontul de est punctul aparent de inflexiune al cursului războiului, după cum bătălia din Egipt reprezenta al doilea punct de inflexiune, ambele au dus la pecetluirea soartei războiului declanșat de Germania³⁰”.

Starea de spirit care se dezvoltă în România în urma evenimentelor din toamna anului 1942 și iarna anului 1943, îngrijora atât guvernul antonescian, cit și guvernul hitlerist care au inițiat măsurile represive. Astfel, poliția de stat secretă germană a arestat pe Consulul general al României la Sofia, și l-a deținut 48 de ore pe motiv că avea simpatie față de puterile coaliției antihitleriste³¹. În această atmosferă încărcată a avut loc vizita neoficială a lui Himmler în România în scopul organizării serviciului de spionaj german, care se camufla sub diferite forme ca: specialiști, ingineri, chimiști, mecanici, pompieri etc³². Unitățile germane au fost dislocate în toate centrele vitale, strategice și economice ale României și dispuneau de armament de război în cantități mari. Iar șeful de pînă în 1943 al gestapoului german în România, colonelul S. S. Hoffmayer, a fost înlocuit cu locotenent colonel Alfred von Gregory³³.

Organele de informare ale guvernului antonescian sesizau în acest timp că „forurile oficiale germane suspectează sinceritatea relațiilor româno-germane. Nu se exclude ipoteza unei defecțiuni românești în alianța cu Reichul. Activitatea informală este însoțită de una preventivă; luarea unor măsuri pentru prevenirea unor acte dăunătoare intereselor germane. Organele germane au prevăzut eventualitatea de a interveni agresiv și represiv³⁴”.

Organele dictaturii antonesciene au întezit măsurile represive în scopul stăvilirii creșterii mișcării de rezistență, au arestat zeci și sute de patrioți indeosebi comuniști, luptători neînfrițați pentru destinele poporului român.

²⁸ „România liberă” nr. 1 din 28 ianuarie 1943.

²⁹ Arhiva I.S.I.S.P., fond VI, dosar 776, mapa II, Nota Direcției Generale a Poliției din 16 februarie 1943.

³⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fond III, dosar 1400, fila 10—13. General Dumitrescu Petre, *op. cit.*

³¹ Zezi „România liberă” din 28 ianuarie 1943.

³² Arhivele statului, fond documentar, dosar 610, vol. 1. Darea de seamă a S.S.I. din 1943, fila 568.

³³ Idem, fila 568.

³⁴ Idem, fila 575.

Astfel, în prima jumătate a anului 1943 au fost arestați membri ai organizației de partid din Sectorul II-Negru București, membri ai organizației de partid din Constanța și alții.

În ciuda acestor măsuri represive inițiate pe diverse căi de guvernul hitlerist și cel antonescian, Partidul comunist câștiga noi aderenți, autoritatea și prestigiul lui creșteau datorită fermității și curajului cu care înfrunta teroarea și plutoanele de execuție. Chemările la luptă erau neconținute. La 4 martie 1943, în rindurile muncitorilor de la fabrica de explozivi din Făgăraș s-au răspândit manifeste elaborate de C.C. al P.C.R., de îndemn al muncitorimii să nu lucreze pentru mașina de război hitleristă³⁶. Postul de radio-România liberă, în emisiunea sa din 5 mai 1943, se adresa bărbaților, femeilor și tinerilor să împiedice „trimiterea de noi contingente în afară de graniță”³⁸. De asemenea, soldații și ofițerii erau îndrumați să se împotrivescă ordinelor venite de la Berlin³⁷. În cursul lunii iulie 1943, agenții siguranței antonesciene au găsit în împrejurimile halelor din Piața Națiunii și pe diferite străzi din București, cartonaje, hirtii, culii de chibrituri, etc., pe care erau scrise lozinci cu caracter antifascist ca „Avem armată în țară, vrem pe nemți afară”³⁸.

În urma răsunătoarei victorii a armatei sovietice de la Stalingrad, și a alungării armatelor puterilor Axei din continentul african, în iarna și primăvara anului 1943, guvernul antonescian, a început să-și dea seama că Germania hitleristă va pierde războiul și ca atare va suporta consecințele. Pe de altă parte, cercuri ale burgheziei române erau lovite în interesele lor de jafurile comise de imperialiștii germani în economia României. Toți acești factori au determinat unele manevre diplomatice ale ministrului de externe român în vederea ieșirii din alianța cu Germania nazistă. Astfel, la sfârșitul anului 1942 și începutul anului 1943, Mihai Antonescu a încercat să convingă pe Mussolini, al doilea om al Axei, să ia inițiativa coalizării statelor satelite ca Ungaria, Bulgaria și România în scopul de a înceta simultan ostilitățile împotriva coaliției antihitleriste. În această idee lucra și Bova Scoppa, ministrul Italiei la București. Acesta din urmă, încă în toamna anului 1942 prin rapoartele sale, a făcut propuneri lui Ciano, în sensul de mai sus. În decembrie 1942, ginerele dictatorului fascist italian era de părere că Berlinul ar fi trebuit să dea o atenție mai mare acțiunilor suspecte de la București. Dar, în urma evenimentelor petrecute pe frontul Europei răsăritene și în Africa de Nord și-a schimbat poziția. Folosindu-se de rapoartele pe care le primea de la București Ciano a încercat să-l convingă pe Mussolini, că „o nouă orientare a politicii italiene, urmărind scopuri independente de cele ale Reichului se impune”³⁹. La 15 ianuarie 1943, Bova Scoppa, care fusese chemat la Roma, a prezentat o lungă dare de seamă ministrului său de externe în care argumenta teza că atât pentru Italia cât și pentru România era necesar „de a lua contact

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 372, fila 160, Notă a Direcției Sig. S.S.I. din 4 martie 1943.

³⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 348, fila 193. Notă a M.St.M. Centrul de radio ascultare în legătură cu emisiunile postului „România liberă” din 5 mai 1943.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, fond 1, dosar 384, fila 3, Nota Direcției generale a poliției din 8 mai 1943.

³⁹ A.M.A.E., fond 71/România, dosar 319, fila 21.

cu aliații⁴⁰. Mussolini a considerat aceste propuneri ca tendențioase și le-a respins, iar la mai puțin de trei săptămâni Ciano a fost demis din funcția sa și numit ambasador pe lângă Vatican.

Vizita lui Churchill în Turcia și întâlnirea sa la Adana la sfârșitul lunii ianuarie 1943, cu conducători politici și militari turci, a dat speranțe burgheziei române într-o debarcare anglo-americană în Balcani. Teama burgheziei române de victoriile armatei sovietice și de o eventuală prezență a acestor armate pe teritoriul României a determinat-o să intensifice activitatea diplomatică, încercând prin guvernul turc și reprezentanții papei să convingă puterile occidentale de necesitatea încheierii unei păci separate, dar numai cu Anglia și S.U.A. În luna martie 1943, ministrul României la Madrid a vizitat o serie de ambasadori și miniștri acreditați în Spania, printre care pe reprezentanții Argentinei, Portugaliei, Finlandei, Turciei, Vaticanului, Marii Britanii, S.U.A. Cu acest prilej, el a susținut că „Germania nu mai poate câștiga războiul”⁴¹. Aceeași activitate a desfășurat-o și Victor Cădere la Lisabona⁴².

După dezastrul armatelor germano-italiene din Tunisia și alungarea lor definitivă din continentul negru, în mai 1943, puterile Axei au pierdut supremația asupra Mediteranei, ceea ce a constituit un imbold pentru lupta maselor din sudul Europei – regimul fascist din Italia era zdruncinat serios, atât de luptele interne, cât și de înfringerile suferite pe front. În această situație, burghezia română spera într-o schimbare de poziție a guvernului fascist și orientarea lui spre Anglia și Franța în vederea ieșirii din război. În acest scop, la începutul lui iunie 1943, a fost trimis la Roma, Bova Scoppa, cu un memoriu din partea lui Mihai Antonescu. La 5 iunie 1943, memoriul a fost prezentat lui Mussolini, care a răspuns că „se gîndește să negocieze cînd situația militară va fi mai bună”⁴³.

La 10 iulie 1943 a avut loc debarcarea anglo-americană în Sicilia, care a fost cucerită în câteva săptămîni. Odată cu aceasta, anglo-americanii au cîștigat libertatea de acțiune în Mediterană, au influențat mișcările de eliberare națională și au grăbit prăbușirea regimului fascist din Italia. La 25 iulie 1943, Mussolini a fost înlăturat și noul guvern a semnat armistițiul cu puterile aliate la 3 septembrie 1943, iar la 13 octombrie 1943 a declarat război Germaniei hitleriste. Pe frontul răsăritean armata sovietică a zdrobit ofensiva germană la Kursk (iulie 1943) a desfășurat operația din zona Smolensk (7 august – 2 octombrie 1943) a eliberat orașul Ilarkov (23 august 1944).

Această evoluție rapidă a evenimentelor a adîncit criza regimului fascist din România și a stimulat mișcarea de rezistență.

Buletinul Uniunii Patrioților din august 1943 în coloanele căruia erau publicate articole care exprimau poziția P.C.R., a descifrat cu claritate semnificația evenimentelor din vara anului 1943. „Evenimentele militare și politice din ultima lună (iulie – n.a.) au arătat că a început faza finală a procesului

⁴⁰ Bova Scoppa, *Colloqui con duo dittatori, Rosenber et Seller*, Torino, p. 71–72; vezi și Maxime „Mourine *Le drame des états satellites*”, p. 124.

⁴¹ A.I.S.I.S.P., fond 9, dosar 1120, f. 29.

⁴² Gh. Barbu *Memorial Antonescu*, p. 181.

⁴³ Idem, p. 197, vezi și Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 110.

de descompunere, de prăbușire a hitlerismului. Debarcarea aliaților anglo-americani în Sicilia la 10 iulie a fost începutul acestei ultime faze. Actul al doilea al acestei uriașe drame a fost prăbușirea, la 17 iulie 1943, a ofensivei de vară pe frontul sovietic. Al treilea act, covârșitor prin consecințele sale a fost la 25 iulie, prăbușirea complicei principalei lui Hitler, prăbușirea lui Mussolini și a fascismului italian⁴⁴.

Analiza situației interne și internaționale, cunoașterea realității concrete istorice, a dat posibilitatea comuniștilor români să fixeze în mod realist obiectivele de luptă, să orienteze mișcarea revoluționară din România, „Înfringerile suferite de nemți pe frontul de răsărit — se arată în același Buletin citat mai sus — i-au forțat să retragă o parte din unitățile lor de la noi din țară. Acest fapt desigur trebuie să ne bucure, cu cât sînt mai puțini nemți în țară, cu atât avem mai multe șanse să scuturăm jugul nemțesc”⁴⁵. În august 1943, mai rămăseseră în România 28 651 de militari, dintre care, 7 180 în București, 8 612 în Ploiești, 5 613 în Constanța, iar restul de 7 346 de militari germani erau răspinși în alte localități din țară⁴⁶.

Partidul Comunist Român a militat în același timp pentru retragerea întregii armate de pe front și pentru conservarea și pregătirea ei în vederea participării, alături de întregul popor român, la lupta de eliberare a țării de sub jugul fascist. „Ostașii și ofițerii — glăsuia o chemare a partidului — care se mai găsește pe frontul de răsărit să se întoarcă imediat în țară pentru a lupta cot la cot cu poporul împotriva nemților. Nici un soldat, nici un ofițer român în afara granițelor țării”⁴⁷.

Sînt lansate apeluri adresate tuturor partidelor și organizațiilor patriotice în vederea formării unui Comitet Național de luptă care să unească în jurul lui toate forțele vii ale țării, fără deosebire de clasă pe baza unei platforme care prevedea „Salvarea armatei prin oprirea trimiterii de noi trupe și reîntoarcerea trupelor de pe frontul din răsărit. Cîștigarea ofițerilor și soldaților de partea frontului patriotic al poporului. Constituirea de grupe de patrioți și partizani. Oprirea imediată a transportului de petrol, cereale, alimente și material de război pentru Germania și războiul lui Hitler. Ieșirea imediată din războiul lui Hitler. Ruperea alianței cu blocul fascist și încheierea păcii separate cu Uniunea Sovietică, Anglia și America și cu toate țările democratice”⁴⁸.

Dacă masele largi ale poporului român în frunte cu comuniștii se pronunțau pentru ieșirea din război prin propriile forțe și alăturarea la coaliția antihitleristă — unele cercuri ale burgheziei urmăreau ieșirea din război cu sprijin anglo-american. Așa se și explică faptul că prin reprezentanțele guvernului antonescian au continuat să se poarte discuții la Ankara, la Lisabona pentru a sonda ieșirea din război cu sprijin armat anglo-american. În raportul său din 1 noiembrie 1943, ministrul Germaniei la București informa Berlinul că „se

⁴⁴ Buletinul Uniunii Patrioților nr. 24 din 21 august 1943.

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Arhiva M.F.A. M.St.M., fond 948/1524 — Situația întocmită de M.St.M. — Secția Operații, cu dislocarea trupelor germane în România la 15 august 1943. Vezi și situația nr. 872.760/1943 cu efectivele germane în România, filele 48, 77.

⁴⁷ Buletinul Uniunii Patrioților nr. 24 din 21 august 1943.

⁴⁸ Idem.

vădește că România încearcă să se asigure cât mai mult față de anglo-americani⁴⁹. În decembrie 1943, a fost trimis un emisar român la Madrid, care a luat contact cu ambasadorul S.U.A. de acolo în vederea ducerii tratativelor cu privire la ieșirea României din război⁵⁰. Contacte cu puterile coaliției antihitleriste au fost stabilite și prin alte capitale ale statelor neutre, de pildă prin Ankara, Lisabona, Berna etc. Nu e lipsită de interes nici atitudinea guvernului antonescian față de reprezentantul guvernului Badoglio în România. Deși, la 25 septembrie 1943, Antonescu a recunoscut guvernul fascist al lui Mussolini, până la 23 august 1944, trimisul acestui guvern n-a reușit să depună scrisorile de acreditare și să fie recunoscut ca reprezentant în România al guvernului marionetă, în timp ce legația italiană continua să funcționeze ca reprezentantă a guvernului Badoglio, pe lângă guvernul român.

Burgezia română a stabilit contacte și cu reprezentanții Uniunii Sovietice. Guvernul sovietic a discutat prin ambasada sa din Stockholm condițiile unui armistițiu cu România, atît cu reprezentanții guvernului antonescian cît și cu reprezentanții opoziției burheze. Aceste discuții începute în toamna anului 1943 și continuate în prima jumătate a anului 1944 n-au fost concretizate, din cauză că guvernul antonescian a ezitat să se desprindă din alianța cu Germania nazistă.

Manifestările din România erau în atenția organelor de spionaj germane „forurile oficiale, civile și militare suspectează statornicia României în raporturile ei față de Germania”⁵¹. În toamna anului 1943 se aflau 11 unități S.S. dislocate în diferite puncte ale României⁵². În cursul lunii noiembrie 1943 au mai sosit în țară 165 de agenți ai gestapoului⁵³.

Organele de informare ale regimului antonescian sesizau la sfîrșitul anului 1943 că „germanii presupun că schimbarea de orientare din România va fi asemănătoare celei determinată de Badoglio în Italia. Conducerea Reichului a luat măsuri pentru a face față unei astfel de eventualități, concentrîndu-și în acest scop organele necesare, camuflate”⁵⁴. Serviciul de spionaj german își avea forțele masate în București și pe Valea Prahovei, unde erau concentrate puternice forțe muncitorești, se aflau sondele și rafinăriile petroliere, iar în Capitală erau instituțiile centrale de stat. Marea majoritate a agenților nazisti erau îmbrăcați în uniforme militare și îndeplineau funcții de curieri, pompieri și alte asemenea servicii care le dădeau posibilitatea să culeagă informații. Direcția generală a Siguranței de stat antonesciene sesiza organele sale superioare la începutul anului 1944 că „serviciile de informații și-au intensificat rețeaua informativă în toate direcțiile, iar elementele legionare încadrate în aceste servicii, au primit instrucțiuni de a se informa de situația

⁴⁹ Politisches Archiv des Ausw. Amt. Bonn, Band 15.

⁵⁰ Alexandru Crețianu, *The Lost Opportunity*, London Jonathan Cape, 1957, pag. 117 (Ocazia pierdută).

⁵¹ Arhivele statului, fond documentar, dosar 610, vol. 1, filele 579. Buletin Informativ al S.S.I. din 1943.

⁵² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 283, f. 269. Nota S.S.I. din 24 noiembrie 1943.

⁵³ Arh. I.S.I.S.P., fond 6, dosar 770, fila 20.

⁵⁴ Arh. statului, fond documentar, dosar 610, vol. 1.

internă, de activitatea membrilor guvernului și a persoanelor cunoscute ca ostile Germaniei⁵⁵.

În ciuda repetatelor declarații de fidelitate făcute de Antonescu, Hitler nu considera România o aliată sigură. În planurile naziste ocuparea țării noastre era justificată ca o „rezervă strategică“.

În toamna anului 1943, guvernul nazist a impus guvernului antonescian să desconcentreze numeroase contingente din interior. Antonescu îi reproșă lui Killinger la 11 septembrie 1943 că din cauza unor evenimente politice Hitler a retras de pe front 95 de divizii străine, între care și 20 de divizii românești⁵⁶. Organele de represiune antonesciene semnalau în acel timp că „opinia publică privește favorabil aceste demobilizări, pentru a nu se mai duce trupe pe frontul de răsărit.“⁵⁷.

Ca urmare a înfringerilor suferite de armata germană la sfârșitul anului 1943, comandamentul german a elaborat planuri cu caracter agresiv îndreptate împotriva României, care urmau să fie aplicate la momentul potrivit⁵⁸.

La 26 ianuarie 1944, era în curs de elaborare un proiect de plan operativ privitor la ocuparea României (cifrată în nume de cod „Margareta II“). Concomitent, Comandamentul „sud-est“ al aviației germane propunea la rândul său un plan de ocupare militară a României, „în cazul unei eventuale defecțiuni“

În luna decembrie 1943, se aflau în România 31 324 militari germani dintre care 1004 instructori și 30 320 cu destinația operativă⁵⁹. Până la 15 februarie 1944 numărul lor a crescut la 36 499. Marea majoritate se aflau la București, 8 531, Ploiești, 9 116, Constanța 7 448, restul erau răspândiți în celelalte orașe ale țării⁶⁰.

În același timp, pe teritoriul României s-au îngrămădit numeroase trupe hitleriste, majoritatea lor în zona frontului. Prezența a numeroase unități germane pe o anumită parte a teritoriului românesc a provocat teama populației că „la un moment dat ar putea să ne ocupe țara“⁶¹. După cum aprecia Secția a 4-a a Marelui stat major român, la 25 mai 1944, pe teritoriul României se aflau între 550 000 – 600 000 de militari germani (30 de divizii de infanterie, 10 divizii motomecanizate, 1 divizie de parașuliști, 10 comandamente de corpuri de armată, trei comandamente de armată (A.6, A.8 și Armata 17 retrasă din Crimeea cu un efectiv de 70 000 de oameni), aviație, marină. Misiunea militară avea un efectiv de circa 40 000 de militari⁶². În același timp

⁵⁵ Arh. statului, fond documentar, dosar 610, vol. 1.

⁵⁶ P. A. Ausw. Amt, Akt Gruppe Biro des Reichsausser – minister dosar 14 Telegrama nr. 5228 din 13 sept. 1943 a Legației germane din București.

⁵⁷ A.I.S.I.S.P., fond 16, dosar 293, fila 478.

⁵⁸ *Jurnalul de operații al Marelui stat major al Wehrmachtului, România 1944*, p. 10. Cital din lucrarea *Relațiile germano-române 1938 – 1944* de Andreas Hillgruber, p. 78.

⁵⁹ Arh. M.F.A. – M.St.M., fond 948/1524, fila 48.

⁶⁰ Idem, Situația cu dislocarea armatei germane pe teritoriul României la 15 februarie 1944

⁶¹ A.I.S.I.S.P., fond 16, dosar 213, f. 584 – Dare de seamă a chesturii poliției municipiului Brașov de la 1 aprilie – 27 aprilie 1944.

⁶² Arh. M.F.A. – M.St.M., fond 948/1524.

coloanele germane în retragere dinspre frontul din răsărit „prezentau un aspect jalnic, atît ca ținută cît și ca moral, fapt care seamănă o vădită nesiguranță în populație, în ce privește puterea combativă a forțelor germane”⁶³. În același timp, înaintarea armatei sovietice „a creat în sinul populației muncitorești o deosebită simpatie pentru armatele roșii”⁶⁴. Iar în cercurile capitaliste germane din România „se vorbește de o schimbare de guvern în Germania printr-un cabinet von Papen, care ar avea misiunea să ajungă la o înțelegere cu Anglia și America”⁶⁵. Iar intelectualii maghiari, cetățeni români afirmau că „cel mai bun lucru ar fi ca România și Ungaria să ceară pace simultan aliaților”⁶⁶.

Frământările care aveau loc în rîndurile diferitelor pături și clase sociale creșterea mișcării de rezistență a maselor, transpiră și din afirmația lui Ion Antonescu din 22 aprilie 1944 din cadrul consiliului de miniștri că „din cauza precipitării evenimentelor s-a produs ceea ce cunoașteți cu toții, . . . s-a produs haos”⁶⁷.

În primăvara anului 1944 au sosit noi agenți hitleriști care au întărit serviciile gestapoului de pe Valea Prahovei și din București. Himmler și-a trimis reprezentantul său, în anul 1944, pe Cohre Adolf, să studieze situația politică din România și eventualitatea unei lovituri de stat⁶⁸.

În același timp, Comandamentul german de sud-est a propus ocuparea României. „Pe parchetul român va trebui să calce de acum înainte cisma cu ținte germană”⁶⁹. De altfel, un raport al unui ofițer informator german asupra situației generale în România arăta că „după părerea multor servicii militare germane, vom ajunge în România în același lucru în verde, ca în Italia . . . Dispozițiile mareșalului sînt sabotate. Multe servicii militare germane consideră ca o salvare ocuparea țării. Ei nesocotesc însă că o ocupare necesită nu numai forțe germane, ci aceasta în cel mai scurt timp trebuie să se conteze pe o zonă de gherilă și acte de sabotaj”. Raportul propunea nu ocuparea militară a României, ci întărirea dominației politice a Germaniei prin „o conducere militară germană în România centralizată și hotărîită, care va ține țara de partea germană și în timpul de criză al războiului”⁷⁰.

Cu toate relațiile oficiale abundînd în declarații reciproce de loialitate, între Hitler și Antonescu perspectivele se mențineau aparent similare pentru Reich. La 20 mai 1944, colonelul nazist dr. Krull prezenta șefului O.K.W. un raport în care opina că, deoarece noile tratative economice româno-germane rămăseseră fără nici un rezultat, cel mai indicat ar fi „ocuparea

⁶³ A. I. S. I. S. P., fond 16, dosar 213, f. 548.

⁶⁴ Idem, fond 16, dosar 293, f. 54. Adresa nr. 1 din 4 ianuarie 1944 a Prefecturii județului Brașov.

⁶⁵ Idem.

⁶⁶ Idem.

⁶⁷ Idem, fond 6, dosar 773.

⁶⁸ Arh. C.C. al P.C. R., fond 1, dosar 8107, Nota Direcției Generale a Poliției din iunie 1944.

⁶⁹ Arh. I. S. I. S. P., fond XIII, dosar 1262, f. 626.

⁷⁰ Institut für zeitgeschichte Archiv München ZU 12. *Situația generală în România* raportul cpt. hitlist Cartellieri din 14 mai 1944*.

României cu scopul de a stoarce pînă la epuizare întreaga forță economică a țării, în interesul continuării războiului de către Germania⁷¹.

În luna iunie 1944, Cartierul general al armatei germane a elaborat un plan de împărțire a României în zone militare germane, în scopul supravegherii și înăbușirii oricăror manifestări antihitleriste⁷². Dar proiectele hitleriste de ocupație militară totală n-au putut fi puse în aplicare deoarece ele au fost răsturnate de evenimentele care au avut loc în august 1944.

Debarcarea trupelor anglo-americe în Franța la 6 iunie 1944, a stimulat lupta patrioților francezi și a grăbit năruirea frontului hitlerist în vest. Aceste evenimente au avut adinci influențe asupra stării de spirit a populației din România. Atît virfurile de comandă ale armatei române, cît și virfurile burgheziei românești s-au convins că Germania nazistă a pierdut războiul. Ofițerul de legătură al Marelui stat major român pe lingă O.K.H. (Înaltul Comandament al armatei germane de uscat) sesiza în raportul său din 19 august că în „forurile superioare ale armatei se apreciază că „Germania a pierdut bătălia în vest”⁷³. În luna iunie 1944, partidele burgheze, P.N.Ț. și P.N.L. (Brătianu) au acceptat colaborarea cu partidele muncitorești P.C.R. și P.S.D. în cadrul B.N.D. pentru scoaterea României din războiul hitlerist. Totodată s-au întetit contactele partidului comunist cu cercurile palatului și cu ofițeri și generali patrioți din armată în scopul izolării guvernului antonescian și atragerii tuturor forțelor sociale posibile la lupta de eliberare a țării de sub dominația fascistă.

Organele serviciului secret german din România au sesizat la începutul lui august 1944 că „în ce privește evenimentele politice interne, în ultimele patru săptămîni se manifestă în mod vizibil o deplasare a întregii opoziții spre stînga și o dată cu aceasta preluarea conducerii acestei opoziții de către partidul comunist”⁷⁴.

Pentru a contracara o lovitură prin surprindere, organele militare germane au luat o serie de măsuri concrete și anume : la începutul lui august, trupele germane dislocate în diferite localități din țară au primit ordin să rămînă pe loc ; s-au instituit patrulă hitleriste de noapte⁷⁵, care supravegheau mișcările populației din localitățile respective.

Măsurile Comandamentului german s-au dovedit ineficace în fața forței maselor populare, care, organizate și conduse de partidul comunist, au înfăptuit insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944, eliberînd România de sub dominația fascistă.

⁷¹ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 270, *Jurnalul de război al O.K.W., România 1944*, p. 56157.

⁷² D. Z. A. Potsdam. D. H. M. Band 10. Vezi și D. Tuțu *Eșecul tentativei hitleriste în „Magazin istoric”* nr. 5/1969, p. 29.

⁷³ Arh. M.F.A. — M.St.M., dosar 948/844, fila 353.

⁷⁴ Arh. I. S. I. S. P., fond 9, dosar 108, fila 1. Adresa nr. 290 din 5 august 1944 a Reichsführerului SS Serviciul Central de Securitate al Reichului, secția militară.

⁷⁵ Arh. I. S. I. S. P., fond 16, dosar 289, f. 127. Nota chesturii poliției Brașov din 16 august 1944.

L'ÉVOLUTION DES ÉVÉNEMENTS POLITIQUES ET MILITAIRES INTERNATIONAUX ET LEUR ÉCHO DANS L'OPINION PUBLIQUE DE ROUMANIE (1940—1944)

R é s u m é

L'évolution de la situation politique et militaire des années 1940—1944 sur le plan international a influencé directement l'opinion publique roumaine. L'occupation de l'Europe Centrale et d'Ouest par l'Allemagne nazie pendant l'année 1940, et du Sud-Est européen dans la première moitié de 1941 a eu pour conséquence l'instauration de la domination économique, politique et militaire de l'Allemagne sur la Roumanie. L'avènement du gouvernement de dictature militaire fasciste, puis de celui de dictature militaire a été la conséquence de l'occupation d'un grand nombre d'états et de peuples européens par l'Allemagne hitlérienne, de l'accroissement de la force militaire de celle-ci.

Les victoires remportées par l'armée soviétique sur le front d'Est, qui concentrait la plupart des forces mobilisées, ainsi que par les autres armées alliées sur les fronts du Pacifique, de l'Afrique et de la Méditerranée ont facilité et stimulé le mouvement de résistance de Roumanie. Les armes de partisans et de combattants patriotes d'Europe et notamment celles d'Albanie, de Yougoslavie, de Grèce, de Pologne, de Tchécoslovaquie ont insufflé au peuple roumain l'espoir d'une victoire proche.

La volonté de combat pour la libération de sous la domination de l'Allemagne nazie s'est matérialisée dans la participation du peuple roumain entier, sous la direction du parti communiste, à la réalisation de l'insurrection nationale d'août 1944 et à la guerre antifasciste.

FRONTUL NAȚIONAL DEMOCRAT ÎN ETAPA HOTĂRÎTOARE A LUPTEI MASELOR PENTRU INSTAURAREA GUVERNULUI DEMOCRAT

A. KAREȚCHI

Procesul revoluționar al luptei pentru instaurarea guvernului-democrat-revoluționar a constituit obiectul unor preocupări majore ale istoricilor din România. Cu toate acestea, socotim că literatura de specialitate n-a preocupat în suficientă măsură de analiza diferitelor forme de organizare a maselor, devenite instrumente prin care acestea în mod real își exercitau puterea. Un asemenea aspect îl constituie rolul și funcțiile Frontului Național Democrat, organism politic creat și condus de Partidul Comunist Român, prin care masele își exercitau noua lor putere revoluționară. În expunerea prilejuită de aniversarea a 25 de ani de la instaurarea guvernului democratic, tovarășul Nicolae Ceaușescu, făcând o profundă analiză a fenomenelor istorice, sublinia că : „în țară se crease o situație ce nu putea dăinui. Guvernul era dominat de reacțiune ; împreună cu monarhia, aceasta se pregătea să treacă la represii împotriva forțelor democratice. În același timp, la orașe și sate, în întreprinderi și instituții, situația era alta. Întreprinderile se aflau în mina comitetelor muncitorești, satele în minile comitetelor țărănești, primăriile și prefecturile în stăpânirea forțelor democratice. În țară, în fapt, puterea trecuse în minile maselor populare, conduse de Partidul Comunist Român”¹. Un aspect însemnat al noii puteri exercitate de mase îl constituie activitatea Frontului Național Democrat de la începutul anului 1945 (lunile februarie și martie) căreia îi este consacrat prezentul articol.

Etapa hotărâtoare a luptei pentru înfrângerea politică a reacțiunii impunea participarea celor mai largi pătri ale populației, care exercitându-și în fapt puterea în multiplele domenii ale vieții publice, trebuiau să înlăture reacțiunea din diferite verigi ale aparatului de stat, în care aceasta reușise să se mai mențină, și să aducă la cîrma țării un guvern al Frontului Național Democrat.

În ceea ce privește Frontul Național Democrat, ca organism politic și organ de stat de un fel deosebit, prin care masele populare își exercitau puterea în defavoarea reacțiunii, pentru perioada ce a urmat publicării Programului de guvernare, se remarcă lărgirea bazei sale de masă. Fenomenul lărgirii bazei de masă cuprinde în sine ideea creșterii numerice a F.N.D., dar, și acesta este aspectul cel mai important, o lărgire a compoziției sale sociale prin aderarea la Programul de guvernare a celor mai diverse categorii sociale.

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Editura Politică București, 1970, p. 634.

Acest lucru este rezultatul firesc al prevederilor largi ale Programului, deoarece în înfăptuirea lor erau interesate pături diverse, cit și muncii politice desfășurate de partidele și organizațiile F.N.D. și, în primul rînd, de organizațiile partidului comunist. Într-o scrisoare adresată organelor și organizațiilor de partid, Comitetul Central al P.C.R. dădea indicații precise cum trebuia concepută lărgirea bazei de masă a F.N.D., arătînd: „Lupta pentru mărirea efortului de război cere ca comuniștii să treacă neîntîrziat, împreună cu P.S.D., atrăgînd și elementele capitaliste nefasciste, care vor să contribuie la refacerea țării noastre... Să nu fie localități unde să nu avem organizate comitetele F.N.D. cu bază largă de concentrare a tuturor forțelor progresiste democratice².

În vederea obținerii celor mai bune rezultate Comitetul regional P.C.R. Cluj a instruit activul său care a fost trimis pe teren pentru a realiza contactul cu diferite organizații și grupări care nu aderaseră încă la Programul de guvernare³. Aceleași probleme au fost apoi discutate în ședințe cu activul celorlalte organizații din F.N.D. din orașele Dej, Bistrița, Baia Mare, Satu Mare, Careii Mari⁴.

O analiză profundă a necesității lărgirii bazei de masă a F.N.D. au făcut-o organizațiile de partid județene. Astfel, în ședința lărgită a Județenei P.C.R. Roman din 12 februarie 1945 un prim loc l-a ocupat problemele întăririi muncii partidului în organizațiile de masă și celelalte grupări pentru atragerea lor la înfăptuirea prevederilor Programului F.N.D.⁵.

Organele F.N.D. au analizat cu mult discernămint posibilitatea reală a atragerii și altor grupări la lupta generală a maselor. Consiliul județean F.N.D. Bacău într-o ședință din luna februarie a stabilit să se ia legătura cu gruparea comercianților și industriașilor din orașul Bacău în vederea atragerii lor la F.N.D.⁶. Hotărîri similare au fost luate și de alte organe ale F.N.D.. De exemplu Consiliul județean F.N.D. Covurlui și-a pus ca principală sarcină „întărirea F.N.D. în care să fie incluse toate elementele democratice⁷.

Intensa muncă politică desfășurată de comuniști a dus la o simțitoare lărgire a Frontului Național Democrat⁸.

² *Instructiuni speciale ale C.C. al P.C.R.*, în Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Deva, fond 5, dosar 520, fila 32.

³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 12, fila 3.

⁴ *Ibidem*, dosar 3, fila 103.

⁵ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Bacău, fond 1, dosar 2, fila 35.

⁶ *Ibidem*, fond 2, dosar 37, fila 13.

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 12, fila 8.

⁸ Zilnic, la începutul lunii februarie, presa publică noi adeziuni la Programul de guvernare. La 3 februarie 1945 aderă la F.N.D. gruparea inginerilor agronomi-democrați, act ce a avut o mare însemnătate, în demascarea sabotajului practicat la Ministerul Agriculturii, în fruntea căruia se găsea reprezentantul P.N.T. Hudiță, precum și în concentrarea eforturilor comitetelor țărănești în campania de însămînțări în primăvara anului 1945; la 5 februarie aderă la F.N.D. prin delegații întrușiți la București, învățătorii și profesorii din întreaga țară, iar în zilele următoare grupările meseriașilor, patronilor, medicilor, inginerilor etc. Programului de guvernare i se alătură de asemenea un grup de aproape 60 de profesori universitari, în frunte cu eminenții oameni de știință prof. univ. C. I. Parhon, prof. univ. Stoilov, prof. univ. Ștefan Nicolau, prof. univ. Traian Săvulescu, prof. P. Constantinescu—lași, prof. univ. A. Oțetea, M. Ralea, Gh. Opreșcu, Iorgu Iordan etc. La 12 februarie 1945 a aderat la F.N.D. Uniunea Patrioților Democrați etc.

După publicarea Programului de guvernare, în condițiile radicalizării politice crescînde a maselor, P.N.T. Maniu și P.N.L. Brătianu au cunoscut o puternică criză ce se adîncea prin presiunea exercitată de masa membrilor de rînd asupra conducerilor reacționare. Apariția și evoluția acestui proces a fost determinată atît de atitudinea antidemocratică a conducerilor reacționare ale Partidului Național Țărănesc și Național Liberal, cît și de părăsirea acestor partide de către un număr important de membri, cadre și organizații. În condițiile cînd tactica partidului comunist era însușită și urmată de categorii sociale tot mai variate care participau în cadrul sau sub influența F.N.D. la luptă revoluționară, indiferent de poziția lor socială sau de coloratura politică.

Atitudinea elastică a P.C.R. față de P.N.Ț. — Maniu și P.N.L. Brătianu s-a caracterizat printr-o apreciere diferențiată a conducerii reacționare a acestor partide — pe de o parte — și a masei membrilor, a diferitelor grupări sau persoane din conducere, între diferitele conduceri locale, care în multe direcții erau în opoziție cu conducerea reacționară — pe de altă parte. Într-o scrisoare a P.C.R. adresată organelor și organizațiilor de partid în care se preciza tactica de luptă pentru transpunerea în viață a prevederilor programului de guvernare a F.N.D. referitor la atitudinea față de P.N.Ț. se arăta : „Noi trebuie să facem totul ca să atragem elementele cinstite, sau chiar întregă organizație a Partidului Național Țărănesc. Să-i atragem în munca noastră, să le explicăm cu răbdare pentru ca și ei să adere la această operă mare și istorică ; să le explicăm că noi lucrăm și în interesul lor și a tuturor celor care sînt cinstiți. Noi trebuie să punem mare accent în ce privește cadrele țărăniștilor unde au organizație. Trebuie să le explicăm programul de guvernare a F.N.D.-ului, să mergem cu noi împreună”⁹.

Publicarea Programului de guvernare a adîncit contradicțiile ce se manifestau încă din toamna anului 1944 între conducătorii reacționari ai partidelor „istorice” și masa largă a membrilor de partid, contradicții care au început să se rezolve pe calea părăsirii rîndurilor acestor partide și aderarea lor la Programul F.N.D..

De la voci izolate care exprimau de fapt părerea a numeroși membri s-a ajuns ca în luna februarie să se alăture luptei forțelor democratice un număr relativ mare de organizații ale P.N.L., P.N.T. (din aproximativ 1/3 din județele țării), precum și organizațiile național-țărăniști, grupate în jurul secretarului general al lineretului țărănesc, A. Alexandrescu, care și-a anunțat aderarea la programul de guvernare la 23 februarie 1945¹⁰.

Caracterul larg democratic al programului cît și politica elastică a partidului comunist, care, în noile condiții istorice, a știut să folosească contra-

⁹ „Scrisoarea C.C. al P.C.R. din 2 februarie 1945”. (În Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 168, fila 187—188). La mitingurile organizate de F.N.D. se arăta că organizațiile democratice nu sînt împotriva întregului partid național țărănesc sau liberal, ci împotriva elementelor reacționare care se opuneau maselor populare. Un vorbitor la un miting organizat în Craiova, încă la 22 octombrie 1944 sublinia că “de pe acum în sinul celor două partide burgheze s-au format înjghebări democratice care vor să se alăture Platformei de Program a F.N.D. (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8841, fila 6-1).

¹⁰ Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei, Serviciul Informației, dosar 115, fila 1.

dicțiile ce se manifestau în sinul burgheziei au făcut posibilă colaborarea cu F.N.D. a unei părți a burgheziei liberale grupată în jurul lui Gh. Tătărăscu. Această parte a burgheziei, ale cărei interese economice fuseseră lezate în perioada dictaturii antonesciene și care încheiasă un acord cu partidul comunist încă din mai 1944, dînd dovadă de mai mult realism politic, și-a exprimat dorința de colaborare cu forțele democratice.

Problema atragerii acestei părți a burgheziei a constituit obiectul unor largi discuții în cadrul Consiliului F.N.D.. Astfel, în ședințele Consiliului F.N.D. din 13, 31 ianuarie și 26 februarie a fost pe larg dezbătută necesitatea lărgirii bazei politice a F.N.D.¹¹. În una din ședințe Gh. Gheorghiu Dej spunea: „Forțele care alcătuiesc azi F.N.D. nu sînt suficiente, trebuie găsite noi alianțe. Acestea le-am găsit în elementele național-țărăniște progresiste care, s-au grupat de mult în jurul unui simbur și care, au perspectiva să se dezvolte, să devină o forță politică, bineînțeles numai cu ajutorul nostru, și al doilea, gruparea politică a lui Tătărăscu”¹². El sublinia cu toată tăria apropierea grupării lui Tătărăscu, apropiere pe care o considera în sistemul alianțelor „ca o necesitate indispensabilă”¹³.

Drept urmare a creșterii activității revoluționare a maselor populare a apărut necesitatea ca organele F.N.D. să realizeze o îmbunătățire corespunzătoare a formulelor și metodelor de luptă și conducere în vederea coordonării acțiunilor tuturor forțelor politice democratice. Problemele ridicării calitative a conducerii luptei maselor constituiau o condiție de bază pentru ca F.N.D. să-și poată îndeplini rolul său de organism politic și organ de exercitare a puterii în stadiul la care ajunsese lupta și organizarea maselor.

În atenția Consiliului F.N.D. încă din primele zile după publicarea Programului de guvernare s-au pus probleme complexe ale îmbunătățirii muncii organizatorice, în vederea cuprinderii și rezolvării sarcinilor puse de program.

Intrucît problemele organizatorice se impuneau în mod obiectiv ca probleme de prim ordin, presupunînd o preocupare majoră pentru găsirea de noi forme sau îmbunătățirea celor existente, în ședința Consiliului F.N.D. din 31 ianuarie 1945 s-au discutat pe larg situația politică generală din țară și în funcție de aceasta stabilirea acțiunii unitare a partidelor și organizațiilor componente ale F.N.D.¹⁴. Aceeași problemă constituie obiectul discuțiilor și hotărîrilor ședinței Consiliului F.N.D. din 5 februarie 1945¹⁵. În ședințele amintite, relevîndu-se însemnătatea îmbunătățirii structurii organizatorice a F.N.D. se sublinia necesitatea unor acțiuni unite pe întreaga țară, în vederea concentrării tuturor forțelor politice în lupta pentru îndeplinirea prevederilor Programului de guvernare.

Elaborarea programului de guvernare a însemnat înarmarea fiecărui partid și organizație componentă a F.N.D. cu un program concret de acțiune,

¹¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9269 (Stenogramele ședințelor Consiliului F.N.D. din 13 ianuarie, 31 ianuarie și 26 februarie 1945).

¹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9269 fila 178.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, fila 149—173.

¹⁵ *Ibidem*, fila 173.

care sintetiza cerințele obiective ale noii faze a procesului istoric. Fără a fi un program al unui singur partid și fără a presupune eliminarea din activitatea partidelor a propunerilor de programe, programul de guvernare impunea coordonarea activității tuturor partidelor și organizațiilor democratice, adoptarea măsurilor necesare realizării unor acțiuni unice, întărirea frontului comun de luptă împotriva reacțiunii. Din acestea rezultă necesitatea adaptării activității partidelor pe linia înlăptuirii măsurilor preconizate de program, măsuri elaborate și însușite în cadrul Consiliului F.N.D.

Concretizarea acestei necesități a constituit-o hotărîrea Consiliului F.N.D. din 5 februarie 1945 cu privire la realizarea în perioada luptei pentru instaurarea guvernului F.N.D. unei conduceri unice, de către organele F.N.D. a tuturor formelor de organizare a maselor.¹⁶

Organele centrale și locale ale F.N.D. deveneau centrul de comandă a tuturor acțiunilor maselor populare, și își adăneau, pe de o parte, caracterul lor de organe de exercitare a puterii, iar pe de altă parte, de organe de stat de un fel deosebit, în atribuțiile cărora se includeau coordonarea și conducerea celorlalte forme de organizare prin care masele populare își exercitau puterea în defavoarea burgheziei și moșierimii reacționare.

Lărgirea bazei de masă și creșterea rolului de coordonator al acțiunilor maselor au impus o dezvoltare corespunzătoare a organelor locale ale F.N.D. Astfel, o primă preocupare a Consiliilor județene F.N.D. a constituit-o lărgirea cadrului organizatoric al F.N.D. prin extinderea lui în locurile unde putea cuprinde masa largă de oameni ai muncii. Consilul județean F.N.D. Timișoara a discutat în două ședințe problemele legate de dezvoltarea organizatorică a F.N.D., luînd hotărîrea de creare a Consiliilor F.N.D. pe cartiere, sectoare și circumscripții electorale¹⁷. Consiliul F.N.D. își pune ca sarcină să cuprindă în sfera lui de activitate toate problemele cartierului și ale populației¹⁸. În același timp, se făcea precizarea că F.N.D. prin Consiliul său „să se ocupe în primul rînd de problemele politicii”¹⁹. Orașul Timișoara a fost împărțit în circumscripții. În primele zile ale lunii februarie s-au constituit „Comitetele F.N.D.” pe circumscripții electorale și cartiere: Fratelia, Periam etc²⁰. În ședința din 4 februarie din circumscripția I-a a fost discutată programul de guvernare și a fost ales Consiliul F.N.D.²¹. Organizarea F.N.D. pe cartiere a avut loc și în alte regiuni ale țării (Brașov, Iași, Bacău)²².

După cum s-a arătat, aceste consilii s-au creat din necesitatea antrenării la luptă F.N.D. a maselor celor mai largi, preocuparea lor principală rămînînd a fi lupta politică. Aceste consilii erau subordonate Consiliilor F.N.D. județene.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 170, fila 1—5. (Ședința Consiliului județean F.N.D. Timișoara din 31 ianuarie, fila 8—10; ședința din 9 februarie 1945).

¹⁸ *Ibidem*, fila 5.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, fond 1, dosar 2, fila 25.

²¹ *Ibidem*, dosar 107, filele 32—33.

²² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8468, fila 147; Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Iași, fond 1, dosar 18, fila 7, Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Bacău, fond 2, dosar 17, fila 5

Concomitent, organele F.N.D. s-au preocupat îndeaproape de constituirea Consiliilor F.N.D. la sate, în vederea coordonării pe plan local a acțiunii partidelor și organizațiilor democratice.

Astfel, Consiliul județean F.N.D. Timișoara își puna ca sarcină să creeze în timpul cel mai scurt Consilii F.N.D. în satele, comunele și plășile județului²³. Preocupări similare găsim la Consiliul Județean F.N.D. Dimbovița²⁴, Covurlui²⁵ etc. În ședințele Consiliilor F.N.D. se sublinia ideea că victoria în lupta pentru înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare depindea de îmbunătățirea muncii organizatorice.

Ca urmare a intensei munci desfășurate de organele F.N.D. au fost constituite consilii de plasă ale F.N.D. în Banat, iar consilii comunale în numeroase județe²⁶.

Consiliul F.N.D. ținând seama de larga polarizare a forțelor democratice în jurul Programului de guvernare, a luat hotărîrea ca în acele localități, unde nu exista una sau alta din organizațiile de bază componente ale F.N.D., să se constituie consilii locale din celelalte organizații existente, cu singura condiție ca acestea să adere la Programul F.N.D.²⁷.

Lărgirea bazei de masă a F.N.D. concretizată prin aderarea la Programul F.N.D. a diferitelor grupări și organizații a impus și unele modificări în structura Consiliilor locale ale F.N.D.

O latură importantă a acestei probleme constă în creșterea numerică a membrilor care alcătuiau consiliile, creșterea realizată fie prin includerea în Consiliile F.N.D. a noilor reprezentanți, fie prin alegerea unui nou consiliu. Deși pentru activitatea consiliului numărul de membri nu era un element determinant, totuși conținutul activității lui depindea în mare măsură de participarea tuturor grupărilor și partidelor componente la luarea în comun a hotărîrilor. În acest fel, consiliul capătă un caracter tot mai reprezentativ ceea ce îi întărea capacitatea de coordonare a acțiunilor de luptă. Astfel, au fost incluși în Consiliile F.N.D. din regiunea Banat reprezentanții organizațiilor democratice ale minorităților naționale ce au aderat la Programul F.N.D.²⁸.

Consiliul județean F.N.D. Hunedoara și-a mărit și el numărul de membri odată cu creșterea Frontului Național Democrat din județ²⁹. Consiliul județean F.N.D. Oradea și-a mărit numărul membrilor consiliului care au ajuns la 33³⁰.

²³ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 170, fila 3.

²⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 342, fila 351.

²⁵ *Ibidem*, fila 350

²⁶ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 170, fila 3; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 342, filele 350, 351.

²⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8842, fila 201; Însemnătatea acestei hotărîri a Consiliului F.N.D. rezultă din consecințele pe care le-a avut. Astfel, în Plenara Comitetului Reg. P.C.R. Banat din 6—7 februarie se arată că în Consiliile F.N.D. au fost incluse organizația antihitleristă germană și organizația antisfăcistă slavă (Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 1, dosar 2, fila 25). Aceste organizații aveau o pondere destul de mare în multe sate, unde nu existau alte organizații F.N.D. De exemplu, în județul Timiș-Torontal în ianuarie 1945 din 300 de sate existau organizații ale F.N.D. în 170, iar organizațiile amintite în cca 30 (*Ibidem*, fond 1, dosar 2, fila 23).

²⁸ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 1, dosar 2, fila 25.

²⁹ Arhiva Comitetului P.C.R. Jud. Timiș, fond 5, dosar 520, filele 35—37.

³⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8842, fila 42.

O problemă deosebită de importantă este cea a compoziției politice a consiliilor F.N.D. Analiza compoziției diferitelor consilii F.N.D. reliefează încălcarea caracterului său reprezentativ. Consiliul F.N.D. județean Bistrița (Cluj), reales la 9 februarie 1945, a cunoscut o creștere simțitoare de la 7 membri până la cifra de 29³¹. Partidele și organizațiile democratice erau reprezentate în felul următor : P.C.R. avea 3 reprezentanți ; P.S.D. — 2, Frontul Plugarilor — 10, Sindicatele 7, Apărarea Patriotică — 2, Madosz — 2, Tineretul — 1, Femeile democratice — 2. Din aceste cifre se pot trage câteva concluzii, care au caracter general pentru toate consiliile F.N.D. În primul rând se observă caracterul larg reprezentativ al Consiliului F.N.D. în care intra un număr mare de membri, fiecare partid sau organizație fiind reprezentată printr-un număr de membri, proporțional cu numărul de membri pe care îi avea în rândurile sale.

În al doilea rând, faptul că în Consiliul F.N.D. participau toate organizațiile democratice, permitea ca hotărârile luate în unanimitate să fie produsul voinței celor mai largi părți ale populației. Este evident că, în aceste condiții, Consiliul F.N.D. își lărgea atribuțiile sale devenind elementul coordonator al tuturor formelor de organizare prin care masele își exercitau puterea în defavoarea reacțiunii.

În sfârșit, trebuie avut în vedere că, deși din punct de vedere numeric partidul comunist nu predomina, influența membrilor săi în consiliu era hotărâtoare. Acest lucru Consiliul județean F.N.D. Turda îl consemna foarte sintetic într-un raport din luna februarie 1945 : „Partidul comunist se bucură de mare prestigiu și are inițiativă în Consiliul F.N.D.”³². Rolul hotărâtor al comuniștilor în cadrul organelor F.N.D. era o consecință a marelui prestigiu politic pe care îl avea partidul comunist, a faptului că P.C.R. se manifesta ca un partid cu o largă bază de masă, inițiatorul formelor de organizare a maselor, conducătorul încercat al poporului nostru.

Partidul comunist a acordat o atenție deosebită problemelor întăririi F.N.D.. În „Instrucțiunile speciale elaborate de C.C. al P.C.R.” se arăta că „fiecare comunist are datoria ca în actualele împrejurări politice să facă maximum de efort pentru întărirea F.N.D., pentru realizarea Programului de guvernare”³³. Lărgirea bazei de masă a F.N.D. face ca el — se arată într-un alt domeniu elaborat de C.C. — „să fie cit mai puternic, să cuprindă majoritatea poporului român, să devină o forță, care să fie recunoscută care să fie cea mai mare forță din istoria poporului român”³⁴.

Aderarea diferitelor organizații la Programul de guvernare sau numai pentru început — a unor personalități, a impus păstrarea legăturilor permanente cu ei prin Consiliile F.N.D.. De aceea în numeroase locuri reprezentanții partidelor burgheze, care au aderat la F.N.D., au fost incluși în mod oficial în Consiliile F.N.D. (ca de exemplu, în Consiliul județean Bistrița, unde au fost incluși fostul vicepreședinte al organizației județene P.N.Ț. și cîte un

³¹ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Cluj, fond 4, dosar 620, fila 2.

³² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 10, dosar 1332, fila 1.

³³ „Instrucțiuni speciale ale C.C. al P.C.R.” În Arhiva Comitetului județean P.C.R. Deva, fond 5, dosar 520, fila 31.

³⁴ Scrisoarea C.C. al P.C.R. În Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 168, fila 188.

membru din partea P.N.T. și P.N.L.)³⁵ sau erau invitați să participe la diferite ședințe ale Consiliului. De altminteri, reprezentanții grupării național-țărăniște dezidente au intrat în Consiliul Central F.N.D.³⁶ Aceasta a permis oși mai mare concentrare a forțelor democratice în lupta lor împotriva reacțiunii.

Lărgirea bazei de masă și întărirea organizatorică a F.N.D. au atras după sine creșterea rolului său de organizator și mobilizator al luptei maselor pentru instaurarea guvernului democrat. În condițiile avântului revoluționar a avut loc o creștere a competenței organelor F.N.D. în rezolvarea problemelor politice, social-economice și administrative în județele, orașele și comunele țării. Analiza organelor F.N.D. scoate cu pregnanță în relief marea diversitate a problemelor pe care le rezolvau, ceea ce denotă extinderea puterii exercitate de acest organism politic al maselor în defavoarea puterii reacțiunii.

Procesul de descompunere a partidelor burgheze, adâncit de evoluția evenimentelor a impus organelor F.N.D. studierea atentă a raporturilor de forțe pe plan local, a tendințelor pe care le manifestau membrii organizațiilor locale ale P.N.T. și P.N.L., găsirea punctelor de contact pe baza prevederilor Programului de guvernare cu masa membrilor de rind din P.N.T. și P.N.L. Astfel, Consiliul județean Brașov al F.N.D., în ședința sa din 17 februarie 1945 a stabilit o serie de măsuri menite să ducă la clarificarea politică a membrilor organizației județene a P.N.T. care, împotriva conducerii partidului, manifestau tendințe tot mai accentuate de apropiere a forțelor democratice³⁷. Probleme similare se întâlnesc în activitatea Consiliilor județene F.N.D. Hunedoara, Cluj, a Consiliului de plasă Ilia³⁸. Organele F.N.D. acționând în lumina prevederilor Programului de guvernare, deveneau principalele instrumente de atragere a elementelor desprinse din cadrul partidelor burgheze, reacționare.

Coordonarea acțiunilor maselor populare a impus în fața organelor F.N.D. importante sarcini în ceea ce privește pregătirea minuțioasă a acestor acțiuni și repartizarea în vederea bunei desfășurări a răspunderilor pentru fiecare partid sau organizație componentă. Din buna organizare a acțiunilor, de mobilizare a maselor largi populare depindea reușita luptei împotriva reacțiunii. De aceea Consiliile județene F.N.D. s-au preocupat de adoptarea măsurilor organizatorice în vederea cîștigării bătăliei împotriva reacțiunii.

O atenție deosebită a fost acordată demonstrațiilor și mitingurilor oamenilor muncii, la care numărul participanților creștea vertiginos de la o zi la alta. În cadrul Consiliului județean, demonstrațiile erau minuțios pregătite, iar rezultatele lor erau analizate în ședințe ce se țineau, după ce acestea aveau loc. Astfel, în vederea demonstrației oamenilor muncii din Brașov, organizată pentru 16 februarie, Consiliul F.N.D. s-a întrunit în ziua de 14 februarie și a luat toate măsurile necesare pentru ca ea să se desfășoare în cele mai bune condițiuni³⁹. Felul în care s-a desfășurat a fost analizat apoi într-o nouă ședință de Consiliu, unde, în vederea unei noi demonstrații,

³⁵ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Cluj, fond 4, dosar 620, fila 2.

³⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9269, fila 173.

³⁷ *Ibidem*, fond 1, dosar 401, fila 135.

³⁸ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Deva, fond 5, dosar 520, fila 100.

³⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 401, fila 135.

s-au luat măsurile necesare pentru o mobilizare mult mai mare și pentru o organizare superioară⁴⁰. Asemenea preocupări întâlnim la numeroase alte consilii județene din țară⁴¹. Ele erau necesare, deoarece, așa cum s-a arătat, publicarea Programului de guvernare a atras după sine un uriaș și neîntrerupt val de mitinguri și demonstrații, cum încă nu avuseseră loc în țară, la care participau cele mai diverse pătri ale populației.

Consiliile F.N.D. s-au preocupat de normalizarea vieții economice, luând măsuri împotriva speculanților și sabotorilor, care încercau să lovească în aprovizionarea oamenilor muncii. Organele F.N.D. din Regionala Moldova de Jos (Bucovina de Sud) au acționat împotriva speculei, descoperind depozite de cereale, au oprit transporturile ilegale de mărfuri, au asigurat o aprovizionare normală în limitele posibilităților etc.⁴².

Probleme similare întâlnim la toate consiliile F.N.D. din țară. Ceea ce trebuie de remarcat faptul că în condițiile maturizării Consiliilor F.N.D. a îmbogățirii experienței lor în lupta împotriva autorității reacțiunii, pentru exercitarea puterii noi, democratice, ele găseau metode mult mai operative de rezolvare a problemelor economice, de aprovizionare etc. Arestarea speculanților, confiscarea mărfurilor, extinderea controalelor în trenuri etc., erau măsuri pe care le inițiau organele F.N.D. și le puneau în aplicare prin participarea largă a organizațiilor sindicale din întreprinderi, a formațiunilor de luptă patriotice, a comitetelor țărănești etc.

Politica partidului comunist de atragere la lupta împotriva reacțiunii a păturilor celor mai largi, politică reflectată în largirea bazei de masă a F.N.D., s-a bazat pe cunoașterea profundă a conținutului procesului revoluționar, care, prin însăși natura lui, presupunea antrenarea la viața politică a păturilor și grupărilor celor mai largi interesate în dezvoltarea economică politică și socială a României. Dar, fiind o consecință a necesității istorice obiective, largirea bazei de masă a F.N.D. a fost și o premiză pentru intensificarea acțiunilor revoluționare ale maselor. Perioada mitingurilor și demonstrațiilor de masă, care se desfășurau în întreaga țară, demonstra cu prisosință posibilitatea trecerii la acțiuni hotărâtoare pentru doborârea reacțiunii. Efervescența revoluționară, care luase forma concentrării în jurul Frontului Național Democrat a celor mai largi pătri ale populației, putea și trebuia canalizată pe linia înfăptuirii, pe întreg cuprinsul țării, a prevederilor fundamentale ale Programului de guvernare.

În aceste condiții istorice, Frontul Național Democrat și-a adâncit latura de organism politic de mobilizare a maselor populare. Totodată, îndeplinind funcțiilor de coordonare și conducere a activității administrative a organelor democratice, Frontul Național Democrat și-a conturat tot mai mult rolul său de organ de stat de un fel deosebit, care acționa împotriva

⁴⁰ *Ibidem*; Vezi și „România liberă” din 19 februarie 1945.

⁴¹ Consiliul F.N.D. din Circ. II Timișoara a luat măsurile necesare pentru mobilizarea oamenilor muncii la adunarea F.N.D. din 10 februarie (Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 170, fila 6); Consiliul județean Hunedoara, în ședința sa din 2 februarie a discutat despre măsurile organizatorice pentru adunarea din 11 februarie (Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Deva, fond 2, dosar 26, fila 82) etc.

⁴² Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Iași, fond 1, dosar 29, fila 2.

reacțiunii și a pozițiilor pe care aceasta le mai deținea în diferite verigiale aparatului de stat.

Acest aspect este reliefat prin analiza activității organelor F.N.D. pentru cucerirea și consolidarea noilor poziții ale forțelor democratice în aparatul de stat local.

Parte componentă a luptei generale duse de masele populare, care a cunoscut în februarie 1945, o treaptă superioară în desfășurarea sa, este *lupta pentru democratizarea aparatului de stat*, pentru înlăturarea reprezentanților reacțiunii din verigile aparatului de stat local, în care ea continua să se mai mențină.

În timpul scurs de la 6 decembrie 1944 majoritatea reacționară din guvern nu a luat nici o măsură eficace, care să satisfacă pe deplin dorințele maselor populare. „D. General Rădescu – spunea într-o ședință a Consiliului de Miniștri, ministrul F.N.D. Lotar Rădăceanu – a luat o atitudine atât de hotărâtă împotriva F.N.D.-ului, încât a spulberat orice speranță a maselor populare că cu guvernul acesta se poate ajunge la soluționarea acestor probleme”⁴³. (în speță era vorba de democratizarea aparatului de stat – n.n.) Miniștrii F.N.D. au respins acuzațiile reacțiunii, potrivit cărora, schimbările prefecților reacționari ar fi fost opera unor agitatori. Ele nu erau „opera agitatorilor, ci corespund unor frământări ale maselor” – spunea în aceeași ședință L. Rădăceanu⁴⁴.

Fenomenul de instalare a prefecților democrați a luat o amploare deosebită după aplicarea Programului de guvernare al F.N.D., fapt ce confirmă desfășurarea ofensivei maselor pe multiple planuri⁴⁵.

Ofensiva maselor populare pentru democratizarea aparatului de stat se concretiza în alungarea prefecților reacționari și instalarea elementelor democratice. Această ofensivă începută încă din toamna anului 1944 a dus realmente la pierderea controlului reacțiunii asupra organelor administrative ale țării, lucru ce reese din numărul prefecturilor aflate sub controlul F.N.D. Astfel, s-a ajuns ca, din cele 58 de județe ale țării, 52 să se găsească sub controlul organelor F.N.D., din 30 cîte erau la sfîrșitul lunii noiembrie 1944⁴⁶. Aceasta înseamnă că numai în luna februarie și la începutul lunii martie au fost schimbați 20 de prefecți reacționari.

A luat, totodată, o amploare deosebită lupta maselor pentru ocuparea verigilor inferioare ale aparatului de stat, ajungîndu-se ca în luna februarie ma-

⁴³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8496, fila 27–28.

⁴⁴ *Ibidem*, fila 27.

⁴⁵ În luna februarie, masele populare au trecut în mod hotărît la alungarea reprezentanților reacțiunii din fruntea prefecturilor; la 13 februarie a fost instalat noul prefect al județului Botoșani (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8836, fila 2); în ziua de 17 februarie masele populare au început lupta împotriva prefectului reacționar din Craiova la 24 februarie a fost instalat un prefect democrat (*Ibidem*, dosar 9280, filele 10–33; Arhiva Sfatului Popular Regional Oltenia, fond Prefectura județului Dolj, pachet 12, dosar 49; Pachet 117, dosar 774); la 18 februarie trecînd peste cordonul de jandarmi, masele populare au instalat un prefect democrat la Fălticeni; la 24 februarie este instalat un prefect democrat la Caracal (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8841, fila 89); la 3 martie au fost instalați prefecți democrați în județele Mehedinți și Romanați (*Ibidem*, fond 1, dosar 342, filele 348). Însuși Rădescu constata că numai în decurs de o săptămînă au fost instalați prefecți democrați în șase județe (*Ibidem*, fond 103, dosar 8496, filele 11–12).

⁴⁶ Cf. I. Necea: „Aspecte în lupta pentru instaurarea unor autorități locale democratice” în „Studii”, Revistă de istorie 1959, nr. 4, p. 298.

ritatea lor să se găsească sub controlul forțelor democratice⁴⁷. Schimbările din verigile inferioare ale aparatului de stat au fost mult favorizate de faptul că, așa cum s-a arătat, prefecturile aveau în fruntea lor reprezentanți ai maselor populare. Dînd curs cerințelor maselor, coordonați de organele F.N.D., prefectii democrați au trecut ei înșiși la înlocuirea primarilor reacționari. Astfel, în județul Ialomița, în decurs de numai o săptămînă, prefectul democrat a schimbat peste 100 de primari, în județul Brăila – 15 etc.⁴⁸. Un Buletin de informare a Președinției Consiliului de Miniștri sublinia că prefectii democrați urmăreau înlocuirea în mod treptat a tuturor primarilor cu membri ai organizației F.N.D.⁴⁹. Este important de subliniat că prefectii democrați efectau schimbările și confirmau alegerile „cu forțele legale” – după cum arăta buletinul amintit – adică folosind împuternicirile pe care le aveau de la organizațiile F.N.D. din județ și nu de la Ministrul de Interne, față de care acționau independent.

Pozițiile ocupate de forțele democratice în diferite verigi ale aparatului de stat au marcat lărgirea atribuțiilor organelor F.N.D. sub îndrumarea și conducerea cărora se aflau elementele democratice instaurate de masele populare, în fruntea prefecturilor, primăriilor etc. Astfel, Consiliile F.N.D. care inițiaseră și organizaseră ocuparea primăriilor, prefecturilor și preturilor, s-au ocupat după ce victoria maselor fusese realizată, de consolidarea pozițiilor ocupate, de coordonarea activității organelor administrative pe linia luptei duse de partidele și organizațiile democratice în cadrul F.N.D.

În luna februarie 1945 organele F.N.D. locale au întreprins numeroase acțiuni de ocupare a noi poziții în instituțiile de stat, în care reacțiunea continua să se mențină și să desfășoare activitatea împotriva maselor.

În condițiile în care în întreaga țară lupta pentru înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare se desfășura cu amploare deosebită, Consiliile F.N.D. au luat măsuri de înlocuire a elementelor reacționare, de la Camerele Agricole. Împotriva voinții reacțiunii de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, la conducerea căruia se afla ministrul țărănist Hudiță, în numeroase locuri Consiliile județene F.N.D. au impus schimbarea personalului reacționar de la Camerele Agricole⁵⁰.

⁴⁷ Cîteva date sînt edificatoare. În luna februarie, în județul Dîmbovița, din 145 de primării, 122 erau conduse de primari aleși de popor. În județul Tulova, din 66 de primării, 64 aveau în fruntea lor primari democrați; în R. Sărat fuseseră înlocuiți 68 din cei 98 de primari, care funcționaseră înainte de 23 August; în județul Putna 74 de primari, din totalul de 99 au fost schimbați. În Prahova numărul lor ajungea la 45, în Vlașca – la 10 etc. În aprecierea cifrelor trebuie de ținut seama că procesul de democratizare a verigilor inferioare ale aparatului de stat era în plină desfășurare, el continuînd cu o deosebită amploare și după demisia lui Rădescu. („Din lupta P.C. R. pentru încetarea alianței... vol. 3, 1960, p. 86; D. Turcuși, *art. cit.*, p. 309).

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, fond 49, dosar 9271, fila 379.

⁵⁰ Pe linia hotărîrilor luate în cadrul Consiliului F.N.D. (Vezi Arhiva C.C. al P.C.R. fond 49, dosar 9269, fila 175), C.C. al Frontului Plugarilor a publicat la începutul lunii februarie Circulara nr. 2 „Sarcinile Comitetelor Frontului Plugarilor” (Circulara nr. 2 al C.C. al F.P. „În Luptătorul Bănățean” din 14 februarie 1945). În această circulară se sublinia necesitatea ca organele F.P. să-și aducă contribuția pentru cucerirea de noi poziții la Pretură, Primărie, Camerele Agricole. Este interesant de remarcat că supravegherea activității de la Camerele Agricole revenea organelor F.P. „Comitetele F.P. vor supraveghea ce se petrece la Camera Agricolă”

În Camerele Agricole se concentraseră numeroase elemente ale reacțiunii care se opuneau procesului de democratizare a satelor prin luarea unor măsuri de sprijinire a moșierimii. La intervenția hotărâtă a Consiliului F.N.D. județean, Prefectura județului Iași a schimbat personalul reacționar de conducere a camerei Agricole, înlocuindu-l cu elemente democratice. Una dintre primele măsuri luate de noua conducere a fost aceea de anulare a autorizațiilor emise pentru administrarea unor moșii de către diverși arendași și speculanți⁵¹. Acelaș lucru se înfăptuiește la Bacău⁵², Galați⁵³, Timișoara⁵⁴ etc. Schimbările petrecute la Camerele Agricole au reprezentat un succes al luptei maselor populare pentru ocuparea de noi poziții în aparatul de stat. Comitetele țărănești au căpătat posibilitatea, în aceste locuri, să-și exercite și mai mult funcțiile lor administrative și de conducere a lucrărilor agricole, deoarece conducerea democratică a Camerelor Agricole a venit în ajutorul lor, susținându-le activitatea și punându-le la dispoziție unelte, semințe etc.

Consiliul F.N.D. indicase ca în lupta împotriva lui Rădescu să se organizeze o ofensivă continuă, pe toate planurile, iar acțiunile întreprinse să fie simultane și concentrice⁵⁵. Pornind de la aceste precizări, Consiliile F.N.D. au organizat acțiuni unite de luptă a maselor în diferite locuri cu scopul de a surprinde reacțiunea și de a adînci starea ei de derută.

Concomitent au fost organizate acțiuni comune ale reprezentanților organelor administrative democratice din țară care și-au coordonat activitatea îndreptată împotriva majorității reacționare din guvern. Astfel, în zilele de 12–14 februarie 1945 a avut loc la Cluj Consfătuirea prefecților F.N.D. din Ardealul de nord. Din indicațiile regionalei P.C.R. Cluj, Consiliul F.N.D. a trasat prefecților sarcina înfăptuirii imediate, în toate județele, a reformei agrare, în conformitate cu Programul de guvernare al F.N.D.⁵⁶. La Iași în zilele de 15–16 februarie 1945, a avut loc Conferința prefecților din Moldova și Bucovina. La această conferință, ținută împotriva ordinului lui Rădescu, care o interzisese, prefecții democrați au hotărît trecerea imediată, în județele lor, la înfăptuirea reformei agrare⁵⁷.

În telegrama trimisă regelui ei spuneau: „Prefecții din Moldova și Bucovina de Sud își fac o datorie de conștiință de a vă semnala față de starea de spirit a țărănimii necesitatea urgentă și imediată a reformei agrare. De asemenea, noi înțelegem a susține această luptă a plugărimii române pentru împroprietărirea ei”⁵⁸. Această telegramă este semnificativă pentru activitatea organelor administrative democratice, desfășurată împotriva reacțiunii din organele de stat centrale.

(*Ibidem*). Această situație subliniază ideea coordonării activităților tuturor organizațiilor în cadrul Consiliilor F.N.D. și divizării sarcinilor pentru cuprinderea tuturor problemelor pe care le ridica revoluția.

⁵¹ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Bacău, fond 19, dosar 1, f. 8.

⁵² *Ibidem*, fila 21.

⁵³ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Galați, fond 2, dosar 18, fila 3.

⁵⁴ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Timiș, fond 2, dosar 170, fila 15.

⁵⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9269, fila 226.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ „Moldova liberă” din 19 februarie 1945.

⁵⁸ Arhivele Statului București, fond Casa Regală, serviciul probleme interne, dosar 30/1945, fila 66.

Rolul F.N.D. în coordonarea acțiunilor maselor țărănești și în sprijinirea lor creștea în locurile unde aparatul de stat era ocupat de elemente democratice. În aceste cazuri, F.N.D. folosea verigile aparatului de stat, își exercita pe deplin puterea pe plan local și lua măsuri, consfințite juridic de organele administrative, împotriva directivelor și ordinelor primite de la reprezentanții reacțiunii din guvern. Înfăptuirea reformei agrare în județele sau localitățile în care reprezentanții F.N.D. dețineau posturile cheie din aparatul administrativ a adâncit ruptura între organele locale democratice și majoritatea reacționară din guvern. Aici reforma agrară era înlăptuită sub directă conducere a prefecturilor și primăriilor.

Astfel, prefectura județului Constanța a elaborat instrucțiuni precise, pe care le-a trimis preturilor și primăriilor, de felul în care trebuie să se înlăptuiască reforma agrară⁵⁹. Prefectura județului Tutova a dat o ordonanță prin care a hotărât exproprierea moșiilor din cuprinsul județului⁶⁰. În această ordonanță se arăta ce pământuri sînt supuse exproprierii și cine poate beneficia de improprietărire. Interesantă ni se pare precizarea atribuțiilor comitetelor țărănești. Astfel, ele deveneau proprietare cu drept de exploatare a uleiinișilor, morilor țărănești, aflate pînă acum în proprietatea moșierilor. Se dădeau dispoziții Comitetelor satești și organelor administrative comunale de înlăptuire a ordonanțelor prefecturii⁶¹.

Despre această ordonanță, avînd însă în vedere și lucruri similare din alte județe, Rădescu spunea într-o ședință a Consiliului de Miniștri, că în nici un caz nu poate fi conceput dreptul prefecturii de a înlăptui peste capul guvernului reforma agrară⁶². În realitate însă, prefectii democrați nu s-au supus ordinelor primite de la Președinția Consiliului de Miniștri și, la indicațiile organelor F.N.D., au trecut în mod practic la înlăptuirea reformei agrare.

Tot mai multe note telefonice soseau la Președinția Consiliului de Miniștri, prin care Rădescu era anunțat că organele locale acționează împotriva ordinelor trimise de el. „Membrii organizației F.N.D. din județul Constanța, în frunte cu prefectul județului... procedează prin comitetele satești la împărțirea moșiilor în deplină libertate” – se arată în Buletinul de informare al Consiliului de Miniștri din 29 februarie 1945⁶³; „Prefectul județului Ialomița a dat ordin primarilor din județ să treacă imediat la împărțirea moșiilor... – se arată într-un alt buletin⁶⁴. „Primarii comunelor rurale au cerut (prefecturilor n.n.) să li se aprobe ca să execute împărțirea moșiilor boierești, înlăptuind această operațiune în cadrul hotărîrilor luate de comitetele țărănești și voința poporului”, semnala un buletin de informare

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9271, fila 408.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 9275, fila 7–8.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, fond 103, dosar 8486, fila 8.

⁶³ *Ibidem*, fond 49, dosar 9271, filele 432–433.

⁶⁴ *Ibidem*, 1. 369.

al Președinției Consiliului de Miniștri din 27 februarie 1945⁶⁵. Într-un alt buletin se arăta că „din ordinul prefectului de județ locuitorii din comuna Independența jud. Ialomița în frunte cu primarul au măsurat moșia...”⁶⁶.

Activitatea organelor administrative democratice se caracterizează în această etapă atît prin insubordonarea lor majorității reacționare din guvern, cit și prin lupta dusă pentru înfăptuirea prevederilor Programului de guvernare peste capul și împotriva reacțiunii care se opunea. Astfel, prefectul județului Ialomița a primit o telegramă din partea prefectului județului Constanța prin care acesta îi comunica că, în conformitate cu indicațiile primite de la F.N.D., să nu se mai execute ordinele primite de la Rădescu și să se treacă imediat, și în județul Ialomița, la înfăptuirea reformei agrare.

Întreaga activitate a majorității organelor administrative locale, desfășurată în concordanță cu interesele maselor populare a dus la pierderea de către reacțiune a controlului asupra puterii politice și administrative. Organele administrative au devenit, în cea mai mare parte, ele însele instrumente în mina maselor populare, cu ajutorul cărora acestea înfăptuiau de jos prevederile programului de guvernare.

În luna februarie 1945 activitatea organelor administrative locale s-a intensificat pe linia luptei împotriva majorității reacționare din guvern, desfășurînd acțiuni inițiate de organizațiile F.N.D., care aveau în esență scopul aducerii la cirna țării a unui guvern democrat.

Astfel, prefectii, în numele organelor administrative locale din Moldova în telegrama trimisă regelui cereau demiterea reacțiunii din guvernul generalului Rădescu. Ei arătau: „Actualul guvern (înțelegînd reacțiunea majoritară — n.n.) nu mai corespunde aspirațiilor maselor largi ale poporului, ale cărui spirit noi îl constatăm. Numai un guvern al Frontului Național Democrat va putea soluționa toate grelele probleme de astăzi ce apasă pe umerii poporului român, salvînd țara din impasul în care a virit-o războiul criminal al lui Antonescu și sabotarea sistematică a elementelor reacționare din guvern”⁶⁷.

Organele administrative democratice participau împreună cu oamenii muncii la marile demonstrații, cerînd împreună demiterea guvernului Rădescu. „La manifestații au participat toate autoritățile...”⁶⁸ — subliniau numeroase note informative pe care le primea Rădescu.

Văzînd în activitatea prefectilor democrați o subminare fătîșă a puterii sale, reacțiunea din guvern în frunte cu Rădescu a folosit diferite mijloace pentru a le stăvili acțiunile. Ocuparea de către mase a prefecturii din Teleorman la 11 februarie și instalarea unui prefect democrat a fost urmată de măsurile imediate pentru înlăturarea primarilor vechi, care mai rămăsese, confirmarea celor care fuseseră instalați de mase și trecerea în mod energic la confiscarea moșiilor și împărțirea lor⁶⁹. În fața acestei situații, Rădescu

⁶⁵ *Ibidem*, fila 408.

⁶⁶ *Ibidem*, filele 436—437.

⁶⁷ Arhivele Statului București, fond Casa Regală, Serviciul probleme interne, dosar 30/1945, filele 66—67.

⁶⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8842, fila 193.

⁶⁹ „Din lupta P.C.R. pentru închegarea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare.”, vol., III, pag. 280—281.

a ordonat înlăturarea prefectului democrat⁷⁰, lucru ce nu s-a putut înlăptui datorită hotărîrii și dirzenicii de care au dat dovadă masele populare în apărarea cuceririlor revoluționare. În această situație, Rădescu a dispus instalarea unui prefect în persoana subprefectului, om de al său, care trebuia să-i execute ordinele⁷¹. Crearea în județul Teleorman a unei noi prefecturi, ce acționa pe linia reacționară a majorității din guvern, urmărea anihilarea activității revoluționare a prefecturii democratice. Masele populare au înlăturat însă cu forța prefectul reacționar din Turnu Măgurele⁷².

Împotriva activității prefectului F.N.D. din județul Timiș Torontal, care, în lumina indicațiilor Consiliului județean F.N.D. desfășura în sate o muncă susținută pentru schimbarea primarilor reacționari și înlăptuirea reformei agrare, Rădescu a trimis un ordin prin care îi interzicea deplasarea în satele și comunele județului. „Interzic cu desăvîrșire orice deplasare a Dvs. pe teritoriul județului fără aprobarea prealabilă a subsemnatului. Vă fac personal răspunzător de executarea înlocmai a prezentului ordin”⁷³ — era conținutul telegramei lui Rădescu. Bineînțeles, aceasta nu a împiedicat cu nimic activitatea prefectului F.N.D. care nu a acordat nici o atenție ordinului primit.

Organele administrative democratice au instituit o supraveghere atentă a unităților represive ale burgheziei și moșierimii reacționare în vederea anihilării unor eventuale acțiuni îndreptate împotriva maselor. Inspectoratul General al Jandarmeriei raporta lui Rădescu că „sînt informații precise că toate convorbirile telefonice, corespondența, telegramele sînt cenzurate... Nici o convorbire a unităților de jandarmi, în special, nu scapă necenzurată”⁷⁴.

Toate aceste acțiuni organizate ale elementelor democratice din aparatul de stat, calificate de reacțiune drept „dezordini ale organelor locale”⁷⁵, constituiau aspecte importante ale pierderii puterii de către reacțiune. Treptat, masele populare cucerneau pozițiile cheie din aparatul de stat, îngustînd tot mai mult sfera de exercitare a puterii reacționare. Ele au imprimat acțiunilor lor pecetea cuceririi, consolidării și exercitării în fapt a puterii noi, care, către sfîrșitul lunii februarie, *era deja conturată în multiplele domenii ale vieții politice și de stat*.

LE FRONT NATIONAL DÉMOCRATE PENDANT L'ÉTAPE DÉCISIVE POUR LA LUTTE DES MASSES AU BUT DE L'INSTAURATION DU GOUVERNEMENT DÉMOCRATE

R é s u m é

Ayant à la base la recherche des matériaux archivistiques, l'auteur s'est proposé de démontrer l'extension de la base de masse de cet organisme politique, créé et dirigé par le Parti Communiste Roumain dès l'automne de l'année 1944. L'intense activité de F.N.D. depuis le commen-

⁷⁰ *Ibidem*, p. 282; vezi și „Scinteia” din 20 februarie 1945.

⁷¹ *Ibidem*, p. 282—283.

⁷² *Ibidem*, p. 286.

⁷³ „Luptătorul Bănățean” din 25 februarie 1945.

⁷⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 9279, fila 40.

⁷⁵ *Ibidem*, fond 103, dosar 8496, fila 32.

cement de l'année 1945, l'étape décisive de la lutte pour le pouvoir, a été le résultat des mutations survenues dans la disposition des forces de classe, du travail entrepris par les organisations du parti communiste. F. N.D. a prouvé d'être le noyau autour duquel se sont ralliées les forces progressistes de la société roumaine, vitalemment intéressées dans la réalisation du programme de gouvernement élaboré à la fin de l'année 1945. La recherche de l'activité de F. N.D. au contexte révolutionnaire qu'il y avait au pays, met en évidence le caractère scientifique de la politique d'alliances du parti communiste, le réalisme des mesures initiées, sa capacité d'appliquer les principes du marxisme aux conditions concrètement historiques de la Roumanie.

· 1877. MĂRTURII CONTEMPORANE

D. IVĂNESCU

Arhivele statului din Iași păstrează în tezaurul documentar, alături de alte nenumărate valori de interes istoric, și acele mărturii ce vorbesc de lupta poporul român pentru obținerea independenței naționale. Telegramme, scrisori, memorii, rapoarte ale oficialităților vremii, fotografii, etc., toate acestea la un loc, formează o imagine cît de cît revelatoare asupra sacrificiilor pe care întreaga națiune le-a făcut în anii 1877—1878.

În fondul arhivistic al Primăriei municipiului Iași se află mai multe dosare al căror conținut se referă la rechizițiile necesare armatei române, la listele de subscripții făcute în folosul soldaților români răniți, măsurile luate pentru încadrarea armatei ruse, eforturile depuse de locuitorii județului Iași pentru a trimite armatei române, printre altele, 20.000 ocale de pline, o ambulanță pentru cîmpul de luptă și una pentru spitalul de la Turnu Măgurele, ca și deschiderea unui spital pentru răniții de război, care funcționa la Iași și multe altele¹.

Un număr de ordine telegrafice semnate de Mihail Kogălniceanu în calitate de ministru de externe, aflate în colecția de „Documente” a Arhivelor Ieșene, evidențiază unele momente importante din timpul conflictului armat româno-ruso-turc; bombardarea Calafatului de către turci², ruperea relațiilor cu Poarta³, căderea Plevnei⁴ etc. La aflarea acestui din urmă eveniment capturarea lui Osman Pașa și victoria de la Plevna, într-un raport al Primăriei municipiului Iași se afirmă că vestea „a străbătut ca un fulger în toate unghiurile țării, a făcut să tresalte bătrînul municipiu al Iașului”⁵. Așa după cum era de așteptat, Iașul a știut să-și întîmpine pe cei care, pe cîmpul de luptă, au reușit, împotriva unei armate bine instruită și echipată, să obțină victorii răsunătoare. O publicație a Primăriei municipiului Iași anunța sosirea în localitate, la 1 ianuarie 1878, a Regimentului 13 Dorobanți „compus — se spune — în mare parte din fii și frații cetățenilor acestui vechi și ilustru municipiu, asupra căruia acest valoros regiment a aruncat o nouă rază de glorie”⁶. Dealtfel, cuvinte deosebit de elogioase pentru actele de eroism săvîrșite de fiii Iașului, aflați în Regimentul 13 Dorobanți, avusese și Mihail Kogălniceanu care, în telegrama trimisă prefectului Iașilor cu ocazia luării Griviței și reproducă în nr. 94 din 31 august 1877 al „Curierului de Iași”, afirma: „Întîiul regiment care a dat plept inamicului și a cărui drapel a fost întîiul drapel al armatei române care a primit botezul de sînge este al 13-lea regiment de dorobanți, compus din fiii ieșenilor. Acest drapel este astăzi decorat cu marele cordon al Stelei Române. Ca mai totdeauna Iașii și astăzi dată a fost înainte mergători. Mîndru de a fi ieșean rogu-vă a felicită din parte-mi pe concetățenii mei. 30 august 1877. Kogălniceanu”.

Foarte mulți ieșeni vor oferi bani pentru organizarea unui banchet cu ocazia sosirii în Iași a Regimentului, printre ei se aflau Petru Poni, Nicolae Gane, Alexandru Livaditti etc. De la cei care, din diverse motive, n-au putut participa la această sărbătoare a Iașului, ne-au rămas însă mai multe scrisori. Vom cita doar două, aparținînd maiorului Gîrleanu și cunoscutului profesor Ștefan Mică. Primul spunea, în scrisoarea adresată organizațiilor: „*Pagînile istoriei*

¹ Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 101, 104, 107, 142/1877; *Ibidem*, fond Mltropolla Moldovei, dosar 54/1877.

² *Ibidem*, colecția „Documente”, P. 796/4.

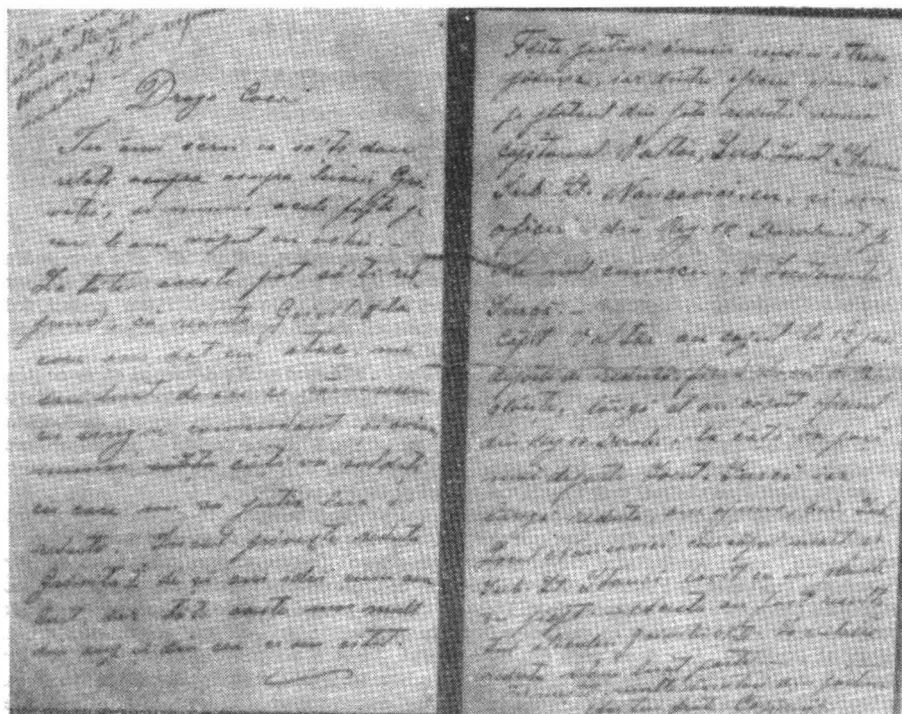
³ *Ibidem*, P. 796/6.

⁴ *Ibidem*, P. 796/8.

⁵ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iași, dosar 11/1877, f. 84.

⁶ *Ibidem*, colecția „Documente”, P. 796/9.

române sînt pline de fapte glorioase. Azi lumea întreagă trebuie să știe că orice picătură de sînge cîdută pe cîmpul de luptă a înălțat baza independenței române⁷; iar cel de al doilea saluta, citez, „pe cei briați, care și-au expus viața pentru a ne crea o patrie liberă și independentă”⁸.

Septembrie 1877. Scrisoarea căpitanului Cazimir Cugler către sora sa, Matilda Cugler Poni, privind atacul dat de trupele române asupra redutei Grivița 11 în 30 august 1877.

Dintre documentele inedite de o valoare deosebită pe care le reproducem este descrierea atacului dat de trupele române asupra redutei Grivița II. După insuccesele anterioare ale armatei ruse s-a fixat ca cea de a treia bătălie asupra Plevnei, la care participa și armata română, să aibă loc în ziua de 30 august 1877. Cucerirea Plevnei era obiectivul principal al trupelor româno-ruse pentru a realiza trecerea la sud de Balcani. Dar pentru aceasta trebuia mai întîi cucerită reduta Griviței, numită și „cheia Plevnei”, după cum se vede din scrisoarea pe care o publicăm și care aparține unuia dintre participanții la aceste evenimente, căpitanul Cazimir Cugler.

Căpitanul Cazimir Cugler, autorul scrisorii, este fratele poetei Matilda Cugler Poni și unul dintre participanții la războiul din 1877—1878. Scrisoarea este adresată poetei, probabil la începutul lunii septembrie 1877, înainte de a avea loc cel de al doilea atac al trupelor române asupra Griviței II. Scrisă într-un stil sobru, emoționant, ea este o oglindă fidelă a primului atac dat la 30 august 1877 de trupele române asupra acestei redute, în fața căreia au lăsat, în această Vale a Pîlîngerii, 2800 de morți și răniți. Aici au căzut erol a căror nume sînt scrise cu majuscule în cartea istoriei naționale: maiorul Șonțul, căpitanul Valter Mărăcineanu, locotenentul Șurcă și mulți alții.

⁷ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iași, dosar 11/1877, f. 145.

⁸ *Ibidem*, f. 1-19.

Cel de al doilea document este o scrisoare de mulțumire adresată soției maiorului Nicolae Holban din Regimentul 5 Dorobanți, Profira Holban, care a activat în cadrul spitalului „Elisabeta Doamna” din Galați, unde erau tratați răniții de război. Despre maiorul Nicolae Holban

„Parcul trenului”. Pe fotografie mai sînt scrise următoarele cuvinte: „Amintire din reșelul pentru independență 1877—1878”. Foto București, 1878.

el însuși participant la războiul de independență, se găsește mai multe informații în colecția de „Documente” a Arhivelor ieșene⁹. Posesor a mai multor ordine și medalii, române și străine, primite drept recompensă „pentru curajul și devotamentul de care a dat dovadă în luptele de peste Dunăre”¹⁰, îl vom întîlni și ca executant al unor misiuni diplomatice în străinătate în anii imediat următori războiului de independență. Soția sa, Profira Holban, a primit, de asemenea, unele însemne și distincții pentru îngrijirea acordată celor răniți¹¹.

Cel de al treilea document este un memoriu semnat de Gh. Calmuțchi și adresat Primăriei municipiului Iași în vederea schimbării unor denumiri de străzi cu nume de eroi din timpul războiului de independență. Semnatarul acestui memoriu s-a înscris voluntar în rândurile Regimentului 5 de linie din Iași, a participat la război și a rămas cunoscut mai ales datorită celor două lucrări ale sale, *Episoade din Campania războiului 1877—1878*, Iași, 1927, 37, p. și *1877—1878. Eroii morți*, Iași, 1928, 104 p. Rîndurile scrise de Calmuțchi, pe care le publicăm mai jos, sînt interesante în afara faptului că aparțin unui participant la evenimente, dar mai ales pentru acele amănunte revelatoare despre eroii români ai războiului.

⁹ Ibidem, colecția „Documente”, P. 708/37—63.

¹⁰ Ibidem, P. 708/54.

¹¹ Ibidem, P. 708/49, 66.

I

Dragă Coco,

Tu îmi scrii ca să-ți dau relații asupra luării Griviței, și numai acele fapte pe care le-am văzut cu ochii.

La toate acestea pot să-ți răspund că reduta Grivița II, la care am dat eu atac, nu s-au luat deoarece rămăsesem eu singur comandant și aveam numai câțiva soldați cu care nu se putea lua o redută. În ell privește reduta Grivița I, deși am idee cum s-au luat, dar toate acestea mai mult din auz și din ceea ce am citit. Pot însă ați face o mică descriere de atacurile ce s-au dat la Grivița nr. II, care era cea mai mare și la care am luat eu parte.

Cîteva zile mai înainte de atacul din 30 august, Statul major rus făcu o recunoaștere a pozițiilor din jurul Pleonei și găstră de mare importanță poziția ocupată de reduta Grivița, ca una ce domina valea Pleonei.

Pentru aceste motive să și hotărîră ca să se dea atac acestei redute pe care ei o numeau chela Plenei.

Trei zile înainte de atac se făcu recunoașterea pozițiilor din jurul redutei Grivița, aceste recunoașteri însă se făcură de la mare distanță și numai din două puncte opuse. Întîia recunoaștere se făcu din dreptul pozițiilor ocupate de Divizia a 4 Română și a doua din partea opusă, unde se afla Divizia a 3 Română.

Din aceste două puncte opuse se vedea reduta Grivița înconjurată de un platou care se inclina foarte ușor dacă însă Statul major rus și-ar fi ales un punct intermediar acestor două, și s-ar fi apropiat mai mult de redută, ar fi văzut că sînt două redute, care se mascau una pe alta, și că reduta Grivița II avea în fața sa o vale în care ori cîte trupe ai fi trimis trebuiau să piară sub focurile încrucișate ale inamicului.

În fine în ziua de 30 august, pe la orele 12, deja trupele ce trebuiau să atace se aflau în pozițiile de unde trebuia să înceapă atacul. La ora 3 se dădu semnalul de atac, atunci două companii din Regimentul 10 Dorobanți ieșiră în lărmătoare înainte, în urma acestora veneau alți soldați cu scări și gabioane, iar după aceștia venea coloana de asalt compusă din un batalion sub comanda căpitanului Valter Mărăcineanu.

Îndată ce am ajuns pe creasta dealului, turcii ne-au și primit cu două obuze de tun care destigur au fost îndreptate mai dinainte. Aceste obuze pătrunseră chiar prin coloana de asalt sau mai bine zis prin batalionul lui Valter. Aceste obuze n-ar fi fost nimica dacă n-ar fi fost în fața noastră de scorburi o vale sub focurile continue ale turcilor din redută, care în linie dreaptă nu erau mai mult de 400 m.

Soldații, văzînd acest mormînt în fața lor, nu mai voiră să asculte de comanda șefilor și luară pasul alergător, scorbînd cu cea mai mare viteză valea. Ajunși în vale văzură că nici aici nu erau adăpostiri de focuri, prin urmare trebuiau să meargă înainte, căci sînd pe loc mai ușor poși fi lovit.

De astă dată trebuiau să urce o pantă pe creștetul căreia se afla reduta Grivița. Această pantă era mai mică ca cea pe care o scoborisă, dar în schimb era acoperită de o pădure înădră și impracticabilă, iar pomii erau legați unul de altul cu sirme de telegraf, la diferite înălțimi, pentru a împiedica trecerea.

În această vale au căzut morți maiorul Șonșu, căpitanul Panu, sublocotenent Horcia, sublocotenent Ulescu, pe care i-am văzut.

Văzînd aceasta soldații năvăliră asupra pădurii, care nu era mai largă de 20—25 metri, dar îndîmpinără cele mai mari dificultăți, trebuind să taie sirmele și îngrămădindu-se unul peste altul. În momentul cînd credeau că vor reuși a trece prin pădure, a început o canonadă teribilă de la reduta Bucov, ale căror tunuri erau dirijate chiar asupra pădurii.

Aici, a fost cel mai mare măcel care și-l poate închipui cineva. Obuzele cădeau în număr mare, răsturnau pomii, omorînd 10 pînă la 12 oameni fiecare obuz. Foarte pușini oameni reușiră a trece pădurea, iar dintre ofițeri ajunseră pe platoul din fața redutei numai căpitanul Valter, sublocotenentul Stanciu, sublocotenentul Nancovici, eu și un ofițer din Regimentul 10 Dorobanți, pe care nu-l cunosc, și locotenentul Șurcă.

Căpitanul Valter a căzut la 12 pași departe de redută, fiind lovit de două gloanțe, lîngă el a căzut ofițerul din Regimentul 10 Dorobanți, la câțiva pași mai departe locotenentul Șurcă, iar lîngă redută am ajuns cu sublocotenentul Nancovici, care căzu mort, și sublocotenentul Stanciu, lovit de un glonte în piept.

Acesta a fost rezultatul atacului Griviței II. La cealaltă redută n-am luat parte.

*Primește multe sărutări din partea-mi
Al tău frate
Cazimir*

Dacă ai nevoie de alte relații scrie-mi și-ți voi răspunde imediat

II

Arh. Șt. Iași, fond „Petru Poni”, mapa Matilda Poni, nr. 1580. Original.

1878 în 15 mai

România
Spitalul Elisabeta Doamna
Carteatale gălățeană
Nr. 226

Onorabilă doamnă,

În timpul cât a durat căutarea soldaților români răniți în Spitalul „Elisabeta Doamna”, înființat la Galați, domnia voastră dându-vă osteneala cu îngrijirea și consolarea lor ca la însăși copil dumneavoastră, Comitetul pătruns de înaltele sentimente umane de care dumneavoastră ați dat probă în această ocaziune, în numele său și a acelor soldați ce și-au găsit sănătatea în acest spital, vine a vă aduce vtile sale mulțumiri pentru devotamentul și zelul cu care ați concurat la ușurarea suferinței lor.

Binevoită, vă rog, onorabilă doamnă, a primi asigurarea prea osebitei mele considerații.

Președinte

Econom, I. Severin

Domniet Sale, doamnei P. Holban. Loco.

III

Arh. Șt. Iași, colecția „Documente”, P. 708/47. Original.

Iași, 1906 Ianuarie 11

Domnule Primar,

Din Garnizoana Iași, în timpul campaniei 1877—1878, cu războiul contra Turciei, s-a trimis pe timpul Bulgariei 5 regimente și anume:

Regimentul 13 de Dorobanți, Ștefan cel Mare aslatzi, Regimentul 5 de linie, Regimentul 2 de Roșiori, Regimentul 7 Căldrași, Regimentul 4 de Artilerie, Escadronul 2 de jandarmi și Compania a 4 sanitară.

Palatul Bulgar a acoperit zeci de mii de oameni, din care și Iașul a avut mulți fii, despre care astăzi nimic nu se mai aude.

Aceste trupe, la toate atacurile ce le-au dat, au avut un mare număr de ofițeri morți, și în timp de 30 de ani nu și-a adus nimenea aminte de acești bravi luptători care și-au jertfit viața pentru independența țării. Astăzi acești ofițeri nu mai suflă, zac pe timp străin și dacă Iașul pentru moment nu e în stare a face altceva pentru dînșii, vin respectuos a vă propune, domniei voastre, domnule primar, ca măcar numele acestor bavi ofițeri să fie pus pe străzile orașului, pentru ca astfel să ne arătăm recunoștința datorată liberatorilor noștri. Înlocuindu-se, astfel, de exemplu, Strada de Sus cu denumirea Căpitan Romano Mihail, din Regimentul 5 de linie, morți la 30 august.

Strada Palatului, cu denumirea Căpitan Măcărescu I. Neculai, fiu al Iașului, din Regimentul 7 de linie, morți în ziua marelui asalt din 30 august.

Strada Nicolina, cu denumirea Căpitan Panu N. Vasile din Regimentul 8 de linie, morți la 30 august, în fața Plevnei, fiul matorului Vasile Panu, fost în Regimentul 5 de linie, de unde a ieșit la pensie.

Strada Bulgară, cu denumirea Locotenent Ioan Bădulescu, din Regimentul 5 de linie, morți la spitalul din Turnu Măgurele, în urma rănilor primite de la trei gloanțe.

Strada Veche, cu denumirea Sublocotenent Justinian D. Handoca din Regimentul 5 de linie, mort la 28 august în fața Plenei.

Strada de Jos, cu denumirea Sublocotenent Bodescu Gheorghe, din Regimentul 5 de linie, mort la 30 august în fața Griviței.

Strada Țicăul de Sus, cu denumirea Sublocotenent Gheorghe Valentinianu, fiu din județul Iași, stînd rînil pe cîmpul de luptă mai multe zile, în urma a trei gloanțe căpătate, i s-a scurs tot singele, nelăsînd buzbuzeii să ridice rînișii, fiind furat noaptea de soldați și dus la ambulanță unde moare în ziua de 2 octombrie.

Strada Zugravorilor, cu denumirea Ioan Dimitrie Pastia, fost caporal în Regimentul 5 de linie, în etate de 18 ani, intră ca voluntar în Regimentul 5 de linie, la începutul războiului, în compania 8; la atacul de la 27 august, cînd regimentul înainta spre Plevna, la o distanță cam la vreo 400 de metri de parte de forț, vine un obuz spre a lua zilele tinărului caporal, rînindu-l de moarte. Acesta a fost cel înțit rînit care a stropit cu singele său pămîntul bulgăresc. Pe cînd ambulanța îl ducea la spital, măriia sa Carol, trecînd cu Statul Major, întreabă cine este rînit. În dorința de a-l recompensa pentru vitejia cu care mergea în atac înaintea căprării sale, încurajînd pe soldați, măriia sa a vroit a-l decora. Atunci tinărul brav caporal, mulțumind mării sale pentru atenția sa, răspunse că totul e în zadar; fiind grav rînit curînd va muri, fără nici un regret însă, e mulțumit că a contribuit și el la înfrîngerea turcilor. Măriia sa, adînc impresionat de bravura tinărului caporal, auzînd că a închis ochii pentru vecie, a dat ordin de a fi înmormîntat cu toate onorurile militare; și astăzi se poate găsi mormîntul lui separat, avînd o cruce la cap.

Șoseaua Arcu, cu denumirea de Sublocotenent Gheorghe Țintilă, mort în urma rînilor primite la o recunoaștere făcută în fața marelui forț, în ziua de 30 august, primînd trei gloanțe.

Strada Primăriei, cu denumirea Maiorul Macri Dimitrie, care a comandat bravul Regiment 13 Dorobanți la toate atacurile și care prin conducerea sa de brav comandant a putut însușești ni ofițerii și trupa. Făcîndu-și datoria cu prisosință, glorificînd armata în fața reprezentanților străini ce erau ațasați pe lîngă măriia sa domnul, ea probă că jurnalele străine de pe atunci au adus laudă fării pentru curajul ce l-a avut bravul curcan în fața Griviței și a Plevnei, probă este și sfîmoșoa telegramă a Împăratului, din 19 iulie 1877, către domnitorul Carol a României și care arăta astfel:

„Vino în ajutorul nostru, treci Dunărea, unde, cun și cu ce condiții vei vroi, turcii ne prăpădescu, cauză creștinătății este în pericol, iscălit Împăratul Alexandru al II-lea”.

Fîind că armata rusă dezorganizată și demoralizată cum era nu mai putea rezista, căci erau amenințați de a fi aruncați în Dunărea cu Împărat cu tot, atunci a recurs la ajutorul Domnitorului nostru. Și atunci armata română a știut să reînvie vechea vitejie a domnilor Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, care au dat exemple în toate bătăliile contra dușmanului și care niciodată nu s-au lăsat să fie bătuți de nimenea, așa că descendenții lor cu sală și mîndrie au știut să-și menție prestigiul față de puternicul lor aliat.

Iașul fîind un oraș, cu desăvîrșire cultural, de unde au pornit toate ideile mari, unde sînt concentrați astăzi copii din toate unghiurile țării, pentru a li se însușești dragostea de țară și venera patriotismul strămoșilor noștri, cred că este necesar ca numele bravilor ofițeri, ce am avut onoarea a vi-l expune mai sus, să fie citit înoldeana de nițoarele generații spre a-și împrosopla memoria și a ști că în anul 1877—78, sub domnia lui Carol I de Hohenzolern, românul a îngenuchiat pe turc la picioarele sale.

Sper, domnule primar, că domnia voastră, veți binevoi a lua în considerație propunerea subsemnatului și a admite această idee.

Primiți, vă rog, domnule primar, asigurarea prea distinsei mele considerațiuni.

G. Calmușchi

IAȘII ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1898

VIORICA TEIȘANU

Gazetele ieșene anunțau în preajma zilei de 3 mai 1898 : „Se împlinesc 50 ani de la epocala adunare de pe Clmpia Libertății a românilor transcarpațini“. Străvechiul oraș, în primăvara anului 1898, era în plină efervescență patriotică unionistă : *Liga Culturală a tuturor românilor* lansează un manifest, publicat de presa ieșeană la 20 aprilie :

„Cetățeni ! Anul acesta se împlinesc 50 de ani de cînd românii de peste Carpați se adunară în număr de peste 40.000 pe Clmpia Libertății de la Blaj și cerură respectarea drepturilor lor naționale. E o datorie sfîntă pentru noi să ne aducem aminte de 3 mai 1848 și să sărbătorim cu toții actele iluștrilor bărbați care s-au jertfit pentru cauza dreaptă a națiunii române. Cultul oamenilor mari ai unui neam este o dovadă că generațiunile prezente vor să continue opera începută de părinții lor.

Ne adresăm vouă, iubiți concetățeni, și vă rugăm a lua parte la serbarea acelei zile. Îndeoșbi invităm la această serbare tinerimea care e menită să ducă mai departe opera de regenerare națională, începută pe Clmpia Libertății de la Blaj. Să sărbătorim... demn și măreț aniversarea acestei zile scumpă tuturor românilor, dovedind prin aceasta lumii culte și civilizate, că națiunea română e conștientă de misiunea ce are de îndeplinit la Carpați, Dunăre și Marea Neagră“.

În fruntea Ligii Culturale se aflau rectorul universității ieșene, Nicolae Culianu, profesorii Aron Densușanu, Teodor Burada, Petre Grăniceanu, colonelul Gheorghe Teișanu, șeful Statului Major al Corpului IV Armată din localitate¹ și alții. Comitetul Ligii, în unire cu Comitetul studențesc, a pregătit aniversarea aceasta pentru a-i da o amploare și o măreție demnă de fapta aniversată.

La 17 aprilie 1898, sub auspiciile Ligii, se organizează o festivitate, relatată pe larg de ziarul „Evenimentul“ din 19 aprilie : „A fost o adevărată sărbătoare... a răsunat sala Teatrului Național de vorbe dragi oricărui are simțire română neprihănită și fiecare a putut, o clipă măcar să trăiască idealul scump nouă tuturor. În superbe alegorii reprezentate în tot ce Universitatea are mai inteligent și mai dragălaș, s-a întrupat și realizat cîteva momente carerămîne-vor neuite tuturor : *Visul românilor...* Sala plină, arhiplină ; eră ceva deosebit în publicul acesta ; se observa că nu e adunat pentru un spectacol obișnuit. Costume țărănești printre elegante toalete

---

¹ *Gheorghe Teișanu* (1859—1910) s-a născut dintr-o familie modestă, a cărei obîrșie era în com. Teișani—Prahova. Tatăl său, Dumitru, era proprietarul unei librării în Ploiești, iar mama, Anastasia, descindea dintr-o familie de luptători greci din 1821. Al cincilea din cei șapte copii, Gheorghe Teișanu, și-a făcut studiile la Școala militară din Iași. La vîrsta de 18 ani participă ca voluntar la războiul pentru independență 1877—1878, cîștigîndu-și gradele, fiind decorat. În perioada 1883—1884 este trimis de stat ca bursier la Școala superioară de război din Bruxelles. Întorcîndu-se în țară, a fost numit ca șef de Stat Major de Brigadă și de Divizie la Roman, apoi la Turnu Severin, al Corpului IV Armată din Iași, apoi comandant al Regimentului 12 „Cantemir“ Brlad și comandant al Brigăzii din Galați. În 1895, generalul Pilat îl caracteriza astfel : „Distins ofițer de Stat Major, are cunoștințe largi și serioase asupra artei militare. Intelligent, demn, foarte conștiincios în servicii și cu o purtare exemplară“. În urma unui grav accident în timpul unei parăzi, col. Gh. Teișanu rămîne invalid în 1905. (Informații biografice de la autoarea prezentului material, fiica colonelului Gh. Teișanu n.r.).

Ianpioane electrice tricolore, tablouri cu subiecte istorice așezate ad-hoc în foyer. Toate denotau că reprezentația nu e obișnuită. Loja Comitetului teatrului a fost abandonată artistelor, artiste numai pentru o singură dată, atât de scurtă sară. Corul sf. Spiridon condus cu atita măiestrie de Titus Cerne, face începutul și dezlănțuie aplauze furtunoase ale serii cu veșnicul, întineritul *Deșteaptă-te române*. Urmează un program de cîntece și recitări patriotice, iar în partea a doua

Partea III.

UN VIS

Muzică compusă de dl. Cap. Lehey.

Persoanele:

TABLOURILE VII:

România	D-ra Studentă Florica Urechio
Evangelina	Elena Densulescu
Bucovina	Virginia Nechilescu
Galacia	Lucretia Mănuș
Țara Românească	Lucretia Nechilescu
Basabia	Adriana Căllău
Țara Românească	Maria Popescu
Țara Românească	Ioschina Căllău
Țara Românească	Ortansa Georgescu
Țara Românească	Ortansa Gali
Țara Românească	Studentii Frații G. și I. Botez

PIESA:

Țara Românească, cântată de	D-ra Ortansa Măndulescu
Țara Românească	acompan. de orchestra
Țara Românească	dl. G. Căllău
Țara Românească	D-na V. Căllău
Țara Românească	D-ra student Ioschina Căllău
Țara Românească	Ortansa Georgescu
Țara Românească	Ortansa Gali

Intract

Partea IV.

MUREȘANCA

Dans național, executat de personalul artistic al teatru național sub conducerea dl. P. S. Alexandrescu.

Începutul la 8/ sară precis.

Comitetul

o piesă în două acte *Jurământul lui Horia*, primită de public cu furtunoase aplauze. În piesa a doua cu caracter național mai pronunțat... cu țărani, dl. Căllău (Visătorul) are un vis, în care vede timpul cauzei române: unirea tuturor provinciilor subjugate. Hora tuturor acestor surori, unirea lor, au de partea lor „Dreptatea” și „Bunul Geniu” al României. Succesul acestui tablou vibrant a fost așa de mare, încît publicul a chemat pe autor. După cîteva momente de ezitare, dl. colonel Gh. Teșanu apare de două ori, intrucît el era autorul. În urmă, „Mureșanca” încheia serbarea.

Toate ziarele ieșene din luna aprilie 1898 au scris despre pregătirile pentru ziua de 3 mai, iar mișcarea a luat proporții din ce în ce mai ample :

„Din Iași se denunță un fapt de o extremă și nejustificată asprime. Colonelul Teișanu, șeful Statului Major al Corpului IV Armată, a fost pedepsit cu 60 zile închisoare în niște împrejurări care au revoltat pe ieșeni. S-a jucat deunăzi la Iași, cu ocazia reprezentăției în folosul Ligii Culturale, o scenetă datorită colonelului Teișanu. Publicul a silit prin aplauze neșfârșite ca autorul să apară o clipă pe scenă. În urma unor intervențiuni diplomatice, domnul Sturza a cerut și a obținut pedeapsa colonelului Teișanu. În urma celor arătate de noi azi, el se află depus în arestul ofițerilor din cazarma jandarmilor pedestri. Un colonel, după legile militare, pentru prestigiul armatei, se arestează în casă și nicidecum cu subalternii săi”².

Aspect din spectacolul cu piesa „Un vis” de Gh. Teișanu.

Alte mărturii privind evenimentul : „Ziua de 3 mai care ar trebui anul acesta să fie semnalul bucuriei înregii suflări românești, care ar trebui să fie preludiul unei grabnice concentrări a tuturor românilor, care azi ar trebui să fie ziua mult așteptată în care să ne putem, noi românii, întinde mîna unuia la alții peste hotare, ziua aceasta de 3 mai va fi o zi tristă pentru toți. Acuma cînd această aniversare se apropie, aniversare care a redeșteptat în piepturile tuturor românilor o mai mare iubire de țară, o mai mare dorință de liberate, acum s-a găsit nemernicul pitic de la Externe (M. Sturza) să vie cu un ordin draconic și să aresteze pe un ofițer, pentru că a lăsat să se vadă iubirea lui de țară”³.

În același timp ajunge și vestea închiderii școlilor românești din Transilvania, cu suspendarea subvențiilor române — fapt ce are un ecou puternic în toată presa română : „Drapelul”, „Dreptatea”, „Epoca”, „Timpul”, „Adevărul” și care acuzau pe Sturza de trădare.

Ziarul „Opinia” din 3 mai 1898 lansa îndemnul : „Tu ! 3 mai, fii simbolul unirii și a îmbărbătăririi neamului românesc”. „Serbarea de 3 mai a fost impunătoare la Iași. După cum mișcătoare au fost imnurile ridicate pentru odihna eroilor căzuți ; . . după cum impunătoare și potrivite împrejurării au fost discursurile la Ștefan cel Mare, tot așa de ploasă era să fie salutare pe care fiecare manifestant vroia s-o aducă colonelului Teișanu, victima sentimentelor lui și a noastră a tuturor”⁴.

² „Evenimentul”, 30 aprilie 1898, art. „Presa și colonel Teișan”.

³ „Evenimentul”, 1 mai 1898.

⁴ „Evenimentul”, 5 mai 1898.

Iată cum au decurs evenimentele din Iași în acele zile de frământări, relatate tot de „Evenimentul” din 5 mai 1898 și redată aici în parte : „În dimineața memorabilă, la ora 9,30 Aula Universității și toată curtea era plină de lume. De aici cortegiul pornește spre statuia lui Ștefan cel Mare. Gheorghe Mihăileanu, delegat bucureștean, începe seria discursurilor vorbind despre însemnătatea zilei de 3 mai 1848, în care frații noștri s-au adunat pe Cîmpia Blajului, pe care au numit-o „Cîmpia Libertății” pentru a revendica drepturile lor naționale”. Amintind despre Avram Iancu, S. Bărnăuțiu, A. T. Laurian, și alții, se preciza : „Anul 1848 a fost timpul în care toate popoarele s-au ridicat, luptînd pentru principii liberale, naționale, democratice. Pentru că mă găseșc la Iași, orașul care a făcut sacrificii mari pentru realizarea Unirii Principatelor române, termin cu cuvintele unui mare patriot : Pe cine a unit Dumnezeu, nici o mînă omenească nu poate desface. Singele apă nu se face. Nu pot părăsi tribuna aceasta fără a aduce omagiu unui bun român, concetățean al dvs., care suferă pedeapsă pentru cauza românismului — colonel Teișanu”.

De aici, manifestații spontane în fața locuinței colonelului : „N-am voit să facem scandal, ci numai să aducem un omagiu luptătorului Teișanu”, a spus unul din vorbitori. Doar după intervenția brutală a jandarmeriei și transportarea colonelului la închisoarea din Roman, manifestații au putut fi dispersați, după o încăierare și cîțiva răniți.

După amiază la orele 1-4, are loc un alt miting în aula Universității, unde vorbește A. D. Xenopol. După ce arată dreptul istoric al românilor asupra ținuturilor transcarpatine, profetic spune : „În curînd, barca habsburgică se va sfărîma, salvînd popoarele azi obijduite. Pînă atunci, e datoria noastră ca să ajutăm pe românii de dincolo”.

Apoi a vorbit profesorul I. Paul, al cărui discurs era adresat tinerimii. „Simțire, inimioșie și durere de suflet, iată ce a fost discursul domnului Paul : sînt dascăl și în pedagogie se spune că toate învățămintele să plece de la apropiat la depărtat ; să lăsăm umbrele strămoșilor noștri, să vorbim de noi . . Tinerime ! Colonelul Teișanu stă la temniță. Să nu mergem la Teișanu că l-am milni, dar să mergem la Domnul Ștefan și să-i spunem : un soldat de-ai tăi s-a rătăcit în armata noastră ; unul singur și acela stă în temniță. Să mergem la Ștefan cel Mare, care prin ochii lui de bronz ne va vedea, care prin urechile lui de tuci va auzi numele soldatului său : colonel Teișanu”⁵.

În încheiere, Densușanu mulțumea, în numele fraților de dincolo, pentru solidaritatea care au arătat-o : „Nedreptățile le vom suferi mai cu tărie și mai cu nădejde”.

Fălmîntările din acele zile de la Iași au avut un răsunet adînc în Capitala țării. La Adunarea deputaților (4 mai — 14 mai 1898) au fost luate în aprie discuții, cele petrecute la Iași cu ocazia serbărilor zilei de 3 mai.

Virulentul atac lansat de deputatul Scorțescu reliefa latura reacționară, antipatriotică a guvernului Sturza, demonstrînd logic că antipatriotică era suspendarea subvențiilor pentru școlile române din Transilvania, iar că piesa „Visul” jucată încă din 1894 la Roman și Severin, nu putea dintr-odată să devină antipatriotică la distanță de numai patru ani și tocmai atunci cînd se aniversau 50 ani de la „epocala adunare de pe Cîmpia Blajului”. (Consemnarea furtunoaselor ședințe din Camera deputaților în jurul acestei probleme se află la Arhivele Statului din Iași).

Fapt cert este că avîntul patriotic din acele zile a fost cu totul deosebit și că atitudinea colonelului Gh. Teișanu se înscrisa în frontul luptei pentru realizarea idealului al unității naționale a poporului nostru.

⁵ „Evenimentul”, 5 mai 1898.

IASY LE PRINTEMPS DE 1898

R é s u m é

On décrit la 50-ème anniversaire à Iassy de la grande Assemblée patriotique de Blaj (3 mai 1848). Les extraits de la presse contemporaine démontrent l'esprit patriotique qui régnait d'un côté et de l'autre des Carpathes pour l'accomplissement de notre idéal séculaire : l'union des tous les roumains.

Dans ce contexte, on relève l'attitude patriotique du colonel Gh. Teișanu de Iassy, l'auteur d'une allégorie historique „Un rêve”, présenté, en avril 1898, sur la scène du Théâtre National de Iassy. Le colonel, chef d'état-major, a été arrêté. Au devant de son demeure ont été organisées démonstrations de sympathie que les gendarmes l'ont dispersées.

L'auteur de cet article c'est la fille du colonel Gheorghe Teișanu. Elle a utilisé des documents d'archive mais aussi des dattes biographique. Elle présente un vif tableau de Iassy en avril-mai 1898.

G. ZANE, N. Bălcescu — *Opera. Omul. Epoca* Editura Eminescu București, 1975, 415 pag.

Corolar al unor preocupări de o viață, N. Bălcescu — *Opera. Omul. Epoca* se înscrie între acele lucrări care surprind poziția unei generații față de o epocă, un eveniment sau o personalitate istorică. Asupra epocii pașoptiste, a vieții și operei lui N. Bălcescu s-au scris zeci și sute de articole, studii, lucrări, începînd cu mijlocul secolului trecut și continuînd cu cele care apar în prezent.

În secolul nostru, G. Zane s-a dovedit a fi cel mai sîrguincios și consecvent cercetător al vieții și activității ilustrului înaintaș al neamului românesc. Lucrarea de față cuprinde studii și articole publicate de autor între anii 1927 — 1974, „unele cu adausuri bibliografice sau informative, altele cu revizuri stilistice” (p. 6). G. Zane a urmărit și și-a realizat intenția de a da unitate volumului prin tratarea acelor probleme privind mai ales gîndirea lui Bălcescu, concepția istoriografică, „... ideile și sentimentele sale, problemele de bază, izvoarele teoretice sau ideologice, elementele filozofice, contactele cu marile culturi occidentale, programul de dezvoltare al României și într-o anumită măsură rolul acestei opere în cultura română” (p. 7).

Vasta problematică aflată în atenția cercetătorului reflectată în studiile publicate în aproape o jumătate de veac, a impus organizarea materialului în mai multe capitole. Partea I-a — N. Bălcescu — *precursor al democrației* — analizează contribuția sa în probleme privind democratizarea vieții de stat și dezvoltarea națiunii. Epoca pașoptistă caracterizată prin mari transformări sociale, prin continua afirmare a țărilor române pe plan european, pune probleme fundamentale privind dezvoltarea națiunii, a statului român modern. Revoluția lui Tudor catalizase lupta românilor pentru libertate socială și națională. Națiunea română avea de realizat, în concepția lui N. Bălcescu — subliniază G. Zane — trei mari obiective : național — unirea și independența ; politic — democratizarea statului ; social — democratizarea proprietății rurale și a capitalului. În cîteva cuvinte, el a sintetizat obiectivele unei revoluții, ale unei națiuni într-un veac. Sînt dovada unei mari capacități de sinteză, a înțelegerii procesului istoric, a patriotismului său fierbinte. Bălcescu a susținut ideea de egalitate între națiuni, a combătut dezbinarea între popoare și exclusivismul național. „Noi trebuie să profesăm — scria el lui I. Ghica la 16 noiembrie 1850 — respectul naționalităților și egalitatea lor”, iar în alt loc : „Sfînt este dreptul oricărei națiuni, oricît de mică ar fi ea” (p. 18).

Concepția istoriografică a lui N. Bălcescu este pe larg discutată în cea de-a II-a parte a lucrării. Într-o epocă în care popoarele luptau pentru a se afirma pe scena istoriei, ele trebuiau să-și demonstreze personalitatea, originalitatea și drepturile prin trecutul istoric, baza istoriei prezente și viitoare.

Conștienți de necesitatea cunoașterii istoriei naționale, de calitățile ei de armă politică, fruntașii forțelor democratice din țările române s-au preocupat de cultivarea ei, de continuarea tradițiilor, având ca proaspăt îndrumar realizările istoriografice ale Școlii Ardelene. Între cei care s-au preocupat de realizarea unei astfel de nobile misiuni, s-au distins două personalități: N. Bălcescu și M. Kogălniceanu. Prin ceea ce au scris și realizat, cei doi au reprezentat și influențat gândirea și faptele unei generații, și-au câștigat cinstea de promotori ai gândirii istorice românești. Ultimele studii și lucrări monografice¹ între care se înscrie și cea de față, aduc o contribuție însemnată la stabilirea locului și rolului celor doi înaintași în cultura și gândirea istorică de la noi.

G. Zane face o analiză profundă asupra concepției istorice a lui N. Bălcescu, dedusă din „asertiuni izolate“, din problemele pe care le tratează, din metodele pe care le folosesc. Astfel poate surprinde elementele esențiale ale gândirii istorice la N. Bălcescu, formulând și o cuprinzătoare concluzie: „... el a reușit să creeze, luând ca bază ideea de națiune o operă de gândire înaintată, cu caracter revoluționar, care a depășit nivelul epocii sale; el a dat o direcție nouă de cercetare, a introdus în preocupările istoriografice principii și probleme noi și a formulat soluții practice pentru cele mai importante probleme românești ale epocii sale“ (p. 62). Mai sînt, totodată, menționate meritele istoricului prin utilizarea unor izvoare inedite ale istoriei patriei și promovarea unor noi forme de expunere a faptelor, în cultivarea patriotismului la români prin scrisul istoric.

Partea a III-a a lucrării înserează un număr de articole mai vechi și mai recente care abordează probleme de istorie socială: *Capitalul și dreptul iobag al Principatelor române*; *N. Bălcescu și ideea luptei de clasă*; *Ideologia revoluționară română și socialismul francez în epoca revoluției de la 1848*; *Capitalul și relațiile agrare din Principatele române s.a.* Autorul analizează pasajele din „Capitalul“ lui Karl Marx și „Histoire politique et sociale de Principautés danubiennes“ de Elias Regnault pentru a stabili condițiile și măsura în care ideile lui Bălcescu, afirmate mai ales în „Question économique des Principautés danubiennes“ — au fost cunoscute și utilizate în cele două lucrări citate.

Un loc aparte în lucrare este rezervat — în partea a IV-a (p. 139 — p. 273) mișcării revoluționare de la 1840 în Țara Românească și revoluției române de la 1848. Istoriografia noastră din ultimul deceniu a adus contribuții de seamă în privința documentației și mai ales a interpretării revoluției române de la 1848². Mai puțin cunoscută continuă a fi însă etapa care a precedat acest eveniment, și în special perioada regulamentară din Moldova și Țara Românească. Studiul lui G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840*

¹ Ne-am referi mai ales la lucrarea lui Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu — istoric*, Ed. Junimea, Iași, 1974.

² C. Căzănișteanu ș.a., *Revoluția română de la 1848*, Editura Politică, București, 1969; *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Culegere de studii*, sub redacția lui N. Adăniloae și Dan Berindei, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, Gh. Platon, *Probleme privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*, „Studii și articole de istorie“, vol. XI, București, 1968; Gh. Platon, *Revoluția de la 1848 din Moldova — parte integrantă a revoluției românești*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ Iași“, 1973, 19, fasc. 2; Gh. Platon, *Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Iași“, 1974, 11.

din Țara Românească. *Preludiu al revoluției de la 1848*, publicat pentru prima dată în „Studii și materiale de istorie modernă”, III, 1963 și reluat, cu unele completări, în lucrarea de față reprezintă prin documentație și interpretare un material de referință asupra epocii respective.

Analiza în profunzime a situației social - economice și politice din principate în epoca regulamentară conduce pe autor la concluzia că „dezagregarea societății românești” cunoștea o fază avansată, fapt ce ar fi putut determina, în condiții internaționale favorabile, ridicarea poporului la luptă împotriva boierimii și a instituțiilor pe care aceasta se baza. Anul 1840, moment deosebit de semnificativ în dezvoltarea forțelor revoluționare din principate, se înscrie, sub raport programatic, pe linia Proclamației de la Padeș și a Revoluției de la 1821, anunțând, totodată programul revoluției de la 1848. „Sub acest aspect — notează G. Zane — gândirea socială de la '40, oricât de fragmentar am cunoaște-o, anticipează pe cea de la '48 și reprezintă sub aspect ideologic și programatic unul din punctele avansate ale frontului revoluționar din epoca luptei pentru lichidarea vechiului regim” (p. 209). Totodată, continuă autorul, această mișcare revoluționară a influențat formarea spirituală a lui N. Bălcescu, el fiind primul dintre aceia care a încercat la 1848 realizarea principiilor pentru care acționase și la 1840.

Includerea în acest volum retrospectiv a unui capitol — partea a V-a a cărții — dedicat corespondenței, avînd la bază prefața vastei lucrări publicate în 1964³, prilejuiește autorului reafirmarea unor aprecieri în legătură cu importanța unei astfel de categorii de izvoare și, totodată, sublinierea aportului scrisorilor lui N. Bălcescu la completarea imaginii asupra gândirii și activității sale. „Corespondența — scrie G. Zane — întregeste opera publicistică a lui N. Bălcescu și într-o anumită privință este o remarcabilă contribuție științifică. Unele scrisori și memorii pot fi considerate chiar ca lucrări de sine stătătoare și trebuie puse alături de cele mai bune dintre scrierile sale” (p. 276).

Cu aceeași intenție, de a dezvălui cît mai multe laturi ale vieții și operei lui N. Bălcescu, de a surprinde cît mai exact coordonatele epocii, G. Zane rezervă un capitol al lucrării prezentării cîtorva dintre fruntașii revoluției de la 1848, cu care Bălcescu a avut strînse legături: Ion Ghica, Ion Heliade Rădulescu, Vasile Alecsandri, Ion Ionescu de la Brad, Vasile Mălinescu.

Ultimul capitol — *Aspecte noi ale vieții lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite* — își propune, în principal, reconstituirea unor momente ale cercetării întreprinse de N. Bălcescu la Biblioteca poloneză din Paris și a legăturilor ce le stabilise cu emigrația poloneză în timpul revoluției.

G. Zane reușește prin lucrarea de față să pună în evidență principalele coordonate ale epocii pașoptiste, să ofere o imagine unitară asupra vieții și activității lui N. Bălcescu. *N. Bălcescu — Opera. Omul. Epoca* reprezintă astfel un indispensabil instrument de lucru pentru oricine studiază epoca modernă a istoriei noastre, evoluția gândirii istorice și economice românești.

³ N. Bălcescu, *Opere, IV, Corespondență. Scrieri. Memorii. Adrese. Documente. Note și materiale*. Ediție critică de G. Zane, București, 1964.

Cartea lui G. Zane se înscrie în istoriografia actuală ca important element de referință, exemplu de abnegație, perseverență și pasiune, de respectare a rigorilor cercetării științifice.

GH. IACOB

VASILE VESA, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916)*. Pagini de istorie diplomatică, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, 212 pagini.

Editura Dacia din Cluj-Napoca ne-a obișnuit cu apariții valoroase ce reprezintă reale contribuții în dezbaterile unor probleme de mare însemnătate ale istoriei patriei din secolul nostru. După ce, în seria „Istorie contemporană”, au apărut, în intervalul 1972—1975, un volum privind viața politică în preajma instaurării dictaturii regale¹ și trei volume referitoare la caracterul și implicațiile Dictatului de la Viena², în 1975 au fost tipărite două cărți de istorie diplomatică³, realizări importante în cunoașterea relațiilor României cu S.U.A. și Franța.

Lucrarea lui Vasile Vesa urmărește evoluția relațiilor româno-franceze în preajma și la începutul primului război mondial, pînă la intrarea României în război, încadrîndu-le, așa cum este și firesc, în contextul relațiilor noastre internaționale și, în special, ale celor cu statele Antantei. Aproximativ 1/3 din numărul paginilor se referă la perioada 1900—1914, iar 2/3 la anii 1914/1916.

Este cunoscut faptul că, pînă nu de mult, cercetarea referitoare la România în cadrul relațiilor internaționale, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, era stîljenită de o serie de aprecieri greșite în legătură cu studiul de dezvoltare al țării noastre, cu obiectivele politicii externe și cu caracterul participării României la primul război mondial. Aproximativ în ultimii 10—12 ani, au fost reluate în discuție, într-o lumină nouă și pe o bază documentară considerabil lărgită, toate aceste probleme, formulîndu-se aprecieri și concluzii însemnate, ce pregătesc și, în același timp, grăbesc apariția mult așteptatei monografii privind România în timpul primului război mondial.

Vasile Vesa, caracterizînd anii 1910—1916, „ca o perioadă în care relațiile dintre Franța și România cunosc îmbunătățiri reale și ascendente” (p. 10), analizează factorii acestei apropieri, pe diferite planuri; „factorul determinant în apropierea ce se va efectua între Franța și România a fost, din Partea României, factorul național” (p. 24). În ceea ce privește Franța,

¹ Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, 1973, 314 pagini + 28 planșe.

² A. Simion, *Dictatul de la Viena*, 1972, 308 pagini + 20 planșe; Gh. Zaharia, L. Vajda (coordonatori), Gh. I. Bodea, P. Buntă, M. Covaci, L. Fodor, A. Simion, Gh. Țuțui, *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940—octombrie 1944)*, 1974, 254 pagini; Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, 1975, 256 pagini + 19 planșe.

³ Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, 212 pagini și Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916)*, 212 pagini. Trimiterile la ultima lucrare se fac, în continuare, în text.

alianța sa cu Rusia și definitivarea Triplei Înțelegeri aveau în vedere atragerea unor state mai mici, între care România prezenta un interes deosebit, din motive multiple. Franța a acționat permanent în această perioadă pentru o apropiere ruso-română, concepută de ea ca o condiție *sine qua non* pentru însăși apropierea franco-română. Poziția Franței față de România în 1914–1916 pleca de la interesele generale ale Antantei, „păstrînd însă o notă aparte, specifică. Acționînd în concordanță cu interesele sale Franța va juca un rol deosebit de important în decizia României din august 1916“. Franța va interveni pe lîngă guvernele rus și englez „în sensul de a fi mai sensibile la dorințele guvernului român și, în același timp, pe lîngă guvernul de la București, pentru a fi mai maleabil la ofertele pe care le primea. Aceste intervenții, în măsura în care veneau în întîmpinarea politicii guvernului român, au contribuit și mai mult la stabilirea unor relații trainice între cele două țări, al căror prim rezultat vor fi convențiile semnate în anul 1916“ (p. 76). Pentru perioada 1914–1916, autorul a realizat, în mai multe rînduri, mai mult decît o tratare a relațiilor franco-române, oferindu-ne un tablou al relațiilor franco-ruso-române, lucru ce merită a fi subliniat. În același timp, sînt discutate implicațiile relațiilor dintre România și Franța, dintre România și Antantă, pentru sud-estul Europei. „România ocupa și ea (ca și Bulgaria – nota ns., I.A.) un loc deosebit de important în planurile diplomației Antantei pentru atragerea în război a statelor din sud-estul Europei. Prin intervenția sa în război, România putea antrena după sine Grecia și putea să mențină în stare de neutralitate Bulgaria și astfel să sprijine Serbia“ (p. 95), mai ales că „problema ajutorării Serbiei a stat în atenția diplomației Antantei de la începutul războiului“ (p. 94). Autorul evidențiază eforturile diplomației românești, ale lui Ion I. C. Brătianu, de a obține din partea statelor Antantei, într-o situație internațională extrem de complexă, recunoașterea Bucovinei de peste munți și îndeplinirea celorlalte condiții economice, militare etc., ce trebuiau să preîntîmpine catastrofa României după intrarea ei în război. Supus unor presiuni concentrice puternice, unui adevărat asediu (după expresia lui Blondel) din partea Antantei, guvernul român a luat hotărîrea intrării în război, după semnarea cunoscutei convenții politice și militare din august 1916. Împărtășim întru totul modul în care autorul apreciază momentul luării acestei hotărîri: „Putea guvernul român în aceste condiții să amîne decizia sa de a intra în război? Sintem convinși că nu. Nu, pentru că dorința guvernului român de a se alătura Antantei pentru realizarea dezideratului național major al poporului român era reală. Chestiunea pe care a pus-o guvernul român era numai cea a momentului intervenției“ (p. 180). Din cele expuse în lucrare, rezultă „că momentul intrării României în război a fost determinat în bună măsură de presiunile exercitate asupra ei de puterile aliate. Dacă România ar fi încercat să amîne această dată, gestul nu ar fi fost fără risce“ (p. 181).

Intrarea României în război a însemnat un sprijin militaro-material și moral pentru Franța. „Decizia României a administrat Franței, secătuite în urma celor doi ani de război și a bătăliei de la Verdun un tonifiant puternic la momentul oportun. E ceea ce a apreciat atunci și mai tîrziu poporul francez“ (p. 196).

Cartea lui Vasile Vesa se bazează pe un bogat material de arhivă. Meritul deosebit al autorului constă în introducerea, în circuitul nostru științific,

a unor interesante și semnificative documente din fondurile arhivelor Ministerului Afacerilor Străine și ale Ministerului de Război al Franței. Prin aceasta Vasile Vesa, cunoscut și prin preocupările sale anterioare în domeniul relațiilor internaționale ale României în preajma și în timpul primului război mondial⁴, aduce noi și reale contribuții. Lucrarea sa este o reușită ce se înscrie ca o carte de referință din literatura noastră de specialitate.

Ne permitem să semnalăm unele scăpări sau inadvertențe, poate inerente în dezbaterăa unei probleme atât de dificile ca cea în care s-a angajat Vasile Vesa.

Referitor la poziția României pe plan extern către sfârșitul primului deceniu al secolului nostru, se scrie, între altele: „Paralel cu intensificarea mișcării de eliberare națională a românilor, ca o reacție împotriva politicii progermane promovată de clasele dominante românești, tot mai multe voci se ridică pentru o politică externă de înțelegerea cu Rusia“ (p. 25). În continuare, sint explicate cu atenție factorii noii orientări externe a României (spre Antantă). Am avea de observat că expresia „promovată de clasele dominante românești“ este prea generalizatoare, deoarece în cadrul acestora s-au manifestat continuu, deschis sau voalat (desigur cu intensități deosebite de la o etapă la alta, în raport direct și cu evoluția situației internaționale), tendințe de apropiere de Franța și, cu unele particularități, de celelalte state ale Antantei. De altfel, pe parcursul lucrării, s-au făcut de cele mai multe ori precizări nuanțate în această chestiune. Sentimentele de prietenie ale poporului român față de poporul francez — se observă just la pagina 10 (pentru a da numai un exemplu) — „au fost o piedică serioasă în calea politicii progermane promovată de unele cercuri (sublinierea ns. — I.A.) ale claselor dominante din România“.

Unele formulări ni se par susceptibile de îmbunătățiri. „Indiferent de atitudinea pe care a luat-o față de primul război mondial — se scrie la pagina 77 — poporul român în marea sa majoritate dorea cu ardoare realizarea visului său secular de a trăi unit și independent în granițele aceluiași stat. Atitudinea sa față de război s-a definit în raport de (cu) posibilitatea realizării acestui vis“. Expresia „indiferent de atitudinea...“ nu e deloc potrivită, lăsînd loc mai multor interpretări; precizarea următoare („atitudinea sa față de război...“) este binevenită cu observația că, la izbucnirea războiului, posibilitatea realizării dezideratului național nu mai era un vis, ci intrase fază hotărîtoare iminentă. Autorul consideră că „poporul român în marea sa majoritate (sublinierea ns. — I.A.) dorea cu ardoare“ îndeplinirea dezideratului său național. Ne întrebăm, de ce în marea sa majoritate și nu în întregime? Unirea într-un singur stat era dorința unanimă a tuturor românilor; în acest sens, lucrurile au fost bine precizate, la noi în ultima vreme și nu mai comportă, aici, o discuție specială.

⁴ V. Vesa, *Relațiile politice româno-franceze în perioada 1910—1914 în lumina corespondenței diplomatice franceze*; idem, *Din corespondența între Președintele Franței Raymond Poincaré și țarul Rusiei Nicolae al II-lea, privind România în perioada primului război mondial*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, series Historiae, fasc. 2 și respectiv, fasc. 1, 1970; idem *La front de Salonique et l'entrée de la Roumanie dans la première guerre mondiale*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 2, 1973.

O astfel de lucrare putea să apară și în limba franceză ; apărind în limba română, era bine ca rezumatul în limba franceză să fie ceva mai lung (nici 10 pagini nu era prea mult), fiind siguri că interesează și pe specialiștii francezi.

Subliniind încă o dată valoarea de ansamblu a cărții lui Vasile Vesa, remarcăm și stilul sobru, măsurat fără a fi rigid. Volumul se adresează unui număr mare de cititori : specialiștilor din domeniul relațiilor internaționale, profesorilor de istorie, studenților de la istorie și unui public larg ce manifestă, în ultima vreme, un interes constant pentru problemele fundamentale ale istoriei patriei.

Ne exprimăm speranța că Editura Dacia va da la iveală noi lucrări valoroase de istorie modernă și contemporană a României (asemenea celor amintite aici), la nivelul prestigiului pe care și l-a creat și în acest domeniu.

Ion Agrigoroaiei

„ANALE DE ISTORIE nr. 1—6/1975

În cîmpul publicisticii de specialitate din țara noastră, revista „Anale de istorie“ se înscrie între publicațiile de prestigiu, răspunzînd într-o măsură apreciabilă unor necesități actuale ale cunoașterii în domeniul istoriei, al științelor social-politice și propagandei în general. Materialele pe care revista le-a înserat în cursul anului 1975 s-au situat în mod constant la cote superioare, jalonînd și noi direcții de cercetare. Prin aceasta, revista a reprezentat pentru profesori, cercetători, și pentru studenți — de pe a căror poziție facem aprecierile — un util instrument de lucru, de informare și, totodată, un adevărat îndrumar pentru nespecialiști. Una din caracteristicile articolelor cuprinse în revistă, care se impune a fi relevată, înaintea oricărei considerații, este coroborarea mesajului științific și al celui național patriotic. „Anale de istorie“ a promovat și promovează în mod consecvent concepția partidului nostru asupra istoriei naționale și universale.

Analiza sumarului revistei permite constatarea diversității tematicii abordate în care se pot totuși stabili cîteva permanențe : probleme privind istoria modernă și contemporană a României, în general ; mișcarea muncitorească din țara noastră și mișcarea muncitorească internațională ; rubricile *În ajutorul celor care studiază în cadrul învățămîntului politico-ideologic de partid* și *Critică și bibliografie*.

Studiile și articolele privind istoria patriei noastre în general și în special epoca modernă și contemporană aduc în discuție, în majoritatea lor, noi informații sau cele mai recente interpretări, recomandîndu-se și printr-o deosebită ținută științifică. Am remarca în acest sens studiul semnat de Gh. Zaharia și Mircea Mușat — *Lupta pentru independență și unitatea statală — permanență a istoriei poporului român* (nr. 1), care face o serie de aprecieri importante, semnificative prin realismul interpretării asupra trăsăturilor generale ale luptei poporului nostru pentru independență și mai ales asupra unor momente hotărîtoare din istoria României. Astfel, asupra situației țării noastre din vara anului 1940, se arată că cesiunile teritoriale, erau rezultatul răsturnărilor politice externe și interne produse în intervalul august 1939—august 1940. Aceste răsturnări explică de ce România, țară dominată de profunde

sentimente potrivnice imperialismului german s-a putut afla timp de 4 ani alături de Germania hitleristă, deși aceste sentimente au continuat să existe“.

În aceeași ordine de idei, un alt exemplu îl constituie studiul semnat de I. Coman, C. Olteanu — *Învățămintele istorice ale victoriei popoarelor asupra fascismului* (nr. 2) care, între alte merite îl are și pe acela de a fi surprins, în mod nuanțat, contribuția tuturor, popoarelor a raportului de forțe din sinul coaliției antihitleriste.

Menționi deosebite se cuvin pentru acele materiale, care pe baza unei analize atente, profunde și a unui mare efort de sinteză și interpretare au reușit să surprindă coordonate, trăsături, semnificații ale istoriei poporului nostru : I. Popescu - Puțuri — *Lupta multiseculară a poporului român pentru apărarea dreptului de libertate socială și națională. P.C.R. continuatorul tradițiilor de luptă pentru suveranitatea și independența poporului român* (nr. 3); Titu Georgescu — *Contemporaneitatea noastră socialistă în istoria milenară a patriei* (nr. 1) ș.a.

Relativ la modul cum este reflectată mișcarea muncitorească din România în paginile revistei subliniem în primul rând calitatea deosebită a materialelor publicate. Avem în vedere metodologia și perspectiva din care sînt privite fenomenele istorice, tendința de integrare a faptelor istorice în conexiunea tuturor legăturilor lor, în unitatea pe care o formează. Din acest punct de vedere, cel mai elocvent exemplu este maniera de analizare și prezentare a atitudinii mișcării noastre muncitorești față de actul unirii din 1918. Mișcarea muncitorească din România, așa cum reiese din articolele semnate de Ion Ardeleanu și M. Mușat — 1918. *Socialiștii români în fruntea luptei maselor pentru încheierea procesului de formare a statului unitar*; I. Mamina și V. Nicolae — *Mișcarea muncitorească — factor activ al luptei poporului român pentru independență, unitate și libertate națională (1877—1918)* (nr. 5), apare ca un organism unitar, ca un produs istoric generat de aceleași condiții obiective deși s-a manifestat în provincii diferite. Pe această bază, întru totul îndreptățită este ideea fundamentală a acestor materiale, în conformitate cu care mișcarea muncitorească și socialistă din toate provinciile românești a fost călăuzită în aceeași măsură în lupta sa de realizare a idealului unirii, la care a participat ca una din forțele sociale cele mai importante. Considerată ca latură esențială a vastului proces de devenire națională, mișcarea muncitorească este consecvent pusă în legătură cu momente sau aspecte fundamentale din istoria țării : poziția mișcării muncitorești și socialiste față de primul război mondial ; lupta mișcării muncitorești și socialiste pentru desăvîrșirea unității naționale și pentru menținerea și apărarea integrității naționale și pentru menținerea și apărarea integrității teritoriale ; mișcarea muncitorească în raport cu direcțiile de dezvoltare ale statului român ; scindarea mișcării muncitorești din România în plan politic și profesional și lupta pentru recăștigarea unității etc.

Interpretarea științifică, bazată pe înțelegerea marxist-leninistă a fenomenelor a permis analiza mișcării muncitorești prin legarea ei de condițiile concret istorice din țara noastră și de mișcarea muncitorească internațională în care s-a integrat organic. Pe acest plan, de o valoare deosebită este aprecierea făcută de I. Popescu-Puțuri și M. Mușat (*Lupta P.C.R. pentru unitatea clasei muncitoare, și coalizare a tuturor forțelor de stînga, democratice împotriva*

fascismului, pentru preluarea puterii și construirea socialismului), (nr. 2), asupra caracterului sciziunii mișcării muncitorești din România, comparativ cu fenomene similare din străinătate.

Să mai notăm, tot ca un bun cîștigat în sfera analizei mișcării muncitorești, lărgirea investigațiilor istorice în cuprinderea în noi limite a unor aspecte de istorie națională inedite, în care mișcarea muncitorească a fost direct implicată. Ne referim la publicarea unor articole de istorie locală, bine întocmite, sau la articolele care tratează mișcarea feminină și de tineret, după cum, în aceeași măsură, avem în vedere și reevaluarea unor momente istorice în care clasa muncitoare și-a exprimat cu hotărîre poziția.

Referitor la modul cum au fost ilustrate în paginile revistei unele chestiuni privind mișcarea muncitorească internațională, două ni se par a fi direcțiile de predilecție :

a) Articole care privesc mișcarea muncitorească din România în contextul mișcării muncitorești internaționale ; manifestări internaționaliste ale mișcării muncitorești din România : Georgeta Tudoran, *Noi contribuții privind activitatea internaționalistă a socialiștilor români în preajma Conferinței de la Zimmerwald* (nr. 3) ; M. C. Stănescu, N. Popescu, *Partidul comunist român și Congresele Internaționalei a II-a* (nr. 5) Augustin Deac, *Constantin Dobrogeanu-Gherea — personalitate marcantă a mișcării muncitorești internaționale* (nr. 5).

b) Lucrări privind unele probleme ale mișcării muncitorești internaționale : *Probleme fundamentale ale mișcării muncitorești din Polonia în anii 1919—1939* de Jan Tomicki (nr. 4) și *Valoroase contribuții privind rezistența antifascistă din Italia* de I. Șerbănescu (nr. 4). Valoarea ambelor orientări este, incontestabil de netăgăduit, între altele și pentru posibilitățile pe care le conferă de a cunoaște noi aspecte ale manifestărilor internaționaliste ale mișcării noastre muncitorești, adeziunea pe care au găsit-o întotdeauna idealurile înalte ale libertății, independenței, păcii în rîndurile clasei muncitoare, a opiniei publice din România.

O mențiune aparte s-ar cuveni în acest context articolului citat — *P.C.R. și Congresele Internaționalei a III-a*, care oferă posibilitatea explicării unor orientări nu întotdeauna conform realităților românești și, prin aceasta, de a releva meritul partidului, care a reușit să depășească, prin eforturi proprii, acele orientări necorespunzătoare realităților naționale. Facem precizarea că aceste articole nu-și propun explicarea numai prin factori externi a unor orientări din sinul Partidului Comunist Român, ci analizează fapte reale într-un spirit științific, obiectiv, de bun simț istoric, relevînd consecințele lor pe planul acțiunii practice a partidului, a posibilităților sale concrete de atragere a maselor.

Un loc aparte în sumarul revistei ocupă rubricile *În ajutorul celor care studiază în cadrul învățămîntului politico-ideologic și Critică și bibliografie*. Prima înserează materiale ce tratează teme de importanță fundamentală din istoria patriei: geneza poporului român; apariția relațiilor capitaliste de producție în România; începuturile mișcării muncitorești și crearea primului partid al clasei muncitoare; insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă ș.a., care reprezintă pagini de sinteză a istoriei noastre bimilenare. Foarte utilă este și cea de a doua rubrică amintită, care face o pregătire competentă a unor valoroase lucrări de istorie apărute în ultimul

an, realizându-se o bună orientare a cititorului cărții de istorie și a cărții social-politice în general.

Întrucît „Analele de istorie“ reprezintă una din cele mai prestigioase publicații de istorie din țara noastră, credem că este necesară publicarea în paginile ei, într-o mai mare măsură, a unor articole privind toate epocile istoriei poporului român, care să aducă în discuție ultimele teze, informații, interpretări. Considerăm totodată necesară reflectarea în sumarul revistei a tot mai multe probleme din istoria modernă și contemporană universală, din istoria mișcării muncitorești internaționale. Pe aceleași coordonate, ar fi util dacă rubrica *Critică și bibliografie* ar cuprinde mai multe prezentări de carte străină referitoare la istoria României.

Prin tematica și valoarea materialelor publicate în anul 1975, revista „Anale de istorie“ reprezintă și pentru studenți un extrem de important instrument de lucru cu valoare informativă și în egală măsură formativă.

Gh. Creșu, Gh. Iacob, S. Mureșanu, T. Rățoi.

DIN ACTIVITATEA COMPLEXULUI MUZEISTIC IAȘI

În societatea contemporană muzeul se transformă într-o instituție cu funcții complexe. Menținându-și în continuare rolul de depozitar de valori de cultură, de centru de cercetare, conservare, restaurare și for de specialitate în stabilirea ierarhiei unor valori din patrimoniul național sau mondial, muzeul devine în același timp o puternică forță socială prin influența cultural-educativă pe care o exercită în rîndul masei de oameni ai muncii care iau contact cu colecțiile sale.

Ținînd seama de rolul care revine astăzi muzeului — de instituție vie, dinamică adînc implîntată în viața culturală a centrului urban sau rural în care se află — Complexul muzeistic ieșean și-a orientat activitatea în lumina documentelor Congresului al XI-lea al P.C.R., aducînd prin acțiunile organizate la sediu, în școli, întreprinderi și la sate, o însemnată contribuție la instruirea și educarea publicului și în special a tineretului care a fost considerat totdeauna în prim plan.

Astfel, un prim aspect care iese pregnant în evidență este activitatea expozițională desfășurată de fiecare din cele cinci mari muzee ale Iașului, care a avut drept scop atît popularizarea unor valori mai puțin cunoscute din colecțiile acestora, cit și marcarea unor evenimente culturale.

Dintre expozițiile care s-au bucurat de un larg ecou în public cităm : „Gheorghe Panaiteanu Bardasare“, „Valori ieșene în contemporaneitate“, „375 ani de la Unirea Țărilor Române sub Mihai Viteazul“, „Iașii, tradiții și împliniri revoluționare“, „Mihai Eminescu — viața și opera“, „Omagiu lui Mihail Sadoveanu“, „Dezvoltarea presei progresiste în Iași“, „Femeia în arta plastică“, „Valori ale Muzeului politehnic“, „Sumane și cojoace moldovenești“, „Măști populare de Anul Nou“, „Muzeul etnografic în imagini“ etc.

Majoritatea acestor expoziții au avut eficiența scontată la public și faptul că unele au fost deplasate în întreprinderi, școli și la sate, a contribuit la cunoașterea de către mase a muzeelor ieșene, la educarea lor în spiritul dragostei pentru tot ceea ce e frumos și progresist în trecutul nostru.

Pe lîngă aceste interesante activități trebuie să menționăm că în anul 1975 la salba de muzee ieșene s-a mai adăugat o expoziție permanentă și anume cea organizată în Casa memorială „M. Kogălniceanu“.

Paralel cu această activitate, în ultimii doi ani, specialiștii muzeelor au depus eforturi pentru găsirea de noi forme și modalități de organizare a unor acțiuni cu publicul.

O acțiune care a început să intre în tradiția culturală a Iașului o constituie „Prelecțiunile Junimii“, inițiate de Muzeul de literatură al Moldovei, în anul 1973, la Casa „Vasile Pogor“ (sedul muzeului). Încă de la prima întrunire a fost prezent un public numeros, animat de a audia expunerile unor personalități de seamă ale culturii românești contemporane.

Expunerile susținute în cursul anului 1975 au fost la înălțimea personalităților solicitate în acest scop și au fost strîns legate de desfășurarea unor evenimente social culturale petrecute pe plan național, tratînd teme majore ale istoriei și culturii poporului român.

Redăm mai jos programul „Prelecțiilor Junimii“ desfășurate în cursul anului 1975 :
— 29 ianuarie — „Poet și poezie în concepția lui Mihai Eminescu“ (prof. dr. D. Murărașu);
— 28 februarie — „Elemente specifice de civilizație românească intrate în patrimoniul universal

(acad. prof. Emil Condurachi); — 4 aprilie — „Lumea ca sistem“ (prof. Mircea Malița — membru corespondent al Academiei R. S. România); — 18 iunie — „Mihai Viteazul și cultura română“ (Dan Zamfirescu — doctor în filozofie); — 10 decembrie — „Etnogeneza și continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubian“, (acad. prof. C.C. Giurescu).

Una din formele noi de activitate cu publicul, care a fost abordată în special în ultimii doi ani de muzeografil ieșeni a constituit-o serile muzeale. Astfel, muzeele s-au impus pe planul activității culturale ale orașului Iași cu asemenea acțiuni de mare prestigiu. Între acestea amintim serile muzeale: „Gh. Panaitcanu Bardasarc“, „Autenticitatea vieții satului moldovenesc ilustrată în opera lui Creangă și în Muzeul etnografic al Moldovei“, „Albert Einstein și relativitatea“, „Voci celebre de astăzi și de altădată“, „Eduard Grieg — înregistrări vechi și moderne“, „Probleme actuale ale zborurilor cosmice“ (urmată de filme documentare color, pe aceeași temă).

Simpozioane științifice ca: „500 de ani de la luptele lui Ștefan cel Mare de la Vaslui“, „375 de ani de la Unirea Țărilor Române sub Mihai Vodă Viteazul — 1600“, „80 de ani de la nașterea militantului comunist ieșean Gh. Tanase“, „Iașii în artă plastică“, „Petru Poni — personalitate de seamă a culturii românești“, „Arta populară românească, tradiție și actualitate“, „Să ne cunoaștem și să ne iubim patrimoniul cultural național“, „Educația patriotică prin ghidaj“, medalioanele literare reunite sub genericul „Pe-un picior de plai“, dialogurile „Plasticieni ieșeni în fața publicului“ și șezănturile literare organizate, au stîrnit un viu interes în rândurile publicului ieșean și au contribuit la creșterea prestigiului muzeelor.

Lecțiile model organizate pe diferite teme, în muzee, au constituit minunate prilejuri de evocare istorică, de educație patriotică și estetică pentru elevi, studenți și muncitori, fiind pregătite cu multă grijă de muzeografi, în multe cazuri însoțite de înregistrări de cîntece patriotice, sau de recitaturi de poezie patriotică, susținute de actori ai Teatrului Național „Vasile Alecsandri“ din Iași. Iată cîteva titluri dintre cele mai semnificative: „Ștefan cel Mare în conștiința urmașilor“, „Ideea originii și unității de neam a poporului român în operele cronicarilor noștri“, „Militanți de seamă pentru făurirea României moderne“, 1 Decembrie 1918, desăvîșirea unității de stat a României“, „Începuturile literaturii în limba română, argument pentru continuitatea poporului român“, „Invenții și descoperiri românești în domeniul energiei“ etc.

Un ciclu de ample acțiuni, sub genericul „Săptămîna muzeelor ieșene“, aflat în 1975 la a doua ediție, a stîrnit un viu interes în viața spirituală a orașului. Săptămîna respectivă (8—13 decembrie 1975), a debutat cu o sesiune științifică a muzeografilor ieșeni care a cuprins 21 de comunicări interesante cu profil de artă, istorie, etnografie, muzeologie, lucrări care demonstrează capacitatea și posibilitățile de abordare a problemelor de cercetare de către colectivul de specialiști ai Complexului muzeistic.

În continuare, fiecărui muzeu i-a fost dedicată cîte o zi din săptămîină în care au fost prezentate în fața unui numeros public, acțiuni specifice ca: vernisaje de expoziții, seri muzeale, recitaturi de poezie, simpozioane, desfășurate în special la sediu, iar unele în mediul sătesc.

O activitate permanentă ce se desfășoară în școli, întreprinderi și în satele județului o constituie conferințele și ciclurile de expuneri pe o anumită temă, însoțite de proiecții, menite să contribuie într-o mare măsură la informarea și la educarea patriotică, estetică și civică a publicului de toate vîrstele și în special a tineretului.

Amintim doar o parte din titlurile acestora și anume: ciclurile de expuneri „Din filele luptei pentru libertate socială și națională“, „Mari curente ale istoriei artei universale“, „Arta populară românească“, „Dezvoltarea muzeelor ieșene în anii de după eliberare“ și conferințele: „Idealurile de libertate ale poporului român oglindite în literatură“, „Muzeografia literară ieșeană și rolul ei în educația patriotică a tinerii generații“, „Arta modernă și marele public“, „Tradiții militante ale artei românești“, „Clasici ai picturii românești în Muzeul de artă din Iași“, „Ștefan Dimitrescu și Pinacoteca Națională din Iași“, „Petrașcu între național și universal“, „Pictura impresionistă la români“, „Valori ale Muzeului de artă din Iași“, „Henri Coandă — inventatorul avionului cu reacție“, „Resurse și realizări energetice în lume — perspective de dezvoltare în viitor“.

Cealaltă latură importantă a activității muzeelor — cercetarea științifică — s-a desfășurat pe direcția unor coordonate majore avînd la bază cerințele izvorite din Legea ocrotirii patrimoniului cultural național, a îmbogățirii patrimoniului muzeal, a conservării și evidențierii științifice a acestuia, a ridicării pe o treaptă superioară a activității cu publicul, concretizîndu-se totodată și prin punerea în circuitul informației a unor reușite publicații între care amintim Revista „Cercetări istorice“, lucrarea „Portul popular din zona Iași“, Albumul închinat lui M.

Eminescu „Vreme trece, vreme vine“, precum și broșurile-ghid „Bojdeuca Ion Creangă“, „Muzeul Unirii — Iași“, „Palatul Culturii“ — Iași, „Casa Dosoftci“, „Casa memorială Ilie Pintilie —

O serie de teme de cercetare ca : „Săpăturile arheologice de la Dumbrava— Iași și Curteni-Vaslui“, „Auloportretul în pictura românească“, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare și fondarea Pinacotecii Naționale din Iași“, „Activitatea artistică a pictorului Ștefan Dimitrescu“, „Funcția cercetării în Muzeul de artă din Iași“, „Cercetări etnografice în județele Iași, Botoșani, Vaslui, Neamț, Suceava“, „Din istoria telecomunicațiilor în Moldova“ etc., au contribuit la îmbogățirea colecțiilor, la elucidarea unor importante probleme din tematicile muzeelor, precum și la finalizarea unor acțiuni cultural-educative de mare prestigiu.

Dintre valorile deosebite intrate în cursul anului 1975 în patrimoniul muzeelor, amintim : colecția de obiecte Kogălniceanu, lucrări de artă universală, o lucrare de Ștefan Luchian, un Tetraevangheliar din sec. IX—XI, documente de la Vasile Lupu, manuscrise, automate muzicale, precum și o serie de obiecte valoroase provenite din săpăturile arheologice de pe teritoriul orașului și județului Iași.

Prin toate laturile activității desfășurate, muzeele ieșene și-au propus și în mare măsură au reușit să-și aducă o reală contribuție la educarea maselor, la apărarea a ceea ce numim sănătatea spirituală a oamenilor, la îmbogățirea tezaurului de valori ale patrimoniului cultural, la punerea în lumină a acelor documente care demonstrează originea poporului nostru, și continuitatea lui de milenii pe aceste teritorii.

E. U.

DONAȚII ȘI DONATORI

Numeroase instituții de stat și persoane particulare, dînd dovadă de o înaltă înțelegere și apreciere a rolului de instituție culturală și educativă a muzeelor, contribuie prin valoroase donații la îmbogățirea patrimoniului acestora.

În ultimii ani, Muzeul de istorie a Moldovei a înregistrat în colecțiile sale un impresionant număr de obiecte, documente, fotografii etc. — mărturii ale trecutului istoric al patriei care provin din donații.

Ca un semn de modestă recunoștință din partea colectivului științific al Muzeului de istorie a Moldovei, notăm numele celor care din înalt simț de respect față de istoria patriei s-au înscris în rîndul donatorilor :

1. *Comitetul județean Iași al P.C.R.* ; colecții de ziare, fotografii, cărți și reviste, documente.

2. *Biblioteca centrală universitară „Mihai Eminescu” din Iași* — o bogată colecție de ziare cuprînzînd perioada de la sfîrșitul sec. al XIX-lea pînă în zilele noastre.

3. *Biblioteca județeană „Gh. Asachi” din Iași*, cărți și reviste.

4. *Redacția ziarului „Flacăra Iașului”*, colecții de ziare, perioada 1949—1970.

5. *Victor Mihăilescu-Craiu* din Iași, o valoroasă colecție de medalistică, documente de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și secolul al XIX-lea.

6. *Pictorul Dan Hatmanuu* din Iași, proiect de frescă pe tema : Istoria Moldovei.

7. *Dan Grigorescu* (familia) din București, colecții de documente și albume cu fotografii din primul război mondial ; aspecte din campania militară condusă de Eremia Grigorescu.

8. *Constantin Săcăleanu* din Iași, noi donații de documente și mărturii privind participarea sa ca delegat la Congresul al XI-lea al P.C.R. și de invitat la Congresul al X-lea al U.T.C.

9. *Radu Paraschivescu-Balaceanu* din București, cărți, reviste, obiecte, fotografii, privind viața cultural-științifică și politică în perioada interbelică precum și mișcarea muncitorească și comunistă din aceeași perioadă.

10. *Alexandru Cristescu* din București, fotografii și documente privind mișcarea socialistă și muncitorească din România.

11. *Ioana Mărzescu* din București, obiecte de mobilier-epocă, tocul pană din aur cu care s-a semnat de către autoritățile centrale și locale, în 1925, actul inaugural al Palatului Administrativ din Iași, astăzi Palatul Culturii.

12. — *Elena Sturza* din București, două icoane pictate pe lemn, secolul al XIX-lea și un tablou de Olga Sturza.

13. — *Held Moisă* din București, fotografii originale privind mișcarea comunistă și muncitorească ieșeană.

14. — *Familia dr. Grigore Popa* din București, o colecție valoroasă, ilustrînd activitatea progresistă a dr. Gr. T. Popa și alte documente privitoare la lupta antifascistă din România.

— *General Nistor Teodorescu* din Brăila, documente originale privind luptele desfășurate de Regimentul 3 grăniceri de sub comanda sa, în nordul Moldovei, împotriva trupelor hitleriste.

— *Petre Lupu* din Climpina, fotografii ilustrînd activitatea politică a dr. N. Lupu, precum și aspecte din viața politică și diplomatică a României între cele două războaie mondiale.

— *Octav Dobreanu* din Iași, fotografii ale lui D. D. Pătrășcanu și Lucrețiu Pătrășcanu.

— *Eliza Ciolan* din Cluj-Napoca, numeroase obiecte și fotografii, documente-mărturii despre viața muzicală în perioada interbelică și ale contribuției dirijorului Antonin Ciolan la dezvoltarea acesteia.

— *Maria Crivei* din Iași, documente și fotografii privind viața și activitatea lui Mihai Crivei, participant la acțiunile revoluționare din Iași în 1933, tovarăș apropiat de luptă a lui Ilie Pintilie.

— *Ion Niculi* din Iași, fotografii și documente privitoare la perioada revoluției populare în țara noastră (1944–1974).

— *Alexandru Faliboga* Vlăsinești, Botoșani, a donat muzeului nostru colecții disparate pe mai mulți ani, ale ziarului „*Neamul românesc*”, precum și documente ce reflectă acțiuni de masă în perioada revoluției populare în Moldova.

— *P. Panaitescu* din Iași, colecții incomplete pe mai mulți ani, ale ziarului „*Neamul românesc*”.

— *Familia Ifrim* din București, numeroase mărturii documentare; fotografii, obiecte etc. privitoare la acțiunile culturale—educative de masă organizate de Ateneul popular din Tătărași (Iași) în perioada interbelică.

De asemenea, au mai donat Muzeului de istorie a Moldovei, obiecte, cărți, reviste, documente, fotografii, monezi etc. VASILESCU DRAGOȘ din Iași ; SMEREA IOAN din Hirlău ; BENDAS MIHAI din Iași, GEORGETA STURZA din Iași MISTREANU COSTICĂ din comuna Rebricea, jud. Vaslui, ION TOMESCU, Bicaz-Neamț, ION BALTA din com. Tarcău jud. Neamț, ION SAIZU din Iași ; N. VASILESCU CAPSALI din București.

Adresăm și pe această cale, tuturor donatorilor Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, călduroasele noastre mulțumiri.

Colectivul științific al Muzeului de istorie al Moldovei.

GHEORGHE UNGUREANU

În dimineața zilei de 29 decembrie 1975 s-a stins fulgerător din viață GHEORGHE UNGUREANU, personalitate marcantă a arhivisticii românești și a vieții culturale ieșene.

S-a născut la 8 martie 1907 în satul Schitul Hangului din județul Neamț. Primii ani de școală îi urmează în satul natal, apoi la gimnaziul din comuna Hangul, de unde se transferă la liceul Mihail Kogălniceanu din Iași. Aici l-a avut profesor pe Mihail Sadoveanu „care ne învățase să citim și să scriem românește”. După terminarea liceului frecventează cursurile Facultății de drept din Iași, luându-și licența în anul 1929.

Înainte de înscrierea la facultate, în toamna anului 1926, intră ca practicant fără leafă, la Arhivele Statului din Iași, instituție condusă în acea vreme de cunoscutul genealogist Sever Zotta. La 1 ianuarie 1927, este numit copist, apoi arhivar — paleograf, arhivist și în cele din urmă director al instituției în 1941, funcție pe care o deține pînă la pensionare în 1969, după această dată activînd în calitate de consultant științific.

Ucenicind pe lingă Sever Zotta și vestitul paleograf Traian Ichim, într-o instituție care-și ducea modesta dar statornica activitate din 1832, unde puținii cercetători de atunci erau însă Mihai Costăchescu, Gheorghe Ghibănescu sau Ilie Minea, Radu Rosetti și uneori chiar Nicolae Iorga, tânărul venit cu legendele Ceahlăului în suflet, a găsit în Arhive mediul cel mai prielnic pentru afirmațiile și aspirațiile sale.

Poate începutul carierei sale nu a avut nimic spectaculos. A învățat, a căutat prin poduri, beciuri și șuri arhive aruncate și uitate, le-a strins, alături de ceilalți arhiviști, s-a luptat cu ignoranța și nepăsarea și chiar cu legile, ingrate pentru arhive în acea vreme, salvînd, cît i-a stat în putere, memoria scrisă a neamului nostru.

La cîrma instituției, a unei instituții în fruntea căreia stătuseră G. Asachi, Vasile Alecsandri, tatăl și fiul, Gheorghe Sion și Teodor Codrescu, cărora le-a cîstit memoria, le-a continuat activitatea, activitate ce cerea de multe ori sacrificii și uitare de sine. Învîngînd vicisitudinile războiului, cel mai mare dușman al arhivelor, salvînd cu riscul vieții chiar, cu infime pierderi, arhivele Moldovei, mărturii ale unui trecut de luptă și glorie a românilor, a refăcut, la început, cu propriile mijloace localul Arhivelor.

Continuînd salvarea arhivelor, de oriunde și prin toate mijloacele, mai ales a acelor particulare, ajutat după 23 August și de legi care ocrotesc acest tezaur de neînlocuit, a avut mulțumirea să poată trece în munca de arhivă la o etapă care a ridicat-o la treapta de știință. Prin articolele, studiile, instrumentele de lucru pe care le-a inițiat și publicat, sau edițiile de documente, a îmbogățit teoria și practica arhivistică.

A fost mai înainte de orice arhivist, meserie pe care a iubit-o și practicat-o cu pasiune, pasiune pe care a căutat să o sădească și celor pe care i-a format în această nobilă profesiune. Ca arhivist și ca român și-a spus cuvîntul la congresele și mesele rotunde, organizate de Consiliul Internațional al Arhivelor la Florența, Stockholm, Bruxelles, Londra, Washington sau Madrid. Prin cercetările întreprinse în arhivele de la Moscova, Leningrad și Paris a adus în țară zeci de mii de cadre de microfilm de pe documente ce privesc țara noastră. Iar la Congresul Arhivelor de la Madrid din 1968 a fost numit membru în colectivul de redacție al revistei „Archivum”, publicată sub auspiciile U.N.E.S.C.O., din 1969 membru corespondent permanent pentru România. În țară a făcut parte din colectivul de redacție al „Revistei Arhivelor”, seria nouă.

Numele său este legat și de activitatea muzeistică ieșeană. Multe din obiectele expuse în muzeele orașului nostru, și chiar la Muzeul R.S.R., au fost găsite, salvate, restaurate și depuse acolo unde li se cuvenea să stea.

Pușini știu că a fost membru activ în *Comitetul de refacere a bojdeucii lui Ion Creangă*, alături de Constantin Meissner, N. A. Bogdan, Petru Andrei, G. Topirceanu, I. I. Mironescu, Ionel Teodoreanu ș.a. În casa din incinta Goliei, unde a locuit Ion Creangă, după anul 1951 a organizat un mic muzeu, în care au fost expuse documente de arhivă privitoare la viața și activitatea învățătorului Creangă, cît și a lui Mihai Eminescu. În una din aceste încăperi a inițiat un muzeu unic în țară, un muzeu al Arhivelor, cu mobilierul de la înființarea acestei instituții și alte exponate specifice.

Activitatea publicistică a început-o curînd după intrarea sa în Arhive, publicînd, în 1928, documente despre locuri și case din Iași, în „Ioan Neculce“, buletinul Muzeului municipal din Iași, al cărui sediu era tot în incinta Goliei.

A scris mult, note, articole, studii, volume de documente, toate fiind rezultatul unor cercetări migăloase în arhive, avînd la bază documente inedite.

Primele lucrări privesc viața și activitatea juriconsulților *Damaschin Bojinca* și *Cristian Flechtenmacher*, *Învățămintul juridic în Academia Mihăileană*, *Istoria avocaturii*, *Justiția în Moldova*, *Înființarea și organizarea judecătoriașilor în Moldova*. Locurilor natale le consacră schițe istorice : *Mînăstirea Hangu*, *Pionul și palatul cnejilor Cantacuzini*, *Fabrica de hîrtie de la Petrodava a lui G. Asachi*.

Istoricul unor instituții din Moldova secolului XIX, categoriile fiscale, frămîntările sociale și politice din aceeași perioadă, documente inedite privitoare la personalități ca *Mihail Kogălniceanu*, *Vasile Alecsandri*, *G. Sion*, *Vasile Adamachi*, *Vasile Conta* și *C. Conache*, note istorice despre orașul Iași, lucrările din cadrul filialei Iași a Academiei R.S.R., în timpul cît a lucrat ca cercetător, cît și numeroasele lucrări de arhivistică, îl consacră ca pe un adevărat om de cultură.

Volumele sale de documente asupra *Familiei Sion*, *Ion Creangă*, *Gheorghe Asachi arhivist*, *Cronica Cotnarilor* și asupra familiei și vieții lui *Mihai Eminescu*, aceasta rămasă în manuscris, îl așează alături de alți cărturari de seamă ai orașului nostru.

Nicolae Iorga a avut totdeauna cuvinte de prețuire pentru strădania sa de arhivist și publicist. Prezentîndu-i în „Revista de istorie“ prima ediție de documente *Ion Creangă*, seria : „Frumoasa publicație a d-lui Gh. Ungureanu, totdeauna fericit scotocitor, înnoiește de fapt viața, înconjurată prea mult de legende, în general scăzătoare, a scriitorului de mare inspirație populară care a fost Ion Creangă, cu o așa de trainică dăinuire. Pe baza pieselor de arhive, inedite, se reconstituie cu de-amănuntul întreaga lui înrudire ; bogăția acestor știri arată ce se poate găsi pentru epoca mai nouă din depozitele noastre publice, așa de puțin cercetate. Se reconstituie întreaga înfățișare a satului Humulești [...] Lucrarea va fi folositoare și pentru întreaga istorie culturală a timpului“.

Caracterizat ca un „moment“ al Iașului, viața i-a fost închinată pînă în ultima clipă, salvării, păstrării și comunicării moștenirii scrise lăsată de înaintașii noștri. Căci „un popor care nu are arhive, nu are istorie“ spunea încă din 1943. Și mai mult ca oricui i se potrivește zicala „de la lume adunate și iarăși la lume date“.

Ce exemplu ar putea fi mai generos și mai demn de urmat ?

V.I.

GHEORGHE MELINTE

La 20 iunie 1976 a încetat din viață în urma unui tragic accident cunoscutul și pasionatul muzeolog Gh. Melinte fondatorul muzeului din Huși.

S-a născut în satul Curteni, comuna Oltenești, județul Vaslui în ziua de 16 aprilie 1903 în familia învățătorului Ion Melinte. După școala primară urmează școala normală de învățători „M. Kogălniceanu” din Huși pe care o absolvă în iunie 1923.

A profesat ca învățător în diferite localități din fostul județ Fălciu și la Petroșani între anii 1924–1956. Odată cu înființarea Muzeului raional Huși, în 1956, prin donațiile pe care le-a făcut devine conducătorul acestui așezământ de cultură. Din acest moment activitatea sa cunoaște un curs ascendent.

Prin stradania sa vechilor colecții, li se adaugă în continuare noi obiecte astfel încât, în scurt timp a putut înființa alături de muzeul de istorie secții de etnografie, științele naturii și de artă.

Pasiunea și neobosita străruință cu care aduna obiectele vechi i-au adus binemeritatele aprecieri din partea organelor locale dar și a colegilor săi care în glumă dar și cu duioșie obișnuiau să-l numească „Moș Muzeu“. Deși este pensionat în anul 1963 continuă să lucreze până în 1963, când, deși retras la domiciliul său de la Iași, va străbate meleagurile natale pentru a depista noi monumente arheologice.

În rodnică sa activitate se înscriu și diferite articole elaborate singur sau în colaborare publicate în revistele de specialitate, numeroase materiale de popularizare în presa locală, participări la diferite manifestări științifice din țară, interviuri la radio și televiziune.

Pentru munca de organizator al Muzeului din Huși și pentru activitatea de cunoaștere a vestigiilor trecutului a fost distins cu Medalia Muncii și Meritul cultural cl. I.

Prin moartea sa dispare încă unul dintre acei cercetători ai trecutului care prin hărnicie și dăruire au îmbogățit patrimoniul cultural și științific al țării noastre.

Sit tibi terra levis

C.I.